

KLASSZIKUS MESTEREK

GOGOLY

HOLT LELKEK

REGÉNY

Fordította
SZABÓ ENDRE

SZERB ANTAL
bevezető tanulmányával

RÉVAI

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2016
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5572-11-1 (online)
MEK-16108

GOGOLY

Az irodalomtörténet Gogolyban a kezdeményező erőt csodálja. Az orosz irodalom minden vonala valahogy őbelőle indul; „mindnyájan Gogoly Köpeny-éből bujtunk ki”, mondta Dosztojevszkij. Ő kezdi a csodálatos orosz realizmust, a hétköznapi sorsok aprólékos rajzát, Dosztojevszkij a Szegény emberek-ben és a Golyadkin úr hasonmása-ban az ő hűséges tanítványa; különös humora szinte változatlanul él tovább, például a mai Ifben és Petrovban; azt a furcsa és igen érdekes lírai prózát, nyelv- és képművészetet, amelyet Bjelijen és Remizovon át Pilnyák hoz el napjainkig, ő kezdte el fiataalkori novelláival, és ugyaninnen indul ki az orosz népiesség is; sőt még Solochoy, a Csendes Don szerzője is őt folytatja, a Tarasz Bulyba kozák-hőskölteményét. Az oroszok nemzeti költője Puskin, Gogoly idősebb jóbarátja és mestere; de Puskit csak tisztelték, nem követték; Gogolyt kevésbé tisztelték, de minden író tőle tanult Oroszországban, és nagyon sokan külföldön is.

A fiatalon meghalt Gogoly erről mit sem tudott, ez nem vigasztalta beteg és elátkozott magányában.

Nikoláj Vaszilyevics Gogoly Szorocsinciben, apja birtokán született 1809 március 31-én. Apja ábrándos és nem nagyon gyakorlatias földbirtokos, kiéletlen művészi vágyai fiában valósultak meg; azt mondják, hogy Gogoly őt mintázta a Holt lelkek légiessen tehetetlen Manilovjában. A gyermek beteges és különködő. Mikor Nyezsibe kerül kollégiumba, iskolatársai kissé félnek tőle, de mulatnak is rajta, „titokzatos törpének” nevezik. Korán nagy terveket sző és iskolái elvégzése után Szentpétervárra megy, hogy politikai pályát fusson be. De kitör rajta a vándorhajlam, elfogja a „hosszú-hosszú út” vonzása, a száguldó trojka mámora. Anyjától nem egészen gentlemanlike módon pénzt szerez és Németországba utazik. Majd éppoly hirtelen ismét hazajön és állami szolgálatba áll. Rosszakarói azt mondják, hogy egy ideig a hírhedt harmadik ügyosztály, a politikai rendőrség tagja volt.

1831-ben jelent meg első novelláskötete, Esték a dikankai majorban címmel, a kötetnek mindjárt nagy sikere és hatása volt. 1834-ben magas pártfogói segítségével a történelem tanára lett a szentpétervári egyetemen. Néhány gyönyörű előadást tartott a közép-korról, de ezzel ki is merült tudásának tarsolya. Ezt maga is nagyon jól tudta, és hallgatói is rövidesen észrevehették. Így az a hallgatója, akit Ivan Turgényevnek hívtak, később így emlékezett vissza rá: „Őszintén megvallva, előadásmódja kissé különös volt. Három előadás közül kettőt feltétlenül lemondott. És ha meg is jelent a tanteremben, akkor sem beszélt; csak összefüggéstelenül suttogott erről-arról, és kis acélmetszeteket mutogatott, amelyek Palesztinát és más keleti országokat ábrázoltak. Állandóan szörnyű zavarban volt. Bizonyosak voltunk abban, hogy nem tud semmit. A vizsgán feje köré csavart zsebkendővel jelent meg és fogfájást színlelt. Arcán végtelen szenvedés látszott és ki sem nyitotta a száját. Sulgin professzor vizsgáztatott helyette. Most is így látom magam előtt vékony alakját, hosszú orrával és feje fölött a fekete zsebkendő két csücske, mint két fül.” Még abban az évben le is köszönt tanszékéről.

Gogoly, a professzor megbukott, de Gogoly, az író a következő évben megkezdte diadalútját: megjelent Mirgorod című novelláskötete és ebben a halhatatlan Tarasz Bulyba, 1836-ban pedig A köpeny, Az orr, A revizor és ekkoriban kezdte el a Holt lelkek írását is. Nagy alkotási korszaka mindössze néhány évre terjedt.

Gogoly nem volt orosz, hanem ukrán, kisorosz, ruszin vagy akárhogy nevezzük. Hazáját, Ukrajnát 1654-ben csatolták Oroszországhoz, addig részben lengyel fennhatóság alatt állt, részben a kozákok No Man's Land-je volt. Ukrajna ma, amikor ezeket a sorokat írom, rettenetes, tűz- és páncélosok-dúlta pusztaság s a Gogoly fiataalkori műveiben szereplő helynevek szörnyű képeket idéznek fel a lélekben; ha azt mondom, Ukrajna, annyi, mintha azt

mondanám, pokol. De Gogoly korában Ukrajna a cár óriási birodalmának legmosolygóbb vidéke volt, a szép tavasz és a nagy termő nyár országa, az ukrán nép pedig jókedvéről, dalairól, táncairól, meséiről volt nevezetes. Ide, a táji és népi talajba, gyermekkorába nyúlnak vissza Gogoly korai novellái és első remekműve, a *T a r a s z B u l y b a*. Romantikusan népies írások ezek, ősi mesékből és mondákból, a hajdani kozákok bátor vadságából és babonás félelmeiből táplálkoznak.

De a következő korszak remekművei már Nagy-Oroszországban játszódnak, abban, amelyet Nagy Péter mindenható parancsa teremtett a semmiből, a „valami”, az orosz hagyomány ellenére: a vékony európai lakkozás, a vékony civilizáció birodalmában, amelynek főmozgatója a bürokrácia és legjellegzetesebb alakja a *csinovnik*, a közhivatalnok. Ilyen kis csinovnik Akakijevice Akakij, a *K ö p e n y* szerencsétlen hőse, aki belehal abba, hogy elrabolják oly nehezen szerzett új télikabátját; ilyen az *O r r* főszereplője, aki egy nap arra ébred, hogy orra megszökött és mint szemtelen szélhámos ragyogó karriert fut be. A *r e v i z o r*, Gogoly halhatatlan vígjátéka, az egész orosz bürokrácia tragikomédiája, „az orosz lelkiismeret gúnykacaja az orosz államon”, mondja Mereskovszkij. A nagypéteri Oroszország terméke Csicsikov is, a *H o l t l e l k e k* hőse, aki oly kényes ruhájára, fehérneműjének és testének tisztaságára, tehát arra, amit európainak érez önmagában, megveti rosszszagú parasztinasát és álma az európai álmok, a polgári jólét.

Ukrajna a múlt, a gyermekkor, a mesevilág, - Szentpétervár, a nagypéteri Oroszország pedig a jelen, a férfikor, a szürke valóság. A romantikus Gogolyból kilép a realista Gogoly, az ellágyuló, hangulatos Gogolyból a keserűen kacagó.

Irodalomtörténeti szerepét elsősorban realizmusának és humorának köszönheti. Ő teremti meg azt az orosz realizmust, amely azután egész Európa mesterévé válik és amelynek Tolsztoj mellett mindmáig ő a legnagyobb és legigazabb művelője.

Gogoly is ezt tekintette legfőbb írói tulajdonságának. „Sokat beszéltek rólam, - írja - és megpróbálták kielemezni lényem legkülönfélébb vonásait, de nem tudták meghatározni igazi énemet. Ezt csak Puskin ismerte fel. Mindig azt mondta, hogy sosem látott még írókat, akik a közönségességet és laposságot ilyen telt színekkel festené, az általános emberi ürességet és semmilyenéget ilyen erővel rajzolná, mint én.”

A realizmus a század közepe felé koráramlat lesz és az írók általában megtanulják azt a látás- és ábrázolásmódot, amelyet Gogoly még oly egyedülállónak érzett magában. De van Gogoly realizmusában valami sajátos íz is, amelyet hiába keresünk a nyugati irodalmakban. Ez a „más íz” az igazán érdekes.

Két realista főművének, A *r e v i z o r*-nak és a *H o l t l e l k e k*-nek hőse nem átlagember, mint a legtöbb realista műé, hanem szélhámos. És Gogoly, a vádoló és keserűen bíráló, egyáltalán nem a szélhámóst akarja vádolni és leleplezni, a két szélhámossal általában elégedett, hanem a két szélhámossal keresztül éppen a becsületes átlagemberek világát leplezi le.

Ehhez tudnunk kell, hogy a valóságnak ez a nagy ábrázolója rendkívüli módon tudott gyönyörködni a hazugságban. Ő maga is, mondják kortársai, akkor érezte legjobban magát, ha sikerült misztifikálnia környezetét. Az egykorúak visszaemlékezéseiből azt lehet kiolvasni, hogy nem volt nagyon közkedvelt; „volt benne valami visszataszító”, írja egyik legjobb barátja, Szergej Akszakov. „Nem tudom, szeretted-e valaki Gogolyt, az embert. Nem hiszem, sőt lehetetlennek tartom.” Azért nem szerették, mert nem ismerték, mert reménytelennek látszott, hogy megismerjék. Különc és rejtőzködő egyénisége kitért a baráti vallomások csábítása elől, amelyre pedig éppen az orosz lélekben olyan erős a hajlam. „Titokzatos törpe” maradt mindvégig. „Csakugyan, van bennem valami Chlesztakoból” (a *R e v i z o r* szélhámo-

sából), írja, és nem tudjuk, hogy ez önvád-e, vagy dicsekvés. Megismerhetetlen és nyugtalanító volt, nem olyan, mint a realista regények hősei, hanem olyan, mint egy Gogoly-alak. De itt circulus vitiosusba jutottunk: milyen a Gogoly-alak, aki nem olyan, mint a realista regény alakjai?

Akakij Akakijevics a legtipikusabb realista regényalak. De amikor elrabolják télikabátját és bánatába belehal, kísértet lesz belőle, több ízben feltűnik Szentpéterváron és kabátokat ragad el magasrangú közhivatalnokoktól. Így végződik a *Köpeny*; ha a történetet Balzac vagy Thackeray írja meg, ez a záradék elmarad. Ez a záradék nemcsak groteszk, romantikus ötlet, hanem a lényeghez is tartozik: Akakij Akakijevics nem volna teljes, ha nem válnék kísértetté. Gogoly minden alakja magában hordja a saját kísértetét. Két démon képe, mondta Puskin Chlesztakovra és Csicsikovra.

Kísértetiessé teszi őket Gogoly képzeletének alkata. Ez a képzelet nem keres új vonásokat, hanem a meglévőket a kísértetiességig élesíti ki. „Bennem minden kimozdult a helyéből - írja Gogoly egy levelében. - Ha például azt látom, hogy valaki megbotlik, képzeletem azonnal megragadja ezt a képet és szörnyűséges látomássá fejleszti, amely annyira gyötör, hogy nem tudok aludni és elvesztem minden erőmet.” Erről van szó: a leghétköznapibb valóság is kísértetiessé válik, ha nagyon sokáig és nagyon intenzíven nézzük; Gogoly egyik titka az, hogy a hétköznapban rejlő borzalmat szabadítja fel. Dosztojevszkij Gogolyt a kacagás démonának nevezte.

Az orosz irodalomnak, úgy látszik, két egymás mellett futó, élesen elváló vonala van: az emberi és a démoni vonal. Az emberi vonal Puskin, Turgényev, Tolsztoj, a démoni vonal Lermontov, Gogoly, Dosztojevszkij. Az emberi vonal melegszívű és felvilágosodott (Tolsztoj vallásossága tipikus „felvilágosodott” vallásosság, kritikus kereszténység, a hit tanításaiból csak azt fogadja el, ami véleménye szerint nem ellenkezik a józan ésszel). A démoni vonal nem hisz feltétlenül Istenben (Lermontov nem lehetett nagyon hívő, Gogoly, amint majd látjuk, hinni a *k a r t*), - de feltétlenül hisz az ördögben. A *K a r a m a z o v f i v é r e k*-ben az ördög személy szerint megjelenik és sem Iván, sem az olvasó el nem döntheti, vajjon Iván látomása volt-e, vagy pedig maga az Ellenség. És különös, hogy ennek az ördögnek emberi megjelenése, parazita volta, polgári ambíciói mennyire emlékeztetnek Csicsikovra. Gogoly műveiben az ördög nem jelenik meg személyesen; de annál több szó esik róla e művekben és Gogoly leveleiben. Nem férhet kétség ahhoz, hogy szemében az ördög abszolút valóság volt, még sokkal inkább az, mint Dosztojevszkij szemében. Valóság volt és félt tőle.

Az orosz szellemi életben a felvilágosodás sokkal újabb keletű, mint Európa többi államaiban és csak azt a vékony réteget hatotta többé-kevésbé át, amelyet Nagy Péter teremtett meg, a lakosság óriási tömegeit Gogoly idejében még alig érintette. Az a démon-lakta, ördöglovagolta világ, ami Európa volt a XVIII. század előtt, tovább él Oroszországban. Az orosz ember sokkal közelebb van az archaikus gyökerekhez, mint a nyugati. Amikor Gogoly és Dosztojevszkij az ördögöt valóságnak érzi, akkor nem különös, eltévelyedett lélek, hanem mély közösségben áll népével, sokkal inkább, mint a nyugatos Turgényev vagy Tolsztoj.

Ezt a jelenséget világszemléletünknek megfelelően különbözőképpen értékelhetjük. Ha a haladás feltétlen hívei vagyunk, azt kell mondanunk, hogy a mult századi oroszok és nagy reprezentatív íróik sajnálatosan elmaradt emberek voltak, még nem tudták, hogy nincsenek démoni erők a világban; ha nem vagyunk a haladás feltétlen hívei, esetleg azt mondhatjuk, hogy az oroszok még nem szakadtak el az archaikus rétegektől és még tudták, hogy vannak démoni erők a világban. Ábrázolni mindenesetre úgy tudták ezeket a démoni erőket, hogy a legfelvilágosodottabb szellemnek is belé kell borzongania.

És ha mindezt kellőképpen megfontoljuk, inkább megértjük Gogoly további és igen titokzatos élettörténetét.

Gogoly terjedelemben és értékben egyaránt legnagyobb művét, a *Holt lelkek*-et, amint mondtuk, 1835-ben kezdte el írni, nagy barátjának, Puskinnak ötlete és tanácsai alapján. Az első rész 1842-ben jelent meg. De Gogoly ekkor már régen, 1836 óta nagybárára külföldön tartózkodott; elfogta a vándor nyugtalanság, és mint később Turgényev és Dosztojevszkij, ő is hazájától távol írta meg, hogy milyen Oroszország. Hosszabb időt töltött Veveyben, a genfi tó partján, Párizsban, Bécsben, Münchenben, Baden-Badenben, szóval azokon a helyeken, ahol akkoriban az előkelő világ és különösképp az előkelő oroszok megfordultak, az a furcsa, hontalan és honvágytól gyötört „intelligencia”, az orosz kóbor-elit, amelyet jól ismerünk Turgényev regényeiből. Gogoly sehol sem érezte jól magát, - csak Rómában. A Maradandóság szent városa megbűvölte és elpihentette. Volt idő, amikor át akart térni a katolikus hitre.

De általában rosszul érezte magát, s mind rosszabbul. Betegségekre panaszkodott, amelyek egyre fantasztikusabbak és valószínűtlenebbek lettek; barátainak elmondta, hogy az orvosok megvizsgálták és úgy találták, hogy gyomra teljesen fordítva van a testében. 1840-ben Bécsben nagy idegösszeomlásokon ment keresztül. És a nagy mű, a *Holt lelkek*, nem vigasztalta, hanem még inkább kétségbeejtette.

Amikor művét felolvasta Puskinnak, Puskin sokáig mosolyogva hallgatta, mint mindig, ha Gogoly felolvasott neki valamit, de azután elkomorodott és így szólt: „Istenem, milyen szomorú is a mi Oroszországunk!” És amikor a mű megjelent, Gogoly is elborzadt, milyen sátáni vigyor tör feléje remekművének lapjairól, milyen démoni maszkok, az ijesztő orosz alakok micsoda rémgalériája! Mentegetődött; nem, mondta, Oroszország nem ilyen, Oroszország nagy és szép és szent, azt nála jobban senki sem tudja, ő csak az egyik, a gonosz aspektusát mutatta be eddig, de majd a *Holt lelkek* következő részeiben meglátjuk örök és nagyszerű arculatát. Ez csak az *Inferno*, amelyet a *Purgatorio* és a *Paradiso* követ majd.

De hát miért ilyen ördögiek ezek az arcok, kérdezte önmagától megdöbbenve, és lelkében csak egy feleletet talált: nyilván azért, mert az ördög sugalmazta őket. Az ördög, amely saját lelkében terpeszkedik, mint bizalmaskodó házi parazita, és még munkájába is beleszól. Hogy a további részeket megírhasssa, ki kell kergetnie magából az ördögöt. Ha jó, nemes, tiszta alakokat akar rajzolni, először magának kell tisztának, nemesnek, jónak lennie. Először önmagát kell megváltania.

És amikor idáig érkezett, tulajdonképpen már másodrendű fontosságúvá vált szemében az írás, a művészet. Mint annyi más nagy orosz író, ő is többre becsülte a művészi értéknél az erkölcsit, a szellemnél a lelket, nem ábrázolni akarta már Oroszországot, hanem átalakítani és megmenteni. Egész világszemlélete lényegesen vallásos fordulatot vett. Vagy úgy is mondhatnók, szellemének nagypéteri, vékony máza alól előtört az archaikus, az igazi orosz lélek, amely oly leküzdhetetlen erővel kötötte az orosz közösséghez. Ugyanez a fordulat bekövetkezett később Dosztojevszkij és Tolsztoj életében is.

Ilyen körülmények közt és egyéb, később érintendő okoknál fogva a *Holt lelkek* folytatása nagyon lassan haladt, helyette Gogoly egy másik könyvet írt, amely többé nem a művészet eszközeivel, hanem közvetlenül fordul az akarathoz és elmondja, mit kell tennünk, sürgősen, azonnal, hogy száguldó trojkáján el ne ragadja magával az ördög az egész szent Oroszországot.

1846-ban ezt írja kiadójának: „Hagyjon abba minden más munkát, lásson hozzá azonnal e könyv kinyomtatásához. Címe: *Válogatott részek barátaimmal való levelezés emből*. Erre a könyvre szükség van, mindenkinek túlságosan is szüksége van rá. Többet egyelőre nem mondhatok; a többit majd megmagyarázza Önnek a könyv maga.”

A könyv 1847-ben jelent meg és azt mondják, könyv még úgy nem bukott meg, mint ez. Egyforma ellenszenvvel fogadta közönség és kritika. A kritikusok két ellenségesen szembenálló tábora, a nyugatosok és a szlavofilek, egy pillanatra fegyverszünetet kötöttek, hogy együttes erővel támadhassák Gogolyt. Egyes-egyedül csak a kormánynak tetszett, és ennél rosszabb propagandája nem lehetett szerzőnek a cári Oroszországban. Elterjedt a hír, hogy Gogoly ezt a könyvet azért írta, hogy hízelegjen a legfelsőbb köröknek, mert a trónörökös nevelője akar lenni.

Legerősebben a legveszélyesebb ellenfél háborodott fel: Bjelinszkij, a legnagyobb orosz kritikus, a nyugatosok félelmetes vezére. Bjelinszkij ekkor már halálos ágyán feküdt, de amikor a könyvet elolvasta, elfelejtette betegségét, dühében üvöltött, mint egy sakál, írja, és azonnal nekilátott a megsemmisítő válaszhoz. Ezt a választ érdemes elolvasni, hatalmas erejű és a legfranciásabban világos írás, és legalább is így messziről nézve teljesen igazat kell adni neki.

Gogoly a *Levelezés*-ben ugyanis azt hirdeti, Oroszországot csak az mentheti meg, ha teljes engedelmséget fogad a cárnak és a pravoszláv egyháznak, leszokik a felesleges bírálgatásról és visszatér a régi idők patriarkális egyszerűségéhez. Csakhogy a régi szép idők Oroszországban a kancsukát jelentették, amelyet a férjnek tanácsos feleségével, az apának fiaival szemben alkalmazni, azok lelki üdvössége érdekében; a régi idők ott nem az európai középkor napsugaras tájai, hanem Rettenetes Iván, a tatárok, az egyiptomi sötétség birodalma. És Gogoly mintha ezzel rokonszenvenznék: a parasztokat felesleges iskoláztatni, írja, minek is olvassák az üres fecsegést, amelyet a nyugatra néző humanitárius szellemek összeírnak, - különben sem érnek rá olvasni. Bjelinszkijnek bizonyára igaza van, amikor azt mondja, nincs nagyobb aljasság, mint a vallás szent nevét és eszméit arra használni fel, hogy a népet butaságban és elnyomatásban tartsák az idők végezetéig.

Csak arra nem gondolt Bjelinszkij: a *Levelezést* egy démonüldözte ember írta, lelke végzetes válságában, amikor kétségbeesve kereste a menekülést, és mert orosz ember volt, úgy érezte, hogy csak kollektív úton, csak népével együtt menekülhet meg a démontól.

A könyv fogadtatása Gogolyt teljesen összetörte. Senki nem értette meg. „Nem is tudom, írja, hogy lehet az, hogy nem bolondultam meg ettől a szörnyű zagyvaságtól. Csak azt tudom, hogy szívtam megszakadt és megbénultam. Dühös ellenfelek ellen lehet hadakozni, de Isten őrizzen meg mindenkit attól, hogy a barátai ellen kelljen küzdenie. Ekkor török össze az emberben minden.”

Gogoly nem volt az az ember, aki bátran kiáll eszméi mellett egy világ ellen is. Nem tette ezt, mert nem volt „szilárd jellem”, és nem tehetett azért sem, mert hiszen maga sem hitt eszméiben, csak hinni akart bennük, azért írta a könyvet. Hinni, igazán, csak az ördögben hitt; a többi mind csak exorcista kísérlet, meddő védekezés az ördög ellen. Nem állt ki, hanem magyarázkodott, visszavont, és végül is erre az igazán oroszos álláspontra jutott: „Milyen jó, ha az embert időnként nyilvánosság előtt megpofozzák... Nekem talán nagyobb szükségem volt erre, mint bárki másnak.”

A könyv tehát megbukott; Gogoly tovább menekült. 1848-ban megvalósította régi tervét és elzarándokolt Jeruzsálembe, hogy a Szent Sírnál keressen enyhülést és hitet. Zarándokútja is teljes bukással zárult. Nem találta meg, amit keresett. „Be kell vallanom, - írja hazafelé jövet egy levelében - hogy még sosem voltam olyan elégedetlen, mint Jeruzsálemben. Még tiszt-

tábban láttam itt lelkem szárazságát és önzésemet.” A Szent Sírnál sem tudtak imái a magasba lendülni, írja, szívének még csak kérgét sem törhették át. „Nazarethban utolért az eső és két napig ott kellett maradnom. Olyan volt, mintha egy kis orosz állomáson várakoznék, egyáltalán nem éreztem, hogy Nazarethban vagyok.”

Ezek a vallomások a hozzáértőnek bepillantást engednek Gogoly betegségtörténetébe. Mert azt hisszük, az eddig elmondottak alapján sem kételkedhetiünk már abban, hogy Gogoly lelki beteg volt. Betegségét a mai orvostudomány valószínűleg skizofréniának nevezné; ez az a szörnyű betegség, amely titokzatos rokonságban áll az alkotó ember természetével, s annyi nagy művész végzete lett. Gogoly levelezéséből, a rá vonatkozó feljegyzésekből, és azonkívül műveiből is megismerhetjük a betegség bizonyos tüneteit, amelyeket az orvostudomány számontart és gyakran leír.

A legjellemzőbb tünetet az orvostudomány a „személyiség progresszív elsivárosodásának” nevezi. Erre vonatkoznak jeruzsálemi és nazarethi élményei, vagyis teljes élménytelensége. Más levélrészletekből is kitűnik, Gogoly úgy érezte, hogy nem érez semmit, nem is képes már semmiféle érzelmre, belsejében halódik vagy meg is halt már valami. Rettenetes eltompulás hatalmasodott el rajta fokozatosan: semmi nem érdekelt és semmivel nem érzett közösséget. Közte és a világ közt óriási jégmezők feküdtek. Nagy, kozmikus, beteg magány vette körül. „Ha csak egy lelket találnék! Ha csak egy lélek kívánna beszélni velem! Mintha minden kihalt volna. Mintha csak holt lelkek volnának Oroszországban. Szörnyű, szörnyű.”

Írni is ezért nem tudott. Vagy csak a ritka órákban, - amikor a jégkéreg felengedett. Ilyenkor is csak keveset.

És a magányban rátörtek a kísértetek.

Kétféle kísértet van: az egyik az „animisztikus” kísértet, a testétől elszabadult szellem, a másik, az ősbibb, a „praeanimisztikus” kísértet, a lelkétől megfosztott, de azért járó-kelő „élő holttest”. Gogoly olykor embertársait látja élő holttesteknek: „Lelkem elhervad, - írja - amikor látom, mennyi néma, halott ember jár a világban és mily rettenetes lelkük merev hidegsége.” Máskor pedig önmaga az élő holttest: „Esküszöm, helyzetem néha olyan kétségbeesítő, mint egy tetszhalotté, aki látja, amint eltemetik és közben az ujját sem tudja megmozdítani, semmiféle jelét nem tudja adni, hogy él még.”

Ebben a megvilágításban új értelmet kap főművének a címe. Holt lelkek Gogoly korában halott jobbágyokat jelentett, megszokott „műszó” volt, ilyen értelemben használja Gogoly is a regényben. De aki nem olvasta a regényt, a cím hallatára másra gondol; a címben valami kimondhatatlan iszonyat rejlik. Ezt érezhette a jámbor cenzor is, aki nem akarta ezt a címet engedélyezni: holt lelkek nincsenek, mondta, egyházunk tanítása szerint a lélek halhatatlan. Holt lelkek nincsenek, de vannak lelkek, amelyek élve olyanok, mintha halottak volnának... Gogoly a műszót választotta könyve címéül, de lehetetlen, hogy tudatosan vagy öntudatlanul nem vette volna számításba a kifejezés másik értelmét is. Mélyebb ösztöne előre érezhette, hogy holt lélek lesz maga is.

Most már az utolsó felvonás következik.

A Szentföldről hazatérő Gogoly megismerkedett egy Máté atya nevű szerzetessel és benne látta a menekülés utolsó lehetőségét. Erről a Máté atyáról Gogoly életrajzírói csak rosszat tudnak mondani, még a vallásos beállítottságúak is. Fanatikus, konok, kegyetlen pap volt, nem ismerte az emberi lelket és sokkal primitívebb lény volt, semhogy sejtette volna Gogoly végtelen bonyolultságát. Drasztikus kúrát rendelt egy törékeny betegnek és megölte páciensét. De ez a Máté atya, éppen primitív egy-fából-faragottságában, azt képviselte, amit Gogoly

egész életén át keresett, az ősi, egyszerű és grandiózus orosz néphitét, az orosz népet magát. Torz és brutális módon, de előképe lehetett Dosztojevszkij és Tolsztoj szent parasztjainak.

Máté atya a „vagy-vagy” embere volt. Vagy a világnak élünk, vagy Krisztusnak élünk. Ha pedig Krisztusnak élünk, minden világi hiúságról le kell mondanunk. És ha nem mondunk le, akkor semmi nem menthet meg az ördögtől, igenis az ördögtől és a pokol kínjaitól, amelyeket Máté atya népies realizmussal tudott lefesteni. Gogoly keresve sem találhatott végzetesebb társaságot.

Az írás is a világi hívságok közé tartozik, arról is le kell mondania. Gogoly ez ellen tiltakozott legjobban. Ha nem írok, nem is élek, mondta józanságának utolsó fellobbanásával. A viaskodás hosszú ideig tartott. De végül is az erősebb akarat győzedelmeskedett.

A Holt lelkek második részének csak egy kis része látott napvilágot, egy véletlenül fennmaradt kéziratból, Gogoly halála után. De valószínű, hogy Gogoly ennél sokkal többet írt meg, talán be is fejezte. A teljes mű kézírata elpusztult.

1852 február 11-én éjjel Gogoly a szokottnál is nagyobb buzgalommal imádkozott. Majd felkelt, behívta inasát és gyertyával a kezében keresztülment szobáin és mindegyikben keresztet vetett. Hirtelen elővett egy köteg kéziratot, nagyrészt a kandallóba dobta és meggyújtotta gyertyájával. Az inas úgylátszik sejtette, miről van szó és könnyezve kérte, hogy kímélje meg a kéziratot. „Nem a te dolgod, - felelte Gogoly - te csak imádkozz!” Megvárta, amíg az egész hamuvá égett, keresztet vetett, oroszosan megcsókolta az inast, majd hálósobájába tért, ledobta magát a dívánra és sírva fakadt.

Különös módon a misztifikációs hajlam még ekkor sem hagyta el. Másnap így mondta el az esetet barátjának, A. P. Tolsztoj grófnak, akinél akkoriban lakott: „Képzeld, milyen hatalmas a Gonosz Szellem! El akartam égetni néhány felesleges kéziratot és helyettük a Holt lelkek fejezeteit égettem el, amelyeket halálom után barátaimra akartam hagyni emlékül.”

Ezután már csak rövid ideig élt. Akkoriban már régóta sokat böjtölt és sanyargatta magát; most egészen beszüntette a táplálkozást. Csak ostyát evett és az alvást is elvonta magától. Mikor teljesen elgyöngült és szervezete kezdte felmondani a szolgálatot, orvosokat hívtak. Az orvosok megállapították, hogy gastroenteritise van a kimerültségtől. Piócákat rakták rá, forró vízbe ültették és hideg vizet öntöttek a fejére, keserű teákat itattak vele, majd becsomagolták forró kenyérszeletek közé. Csak arra nem gondoltak, hogy enni adjanak neki. Gogoly 1852 február 21-én éhenhalt.

Utolsó szavai ezek voltak: „A létrát... a létrát!” Talán a Misztikus Lajtorjára gondolt, amellyel kiemelkedhetett volna a démonok karmaiból és amelyet egész életén át hasztalan keresett.

SZERB ANTAL

ELSŐ RÉSZ

ELSŐ FEJEZET

N. kormányzósági város vendégfogadójának kapuján elég csinos, ruganyos kis bricska fordult be; olyan a milyenen legény-emberek szoktak járni, a nyugalmazott alezredek, törzskapitányok, legalább száz léleknyi¹ jobbágysággal rendelkező földbirtokosok rendjéből, röviden: mindazok, a kiket középosztály néven ismerünk. A bricskában egy úr ült. Nem volt épen szép, de csúnya sem; nem volt se kövér, se szikár; nem lehetett róla azt mondani, hogy vén, de azt se, hogy nagyon fiatal. Megérkezése a városban semminémű föltűnést nem keltett, mert nem volt benne semmi különös. Csak a vendégfogadóval szemben levő kocsmá ajtajában álldogáló két paraszt tett rá némi megjegyzést, a mi különben inkább a kocsira vonatkozott, mint az útasra.

- Nézd csak, - mondá az egyik a másiknak, - milyen kerek! Mit gondolsz: kitartának azok Moszkváig, ha odáig kellene rajtok menni?

- Ki, - felelt a másik.

- De, azt hiszem: Kazányig ki nem tartanak.

- Kazányig nem, - felelt a másik.

Ezzel a beszélgetés véget is ért. Azonkívül, a mint a bricska a vendégfogadóba beérkezett, egy fiatal ember került elő fehér kanavász-nadrágban, - a mely igen szűk és rövid volt - divatos-ságra törekvő frakkban, a mely alól kilátszott túlai, pisztoly-formájú bronz-tűvel megtűzdelt inge. A fiatal ember hátrafelé fordult, megnézte a kocsit, megfogta kezével a sapkáját, a melyet majd elröpített a szél, aztán tovább ment.

A mint a kocsit beért az udvarra, a vendég elé kijött a fogadó szolgálója, vagy pinczére, oly élénk sürgés-forgással, hogy azt sem lehetett rajta meglátni: milyen az arcza? Fürgén szaladt ki, karján egy asztalkendővel; nyurga legény volt, hosszú, vékony-szövetű felöltőben, a melynek gallérja csaknem a füléig ért; megrázta a haját s fürgén vezette föl a vendéget a faalkotmányú folyosón, hogy megmutassa annak az Istentől számára kirendelt nyugvóhelyet. A szoba az ismert formájú volt, mert a vendégfogadó is az volt, vagyis épen olyan, a milyen vendégfogadók szoktak lenni a kormányzósági székvárosokban, a hol az útasok naponként két rubelért kényelmes szobát kaphatnak, sváb-bogarakkal, a melyek kikandikálnak minden zúgból, mint egy-egy fekete szilva, aztán egy mellékajtóval, mely a szomszéd szobába szolgál, de a mely mindig el van torlaszolva egy szekrényvel; abban a szomszéd-szobában tesz-vesz persze a másik vendég, a ki rendes, nyugodalmas ember ugyan, de rendkívül kíváncsi és mindent apróra szeretne tudni az új jövevényről. A fogadó külseje megfelelt a belsejének: nagyon hosszú, egyemeletes ház; a földszintet nem vakolták be, hát úgy maradt sötét-tégla színűnek, sőt még sötétebbnek látszott a gyakori időváltozástól és a reá rakódott portól, piszoktól; az emeletet a soha sehol nem változó sárga festékekkel mázolták be; a földszinten szíjártó, köteles és perezes boltocskák voltak. A sarok-boltban, vagyis inkább annak ablakában, egy zbityencsik,² egy vörösréz számovár s ugyancsak egy vörösréz-színű emberfej-forma volt, úgy, hogy messziről úgy látszott, mintha az ablakban két számovár volna, csak épen, hogy az egyiknek koromfekete szakálla van.

¹ A lélek, lelkek itt mindig a jobbágyokat jelentik, tehát a főcímben is holt lelkek = holt jobbágyok.

² Faedény, vízből, mézből s babérlevélből vagy zsályából készült itallal.

Míg a jövevény úr körülnézegette a szobáját, az alatt behordták a czók-mókját: legelőször is egy fehér bőr útításkát, a mely kissé horzsolt volt, jeléül annak, hogy nem először volt úton. Ezt a táskát az alacsony, ködmönös kocsis, Szelifán, és a körülbelül harmincz éves inas, Petruska hozták be. Petruskán bő, viseltes felöltő volt, bizonyosan uraságoktól levetett darab; ő maga kissé komor tekintetű, igen nagy orral és ajakkal. A táska után következett egy kisebb, vörös fából csinált ládika, ez nyirfa-betétekkel volt díszítve, még pedig úgy, hogy a cifrázatok egy sámfát és egy kék papirosba göngyölt, sült csirkét mutattak. Mikor mindezt behozták, Szelifán, a kocsis, elment az istállóba a lovaihoz, Petruska, az inas, pedig elhelyezkedett a kis előszobában, a mely igen sötét lyuk volt; becipelte oda a köpönyegét és azzal együtt az ő saját, különös bűzét, a mely közös volt az azután behozott s különféle, inasi mesterséghez tartozó kellékeket tartalmazó zsák-batyuval is. Ebben a sötét lyukban Petruska a falhoz állított egy keskeny ágyat, kiterített azon valami szőr-takarófélét, a mely annyira el volt már denczelve, lapítva, mint a palacsinta, sőt tán annyira meg is zsirozva, mint a palacsinta s a melyet a vendéglőstől sikerült neki kikunyorálni.

Míg a szolgák rendezkedtek, tettek-vettek, az úr a közös terembe ment. Hogy milyenek ezek a közös termek, azt minden útas igen jól tudja: ugyanazok az olajfestékekkel bemázolt falak, fölfelé sötétek a dohány-füsttől, lent pedig ledörzsöltek az útasok, de még inkább a helybeli kupeczek hátaitól, mert ezek vásáros napokon hatod-heted-magukkal be szoktak ide ülni, hogy megigyák az ő ismeretes egypár pohár téájukat; ugyanaz a füstös mennyezet, ugyanaz a füstös csillár, temérdek üvegfüggővel, a melyek rezegnek és csengenek, valahányszor a pinczér végig szalad a viseltes padlón, jobbra-balra ringatva karján a tálczát, a melyen ép oly temérdek a teáscsésze, mint tengerparton a madár; ugyanazok az olajfestésű képek a falakon; egyszóval: ugyanaz, a mi mindenütt, a különbség csak annyi, hogy itt egy képen egy nympa olyan óriási mellekkel volt megpingálva, a milyeneket az olvasó bizonyára soha sem látott. A természetnek ilyen játéka különben gyakran előfordul a különféle történelmi festményeken, a melyekről nem tudni, mikor, honnan és ki hozta be őket Oroszországba, sőt behozták azokat néha a mi művészetkedvelő nagyuraink is, vásárolván azokat Olaszországban - az ottani kalauzok tanácsára.

Az úr levette a sapkáját, leoldta nyakáról szívérványszínű szőr-kendőjét, a minőt a férjeknek sajátkezűleg szoktak horgolni a feleségeik, utasításokat mellékelve hozzá a kezelést illetőleg. (Hogy a nőtleneknek kik csinálják ezeket, azt biztosan megmondani nem tudom. Isten tudja, mért: én soha sem viseltem olyan kendőt.) Megszabadulván az úr a kendőjétől, parancsot adott, hogy adják föl az ebédet. Míg fölhozták neki a vendéglőkben szokásos különféle étkefogásokat, minők: scsi³ sós derelyével, a melyet készakarva tartogattak néhány hétig, velő borsóval, bécsi-kolbász káposztával, kappan-sült, savanyított ugorka, az elmaradhatatlan édes tészta, (a mely mindig savanyú); míg tehát föladták, - úgy a fölmelegített, mint a hideg ételeket, - az úr elbeszélte magának a pinczérrel mindazt az ostobaságot, hogy ki volt itt ezelőtt a vendéglős és ki most? van-e sok jövedelme a vendéglőnek s nagy gazember-e a vendéglős, a mire a pinczér - szokása szerint - azt válaszolta, hogy: - „Óh, uram, de milyen nagy gazember!” - E szerint a fölvilágosult Oroszországban még most is vannak igen tiszteletreméltó emberek, a kik nem tudnak ebédelni a vendéglőkben a nélkül, hogy szóba ne álljanak a szolgálattévőkkel és néha nagyon is furcsa tréfákat ne üzzenek velök. Különben az utas nem csupán ilyen haszontalan kérdéseket tett; rendkívüli pontossággal tudakolta: ki a városban a kormányzó, ki a törvényszék elnöke, ki az államügyész, egyszóval: nem felejtkezett meg egy előkelőbb hivatalról sem; de még nagyobb pontossággal, vagy inkább érdeklődéssel tudakozódott az összes, jelentékenyebb birtokosokról: kinek hány léleknyi jobbágysága van? messzire lakik-e ez vagy az a várostól? sőt ez vagy az milyen természetű ember s gyakran jár-e be a

³ Káposztaleves.

városba? apróra kérdezősködött a vidék állapotáról: nem voltak-e valami betegségek a kormányzásban, mint például: járványos láz, pusztító ragály, himlő s hasonló, s minderről oly körülményesen, hogy az többnek látszott közönséges érdeklődésnél. Az idegen modorában volt valami szolid, és igen hangosan fúta ki az orrát. Nem tudhatni, mi módon cselekedte ezt, elég az hozzá, hogy az orra úgy szólt, mint a trombita. Ez a látszólag teljesen ártatlan tulajdonsága annyira tiszteletet gerjesztett a fogadó főpinczérjében, hogy ez, - valahányszor meghallotta azt a bizonyos hangot, - megrázta a haját, tiszteletteljesebben egyenesedett ki és fejét meghajtva kérdezte: - Nem tetszik-e valamit parancsolni? - Ebéd után az idegen úr megivott egy csésze kávé s leült a dívánra, háta mögé tette a díván-párnát, a melyet az orosz fogadóban rugékony sörte helyett olyas valamivel tömnek meg, a mi rendkívül hasonlít a téglához vagy kavicshoz. Most elkezdett ásítózni s a szobájába vezette magát, a hol lefeküdvén, vagy két óra hosszat aludt. Kipihenvén magát, a pinczér kérésére fölírta egy darab papírosra vezeték- és keresztnevét, a szükséges célra, tudniillik a rendőrség értesítésére. A pinczér, miközben a lépcsőn lefelé haladt, a papírosról a következőket olvasta le: „Csicsikov Ivánovics Pál, kollégiumi asszessor, földbirtokos; magán-ügyben”. Míg a pinczér a papír összes rovatait áttanulmányozta, Csicsikov Ivánovics Pál elindult a város megtekintésére, a melylyel - a mint látszott - meg volt elégedve, mert látta, hogy az semmivel sem rosszabb, mint más kormányzósági székváros: erősen szembe ötlöttek a sárga színek a kőházakon, szerényen a szürkék a faépületeken. A házak földszintesek, egyemeletesek és félemeletesek voltak, az örökké változatlan magas földszinttel, a mi a kormányzósági építészek szerint igen szép. Helyenkint ezek a házak szinte elvesztek a mezőnyi széles utcák és a végtelen farácsok közt; helyenkint egy tömegbe szorultak s ezek környékén nagyobb élénkség, több ember volt látható. Itt-ott láthatók voltak esőtől csaknem lemosott czégtáblák, a melyekre itt pereczek, vagy csizmák voltak festve, amott pedig kék színű nadrág, „Arsavszkij, szabó” fölírással; majd egy másik czégtábla sapkákkal, süvegekkel és ilyen fölírással: „*Fiodorov Vaszily, külföldről*”; másutt billiárd-asztal volt a czégtáblán, mellette két játékosal, olyan frakkban, a minőt nálunk a színházakban azok a vendégek hordanak, a kik az utolsó felvonás alatt a színpadra szoktak fölmenni. A billiárd-játszók mereven tartott billiárd-botokkal voltak föltüntetve kissé hátraficzamított kezekkel és kajszalábakkal, mintha éppen valami nagy ugrást tettek volna a levegőben. Mindezek alá pedig ez volt írva: „Ez ám a víg betérő!”

Itt és amott egyszerűen az utcán voltak fölállítva a dióval, szappannal és szappanhoz hasonló édességekkel megrakott asztalok; másutt laczikonyha, czégtábláján kövér hallal és ebbe döfött villával. Leggyakoribb volt azonban mindenfelé a megbarnult állami kétfejű sas, a melynek minden egyes példánya alá csak ez a lakonikus aláírás volt alkalmazva: „Pálinka-ház”. A kövezet mindenütt hitvány volt.

Benézett Csicsikov a városi kertbe is, a mely csupa vékony fákból állott; ezek a fák nagyon rosszul tenyésztek, alól háromszögletbe állított védőkarókkal, a melyek igen szépen voltak olajfestéssel zöldre mázolva. Egyébaránt, habár ezek az apró fák nem voltak a sétatálczánál magasabbak, az újságokban azt írták róluk egy kivilágítás alkalmával, hogy „városunkat nagyon széppé tette a városi polgármester gondosságának köszönhető kert, a melynek árnyas, lombos fái a forró napokban kellemes hűvösséget szolgáltatnak,” meg hogy „igen megható volt látni ez alkalommal, mint dobogtak a polgárok szívei a hála túláradásától és patakozott a könnyek árja a városi polgármester iránt érzett elismerés jeléül.”

Alaposan kikérdezték a baktértől: merre van a legrövidebb út a székesegyházhoz, az egyes hivatalokhoz, a kormányzóhoz, elindult a város közepén végig hömpölygő folyóhoz; útközben letépett egy falragaszt egy oszlopról azzal a szándékkal, hogy haza menve azt kényelmesen elolvashassa, jól megnézett egy, a deszka-pallón vele szembe jövő csinos hölgyet, a kit egy katonai uniformisba öltöztetett fiú követett, a kezében valami csomaggal, s még egy

tekintetet vetve minderre, mintha jól meg akarná magának a helyet jegyezni, haza ment, egyenesen a szobájába, támogattatván egy kissé a lépcsőn fölmenet a fogadó szolgájától.

Miután megtéázott, leült az asztalához, gyertyát hozatott, kivette zsebéből a falragaszt, a világosság felé tartotta s jobb szemét kissé behúnyva, olvasni kezdett. Egyébaránt a falragasról nem olvashatott le valami jelentékeny dolgot: Kotzebuetól adtak egy drámát, a melyben Rollát Poplyovin játszotta, Kórát Zjablova kisasszony, a többi szereplő személyek pedig még jelentéktelenebbek voltak; hanem azért ő végig olvasta mindnyájukat, lement egész a földszinti belépő-jegy áráig s megtudta, hogy a színlapot a kormányzósági nyomtató-intézetben készítették; azután megfordította azt a túlsó oldalára, megnézte: nincs-e ott is valami, de semmit sem találván, megtörülte a szemét, szépen összehajtotta s betette a színlapot az úti ládikájába, a hova szokása volt rakni mindent, a mi csak a keze ügyébe került. A napot ezután egy adag hideg borjú-sülttel és egy üveg savanyú káposztaléből készített pezsgó-itallal befejezte s lefeküdvén, oly mélyen elaludt, mint a bunda - a hogy' azt az orosz birodalom némely helyein mondani szokták.

A következő nap egészen a látogatásoknak volt szentelve. A jövevény látogatást tett az összes városi főhivatalnokoknál. Tisztelgett a kormányzónál, a ki - épen mint Csicsikov - nem volt sem kövér, sem szikár; nyakán az Anna-rendjel függött s hír szerint föl volt terjesztve valami csillagos rendjelre is; máskülönben igen jó ember volt s néha maga is hímezgetett egy-egy női munkán.

Azután az al-kormányzóhoz ment Csicsikov, azután az állam-ügyészhez, azután a törvényszéki elnökhöz, a városi rendőrkapitányhoz, a szeszgyári bérlőhöz, a kincstári gyárak felügyelőjéhez... kár, hogy kissé nehéz fölsorolni a világ minden nagy emberét; elég az hozzá, hogy a jövevény nem közönséges szorgalmat fejtett ki a vizitelésben; még a városi közkórházi inspektornál és a városi mérnöknél is tiszteletét tette. Sőt azután is sokáig ott ült a bricskájában, gondolkozva, hogy kit kellene még meglátogatni, de több hivatalnok már nem volt a városban.

Az ezen személyekkel folytatott beszélgetésében nagy ügyességgel tudott valamennyinek hízelegni. A kormányzó előtt mintegy mellékesen azt pendítette meg, hogy a kormányzóságban úgy lehet utazni, mint a Paradicsomban, az utak símák, mint a bársony s hogy az olyan kormány, a mely eszes embereket nevez ki a szükséges állásokra, a legnagyobb dícséretre érdemes. A rendőrkapitány előtt valami nagyon hízelgő formában nyilatkozott a városi örökről, az alkormányzóval és a törvényszéki elnökkel folytatott beszélgetésében pedig vagy kétszer a „méltóságos” címre hibázott, a mi azoknak nagyon tetszett, ámbár még csak polgári tanácsosi rangban voltak. Ennek az volt a következménye, hogy a kormányzó meghívta őt ugyanazon napra egy kis házi estélyre, a többi hivatalnokok pedig szintén kikérték a szerencsét, ki ebédre, ki egy játszma bostonkára, ki téára.

A jövevény - a mint látszott - kerülte a sok beszédet; ha pedig beszélt, hát mindig inkább közhelyeket mondott, azokat is föltűnő szerénységgel s beszélgetése ilyenkor annyira könyvből tanult színezetű volt, mintha ő, a világ legjelentéktelenebb férge, nem is volna érdemes arra, hogy vele sokat törődjenek, mintha nagyon sokon esett volna át életében, sokat szenvedett volna az igazságért, sok kellemetlensége lehetett, mintha még az élete is koczán forgott volna, s mintha most, nyugalomra vágyva, végre megszálló helyet keresne magának s ebbe a városba vetődvn, elmulaszthatatlan kötelességének tartotta, hogy tiszteletét fejezze ki az itteni főemberek iránt.

Ennyi az, a mit a városban megtudhattak a jövevényről, a ki sietett mihamar megjelenni a kormányzó estélyén. Erre az estélyre való készülődése több mint két órát vett igénybe s ennél a jövevény oly körültekintést tanúsított az öltözködésben, a melyet nem bárhol lehet tapasztalni. Ebéd után egy keveset szunyókálván, mosdóvizet hozatott és rendkívül sokáig

szappanozta a nyelve segítségével kifelé puffasztott két arczát; azután elvévén a fogadói szolga válláról a törülközőt, megtörülgette a fülétől kezdve mindenfelől a fölfújt arczát, miközben elébb vagy kétszer szembe prüsszentette a szolgát; azután tükör előtt föltette az ingelőjét, kitépett az orrából előbújt két szőrszálat, s felöltötte vörösáfonya-színű frakkját.

Miután magát így kihúzta, elindult a saját fogatán a végtelen utczákon, a melyeket ugyancsak gyéren világítottak meg az itt-ott pislogó ablakok. No de a kormányzó háza aztán úgy ki volt világítva, mintha bálra készültek volna: lámpásos fogatok, a bejáratnál két zsandár, a távolban fullajtárok kiáltásai - egyszóval: a hogy' dukál!

Bemenvén a terembe, Csicsikov kénytelen volt egy perczre a szemét behúnyni, mert a gyertyák, lámpák és női ruhák csillogása rendkívüli volt. Minden fényben úszott. Itt is, amott is rajzoltak - külön és csoportosan - a fekete frakkok, mint a hogy' rajzanak a legyek forró júliusi nap idejében a csillogó fehér czukron, mikor azt az öreg kulcsárné nyitott ablaknál darabokra vagdalja; nézik ezt az odagyült gyerekek, szemmel kísérik a kalapácsot emelgető szikár kéz mozdulatait, a legyeknek légiói pedig, vitetve a könnyű szellőtől, bátran röpködnek, mint magukat otthon érező gazdák s fölhasználva a kulcsárné vaksi voltát - a mit még növel a nap fénye - ellepik az édes darabokat, hol egyesben, hol csoportosan. A gazdag nyártól s a lépten-nyomon kínálkozó felséges éték-fogásoktól bőven táplált legyek éppen nem azért szállják meg a czukrot, hogy megegyék, hanem csak, hogy mutogassák magukat, hogy le s föl sétáljanak a czukor-halmazon, összedörgöljék első, vagy hátulsó lábukat, vagy megvakarják ezekkel a szárnyuk alját, vagy előre nyújtva két első lábukat, megtörülgessék a fejük búbját, megforduljanak s elrepüljenek, aztán újra visszaszálljanak újabb alkalmatlan légiókban.

Alig nézett körül Csicsikov, a mint a kormányzó karon fogta s rögtön bemutatta a kormányzó-nénak. A jövevény vendég ezúttal is megállta a helyét: olyan bókot mondott, a mi egészen illett olyan középkorú férfiúhoz, a kinek a rangja nem valami nagy ugyan, de nem is valami kicsiny.

Mikor a tánczó párok mindnyájukat a falhoz szorították, Csicsikov - hátra téve a kezét - néhány pillanatig nagy figyelemmel nézte őket. A hölgyek közül többen igen szépen, divatosan voltak öltözködve, mások pedig olyanba öltöztek, a milyet ad a jó Isten egy kormányzósági városban. A férfiak itt is, mint mindenütt, kétfélék voltak; némelyek nyurgák: ezek örökösen a hölgyek körül süntör-fontorkodtak; némelyiköket alig lehetett a pétervári uraktól megkülönböztetni; éppen olyan nagy gonddal és ízléssel kefélt pofaszakálluk volt, vagy egyszerűen kellemes, rendkívül símára borotvált, tojásdad arczuk s éppen oly fesztelenül ültek le a hölgyekhez, épp úgy beszéltek francziául, épp úgy megneveztették a hölgyeket, mint a péterváriak. A férfiak második osztályát képezték a testesek, meg az olyanok, mint Csicsikov is volt, tudniillik nem valami nagyon kövérek, de nem is valami nagyon szikárok. Ezek - éppen ellenkezőleg - húzódoztak a hölgyektől s örökösen félre nézegettek, hogy nem állította-e még föl valahol a kormányzó inasa a zöld whist-asztalnál? Ezeknek arcza telt, gömbölyű volt, némelyiknek még anyajegye is mutatkozott, sőt volt ragyavert is; hajukat nem viselték sem búbosan, sem csigázva, sem *à la Diable m'emporte* módjára, - mint a francziák szokták mondani; hajuk vagy rövidre volt vágva, vagy laposan lesimítva, arczvonásaik pedig legtöbbször gömbölydedek és erősek. Ezek voltak a város tisztelt hivatalnokai. Fájdalom: a kövér emberek ezen a világon mindig jobban tudják intézni a dolgaikat, mint a szikárok. A szikárok legtöbbször csak külön kiküldetésekre alkalmaztatnak vagy csak előjegyzésben tartatnak, egyik helyről a másikra vetődnek. Ellenben a testesek sohasem fogadnak el ideiglenes állást, hanem mindig csak véglegest, s ha egyszer valamibe beleültek, hát ott végképpen és erősen megülnek, annyira, hogy hamarabb összeroppan vagy megsülyed alattok a hely, mintsem hogy őket abból ki lehessen szállítani. A külső fényt ezek nem szeretik; nem oly jó

szabású a frakkjuk, mint a szikáraké, hanem aztán az erszényükön Isten áldása van! A szikárnak három év alatt nem marad egy lelke sem, mind elzalogosítja; a testes csendesen működik - s ime: már van egy háza valahol a város végén, a melyet a felesége nevére vásárolt, azután a város másik végén egy másik ház, azután a város közelében egy tanyácska, azután egy kis falucska minden hozzávalóval. Végül, miután kiszolgált a testes az Istent és a czárt, kiérdemelte a köztiszteletet, otthagyja a szolgálatot, elköltözik és beáll földesúrnak, lesz belőle igazi orosz úr, vendégszerető házigazda s él és nagyon jól él. Utána pedig a szikár utódok - jó orosz szokás szerint - gyorsposta-tempóban verik el az apai vagyont.

Nem lehet eltitkolni, hogy csaknem ezek a gondolatok foglalkoztatták Csicsikovot az alatt, míg a társaságot szemlélte s ennek az volt a következménye, hogy végre is a köpczöskhöz csatlakozott, a kik közt fölhalálta csaknem minden ismerősét: az állami ügyészt az ő rendkívül fekete és sűrű szemöldökével s kissé kancsi bal-szemével, a melylyel mintha azt akarta volna mondani: - „Jerünk a másik szobába, pajtás, ott majd mondom neked valamit”; - de a ki máskülönben igen komoly, szótlan ember; a postamestert, ezt az alacsony termetű, de elmés philosophust; a törvényszéki elnököt, a ki igen okosan gondolkozó és szeretetreméltó ember; ezek mind úgy üdvözölték őt, mint régi ismerősök, a mire Csicsikov meghajtotta magát - kissé oldalfelé, mindazáltal nem minden kellemetesség nélkül.

Ugyancsak itt ismerkedett meg egy igen udvarias és előzékeny földesúrral, Manilovval s a látszólag kissé szögletes Szobákevicssel, a ki mindjárt a lábára hágott és így szólt: - „Bocsánatot kérek.” - Meghívták whistezni s ő a meghívást igen udvarias meghajlással fogadta el. Leültek a zöld asztalhoz, s vacsoráig föl sem keltek mellőle. A beszélgetés persze mindjárt megszűnt, mint az mindig történni szokott, valahányszor az emberek komoly munkához látnak. A postamester ugyan igen beszédes volt, de mihelyt kártyát vett a kezébe, azonnal elkomolyodott az arcza, alsó ajkával befödte a felsőt s ilyen helyzetben maradt az egész játék alatt. Ha figurát játszott ki, rávágott a kezével az asztalra s ha például a figura dáma volt, akkor így szólt: „Ki a vén papnéval!” ha meg király, akkor így: „Mars ki, te tambovi paraszt!” A törvényszéki elnök meg erre így felelt: „Adok én mindjárt a bajúszának! Adok én neki!” Néha, a mint a kártyát az asztalhoz vágják, ilyen szólások hallatszottak: „Eh! a hogy’ lesz, úgy lesz, puff, ki a tökkel!” vagy egyszerűen ilyen fölkiáltások: „Makk-ka-béus! Pikk-kolomini!” vagy „pikkondrász! piccsurgum-púczy!” vagy röviden „vérveres!” mely nevekkal különféle színeket kereszteltek el maguk közt. Minden játék végén pöröltek - a mint az illik is, - még pedig elég hangosan. A jövevény vendég is pörölt, de valahogy nagyon művésziesen; úgy, hogy mindnyájan látták, hogy pöröl, de azt is, hogy különösen pöröl. Soha sem mondta: „Adjon ki!” hanem így: „Tessék kiadni; bátorkodom elütni az ön kétszemét” stb. Hogy még jobban megnyerje ebben vagy abban az ellenfeleit, mindannyiszor odatartotta mindnyájuknak az ő zománczozott ezüst tubákos-szelenczéjét, a melynek alján két ibolya-szál volt; ezt is a kellemesebb illat kedvéért tette bele.

A jövevény figyelmét leginkább lekötötte a két földesúr, Manilov és Szobákevics, a kiktől főntebb volt szó. Rögtön tudakozódott felőlük, még pedig a kissé félre hitt törvényszéki elnöktől és postamestertől. Az ezekhez intézett néhány kérdésből a vendégnek nemcsak kíváncsisága, hanem alaposága is kitűnt, mert legelőbb is azt kérdezte: - hány lélekből álló jobbágysága van egyiknek is, másiknak is s milyen állapotban van a birtokuk? - csak azután érdeklődött az apai és keresztnevek iránt.⁴ Kis idő múltán sikerült is neki a két földesurat teljesen elbájosolni.

⁴ Az oroszoknál pedig új ismeretségek kötésénél az udvariasság legelső dolga az apai és keresztnevek megkérdezése.

Manilov földesúr, a ki még éppen nem volt éltes ember s a kinek czukor-édességű szemei voltak, a melyekkel nevetés közben mindig hunyorgott - egészen oda volt a jövővénytől. Sokáig szorongatta a kezét és egészen bizonyosra megígértette vele, hogy szerencsétleni fogja őt a falujában, a mely, - mint állítá, - csak tizenöt versztára volt a városi vámsorompótól; erre Csicsikov igen udvarias főhajtással és meleg kézzorítással azt válaszolta, hogy ő nemcsak kész örömmel tesz eleget e kívánságnak, hanem annak teljesítését legszentebb kötelességének is tartja. Szobákevics bizonyos lakonikus rövideggyel szintén azt mondta: „Én is kérem”, miközben csosszantott a lábával, a mely oly óriási méretű csizmába volt bújtatva, a melybe való lábat aligha lehetne valahol találni, kivált mai napság, mikor Oroszországban is kezdenek már kiveszni a hős-óriások.

Másnap Csicsikov ebédre és estére a rendőrkapitányhoz ment, a hol ebéd utáni három órától kezdve éjfélutáni két óráig whistet játszottak. Itt a többi közt megismerkedett Nozdrev földesúrral. Ez mintegy harmincz éves, könnyelmű legény volt, a ki három-négy szó után már tegezni kezdte őt. Nozdrev a rendőr-kapitánynyal és állami-ügyésszel is tegeződött és barátságos lábon állt; de mikor nagyba kezdtek játszani, a rendőr-kapitány és állami-ügyész rendkívüli figyelemmel kísérték minden ütését s jól megnézegettek minden kártyát, a melyet ő kiadott.

A következő napot Csicsikov a törvényszéki elnöknel töltötte, a ki kissé zsírfoltos otthonkában fogadta vendégeit, ezek közt valami két hölgyet is. Azután az alkormányzónál volt estélyen, a szeszgyári bérlőnél kisebbszerű ebéden, a mely azonban nagyszerű volt és jó sokba került, azután egy reggeli mise után a polgármesterhez volt hivatalos zákuszkira,⁵ a mely különben fölért egy ebéddel. Egyszóval: sohasem kellett otthon maradnia s a vendégfogadóban csak azért jelent meg koronkint, hogy kialudja magát.

A jövővény mindenben fölhalálta magát s tapasztalt, világlátott embernek bizonyult. Beszélhettek akármiről, ő mindenhez hozzá tudott szólni: ha lótenyésztésről volt szó - beszélt a lótenyésztésről; ha faj-kutyákról - azokról is igen alapos megjegyzéseket tudott mondani; ha a bírói büntető eljárás került szóba - kisült, hogy az igazságszolgáltatás terén sem volt járatlan; ha a billiárd-játék felől okoskodtak - ebben is megállta helyét; ha a jótékonytárgyat - a jótékonytárgyat is igen szépen beszélt, annyira, hogy még könnyek is gyűltek a szemébe; ha a borszesz készítését hozták elő - abban is otthon volt; a vámházi felügyelőkről és hivatalnokokról úgy beszélt, mintha ő is vámházi felügyelő és hivatalnok volna. De különösen megjegyzendő, hogy mindezekben bizonyos előkelőséget tanúsított és igen jól tudta magát tartani. Beszéde nem volt se hangos, se szóval: akármerre nézzük, mindenképpen derék ember volt.

Az új ember megjelenésének valamennyi hivatalnok örült. A kormányzó kijelentette róla, hogy jószándékú ember;⁶ az ügyész, - hogy alapos ember; a zsandár-ezredes azt mondta, hogy tanult ember; a törvényszéki elnök - hogy mívelt és tisztességes ember; a rendőrkapitány - hogy tisztességes és kedves ember, a rendőrkapitány felesége pedig, hogy a legszeretetre méltóbb és legelőzékenyebb ember. Még Szobákevics is, a ki pedig ritkán mondott valakiről jót, a mint elég későcskén haza érkezett a városból s levetkőzve lefeküdt az ágyba sovány felesége mellé, még ő is azt mondta ennek:

- Lelkecském, a kormányzónál voltam estélyen, a rendőrkapitánynál ebéden s megismerkedtem ott Csicsikov Ivánovics Pál kollégiumi asszesszorral: - rendkívül kellemes ember.

A mire a felesége oldalba bökte a lábával és csak annyit felelt: „Hm!”

⁵ Harapnivaló -: sültekből, halakból, sajtból stb. álló nagy reggeli.

⁶ Az orosz közigazgatás jó- és rossz szándékú embereket is megkülönböztet.

Ilyen hízelgő vélemények keletkeztek felőle a városban s tartották magukat mindaddig, míg a jövevénynek egy furcsa tulajdonsága és vállalkozása - vagy a mint vidéken mondani szokták: passzázs, - a melyről az olvasó mihamar értesülni fog - roppant ámulatba nem ejtette csaknem az egész várost.

MÁSODIK FEJEZET

Már több mint egy hete múlt, mióta a jövevény a városban tartózkodott, estélyekre és ebédek-re járogatott s ilyen módon - mint mondani szokás: - igen kellemesen töltötte az idejét.

Végre elhatározta, hogy átteszi látogatásait a városon kívül eső területre s meglátogatja Manilovot és Szobákevicset, a kiknek ezt megígérte. Meglehet, hogy erre más, sokkal lényegesebb ok, sokkal komolyabb és szívéhez közelebb eső dolog buzdította... De minderről az olvasó majd lassankint, a maga idejében fog értesülni, ha ugyan lesz annyi türelme, hogy végig olvassa ezt a nagyon hosszú elbeszélést, a mely később még jobban, még szélesebben fog elnyúlni, a szerint, a mint majd a mindent megkoszorúzó vég felé közeledünk.

Szelifán kocsis parancsot kapott, hogy jókor reggel fogjon be az ismert bricskába; Petruskának meghagyatott, hogy otthon maradjon, vigyázzon a szobára és az úti ládára. Nem lesz minden érdekesség nélkül való, ha az olvasó megismerkedik hősünknek e két jobbágyemberével. Ezek ugyan nem jelentékeny személyek, hanem olyanok, a kiket másod- sőt harmadrangúaknak neveznek, s a poéma főeseményeit és rúgóit sem ők mozgatják, legföljebb csak érintik és nagy néha beléjük kapaszkodnak, de a szerző rendkívül szereti mindenben az alaposságot s ebben a tekintetben, ellenére annak, hogy maga is orosz ember, akkurátus akar lenni, mint a német, különben sem kerül ez sok időbe és helybe, mert keveset kell hozzátenni ahhoz, a mit az olvasó már úgylis tud: tudniillik, hogy Petruska uraságoktól levetett, fehérszínű felsőkabátot viselt s hogy a vele egy-sorsú emberek szokása-képen nagy orra és vastag ajkai voltak. Természete inkább hallgatag volt, semmint beszédes; még a művelődés iránt is megvolt benne a nemes hajlandóság, tudniillik, szeretett könyveket olvasni, a melyek tartalma iránt különben közömbös volt: teljesen mindegy volt neki, akár valamely szerelmes hős kalandozása, akár egyszerű ábéczés-, avagy imádságos könyv: mindent egyforma érdeklődéssel olvasott; ha vegytant adtak volna a kezébe, azt sem útasította volna vissza. Nem az tetszett neki, a mit olvasott, hanem főképpen maga az olvasás, vagy jobban mondva az olvasás folyamata, hogy - azt mondja - a betűből mindig kijön valami szó, a mi hogy mit jelent néha: az ördög tudja! Ez az olvasás az előszobában történt; leginkább fekvő helyzetben, az ágyon, a kiterített szőr-csuhán, a mely épen ilyen megfekvések miatt denczelődött palacsinta-szerűvé. Az olvasási szenvedélyen kívül még két olyan szokása volt, a melyek jellemének kiegészítő részét tették; vetközetlenül feködni le éjjeli nyugalomra, úgy, a hogy' van, abban a felső kabátban, s állandóan magával hordani valami különös légkört, a saját bűzét, a mely a lakott szobák szagához hasonlított annyira hogy elég volt neki, valahol csak az ágyát megvaczkolni, - még ha soha nem lakott szobában is - becipelni oda a köpönyegét és czók-mókját - s mindjárt úgy tetszett, mintha abban a szobában már tíz év óta laktak volna. Csicsikov, a ki igen kényes, sőt sok tekintetben finnyás ember volt, reggelenként egyet-egyét szippantván az éj folyamában fölfrissült orrával e levegőből, összeránczolta az arcát s fejét csóválva mondogatta: - „Az ördög tudja, hogy mi lelt téged, barátom; talán erősen izzadsz, vagy mi! Jó volna, ha megfürdenél.” - A mire Petruska semmit sem felelt, hanem sietett valami dologhoz látni; vagy nekiment a kefével az ura kiakasztott frakkjának, vagy valamit tisztogatott. Mit gondolhatott, mikor így hallgatott? Talán azt gondolta magában: - „Te is szép ember vagy ám, hogy meg nem úntad már vagy negyvenedikszer ismételni ezt nekem...” Isten

tudja, mit gondolhat a jobbágy-sorban levő házicseléd olyankor, mikor az ura pirongatja. Hát ennyi az, a mit egyelőre Petruskáról mondhatunk.

Szelifán, a kocsis, egészen más ember volt... Hanem a szerző nagyon röstelli már, hogy ilyen sokáig foglalkoztatja az olvasót ilyen alacsony állású emberekkel, tapasztalatból tudván, mily nem szívesen ismerkednek az emberek a kisebb rangbéliekkel. Mert olyan az orosz ember: roppantúl szeret megismerkedni azzal, a ki csak egy fokkal is magasabb rangú, mint ő s a kalapemelintő ismeretséget valamely gróffal vagy herczeggel sokkal többre becsüli, mint mással a legszorosabb barátságot. A szerző szinte fél a hőse miatt, a ki csak kollégiumi tanácsos. Az udvari tanácsosok talán még nem vetik meg, de azok, a kik már tábornokságig fölvitték, talán még olyan lenéző pillantással mérhetik végig, a milyennel nagy büszkén szokták illetni mindazokat, a kik lábaiknál hevernek, vagy a mi még rosszabb: talán gyilkos föl-sem-vevéssel mennek el mellette, a mi a szerzőt a legérzékenyebben sújtaná. De bármily elszomorító is úgy az egyik, mint a másik eset, végre is csak vissza kell térni a hőshöz.

Kiadván tehát még tegnap a szükséges parancsokat s igen korán kelvén, megmosdott és tetőtől-talpig megdörzsölte magát nedves szivacsos - a mit csak vasárnaponként szokott megcselekedni, - megborotválkozott úgy, hogy arcza olyan sima és fényes lett, mint az atlasz, felöltötte vörösáfonya-színű frakkját, aztán a nagy medve-bundáját és a fogadóbeli szolgától karjánál fogva, hol jobb, hol balfelől támogatva lement a lépcsőn és fölült a bricskára.

A bricska hangos dübörgéssel ment ki a fogadó kapuja alól az utcára. Egy arra elmenő pap megemelte neki a kalapját, néhány piszkos inges fiúcska a kezét nyújtogatta feléje, mondván: - „Nagyságos úr, adj valamit az árváknak.” - A kocsis észre vevén, hogy ezek egyike fölkapaszkodott a kocsi hátuljára, végig csapott rajta az ostorral, s a bricska vígan ugrándozott tova a köveken. - Öröm volt látni a távolban a városi vámsorompót, a mely azt jelentette, hogy a burkolt útnak, mint minden nyomorúságnak, nem sokára vége lesz, s Csicsikov, miután még egynéhányszor jól odakollintotta a fejét a kocsi-ernyőhöz, végre puha úton kocsizott tova.

Alig maradt el a város, rögtön föltűntek jobbról-balról - mint ez nálunk megszokott dolog - a különféle giz-gazok, vakondtúrások, fenyőfák, alacsony, ritka bokrok, magas faderekak leégett csonkjai, vad borókacserjék s hasonló haszontalanságok. Következtek aztán egyenes vonalban egymás mellé épített falusi házak, a melyek az ölfa-rakásokhoz hasonlítottak, szürke tetőkkel, ezek alatt lyukakkal áttört, törülközőkhöz hasonló, faragványos czipfázatokkal. A kapuk előtti lócszákon szokás szerint ásítózva üldögéltek a parasztok báránybőr ködmöneikben; a széles képű, mellökön átövedzett asszonyok a felső ablakokon nézegettek ki, az alsókon pedig bornyúk, avagy vaksi tekintetű sertések dugták ki a fejeiket. Röviden: az ismert látványok.

Miután vagy tizenöt versztányit hajtottak, Csicsikovnak eszébe jutott, hogy a Manilov szavai szerint itt kell valahol lenni a keresett falunak, de megjárták a tizenhatodik versztát is, s a falu még mindig nem mutatkozott, úgy, hogy ha nem találkoznak két paraszttal, aligha találtak volna rá a kívánt helyre. Arra a kérdésre, hogy messze van-e Zamanilovka falu, a parasztok levették a sapkájukat s egyikök - bizonyára az okosabbik, a kinek ék-alakú szakálla volt, - így felelt:

- Talán Manilovka és nem Zamanilovka?

- No hát, az, Manilovka.

- Manilovka! Hát ha még egy versztányit mégy, akkor ott van mindjárt, már hogy egyenesen jobbra.

- Jobbra? - kérdezte a kocsis.

- Jobbra, - felelt a paraszt; - ez az út vezet Manilovkába; de itt semmiféle Zamanilovka nincs. Úgy híjják - avagy is az a neve, hogy Manilovka, de Zamanilovka itt egyáltalában nincs. Amoda egyenesen a hegyen meglátsz egy kétemeletes kő-házat: az az urasági ház, a melyikben tudniillik az uraság maga lakik. Hát az Manilovka, de semmiféle Zamanilovka itt nincs, nem is volt.

Tovább mentek Manilovkát keresni. Két versztányi hajtás után az út befordult a mezőre; megtettek aztán még két, három, sőt talán négy versztát is: hanem a kétemeletes kőház csak nem mutatkozott. Ekkor eszébe jutott Csicsikovnak, hogy mikor valakit a barátja meghív magához a falujára, tizenöt versztára: hát az azt jelenti, hogy az odavívó út legalább harmincz verszta. Manilovka falu nem igen csábíthatta magához a látogatókat a vidékével. Az urasági ház egyedül unatkozott egy magaslaton, vagyis egy dombon, kitéve a minden elképzelhető oldal felől fújdogálható szeleknek; a domb oldala nyírott gyeppel volt fődve. A gyepon itt-ott orgona- és sárga akác-bokrok voltak angol módra elhelyezve, meg vagy öt-hat kisebb termetű nyírfa nyújtogatta aprólevelű ritkás koronáját. Ezeknek ketteje alatt egy lapos, zöld fedelű lugas látszott, kékre festett fa-oszlopokkal és ezzel a fölírással: „Magános szemlélődés temploma”; lejjebb tó volt, bevonva zöld békanyállal, a mi különben nem ritkaság az orosz földesurak angol kertjeiben. A halom lábánál s részben az oldalán is fából rótt parasztházikók voltak láthatók, a melyeket a mi hősiünk - nem tudni, hogy mi okból, - rögtön számba kezdett venni s megszámlált többet kétszáznál. Nem volt e házikók közt sehol élő fa vagy bármi zöld növény; mindenütt csak az épületek fagerendái látszottak. A látványt két paraszt vénasszony élénkítette meg, a kik szoknyáikat festőien fölszedve s minden oldalról a kötésükbe aggatva, térdig gázoltak a tóban, maguk után hálót húzva, a melyben már két beléakadt rák látszott és egy potyka fehérlett; az asszonyok, úgy látszik, haragudtak egymásra és valamiért veszekedtek. Oldalfelé a távolban valami unalmas kékes színben fenyő-erdő sötétlett. Még az időjárás is mintha kezére járt volna ennek a látványnak: nem valami fényes, nem valami borongó, hanem valami világosszürke nap volt, a milyen csak a helyőrségi katonák ócska köpönyege szokott lenni, a mely katonaság különben igen békés természetű, de vasárnaponkint némi részben nem józan állapotú. Hogy a kép teljes legyen, föltűnt egy kakas is, az időváltozások hírmondója, a mely mindamellet, hogy a fejét a többi kakasok az ő ismert szerelmi perpatvarukban egész a koponyájáig megvagdalták, igen hangosan kukorékolt, s még a szárnyaival is csattogott, bár azok úgy meg voltak tépázva, mint valamely ócska gyékény.

Az udvar elé érve, Csicsikov meglátta a bejáró lépcsőn a házigazdát, a ki zöld házikábtan állt ott s kezét napernyőképen a szeme fölé tartotta, hogy jobban megnézhesse az odaérkezett kocsit. Abban a mértékben, a mint a bricska a lépcsőhöz közeledett, vídultak föl a házigazda szemei és szélesedett el mindjobban a mosolygása.

- Ivánovics Pál! - kiáltott föl végre, mikor Csicsikov kimászott a bricskából, - hát mégis csak eszébe jutottunk!

A két jóbarát erősen összecsókolódzott s Manilov bevezette vendégét a szobába.

Ámbár az az idő, mely alatt áthaladtak a tornáczon, az előszobán és a folyosón, kissé rövid, mindazonáltal megpróbáljuk: hátha sikerül fölhasználnunk arra, hogy egyet-mást a ház uráról elmondjunk.

Hanem itt kénytelen a szerző bevallani, hogy az ilyen vállalkozás meglehetősen nehéz. Sokkal könnyebb a nagyobb méretű egyéniségeket leírni: nem kell egyéb, mint egyszerűen tele kézzel vászonra csapkodni a festékeket, a gyújtó fekete szemeket, lefüggő szemöldököket, a ránczoktól barázdált homlokot, a vállra hanyagúl fölvetett fekete vagy tűz-vörös köpenyeg - s az arczkép készen van; de az ilyen urakat, a kik oly sokan vannak a világon, a kik első tekintetre igen hasonlók egymáshoz, pedig ha jól megnézi őket az ember, igen sok észrevétlen vonás fedezhető föl rajtuk - az ilyen urak arczképét roppant nehéz megfesteni. Nagyon meg

kell figyelmünket erőltetni, hogy minden finom, csaknem láthatatlan vonást észrevegyünk, s ehhez tanulmányozás és tapasztalás által pallérozott szem szükséges.

Csak a jó Isten tudná, milyen természetű ember volt Manilov. Vannak emberek, a kiket köztudomásosan úgy szoktak jellemezni, hogy se hús, se hal, se hideg, se meleg. Talán ezek közé kell sorolni Manilovot is. Szemre ő tekintélyes ember volt, arcvonásai nem nélkülözték a kellemességet, de ez a kellemesség, a mint látszott, túlságosan meg volt czukrozva: modorában és érintkezésében volt valami keresett nyájasság és barátság. Mosolya megnyerő volt. Színe szöke, szeme kék. A vele beszélgető önkéntelenül azt gondolja az első pillanatban: „Beh kellemes, jó ember!” A következő pillanatban nem gondol semmit, de a harmadikban már ezt: „Az ördög tudja, hogy mi ez!” és odább megy; ha meg nem megy odább, akkor gyilkos unalmat érez. Nem lehet kivenni belőle valamely élénk, vagy csak tűrhető szót sem, a minőt úgyszólván mindenkitől hallhatunk, mihelyt olyan tárgyat érintünk, a mely őt érdekli.

Mindenkinek van pedig valami vesszőparipája: némelyik a vadászkutyákért bolondul; másik - úgy látszik, - nagy kedvelője a zenének és csodálatosan érzi annak mélységes helyeit; a harmadik szeret jól ebédelni; a negyedik, hacsak egy ujjnyival is, nagyobb szerepet tud játszani, mint a milyenre rátermett; az ötödik - kissé szerényebb lévén kívánságaiban, - arról álmodik és ábrándozik: hogyan sétálhatna ő nyilvános helyen egy szárnysegéddel, hogy láthassák a barátai, ismerősei, sőt nem-ismerősei is; a hatodik olyan kézzel van megáldva, a melyben természetfölötti kívánság bizsereg, hogy valamely hatalmaskodó nagyembernek betörje a fejét, míg a hetediknek a keze mindig rendet akar valahol csinálni, ha másutt nem: a posta-állomási felügyelők vagy hát legalább a posta-kocsisok közt - egyszóval: mindenkinek van valami szenvedélye; de Manilovnak nem volt semmilyen. Otthon igen keveset beszélt, legnagyobb részét gondolkozott és okoskodott, de hogy miről gondolkozott, ezt hasonlóképen csak a jó Isten tudta volna megmondani. Nem lehet mondani, hogy gazdaságával foglalkozott volna, sőt soha ki sem ment a mezőre, a gazdaság ment valahogy magától. Mikor az ispánja azt mondta: „Jó volna ezt, vagy azt csinálni, nagyságos uram”, rendesen azt felelte: „Az bizony nem ártana”, aztán tovább pipált, a mit még akkor szokott meg, mikor a hadseregnél szolgált, a hol a legszerényebb, legfinomabb és legműveltebb tisztnek tartották. „Igen, az nem ártana” - ismételte. Ha valamely paraszt jött hozzá, s a tarkóját vakarászva így szólt: „Nagyságos uram, engedj el munkára, hogy adóra valót kereshessek,” ő tovább pipálva, csak annyit mondott: „Mehetsz”, s eszeágába se jutott, hogy a paraszt voltaképpen korhelykedni ment. Néha a tornáczról az udvarra és a tóra nézegetve, arról beszélt: milyen jó volna a háztól földalatti utat ásni, vagy a tóra kő-hidat építeni, a melyen kétfelől apró boltok állának, abban kereskedők ülnének s parasztnak való különféle apróságokat árulnának. Ilyenkor szemei igen édes, arcvonásai pedig igen elégedett kifejezést öltöttek. Egyébaránt mindezek a tervek csak jámbor óhajtasok maradtak. A szobájában mindig volt valami könyv, a melynek tizennegyedik oldala be volt számfülezve s a melyet már két év óta folytonosan olvasott. A háznál mindig hiányzott valami: a vendéglátó teremben czifra selyemmel bevont, gyönyörű bútorzat volt, a mely bizonyosan igen sokba került, de két székre nem jutott selyem s ezek a székek ponyvával letakartan álltak ott; különben a házigazda már néhány év óta minden alkalommal ilyen szavakkal figyelmeztette vendégeit: „Ne üljön azokra a székekre, kérem, mert azok még nincsenek behúzva.” Némelyik szobában egyáltalában nem is volt bútor, noha mindjárt az esküvő után következő napon az mondatott: „Édes lelkem, holnap rögtön gondoskodni kell róla, hogy ezt a szobát legalább ideiglenesen bebútorozzuk”. Esténként igen czifra, vörösrézből való gyertyatartót adtak be az asztalra, három antik gráciával, gyöngyházzal kirakott pompás fényellenzővel, e mellé azonban valami közönséges, rozoga, sánta, félrefordult s egészen befagygyúzott réz-gyertyatartót helyeztek, az igaz, hogy ez sem az úrnak, sem az asszonynak, sem az inasnak föl nem tűnt. A felesége... no de hiszen ők teljesen meg voltak egymással elégedve. Annak ellenére, hogy már több mint nyolcz év óta voltak

házasok, mindig hozott egyik a másiknak vagy egy darab almát, vagy egy darab cukorkát, vagy diót - és megindítóan gyöngéd, teljes szerelmet eláruló hangon szól: „Nyisd ki a szácskát, hadd teszem bele ezt a falatkát”. Magától értetődik, hogy a szájacskó ilyenkor nagyon grációzusan nyílt ki. A születésnapokra meglepetéseket szereztek, - például üveggyöngyös tokocskát a fogpiszkálóra. Gyakran megtörtént, hogy a mint a dívánon egymás mellett üldögéltek, egyszerre csak - nem tudni, mi okból? - az egyik letette a pipáját, másik a kézimunkáját, - ha ugyan a kezében volt az akkor - s oly forró és hosszú csókot adtak egymásnak, hogy annak tartama alatt el lehetett volna szívni egy kis szalma-szivarkát. Egyszóval: olyan életök volt, a melyet boldognak szokás mondani.

Persze, meg lehetne jegyezni, hogy a háznál sok egyéb dolog is akadhatna, mint a meglepetések és hosszú csókolódzások - sőt ezenkívül még egyéb ilyen kérdéseket is lehetne bolygatni. Például: miért olyan rendetlen a konyha? Miért csaknem egészen üres a kamara? Miért piszkosak és iszákosak a szolgák? Miért tolvaj a kulcsárné? Miért alszik az udvari cselédség, mint a bunda s tölti dologtalanul az időt, mikor nem alszik? Hanem hát mindez igen alantas dolog, már pedig Manilovné finom nevelésben részesült. Finom nevelést pedig tudvalevőleg a nevelőintézetekben lehet kapni; a nevelőintézetekben meg tudvalevőleg három fő-tárgy szolgál az emberi erények alapjául: a francia nyelv, a mely elengedhetetlen a családi boldogságnál, a zongora, a melylyel a férjnek kellemes perczek szereztetnek s végül a volta-képeni háziasszonyi tudomány: erszények és más meglepetések hímzése. Egyébaránt vannak tökéletesített és más változatú rendszerek is, kivált a mai időkben; minden csak az intézettulajdonosok elmésségétől és képességétől függ. Így például némely intézetben az a rend, hogy első helyen van a zongora, azután jő a francia nyelv s végül a gazdasszonyi rész. Előfordul azonban az is, hogy első a gazdasszonykodás, vagyis a meglepetések hímzése, horgolása, azután következik a francia nyelv s végül a zongora. A rendszerek tehát külön-félék.

Nem lesz fölösleges megjegyezni azt is, hogy Manilovné... de, megvallom, én nagyon félek a hölgyekről beszélni, különben is vissza kellene már térnem a hőseimhez, a kik már néhány percz óta állanak a vendéglátó terem ajtaja előtt, kölcsönösen noszogatva egymást az elsőségre, a belépést illetőleg.

- De kérem, ne fárassza velem magát annyira, én majd bemegyek aztán, - mondá Csicsikov.

- Nem, Ivánovics Pál, nem! ön - vendég, - mondá Manilov, kezével az ajtóra mutatva.

- Ne fáradjon velem, kérem, ne fáradjon; csak tessék belépni, - szólt Csicsikov.

- Nem; már megbocsásson, de nem engedhetem meg, hogy ily kedves, művelt vendég utánam jöjjön be.

- Ugyan, miért volnék én művelt? Kérem, csak tessék!

- De már csak tessék önnek elől belépni.

- Ugyan miért?

- Hát csak azért, - felelt kedveskedő mosolylyal Manilov.

Végre mindketten egyszerre, keszeg-oldalvást mentek be az ajtón, kissé a falhoz szorítva egymást.

- Engedje meg, hogy bemutassam a feleségemet, - mondá Manilov. - Kedveském: Ivánovics Pál.

Csicsikov csakugyan meglátott egy nőt, a kit észre sem vett, mikor az ajtóban Manilovval udvariaskodott. A nő csinos volt; öltözete ízléses. Nagyon jól állt neki a halványszürke selyemruha; finom kezéből valamit gyorsan az asztalra dobott s a helyett egy hímzett szélű

batiszt zsebkendőjét szorította belé. Fölemelkedett a dívánról, a melyen ült; Csicsikov nem minden örvendezés nélkül csókolt neki kezét.

Manilovné kissé selypítő hangon azt mondta, hogy nagyon örülnek a Csicsikov látogatásának s hogy a férje mindennap emlegette már.

- Úgy van, - szólalt meg Manilov, - a feleségem már nem hagyott békét, hogy: „Mikor jön hát az a te barátod?” „Várj, lelkecském, majd eljön”. S ime: végre csakugyan megtisztelt ön bennünket a látogatásával. Igazán mondom: oly örömet szerzett nekünk ezzel... valóságos májusi nap... szívünk nevenapja...

Csicsikov hallván, hogy már a szívek ünnepéről van szó, kissé zavarba is jött s szerényen felelte, hogy ő neki sem híres neve, sem valamirevaló rangja nincs.

- Önnek mindene van, - szakította őt félbe Manilov az ő kedveskedő mosolyával, - mindene van, sőt még annál is többje.

- S hogy' tetszett a kormányzónk? - kérdezte Manilovné; - jól töltötte ott az idejét?

- Nagyon kedves város, igen szép város, - felelt Csicsikov - s nagyon jól töltöttem benne az időt; a társaság a lehető legkellemesebb.

- S hogy' tetszett a mi kormányzónk? - kérdezte Manilovné.

- Úgy-e, hogy a legtisztéletreméltóbb és legkedvesebb ember? - tette hozzá Manilov.

- Tökéletesen úgy van, - felelt Csicsikov, - a legtisztéletreméltóbb ember. S mennyire otthon van a hivatalos állásban, mennyire érti azt! Bárcsak mentől több ilyen emberünk lenne!

- Mily ügyesen tud fogadni mindenkit - egészen úgy! aztán mindenben megtartani az illendőséget - tette hozzá Manilov mosolyogva s a nagy meglepődéstől csaknem egészen behúnyta a szemét, mint a kandúrmacska, mikor csöndesen vakargatják a füle tövét.

- Nagyon nyájas és barátságos ember, - folytatta Csicsikov, - aztán milyen nagy művész! Föl sem tettem volna róla: oly szépen tud különféle házi munkákat hímezni. Mutatott nekem egy saját készítményű erszényt: ritka asszony, a ki úgy tud hímezni.

- Hát az alkormányzó! úgy-e milyen kedves ember az is? - mondá Manilov, megint behúnyva egy kissé a szemét.

- Igen-igen derék ember! - felelt Csicsikov.

- No - és - ha szabad kérdezni, - hogy' tetszett önnek a rendőrkapitány? Úgy-e: nagyon kellemes ember?

- Rendkívül kellemes, - aztán milyen eszes, olvasott ember! Nála whisteztünk az állami-ügyészszel és a törvényszéki elnökkel egész kakas-szóig. Nagyon, nagyon kellemes ember.

- No - és hogy' vélekedik ön a rendőrkapitány feleségéről? - kérdezte Manilovné, - úgy-e, hogy rendkívül kedves asszony?

- Óh, a legderékabb asszonyok egyike, a minőt keveset ismerek, - felelt Csicsikov.

Ezután sorra vették a törvényszéki elnököt, a postamestert s ilyen módon csaknem az egész városi hivatalnoki kart, a melynek minden tagja a lehető legderékabb embernek bizonyult.

- Önök mindig falun laknak? - kérdezte végre Csicsikov.

- Leginkább falun, - felelt Manilov, - néha azonban be-bemegyünk a városba, hogy művelt embereket is lássunk. Tetszik tudni: egészen elvadúlna az ember, ha örökösen négy fal közé zárkozóznék.

- Igaz, igaz, - mondá Csicsikov.

- Persze, - folytatta Manilov, - egészen más, ha jóra való szomszédaink volnának, például olyan ember, a kivel bizonyos tekintetben elmulathatnánk, műveltségéről beszélhetnénk, valami tudományos dologról vitatkozhatnánk, hogy a lelkünket fölfrissítsük, s úgy szólva: valami varázs-kör...

Akart még valamit mondani, de észrevévén, hogy kissé belezavarodott, egyet hadarintott a kezével a levegőbe, - s csak azután folytatta:

- ... akkor, természetesen, a falu és a magánosság igen kellemes volna. De határozottan nincs egy lélek sem... Legföljebb a „Szyn Otecsesztvá”-t⁷ olvassuk.

Csicsikov teljesen egy véleményen volt Manilovval, s hozzátette, hogy nem lehet kellemesebb a világon, mint elvonultan élni édelegni a természet vizsgálásában s hébe-korba valami könyvet olvasni...

- Igen ám, - mondá Manilov, - de ha nincs egy barát, a kivel az ember eszméket cserélne.

- Óh, ez igaz, tökéletesen igaz, - szólt Csicsikov; - a nélkül a világ minden kincse sem ér semmit! Ne pénzed legyen, hanem legyenek jó embereid, a kikkel társaloghatsz, - mondotta egy bölcs.

- S tudja, Ivánovics Pál, - mondá Manilov, oly édeskés, sőt fanyar-édes kifejezést öltve arczára, mint a keverék, a melyet a ravasz orvos egy kis édességgel vegyít, hogy élvezhetőbbé tegye azt a betegének, - olyankor az ember valami szellemi élvezetet érez... Így például, most is, mikor a véletlenség abban a - mondhatni, ritka és páratlan szerencsében részesít engem, hogy önnel beszélhetek és élvezhetem az ön kellemes beszélgetését.

- Ugyan, kérem; micsoda kellemes beszélgetést emleget ön? Én egy jelentéktelen ember vagyok, egyéb semmi, - felelt Csicsikov.

- Óh, Ivánovics Pál! Engedje meg, hogy őszinte lehessen: én szívesen odaadnám vagyonom felét, ha olyan szép tulajdonságokkal volnék fölruházva, mint ön.

- Ellenkezőleg: én meg a lehető legnagyobb...

Nem tudhatni, hova lyukadt volna ki a két jóbarát kölcsönös érzelmi ömlengése, ha be nem jön az inas, jelenteni, hogy tálalva van.

- Kérem alássan! - mondá Manilov.

- Bocsásson meg, ha nem szolgálhatunk olyan kitűnő ételekkel, mint a nagy városokban, de mi egyszerűen, oroszosan élünk, csak scsível⁸ kedveskedhetünk, de ezt tiszta szívvel adjuk. Legyen szerencsém.

Erre még egy kis ideig elvitáztak azon, hogy ki menjen elől, míg végre Csicsikov féloldalt haladva, előre ment az ebédlőbe.

Az ebédlőben már két kis fiú várakozott, a Manilov két fia, a kik abban a korban voltak, a melyben a gyerekeket oda ültetik ugyan az asztalhoz, de magas székekre. Mellettük a nevelő állt, a ki udvariasan és mosolyogva hajtotta meg magát. A háziasszony leült a leveses tálja mellé; a vendéget a háziasszony és a házi-gazda közé ültették; az inas felkötötte az asztal-kendőt a gyerekek nyakába.

- Milyen kedves gyerekek! - mondá Csicsikov, - hány évesek?

⁷ Egykor népszerű ujság: = «A hazafi.»

⁸ Scsi = a legnépszerűbb orosz eledel: káposzta-leves.

- Az idősebbik a nyolczadikban jár, a kisebbik pedig csak tegnap múlt hatéves, - mondá Manilovné.

- Temisztoklyusz! - szólt Manilov az idősebbik fiúhoz, a ki az állát igyekezett kiszabadítani, minthogy az inas azt is bekötötte az asztalkendővel.

Csicsikov fölkapta a szemöldökét, meghallván a részben görög nevet, a melynek Manilov - nem tudni: miért? - *lyusz* végzetet adott, - hanem aztán igyekezett arczát a szokott formájába visszahelyezni.

- Temisztoklyusz, mondd meg: melyik a legkülönb város Franciaországban?

Itt a nevelő minden figyelmét Temisztoklyuszra fordította s úgy látszott, mintha be akart volna ugrani annak a szemébe, de végre teljesen megnyugodott s bicczentett a fejével, mikor Temisztoklyusz azt mondta, hogy „Páris”.

- Hát nálunk melyik a legkülönb város? - kérdezte tovább Manilov.

A nevelő megint megfeszítette a figyelmét.

- Pétervár, - felelt Temisztoklyusz.

- Hát még?

- Moszkva, - felelt Temisztoklyusz.

- Okos fiú, - mondá Csicsikov, - de mondják csak kérem, - folytatta, bizonyos meglepetéssel fordulva Manilovék felé, - ilyen korban ilyen készültség? Ki kell jelentenem, hogy ennek a gyerekek rendkívüli tehetsége van!

- Óh, ön még nem ismeri, - válaszolt Manilov, - roppant elmés gyerek! Már a kisebbik, Alkid, nem olyan gyors eszű; - hanem ő: mihelyt valamit meglát, teszem azt, egy cserebogarat, vagy Katiczabogarat - mindjárt megélnékül a szeme, mindjárt utána szalad és mutogatja nekünk. El is tökéltem, hogy a diplomáciai pályára adom. - Temisztoklyusz - folytatta, megint ahhoz fordulva, - akarsz-e nagykövet lenni?

- Akarok! - felelt Temisztoklyusz, kenyeret majszolva s lábával jobbra-balra kalimpálva.

Ebben a perczen a hátúl álló inas megtörülte a nagykövet orrát, a mit igen helyesen cselekedett, máskülönben egy meglehetős, oda nem való csöpp pottyant volna a levesbe.

Az ebédnél a beszélgetés a nyugodt élet kellemetességeiről folyt, melyet a háziasszony a városi színházról és színészekről mondott megjegyzéseivel tarkított. A nevelő nagy figyelemmel kísérte a beszélgetést, s mihelyt észre vette, hogy azok nevetni akarnak, abban a pillanatban széjjel húzta a száját és nagy szorgalommal nevetett. Bizonyosan hálás természetű ember volt s ezzel viszonzni akarta a házigazdájának azt, hogy ez jól bánt vele. Különben egyszer mégis szigorú arczkifejezést öltött, megkopogtatta az asztalt, s a vele szemközt ülő gyerekekre szegezte a tekintetét. Ez helyén való dolog is volt, mert Temisztoklyusz megharapta az Alkid fülét, Alkid pedig behúnyva a szemét és eltátva a száját, a legparasztosabb sírásra akart fakadni, de érezvén, hogy ennek a révén elküldhetik az ebédől, visszahelyezte száját az előbbeni állapotba s könnyes szemekkel rágta a bárány-csontot, a mitől mindkét arcza bezsírozódott.

A háziasszony igen gyakran intézte a vendéghez e szavakat:

- Ön semmit sem eszik; miért nem vesz többet?

A mire Csicsikov mindannyiszor így felelt:

- Köszönöm alázatosan, már jóllaktam. A kellemes beszélgetés többet ér minden ételnél.

Fölkelték az asztaltól. Manilov nagyon meg volt elégedve s tenyerét a vendége hátára téve, így akarta azt a vendéglátó szobába kísérni, de az egyszerre csak igen jelentős tekintettel kijelentette, hogy szeretne a házigazdával valami nagyon sürgős dologról beszélni.

- Akkor hát engedje meg, hogy az én szobámba vezessem be, - mondá Manilov s bevitte Csicsikovot egy kisebbszerű szobába, melynek ablakai egy kékelő erdőre szolgáltak.

- Ez az én kis zuglyom, - mondá Manilov.

- Kedves szobácska, - szólt Csicsikov körültekintve.

A szoba csakugyan elég kellemes volt; falai kékes-szürkére voltak festve; volt benne négy szék, egy karosszék, egy asztal, azon az a megszamárfülezett könyv, a melyről már megemlékeztünk; azután néhány írás-darab, - de legtöbb volt ott mégis a dohány. A dohány különféle elhelyezésben mutatkozott: sapkában, dohánytartókban, de legnagyobb része egyszerűen egyes halmazokba volt az asztalra öntve. A két ablakpárkányon is apró hegyek álltak a pipából kivert bagóból, de ezek bizonyos csínnal voltak egymásmellett sorba rakva. Látni lehetett rajtok, hogy ez a rendtartás a házigazda egyik kellemes szórakozása volt.

- Legyen olyan kegyes, foglaljon e karosszékben helyet, - mondá Manilov, - ebben kényelmesebben fogja magát érezni.

- Engedje meg, hogy csak egy székre üljek.

- Engedje meg, hogy ezt meg ne engedjem, - felelt Manilov mosolyogva; - ezt a karosszéket én már a vendégek számára jelöltem ki; ha tetszik, ha nem, arra kell ülnie.

Csicsikov leült.

- Engedje meg, hogy egy pipával megkínáljam.

- Nem, én nem dohányzom, - felelt Csicsikov mosolyogva, de bizonyos sajnálattal.

- Miért? - kérdezte Manilov, szintén mosolyogva s bizonyos sajnálattal.

- Nem szoktam rá, félek tőle; azt mondják, a dohányzás soványít.

- Engedje megjegyezmem, hogy ez csak babona. Sőt én azt hiszem, hogy a pipázás sokkal egészségesebb, mint a tubákolás. Volt az ezredünknel egy igen-igen derék és igen-igen művelt hadnagy, a ki soha ki nem vette a szájából a pipa-szopókát, nemcsak az asztalnál, de - engedelemmel legyen mondva, - más helyeken sem. S ím: már negyven éves, de - Istennek legyen hála! - mindez ideig oly egészséges, mint a makk.

Csicsikov megjegyezte, hogy ilyesmi elő szokott fordulni, s hogy a természetnek sok olyan játéka van, melyeket a legélesebb elmék sem képesek megfejteni.

- De engedjen meg mindenek előtt egy kérdést, - folytatta olyan hangon, a melynek különös, vagy majdnem különös kifejezése volt, - s azután - nem tudni, miért - hátra tekintett; Manilov - szintén nem tudni, miért - hasonlóképen hátra tekintett.

- Mikor tetszett utoljára beadni a reviziós lajstromot?

- Óh, már régen; helyesebben szólva: nem is tudom, hogy mikor.

- Sok jobbágya halt meg azóta?

- Fogalmam sincs róla; legjobb lesz az ispántól megkérdezni. Hej, valaki! híjjátok csak ide az ispánt; azt hiszem, hogy ma épen itt van.

Előhítták az ispánt. Ez körülbelül negyven éves ember volt, borotválta a szakállát és kabátot viselt s úgy látszott, igen kényelmesen élt, mert az arcza teljesen gömbölyű volt, bőrének sárgás színe s apró szemei pedig azt bizonyították, hogy nagyon jól tudta: mi a dunna és

párna. Első tekintetre meglátszott rajta, hogy úgy futotta meg idáig pályáját, mint valamennyi urasági ispán: eleinte csak kifutó inas volt a háznál, tudott írni-olvasni, aztán feleségül vett valami Agáskát, az úrnője kedvencz kulcsárnőjét, ennek révén ő lett a kulcsár, azután meg ispán. S ispánná lévén - természetes, hogy úgy cselekedett, mint valamennyi ispán: barátkozott és komaságra lépett azokkal, a kik a faluban tehetősebbek voltak, s a szegényeket terhelte jobban az uraság dolgával; reggelenként kilencz órakor kelt, bevárta a számovárt és téázott.

- Hallod-e, barátom; hány jobbágyunk halt meg azóta, hogy bejelentettük a revíziót?

- Hogy - hány? Azóta sokan meghaltak, - felelt az ispán, miközben egyet csuklott s e miatt a szájához tartotta a tenyerét, mintha el akarná azt rekeszteni.

- Hát - megvallom - én magam is úgy gondolom, hogy sokan meghaltak, - kapott a szón Manilov, s Csicsikovhoz fordulva még egyszer ismételte; - valóban sokan meghaltak.

- De hát - példának okáért - számszerint hányan? - kérdezte Csicsikov.

- Igen; számszerint hányan? - ismételte Manilov.

- Hogy' tudjam én azt számszerint megmondani? Hiszen nem tudni: hányan haltak meg. Senki sem vette számba őket.

- Úgy van, - fordult Manilov Csicsikovhoz, - én is úgy tudom, hogy nagy a meghaltak száma, s épen azért nem is tudható, hogy hányan haltak meg.

- Hát számláld meg, - mondá Csicsikov az ispánnak, - csinálj egy névszerinti kimutatást.

- Igen, mindegyiket névszerint jegyezd föl, - hagyta helyben Manilov.

Az ispán azt mondta: - Értem! - és távozott.

- Aztán mire kell ez önnek? - kérdezte az ispán távozása után Manilov.

Ez a kérdés, a mint látszott, megakasztotta egy kissé a vendéget: arczában valami feszültség mutatkozott, a melytől még el is pirúlt, s a mely feszültségnek a kifejezésére nem egészen alkalmasak a szavak. S csakugyan: Manilov végre oly különös és szokatlan dolgokat hallott, a milyeneket emberi fül még soha.

- Ön azt kérdezi: mire kell ez nekem? Megmondom: jobbágy-parasztokat szeretnék vásárolni, - mondá Csicsikov, - aztán megakadt és elhallgatott.

- De ha szabad kérdezni: hogy' akar ön jobbágyokat vásárolni: földdel együtt, vagy csak átköltöztetésre, vagyis föld nélkül? - kérdezte Manilov.

- Nem; nem éppen jobbágyokat akarok én, - mondá Csicsikov, - hanem holtakat...

- Hogyan? Bocsánat... kissé nagyot hallok; valami rendkívül furcsa szót értettem.

- Holtakat akarok beszerezni, de a kik a revíziós lajstromba mint élők volnának bevezetve.

E szavak hallatára Manilov leejtette a szájából a szopókát pipástúl együtt a földre s eltátott szája tátva maradt néhány perczig. A barátságos élet kellemetességeiről beszélgető két jóbarát mozdulatlan maradt, merőn nézett egymás szemébe, mint az olyan két arczkép, a melyet a régi időkben a tükör két oldalán egymással szemközt szoktak volt fölakasztani.

Végre Manilov fölvetta a földről a pipáját s alúlról tekintett föl a Csicsikov arczába, ki akarván abból nézni: nem mutatkozik-e azon valami gúnyos mosoly, nem tréfál-e az ő vendége? de ilyesminek nyoma sem volt; ellenkezőleg: az az arc még a szokottnál is komolyabbnak látszott. Azután arra gondolt: vajon nem háborodott-e meg hirtelenében a vendég esze s ijedten, állhatatosan nézett rá; de a vendég szemei teljesen tiszták voltak; nem volt azoknak nyugtalan, vad fénye, mint a milyenben forognak az örült ember szemei: minden csöndben és

rendben volt. Bármint törte is Manilov az eszét, hogy mit gondoljon és mit tegyen, nem tudott egyebet tenni, mint hogy a szájában maradt pipafüstöt egy igen finom sugárban kibocsátotta.

- Nos - tehát szeretném tudni: adhat-e ön nekem ilyen tényleg nem eleven, de a törvény formái szerint élő jobbágyokat - eladás- vagy átengedésképpen, már a hogy' önnek jobban tetszik...

De Manilov annyira zavarban volt, hogy csak nézett rá.

- Úgy látom, ön nem tud határozni, - jegyezte meg Csicsikov.

- Én? nem én, nem az, hogy... - mondá Manilov, - de nem tudom fölfogni... bocsásson meg... én persze nem részesülhettem olyan fényes nevelésben, a minő meglátszik önnek - hogy úgy mondjam - minden mozdulatában, nem rendelkezem a kifejezések magasabb művészetével... Meglehet, hogy itt... ebben az ön iménti kijelentésében... valami más rejlik... Meglehet, hogy csak az ékesszólás kedvéért méltóztatott magát úgy kifejezni?

- Nem, - felelt Csicsikov, - én úgy értem a dolgot, a hogy' mondtam, vagyis azokat a lelkeket értem, a kik meghaltak.

Manilov végkép kijött a sodrából. Érezte, hogy tennie, hogy kérdeznie kell valamit, de hogy mit: - az ördög tudja! Végre azt tette, hogy megint kibocsátott egy csomó füstöt, de most már nem a száján, hanem az orrlyukain.

- E szerint tehát, ha semmi akadály sincs, Isten nevében hozzá foghatunk az adás-vétel megkötéséhez, - mondá Csicsikov.

- Hogyan? holt lelkek-adásvevéséhez?

- Dehogy! - felelt Csicsikov, - azt írjuk, hogy azok mind élők, mint a hogy' a reviziós lajstromban tényleg szerepelnek! Én nem szoktam a polgári törvények rendelkezéseitől eltérni, habár azért sokat szenvedtem is azalatt, míg szolgálatban voltam; de bocsásson meg: a kötelesség én előttem szent, a törvény előtt pedig térdet-fejet hajtok.

Ez utóbbi szavak megtetszettek Manilovnak, hanem azért a dolog lényegébe mégsem bírt behatolni s felelet helyett elkezdte oly erősen színi a pipáját, hogy végre a pipaszár úgy fortyogott, mint valami furulya. Úgy látszott, mintha abból akart volna véleményt kihúzni a hallatlan esetre vonatkozólag; de a pipaszár szortyogott - és azzal vége!

- Talán kétségei vannak önnek?

- Óh, kérem, dehogy vannak! Eszem ágában sincs, hogy valami kritikai előítéletem legyen ön iránt. De engedjen meg egy kérdést: nem lesz-e a vállalkozás, vagy hogy még világosabban fejezzem ki magamat: ez a negóczium - tehát: nem lesz-e ez a negóczium ellentétben a polgári törvény-rendeletekkel és Oroszország további terveivel?

Itt Manilov, miután fejét előbbre hajtotta, igen jelentősen nézett a Csicsikov szemébe, olyan mélyértelmű kifejezést öltve arczvonásaira és összeszorított ajkaira, a milyent talán soha emberi arczon nem láttak, legfeljebb valamely rendkívül nagyeszű miniszternél, de annál is csak a legnagyobb fejtörés pillanatában.

Csicsikov azonban egészen egyszerűen jelentette ki, hogy a vállalat vagy negóczium semmiképpen sem jön ellentétbe a polgári törvényrendeletekkel, sem Oroszország további terveivel, - egy percz múltán pedig hozzá tette még, hogy a kincstár még hasznot is húz az ügyletből, mert megkapja a törvényes illetékeket.

- Tehát ön azt hiszi?...

- Én azt hiszem, hogy ez a lehető legrendesebb dolog.

- No, ha rendes, akkor más! nekem nincs ellene kifogásom, - mondá Manilov és teljesen megnyugodott.

- Most csak az van még hátra, hogy a vételárban megegyezzünk.

- Micsoda vételárban? - kérdezte Manilov és szünetet tartott. - Hát azt hiszi ön, hogy én öntől pénzt fogadok el olyan lelkekért, a kik némi tekintetben befejezték pályafutásukat? Ha már egyszer önnek ilyen - úgyszólván fantasztikus kívánsága támadt, hát én átadom őket önnek ingyen s magamra vállalom az adás-vételi szerződést is.

A jelen történet íróját méltó szemrehányás illethetné, ha elfelejtené megjegyezni, hogy a Manilov szavai következtében a jövevény öröme rendkívül nagy volt. Bármily komoly és meggondolt ember volt is, csaknem bak-ugrásokra adta magát, a melyek - tudvalevőleg - csak a legnagyobb öröm kitöréseiképpen szoktak jelentkezni. Olyan hevesen fordult meg a karos-székeben, hogy ennek a szörkelme-behuzata elszakadt. Manilov pedig bizonyos meglepetéssel nézett rá. Egészen zavarba jött a köszönetnyilvánítások özönétől s ő is hálálkodni kezdett, elpirúlt, fejével tagadó mozdulatokat tett s végül kijelentette, hogy mindez valóságos semmi-ség, hogy ő ki akarta mutatni valamivel az ő szívességét, a lelki magnetizmust; a holt lelkek pedig bizonyos tekintetben szóra sem érdemes hitványságok.

- Világért sem hitványságok, - mondá Csicsikov, megszorítva a kezét.

Itt egy nagyon mély sóhajtás következett. Úgy látszott: Csicsikov szíves ömlengésekre hangolódott s végül nem minden érzés nélkül a következő szavakat mondta:

- Ha tudná ön, mily szolgálatot tett ön ezen látszólag hitvány dologgal egy családi tűzhely nélkül szűkölködő embernek! Óh, mert mennyit szenvedtem én! Mint valamely csónak a dühöngő hullámok közt... Mily üldözéseknek, hajszáknak voltam kitéve, mennyi bút és bánatot kellett elszenvednem! És miért? Azért, mert az igazsághoz tartottam magamat, mert tiszta volt a lelkiismeretem, mert pártját fogtam az özvegyeknek és árváknak.

Itt még le is törülgette zsebkendőjével kiperdült könyeit.

Manilov végkép meg volt hatva.

A két jóbarát sokáig szorongatta egymás kezét, sokáig nézett szótlanul egymás szemébe, a melyekben fölfakadó könyek voltak láthatók. Manilov sehogy sem akarta elereszteni a mi hősrünk kezét s tovább szorongatta azokat oly hévvel, hogy az már nem tudta: miképpen szabadítsa ki a kezét. Végre lassan kihúzta őket s azt mondta, hogy nem ártana, ha az adás-vételi szerződést mentől hamarább nyélbe ütnék s ha ő e czélból maga járna el a városban; aztán fogta a kalapját és búcsúzni kezdett.

- Mi ez! ön már el akar menni? - szólta Manilov egyszeribe magához térve és csaknem megijedve.

Ebben a pillanatban megjelent a szobában Manilovné.

- Lizácska, - mondá Manilov szomorú tekintettel, - Ivánovics Pál elhagy bennünket.

- Bizonyára megúnt bennünket Ivánovics Pál, - felelt Manilovné.

- Nagyasszonyom! Itt - mondá Csicsikov, - itt, itt - s kezét a szívére tette, - igenis, itt marad az emléke ama kellemes időnek, melyet kegyetekkel töltöttem. S higgye el: nem volna rám nézve nagyobb boldogság, mint kegyetekkel együtt élni, ha nem is egy házban, de legalább a lehető legközelebbi szomszédságban.

- Tudja-e, Ivánovics Pál, - mondá Manilov, a kinek ez a gondolat nagyon megtetszett, - hogy tényleg nagyszerű volna úgy együtt lakni egy földél alatt, vagy valamely szilfa árnyékában egyről-másról elphilosophálni, elmélyedni a...

- Óh, az mennyei élet volna, - felelt Csicsikov sóhajtozva. - Magamat ajánlom, nagyasszonyom! - folytatta kezét csókolva Manilovnének, - Isten önnel, kedves barátom! Ne feledje el a kérésemet.

- Óh, legyen nyugodt, - felelt Manilov, - nem adok neki két napot s én is a városban leszek.

Mindnyájan kimentek az ebédlőbe.

- Isten veletek, kedves kicsikék! - mondá Csicsikov, meglátván Alkidot és Temisztoklyuszt valami fahuszárral játszva, a melynek már sem keze, sem orra nem volt. - Isten veletek, kincsecskéim. Bocsássatok meg, hogy nem hoztam nektek valami ajándékot, de - megvallom, - nem is tudtam, hogy a világon vagytok, most azonban, mihelyt eljövök, kaptok tőlem valamit. Neked kardot hozok. Kell kard?

- Kell! - felelt Temisztoklyusz.

- Neked pedig dobot. Úgy-e: neked dob kell? - folytatta Csicsikov, Alkidhoz hajolva.

- Top! - felelt Alkid suttogva és a fejét lehorgasztva.

- Jól van, neked hát dobot hozok, de milyen szép dobot! Mindig így fog tenni: turrr-ru... tra-ta-ta, ta-ta-ta... Isten veled, kedveském! Isten veled! - S megcsókolta a gyerek fejét, majd Manilovhoz és a feleségéhez fordult oly mosolylyal, a minővel a szülőkhöz szoktak fordulni, jelezve a gyerekek kívánságának ártatlan voltát.

- Igazán, maradjon még, Ivánovics Pál, - szólt Manilov, mikor már mind kimentek a lépcsőre, - nézze csak, milyen felhők kerekednek.

- Azok nem nagy felhők, - felelt Csicsikov.

- De tudja-e az utat Szobákevicshoz?

- Éppen öntől akartam megkérdezni.

- Mindjárt megmagyarázom a kocsisának.

Itt Manilov épp oly kedveskedő hangon mondta el az útbaigazításokat a kocsisnak, a kit egyszer még meg is magázott.

A kocsis megértvén, hogy két útelágazást kell elhagynia s csak a harmadikon letérni, így szólt:

- Oda trafálunk, tekintetes uram.

S Csicsikov elútaozott. Utána még sokáig hajtogatták magukat a háziak, és lábujjhegyre ágaskodva sokáig lobogtatták a kendőiket.

Manilov sokáig állt a lépcső-főn, tekintetével a távozó bricskát kísérve, s mikor ez már egészen eltűnt, ő még mindig ott állt és pipázott. Végre bement a szobájába, leült egy székre s átadta magát gondolatainak, lelkében örülve, hogy vendégének egy kis örömet szerezhetett. Majd átmentek gondolatai egész észrevétlenül más tárgyakra, végül pedig a jó Isten tudná megmondani, hogy hova. Gondolkozott a barátság kellemetességeiről, aztán arról, hogy mily jó lenne egy jóbaráttal valamely folyó mellett élni, azután gondolatban hidat épített azon a folyón, majd egy roppant nagy házat, olyan magas toronnyal, hogy arról Moszkvát is meg lehet látni: milyen kellemes lehet ott esténként a szabad levegőn téázni és valamely kellemes tárgyról beszélgetni; azután arról ábrándozott, hogy ő és Csicsikov egy szép kocsin valami társaságba hajtának, ott mindenkit elvarázsolnak kellemes modorukkal s az uralkodó értesülvén az ő barátságukról, kinevezi mindkettőjüket tábornokká, végül meg Isten tudja, miről, de olyanról álmodozott, a mit már maga sem értett. Egyszerre csak félbeszakította minden ábrándozását a Csicsikov különös kérése. Ennek a meggondolása különösen nem fért a fejébe; bármint forgatta is, semmiképp sem tudta azt megmagyarázni magának s ült, csak ült és pipázott - s ez így tartott egész vacsoráig.

HARMADIK FEJEZET

Csicsikov pedig elég jó hangulatban ült a bricskáján, a mely már régen ott gurult az országúton. Az előbbeni fejezetből már világos előttünk, hogy mi volt az ő ízlésének és igyekeztének legfőbb tárgya, nem csodálható tehát, ha mihamar egészen, testestől-lelkestől elmerült abba. A föltevések, számítások és kilátások, a melyek jelei arczán mutatkoztak, úgy látszik, igen kellemesek lehettek, mert minden perczen a meglelégttség mosolygásával végződtek. El lévén ezekkel foglalva, nem is ügyelt arra, hogy a kocsisa, a ki nagyon meg volt elégedve a Manilovék cselédsége részéről tapasztalt szíves fogadtatással, elég érthető intelmeket osztogatott a jobboldali vörös-pej, lógós lónak. Ez a vörös-pej ló igen ravasz állat volt s csak mutatta, hogy húz, míg a középrudas-pej és bal-lógós sárga - (a melyet Ülnöknek híttak azért, mert valami ülnöktől vásárolták), - teljes erejükből igyekeztek, annyira, hogy még a szemükből is meglátszott a kötelességteljesítés öröme.

- Csak ravaszkodjál, ravaszkodjál, majd túl ravaszkodlak én téged, - mondogatta Szelifán, fölemelkedve s ostorával végig húzogatva a lusta lovon; - teljesíted a kötelességedet, te német ficsúr! A pej - lám, az tisztességes ló, az megteszi a magáét; annak szívesen is adok több zabot, mert ő tisztességes ló; meg az Ülnök is jó ló... No, no! mit hegyezed a füled? Ide hallgass, ostoba állat, ha veled beszélnek. Tőlem nem tanulsz rosszat, te tudatlan! Nézd csak, hova mászik!

Itt megint végig vágott rajta és folytatta:

- Nesze, te barbár! Átkozott Bonaparte!

Aztán közös megszólításban részesítette őket:

- Nocsak! kedves szolgálaim! - s rácsapott egyet-kettőt mindegyikre, de nem büntetésképpen, hanem hogy értésükre adja: mennyire meg van velök elégedve.

Kielégítvén ilyen módon a lovait, megint a vörös-pejvel állt szóba:

- Azt hiszed, elrejtethed a magadiseletét? Nem; járj igaz úton, ha azt akarod, hogy megbecsüljenek. Lám, azok a földesurak, a hol most voltunk, milyen derék emberek. Én szívesen elbeszélgetek jóra való emberekkel. Jóra való emberekkel mink mindig jó barátok vagyunk, finom pajtások, ha enni kell, ha inni - a legnagyobb szívességgel, ha jóra való emberekről van szó. A jóra való embert mindenki tiszteli. Itt van például a mi urunk: őt is mindenki tiszteli, mert császári hivatalt viselt és kollégyiomi tanácsos, értetted?

Így okoskodván, Szelifán végre a legtávolabb eső, legelvontabb tárgyakra tért át. Csicsikov, ha oda figyelt volna, sok olyan apróságot tudhatott volna meg, a mely az ő személyére vonatkozott; de ő annyira el volt foglalva a maga dolgával, hogy csak egy hangos mennydörgés térítette őt magához; körülnézett: az eget teljesen elborították a sötét felhők s a poros országútat esőcseppek kezdték verdesni. Végre még egy erősebb és közelebbi dördülés hallatszott, s az eső megeredt, mintha kupából öntötték volna. Az eső harántos irányt véve, elébb az egyik oldaláról csapkodta a bricska kosarát, azután a másíkról; azután irányt változtatva és egészen függőleges irányban hullva, egyenesen az ernyő tetején dobolt, végre pedig szembe vagdosta Csicsikovot. Lehúzta hát a bőrrnyőt, a melyen két kis kerek ablak volt, hogy látni lehessen az út tájképeit s megparancsolta Szelifánnak, hogy gyorsabban hajtson. Szelifán, a kit az eset a beszéde közepén lepett meg, úgy vélte, hogy csakugyan jó lesz sebesebben haladni, kihúzott előbb az ülés alól valami szürke posztó hitványságot, fölujjalta azt, azután megkapta a gyeplyőt, s rákiáltott a trojkájára,⁹ a mely alig-alig lépkedett, mert kellemes ellágyulást érzett

⁹ Trojka = orosz hármás-fogat, két oldalt egy-egy lógós, középpütt pedig két rúd között menő rudaslóval.

az oktató beszédétől. De Szelifán már semmiképpen sem emlékezett rá, hogy két, vagy három út-elágazást kell-e elhagynia. Visszagondolva a megtett útra, annyit megállapított, hogy immár jó sok út-elágazást hagyott el. S minthogy az orosz ember válságos pillanatokban nem sokat habozik, hanem tudja, hogy mit kell cselekednie, hát a legközelebbi kereszt-útnál ő is jobbra fordult s rá kiáltva a lovaira, hogy: „Hej! tisztelt barátaim!”, vágatásnak eredt, nem sokat törődve azzal, hogy hova visz a választott út.

Hanem az eső, a mint látszott, tartósabbnak ígérkezett. Az út pora mihamar sárrá változott s a lovaknak pillanatról-pillanatra nehezebbé vált a bricska vonása. Csicsikov már nagyon nyugtalankodott, hogy még nem látszik a Szobákevicss faluja. Számítása szerint már régen meg kellett volna érkezniük. Nézegetett jobbra-balra, de olyan sötét volt, hogy akár kinézhetette a szemét, még se látott semmit.

- Szelifán, - szólt végre, kidugva a fejét a bricskából.

- Tessék parancsolni! - felelt Szelifán.

- Nézd csak, hogy nem látszik-e még a falu?

- Nem, uram, sehol sem látszik.

Erre Szelifán egyet suhintott az ostorával, nótára gyujtott, de valami olyan hosszúra, a melynek nem akart vége lenni. Volt abban minden: mindazok a buzdító, hajszólo kiáltások, a melyekkel Oroszországnak egyik végétől a másikig a lovakat szokták szolongatni, különféle jelzők, de minden válogatás nélkül, csak a mint a nyelvére jöttek. A miből az jött ki, hogy végre már szekretáriusnak nevezte a lovait. Ekközben Csicsikov kezdte észrevenni, hogy a bricska jobbra, balra, előre és hátra dülöngött s erősen zötyögtette őt; ebből azt sejtette, hogy letértek az útról, s valószínűleg valami göröngyös mezőn haladnak. Úgy látszik, ezt Szelifán is észrevette, de nem szólt egy szót sem.

- Micsoda úton mégy, te gazember? - kérde Csicsikov.

- Mit csináljak ilyen időben uram; az ostoromat sem látom, olyan sötét van.

Ezt mondván, úgy félrebillentette a bricskát, hogy Csicsikov kénytelen volt mind a két kezével megkapaszkodni. Csak most vette észre, hogy Szelifán kaptos volt.

- Vigyázz, vigyázz! mindjárt kifordítasz! - kiabált rá.

- Nem, uram! hogy' tetszik már olyat gondolni, hogy én kifordítanám, - mondá Szelifán, - nem jó dolog a kifordulás, azt én magam is tudom. Nem is fordítom én ki!

Erre lassacskán meg akart fordulni a bricskával; fordult, fordult - s egészen a féloldalára fordította a bricskát. Csicsikov a kezével is, a lábával is bele toccsant a sárba. Szelifán mégis csak megtett annyit, hogy megállította a lovait; egyébaránt megálltak volna azok maguktól is, mert már nagyon kimerültek. Ez a váratlan eset nagyon meglepte Szelifánt. Lemászva a bakról, megállt a bricska előtt, a csípőjére támasztva mind a két kezét, míg az ura a sárban keczmeregve, minden erejéből igyekezett onnan kimászni s némi gondolkozás után így szólt:

- Látod, hogy kifordítottál! Hiszen olyan részeg vagy, mint egy csizmadia.

- Nem az, uram; hogy' volna az lehetséges, hogy én részeg volnék! Hiszen tudom én, hogy a részegség nem szép dolog. Beszélgettem egy pajtásommal - mert jóra való emberrel el lehet beszélgetni - abban nincs semmi rossz, - aztán falatoztunk együtt. A falatozás sem megrovásra méltó cselekedet s jóra való emberrel el lehet falatozni.

- Mit mondtam én neked, mikor legutóbb leitted magad? mi? Elfelejtetted? - mondá Csicsikov.

- Nem, tekintetes uram; hogy' volna az lehetséges, hogy elfelejtsem. Tudom én a kötelességet. Tudom, hogy a részegség nem szép. Jóraivaló emberrel beszélgettem, mert...

- Ha jól elraklak, majd tudni fogod: hogyan kell jóraivaló emberekkel beszélgetni.

- Már a mint a tekintetes úr gondolja, - felelt a mindenbe beleegyező Szelifán, - ha megrak, hát megrak: én annak sem mondok ellent. Miért is ne rakna meg, ha az a rend? arra való az úri hatalma. Megrakni nem árt, mert a parasztember félre hág; pedig a rend a fődolog. Ha a rend úgy kívánja, hát meg kell rakni. Miért is ne rakna meg?

Erre az okoskodásra Csicsikov nem tudott mit felelni. De ekkor mintha a Sors elhatározta volna, hogy segítségökre jön. Messziről kutyaugatás hallatszott. Csicsikov megörült és tovább hajtattott. Az orosz kocsisnak pedig, ha nem láthat, igen jó érzéke van, azért esik meg néha vele, hogy behúnyt szemmel is hajt, mint a fürgeteg és valahová mindig megérkezik. Szelifán, a ki az orrát sem látta, oly egyenesen a falunak hajtott, hogy csak akkor állt meg, mikor a bricska rúdja egy kerítésbe ütődött s a mikor már egyáltalában nem lehetett tovább menni. Csicsikov a szakadó eső függönyén át csak annyit látott, hogy valami földélhez hasonló sötét folt előtt állnak. Elküldte Szelifánt, hogy keresse meg a kaput, a mi kétségtelenül sokáig tartott volna, ha nem volnának Oroszországban kapusok helyett természetes kuttyák, a melyek olyan hangosan jelentették be az ő megérkezését, hogy kénytelen volt a fülét befogni. Egy ablakban világosság tetszett föl s ködös sűgárban lövellt a kerítésig, megmutatván utasainknak a kaput. Szelifán dörömbözni kezdett, a mire csakhamar megjelent egy ködmönös alak a tornác-ajtóban s úr és kocsis rekedt asszonyi hangot hallottak:

- Ki dörömböz ott? Mit keresnek itt?

- Utasok vagyunk, mátuska, adj éjjeli szállást, - felelt Csicsikov.

- Nézd el csak a kengyelfutót! - mondá a vénasszony, - milyen időben jár! - Ez nem állás; itt földesasszonyság lakik.

- Mit tehetünk, mátuska? Látod, hogy eltévedtünk. Csak nem hálhatunk ilyen időben a szabad ég alatt.

- Az ám, nagyon rossz idő van, nagyon, - tette hozzá Szelifán.

- Hallgass, számár, - mondá Csicsikov.

- De miféleké vagytok? - kérdezte a vénasszony.

- Nemes-ember, mátuska.

A „nemes-ember” szó hallatára a vén asszony mintha elgondolkozott volna.

- Várjanak, majd megmondom a nagyasszonyomnak, - szólalt meg aztán s néhány perc múltán már vissza is tért, kezében lámpással.

A kapu kinyílt. Egy másik ablakban is kigyúlt a világ. Az udvarra bejött a bricska, egy kis házikó előtt állt meg, a melyet a sötétben nehéz volt jól megnézni, mert az ablakokból jövő világosság csak az egyik felére esett. A ház előtt egy kátyú is látszott, a melyet egyenesen világított meg az ablak-fény.

Az eső hangosan kopogott a háztetőn és mormoló csörgedéssel futott le az eresz alá állított hordóba. Ez alatt a kuttyák minden elképzelhető hangon csaholtak: az egyik fölfelé tartva a fejét, oly hangosan, oly odaadással vonított, mintha azért Isten tudja milyen fizetést kapott volna; egy másik gyorsan vakkantgatott, mint a kelep; ezek mellett kérlelhetetlen diskánt vicsogott, mint a postakocsi csengője: ez valószínűleg kölyök-kutya volt; s kiegészítette az egészet egy basszus hang, ez meg valószínűleg öreg, bő kutya-erényekkel megáldott eb lehetett, mert úgy reszelt, mint az énekkari kontrabasszus, mikor a hangverseny legmelegebb

folyamában a tenoristák - hogy kivághassák a legmagasabb hangot - lábujjhegyre állnak s valamennyi énekes, fejét hátra szegve, a magasba törekszik - csak egyedül ő, a kontra-basszista, mélyeszi borotvátlan állát a nyakraalójába s leguggolva, csaknem leülve a földre, onnan eregeti mély hangját, a melytől megmozdúlnak és megrezegnek az ablakok üvegtáblái.

Már e kutya-hangversenyről, mely oly jeles muzsikusból volt összeállítva, következtethető volt, hogy a falu meglehetősen nagy lehetett. De a mi megázott és elgémberedett hősünk nem gondolt most egyébire, mint az ágyra. Alig állt meg a bricska, ő már fölugrott a tornácra, megingott és majdnem elesett. A tornáczon megint megjelent egy, az előbbinél valamivel fiatalabb, de ahhoz nagyon hasonló nő. Ez bevezette Csicsikovot a szobába.

Csicsikov körülnézett; a szoba régi módi, csíkos kárpittal volt bevonva; a falon madarakat ábrázoló képek; az ablakok közt régi kis tükrök fa-lombot utánzó farámákban; mindegyik tükrő háta mögé vagy egy levél, vagy egy tucsat ócska kártya, vagy egy harisnya volt dugva; aztán egy fali óra, melynek számlapjára virágok voltak festve... egyebet nem bírt fölfedezni. Érezte, hogy a szemei leragadnak, mintha valaki mézzel kente volna be azokat.

Egy percz múltán megjelent a háziasszony, egy éltebb nő, valami háló-főkötőben, a melyet - úgy látszik, - hamarosan kapott magára, nyakában flanell-kendővel; ama kisebb birtokos matuskák egyike, a kik mindig panaszkodnak a rossz aratás és a veszteségek miatt, s fejüket kissé félrebillentve tartják, - máskülönb pedig csöndeskén pénzecskéket rakosgatnak félre ócska zacskócskába, a melyeket a komót-szekrény fiában tartogatnak. Egyik zacskóban csupa rúbeles, a másokban csupa félrúbeles, a harmadikban csupa negyedrúbeles ezüstpénzek vannak, ámbár látszólag úgy tűnik föl a dolog, mintha a szekrényben fehérneműn, hálóköntő-sőkön, fonál-pázmákon s elfeslett felöltőkön kívül egyéb nem volna, mely készletek arra valók, hogy ruhákat készítsenek belőlök abban az esetben, ha a használatban lévőkön lyukat égetnek az ünnepi kalácsok sütése közben, vagy ha maguktól elrongyolódnak. De a ruhákon nem oly gyakran égetnek lyukat s nem is rongyollanak el azok oly gyakran: sokkal jobban vigyáz azokra a matuska s a felöltők ott fekszenek feslett állapotban, Isten tudja meddig, míg végre végrendelet szerint a többi czókmókkal együtt az unoka-testvérré vagy húgra maradnak.

Csicsikov mentette magát, hogy ily késő órákban alkalmatlankodik.

- Nem baj, - felelt a háziasszony. - De milyen ítélet-időben vetette önt ide az Isten! Milyen sötét van, és milyen vihar! Bizony jó volna valamit enni az út fáradalmi után, de már későre jár az idő, semmit sem lehet készíteni.

A háziasszony szavait különös sziszegés szakította félbe, úgy, hogy a vendég megijedt. A zaj olyan volt, mintha az egész szobát kígyók özönlötték volna el; de föltekintvén, megnyugodott, mert észre vette, hogy csak a fali órára jött rá az ütni való igyekezet. A sziszegés után rögtön hörgés következett, aztán összeszedve minden erejét, az óra kettőt ütött, de olyan hangon, mintha valaki repedt fazékra vert volna valami bottal, - mire az inga nyugodtan kattogott jobbra-balra.

Csicsikov megköszönte a háziasszony szívességét, azt mondván, hogy neki semmi sem kell, ne zavartassa magát semmiben, hogy ágyon kívül neki egyébire szüksége nincs s csak arra volt kíváncsi, hogy hol jár ő, és hogy messze van-e innen a Szobákevecs földesúr faluja, mire az öreg asszonyság azt felelte, hogy ő soha nem is hallotta azt a nevet s hogy olyan nevű földesúr egyáltalában nincs is.

- De Manilovot csak tetszik ismerni? - mondá Csicsikov.

- Ki az a Manilov?

- Az is földesúr, matuska.

- Nem ismerem, nem is hallottam felőle; nincs itt olyan földesúr.

- Hát milyenek vannak?

- Van Bobrov, Szvinyin, Kanapatyev, Harpakin, Trepákin, Plyesákov.

- Gazdag emberek?

- Nem, bátyuskám; valami gazdagok itt nincsenek. Egyiknek van vagy húsz lelke, másoknak vagy harmincz, de olyanok, a kiknek százával volna, nincsenek.

Csicsikov most vette csak észre, hogy micsoda Isten háta mögötti helyre bódorodott ő!

- Hát a város messze van-e?

- Lesz vagy hatvan versztára. Beh sajnálom, hogy nem tudok önnek mit enni adni. Nem iszik egy kis téát, bátyuska?

- Köszönöm, mátuska. Nem kell semmi, csak ágy.

- Persze, ilyen utazás után szükség van pihenésre. Helyezkedjék el ezen a dívánon, bátyuska. Hej, Fetyina, hozz derekaljat, párnát és lepedőt. Milyen rút időt adott az Isten: csak úgy csattog. Én egész éjjel gyertyát égettem a szentkép előtt. Eh, apám, hiszen neked az egész hátad és oldalad csupa sár, mint a vadkané; hol méltóztattál magadat így bepiszkolni?

- Még hálát adhatok az Istennek, hogy csak kifordultam s be nem törtem az oldalamat.

- Óh, Megváltóm! hogy' megüthette magát! Ne törüljük meg valamivel a hátát?

- Köszönöm, köszönöm. Ne tessék fáradni, csak annyit tessék a szolgálójának meghagyni, hogy szárítsa ki és tisztítsa meg a ruhámat.

- Hallod-e Fetyina, - mondá a háziasszony ahhoz az asszonyhoz fordulva, a ki világgal jött volt ki a tornácra s a ki már behozta a párnát s azt kétfelől megveregetvén a kezével, egész özön pelyhet röptetett szét a szobában; - fogd az úr kaftánját és nadrágját, aztán előbb szárítsd meg a tűznél, mint a hogy' a megboldogult úrét szoktuk, azután dörzsöld ki és porozd ki jól.

- Értem, nagyasszonyom, - felelt Fetyina, leterítve a derekaljat és rendbe hozva a párnát.

- No, készen van az ágyad, - mondá a háziasszony. - Isten áldjon meg, bátyuska; jó éjszakát kívánok. Nem kell-e még valami? Talán megszoktad, apám, hogy elalvás előtt vakargassák a talpadat? Az én megboldogultam e nélkül nem tudott elaludni.

De a vendég lemondott a talpa vakarásáról is. A háziasszony kiment s ő rögtön sietett levetkezni, átadván Fetyinának a magáról lehányt ruhát, felsőt, alsót egyaránt s Fetyina hasonlóképpen jó éjszakát kívánva, elczipelte az ázott holmit.

Csicsikov egyedül maradván, meglepődéssel nézett az ágyára, a mely csaknem a padlásig ért. (Fetyina úgy látszik, értette, hogyan kell a tollas ágyneműeket megvetni.) A mint egy székre állva fölmászott az ágyba, ez lelohadt vele csaknem a földig s a párnahajakból kiszorított tollak szétröpködtek az egész szobában. Eloltván a gyertyát, betakaródzott egy perkáltakaróval s ez alatt perezbe húzódva, rögtön elaludt.

Másnap reggel elég későn ébredt föl. Az ablakon benéző nap egyenesen a szemébe süttött, s a legyek, a melyek tegnap nyugodtan aludtak a falakon és a padláson, most mind nekiestek, egyik az ajakára ült, másik a fülére, a harmadik azon mesterkedett, hogy egyenesen a szemére szálljon; azt azonban, a mely elég vigyázatlan volt az orra-lyuka mellé telepedni, ébredése közben beszippantotta az orrába, a mitől nagyot prüszentett - s éppen ettől ébredt föl végképpen. Széjjel nézve a szobában, most látta csak, hogy a képek nem mind madarakat ábrázoltak; ott volt köztük a Kutuzov arczképe is, és olajfestményben egy öreg úr, olyan

vörös hajtóvás rendi-ruhában, a milyent Petrovics Pál czár idejében hordtak. - Az óra megint sziszegett, hörgött és tized ütött: az ajtónyíláson át egy női fej nézett be, de rögtön el is tűnt, mert Csicsikov, hogy mentől kényelmesebben alhassék, a szó szoros értelmében mindent levetett magáról. Az ajtóban megjelent fej mintha ismerős lett volna előtte. El kezdett tűnődni, hogy ki lehetett az, végre eszébe jutott, hogy a háziasszony. Felöltötte az ingét; kitisztított, kiszáradt ruhája már ott volt az ágya mellett. Felöltözvén, a tűzhöz ment s újra oly nagyot prüszentett, hogy az e pillanatban az ablakhoz ugrott pulykakakas - minthogy az ablak nagyon alacsonyan volt a földtől - gyorsan bekotkodácsolt neki valamit a maga különös nyelvén, valószínűleg azt, hogy „kedves egészségére kívánom”, a miért őt Csicsikov ostobának nevezte. Az ablakhoz menve, elkezdte a kínáló kilátást szemlélni; az ablak aligha nem a tyúkólra szolgált, legalább az előtte elterülő keskeny kis udvar tele volt szárnyasokkal és egyéb háziállatokkal. A pulykáknak és tyúkoknak nem volt se szeri, se száma; ezek közt büszkén lépkedett egy kakas, rázogatta a taraját s félre billentgette a fejét, mintha valamire hallgatott volna; ugyancsak ott volt egy disznó a családjával; az anya-disznó a szemében turkált, mellékesen fölfalt egy csirkét, aztán mintha ezt egészen rendben cselekedte volna, tovább rágicsálta a dinnyehéjakat. Ezt a kis udvart avagy tyúkólat deszka-kerítés vette körül, a melyen túl nagy kert terült el, beültetve káposztával, vöröshagymával, burgonyával, czéklával s egyéb gazdasági zöldséggel. A kerítés mentén itt-ott alma- és egyéb gyümölcsfák állodgáltak, letakarva hálóval a szarkák és verebek elől, melyek közül az utóbbiak egész felhőkben röpködtek egyik helyről a másikra. Ugyancsak a termények védelme céljából hosszú rudakon madárijesztők voltak fölállítva szétterjesztett karokkal; ezek egyikének a fejére magának a háziasszonynak a fejkötőjét tették föl. A kertek mögött következtek a jobbágyok házai, a melyek - habár össze-vissza, nem szabályos utcákba voltak építve - a Csicsikov észlelete szerint mégis a lakóik jólétéről tanúskodtak, mert jó karban voltak tartva mind: a födelek ócska deszkái helyett újakat raktak, s az erre felé álló földtől színek alatt egy-egy, sőt néhol két, csaknem egészen új szekeret is látott.

- Ez nem valami hitvány falu, - mondá magában s egyben elhatározta, hogy közelebről is megismerkedik és szóba áll a háziasszonynyal.

Kinézett a kulcslyukán annak az ajtónak, a melyen át a háziasszony bedugta volt a fejét s meglátva azt a téázó asztalnál, vidám és szíves mosolygással bement hozzá.

- Jó reggelt, bátyuska; hogy' aludt? - kérdezte a háziasszony, fölkelve a helyéről.

A háziasszony ezúttal csinosabban volt öltözve, mint tegnap; fekete ruha volt rajta s a hálófőkötője már nem volt a fején, hanem a nyaka most is be volt valamivel kötve.

- Nagyon jól, nagyon jól, - felelt Csicsikov leülve egy karosszékre, - és kegyed, mátuska?

- Rosszúl, apám, rosszúl.

- Hogy-hogy?

- Álmatlanságban szenvedek. Fáj a keresztcsontom, meg a lábamat is csúz bántja bokában.

- Majd elmúlik, mátuska. Ügyet se vessen rá.

- Adná Isten, hogy elmúlnék. Kentem már disznózsírral is, terpentinnel is. Mivel issza a téát? Ebben az üvegben gyümölcs-szörp van.

- Az nem rossz, mátuska; a szörpöt is szeretem.

Azt hiszem: az olvasó már észrevette, hogy Csicsikov, - nem is említve vidám tekintetét, - itt sokkal szabadabban beszélt, mint Manilovval és egy cseppet sem feszeskedett.

Meg kell állapítanunk, hogy nálunk, Oroszországban, ha hátra maradtunk is egyben és másban a külföldiek mellett, a társalgásban messze elhagytuk őket. A mi társalgásunk összes

finomságait és árnyalatait el sem lehetne számolni. A német vagy francia nem hogy megértene, de még csak észre sem veszi e finomságok sajátosságait és változatosságát; németek és francziák csaknem egy és ugyanazon hangon beszélnek a milliomosokkal, mint a dohánykereskedővel, habár - persze - lelkökben többre nézik az előbbieket. Nálunk ez egészen másképpen van: nekünk vannak olyan fortélyos embereink, a kik egészen másképpen beszélnek a kétszáz jobbágygal bíró földesúrral, mint egy olyannal, a kinek háromszáz lelke van s viszont ezzel megint másképpen, mint azzal, a kinek ötszáz van; sőt az ötszáz jobbágyossal megint nem úgy beszélnek, mint az olyannal, a kinek nyolczszáz a jobbágya; egyszóval: akár a millióig menő változatokhoz is tudnak megkívántató árnyalatokat. Tegyük föl például, hogy van egy iroda - nem itt, hanem valahol az óperencián túl, s az irodában - tegyük föl, - van egy irodavezető. Tessék csak megnézni ezt az irodavezetőt, a mint ott ül az ő alárendeltjei közt, - hiszen az ember a borzadálytól még mukkanni sem merne előtte. Arcza büszkeséget, nemességet - s az Isten tudja mi mindent nem fejez ki. Csak elő kell venni az ecsetet és festeni: Prometheus, valóságos Prometheus! Úgy néz, mint a sas, lépése szabad, kevély. De ugyanaz a sas, mihelyt kilép a szobájából s közeledik a feljebbvalója szobájához, olyan fogoly-módra siet hóna alatt az iratcsomókkal, hogy ki se lehet mondani. Társaságban, estélyen, a hol az emberek nem nagyobb rangbeliek, Prometheus megmarad Prometheusnak, de mihelyt egy hajszállal magasabb rangú van ott, Prometheus-szel olyan metamorphosis történik, a minőt Ovidius sem tudna kieszelni: kicsiny lesz, mint a légy, vagy még a légnél is kisebb - porszemmé változik! - Hiszen ez nem Petrovics Iván, - mondja az ember, ha ránéz; - Petrovics Iván magas termetű, ez meg alacsonyka, hitványka; az hangosan, basszus hangon beszél és soha sem nevet, ez pedig, az ördög tudja, miért, csak csipog, mint a kis madár és egyre nevet. Közelebb megy hozzá az ember, ránéz - hát mégis csak Petrovics Iván. „Eh-he-he!” - gondolja magában erre az ember...

No de térjünk vissza a szereplő személyekhez. Csicsikov, a mint már láttuk, elhatározta, hogy egy csöppet sem czeremóniázik, ugyanazért kezébe véve a téás csészét s gyümölcs-levet töltve abba, ilyen szókat ejtett:

- Szép falucskája van kegyednek, mátuska. Hány lélek lehet benne?

- Kevés híján nyolczvan lélek, apám, - felelt a háziasszony, - de sajnos, rossz idők járnak; a múlt esztendőben is oly rossz aratás volt, hogy Isten őrizzen.

- A mint látom, a muzsikok jó húsban, a házikók jó karban vannak. Szabad tudnom a kegyed becses nevét? Olyan szórakozott vagyok; nem hiába, hogy éjjel érkeztem ide...

- A nevem Korobocska, kollégiumi titkárné...

- Alázatosan köszönöm. Hát a keresztneve s az apai neve?

- Petrovna Násztászja.

- Petrovna Násztászja? Nagyon szép név, Petrovna Násztászja! Nekem is van egy Petrovna Násztászja nevű néném, az anyám testvére...

- Hát önt hogy hívják? - kérdezte a háziasszony; - ha jól sejtem, ön valami kerületi asszessor?

- Nem, mátuska, - felelt Csicsikov mosolyogva, - nem vagyok asszessor, hanem csak úgy utazatok a saját dolgaimban.

- Á! Akkor hát ön szállító? Igazán sajnálom, hogy olyan olcsón adtam el a mézet a kupeczeknek; te bizonyára megvetted volna, apám.

- No, mézet nem vettem volna.

- Hát mit? Talán kenderet? De kenderem is igen kevés van - legföljebb egy fél púd.

- Nem, matuska, nekem másféle árú kell; mondja csak kérem: sok muzsikja halt-e meg?

- Óh, bátyuskám, tizenhét ember! - felelt az öreg asszony sóhajtva, - s mind olyan derék emberek, ép munkások pusztultak el. Igaz, hogy születtek helyükbe mások, de mi haszna? mind olyan hitványkák! A kerületi asszessor meg jön és csak azt mondja: fizess adót a lelkek után. Az emberek meghaltak, de azért csak fizess értök, mintha élnének. A múlt héten megégett a kovácsom; olyan tanult kovács - még a lakatosságot is értette.

- Hát talán tűz volt itt, matuska?

- Óh, Isten őrizzen olyan bajtól; a tűz még rosszabb lett volna; hanem úgy, magától égett meg, apám. A belső része gyúlt meg; nagyon sokat ivott; kék láng ütött ki belőle, aztán csak égett, izzott s olyan fekete lett, mint a szén; pedig olyan tanult kovács volt. Most ki se mozdulhatok innen, mert nincs, a ki a lovakat megpatkolja.

- Az Isten rendelete, matuska, - mondá sóhajtva Csicsikov, - az Isten bölcsesége ellen nekünk szavunk nem lehet... Adja át nekem őket, Petrovna Násztászja.

- Kiket, bátyuska?

- Hát azokat, a kik meghaltak.

- De hogy' adjam át?

- Csak úgy, egyszerűen. Vagy, ha úgy tetszik, adja el őket. Én megfizetek értük.

- Hogy-hogy? Ezt én igazán nem értem. Vagy' talán ki akarod őket ásni a földből?

Csicsikov látta, hogy az öregasszony messzire kalandozott, s hogy meg kell neki magyarázni a dolgot. Néhány szóval meg is értette vele, hogy az átadás vagy a vásár csak papírosan marad s a lelkek úgy lesznek föltüntetve, mintha élnének.

- De minek azok neked? - kérdezte az öregasszony, kimeresztve a szemeit.

- Az már az én dolgom.

- De hiszen azok holt lelkek.

- Hát ki mondta, hogy élők? Hiszen éppen az a kegyed kára, hogy meghaltak; kegyed most fizet értök, én pedig megszabadítom kegyedet a gondtól és fizetéstől. Tetszik érteni? De nemcsak megszabadítom, hanem azon fölül még tizenöt rubelt is adok kegyednek. No, most már csak világos?

- Igazán nem tudom, - mondá az öregasszony habozva, - hiszen én még holtakat sohasem adtam el.

- Meghiszem azt! Az még furcsább lett volna, ha holtakat adott volna el. Vagy azt tetszik gondolni, hogy azoknak csakugyan van valami értékük?

- Nem, azt én nem gondolom! Ugyan micsoda értékük is lehetne? Értékről szó sincs. Csak azon akadok fönn, hogy már meghaltak.

„No, - gondolta Csicsikov, - úgy látszik, ez keményfejű asszony”.

- Hallja csak, matuskám! - folytatta fenhangon, - Gondolja csak meg jól: hiszen sokat veszít mellettök, csak úgy fizeti értük a fejadót, mintha élők volnának.

- Óh, apám, ne is emlegesd! - kapott a szón a földesasszony, - három héttel ezelőtt is befizettem többet, mint háromszázat, azonkívül az asszessor is megkentem.

- No, látja! Most gondolja föl, hogy ezután nem kell az asszesszort kenegetni, mert ezután majd én fizetem értök a fej-adót, - én, és nem kegyed! Én magamra vállalok minden terhet; még az adás-vételi szerződés költségeit is én viselem, - érti-e már?

Az öreg asszony elgondolkozott. Látta, hogy a dolog igazán előnyös, csak nagyon is új és szokatlan, azért nagyon félt, hogy valahogy meg ne csalja ez a szállító; hiszen az Isten tudja, hogy honnan jött, aztán még éjnek idején is!

- No hát, mátuska, adjon rá kezet! - mondá Csicsikov.

- Igazán, apám, én még sohasem adtam el holtakat. Élőket ezelőtt három évvel is átadtam Protopopovnak, két leányt, darabját száz rúbelével s még nagyon meg is köszönte a vevőm, rendkívül jó munkások váltak belőlük, maguk szövik az asztalkendőket.

- Jó, jó; de nem élőkről van szó, az Isten áldja meg őket, a hol vannak. Én holtakat kérek.

- Megvallom, nagyon félek, hogy veszteni találok rajtok. Meglehet, hogy megcsalsz engemet, apám, s hogy azok... izé... talán többet érnek.

- Nézze csak, mátuska... jaj beh furcsa kegyed! ugyan mit érhetnek azok? Vegye csak föl jól: hiszen azok már - por és hamu. Érti? egyszerű por. Vegyünk csak valami nagyon hitvány dolgot, például egy darab rongyot, - a rongynak is van értéke, azt is megveszik, ha nem másnak, a papírgyárak számára; de ez senkinek sem kell! No hát mondja: kinek mire kell a holt?

- Ez valóban igaz. Csakugyan senkinek semmire sem kell; de hiszen engemet épen is az aggaszt, hogy hiszen azok mind meghaltak.

„Jaj micsoda fatuskó ez a vénség!” - mondá magában Csicsikov, kezdvén már a türelmét veszíteni, - „ezzel próbálj csak valamit megértetni! Már szinte megizzaszt az átkozott vén szatyor!” S elővéve a zsebkendőjét elkezdte törölgetni az izzadságot, a mely csakugyan kiütött a homlokán. Egyébiránt Csicsikov ok nélkül haragudott: mert van akárhány tiszteletre méltó ember, sőt államférfiú is, a kik semmivel sem jobbak, mint volt Korobocska. Ha valamit a fejükbe vesznek, hát azt ugyan ki nem vered belőlük; hozhatsz föl akármennyi, napnál világosabb bizonyítékot: mindig félre ugranak tőle, mint elugrik a gummi-labda a falról.

Csicsikov letörülve az izzadságát, elhatározta, hogy megpróbálja: vajon nem lehetne-e a vénasszonyt valami más oldalról megkönyékezni.

- Mátuskám, - szólt, - kegyed vagy nem akarja megérteni az én szavaimat, vagy készakarva beszél ilyeneket, csak éppen hogy beszéljen... Én kegyednek tizenöt rúbelt adok... bankjegyekben: érti-e? Hiszen ez szép pénz! Nem igen talál ennyit az utcán. No, csak vallja be: mennyiért adta el a mézet?

- Púdját tizenkét rúbelével.

- Egy kis bünt vett a lelkére, mátuska: tizenkét rúbelével nem adhatta el.

- Isten bizony, úgy adtam el!

- No, jól van! De mézet kellett ám azért a pénzért adnia! Talán egy esztendeig is gyűjtögette nagy gonddal, fáradsággal, járt-kelt, nyomorgatta a méheit, etette őket egész télen át a pinczében - a holt lelkek meg nem e világból valók. Ezek kegyednek semmi fáradságába nem kerültek; elég volt az Isten akarata arra, hogy azok elköltözzenek e világból, még kárt is okozva ezzel a kegyed gazdaságának. A méznél kapott kegyed a munkájáért, gondjaiért tizenkét rúbelt, itt pedig kap ingyen, semmiért, nem is tizenkét, hanem tizenöt rúbelt, nem is ezüstben, hanem kék czédulákban.

Ily erős rábeszélés után Csicsikov alig kételkedett abban, hogy az öreg asszony végre megadja magát.

- Igazán - felelt a birtokosasszony, - én olyan tapasztalatlan özvegyasszony vagyok. Legjobb, ha várok egy kicsikét, talán majd kupeczek jönnek és tudakozódom az árak után.

- Szégyen, gyalázat! mátuska, ez már több a soknál! Gondolja meg csak, hogy mit beszél! Ugyan ki fogja kegyedtől a holt lelkeket megvenni? Ki, mi hasznokat veheti azoknak?

- Meglehet, hogy valami hasznát veszik a gazdaságban... - felelt az öregasszony, de be sem fejezte a mit mondani akart, úgy maradt tátva a szája s csaknem rémülten nézett Csicsikovra, várva, hogy mit szól az erre.

- Holtaknak a gazdaságban? Mi nem jut eszébe! Talán verebeket akarna velök éjjelenként a kertjében ijesztgetni?

- Szent Kereszt, ne hagyj el! Milyen rettentő dolgokat beszélsz te! - mondá az öreg asszony, keresztet vetve magára.

- Hát mi egyébire gondolja őket fölhasználni? Különben a csontjaik és sírjaik itt maradnak kegyednél - az átvétel csak papíroson lesz. No hát! Mi lesz? Feleljen legalább.

Az öreg asszony megint eltűnődött.

- Miről gondolkozik, Petrovna Násztászja?

- Igazán nem tudom, hogy mit tegyek; inkább kendert adok el önnek.

- Minek nekem a kender? Az Isten áldja meg: én egészen mást kérek, kegyed meg a kenderével áll elő. Kender - mint kender; ha majd máskor eljövök, veszek kendert is. No hát, mit csinálunk, Petrovna Násztászja?

- Istenemre! olyan ritka, egyáltalában szokatlan portéka!

Itt már Csicsikov végképp kiesett a türelméből, félre rúgta a széket és az ördögnek kívánta a vénasszonyt.

Az ördög említésétől a földesasszonyság rendkívül megijedt.

- Jaj, ne emlegesd, hogy az Isten akárhová tegye! - kiáltott föl egészen elsápadva, - ezelőtt három nappal egész éjjel arról az átkozotról álmodtam. Este eszembe jutott, hogy imádság után kártyát vessek s az Isten büntetéseken rám küldte. Jaj, beh undok volt! a sarva olyan hosszú, mint valami bikáé.

- Csodálom, hogy egyszerre nem tízenként jelennek meg kegyednek az álmában. Tiszta keresztyéni jóindulatból jót akarok tenni; látom, hogy egy szegény özvegyasszony törődik, szükségét szenved... No hát, vessz el és menj tönkre falustúl együtt!...

- Jaj, milyen szörnyű átkozódásaid vannak! - mondá az öregasszony, ijedten nézve rá.

- Hiszen okos szó itt úgy is hiába! Igazán - hogy sértő szót ne használjak - akár egy házőrző kutya, a mint a szénán fekszik: maga nem eszik belőle, de másnak sem enged belőle enni. Különféle gazdasági termékeket akartam vásárolni kegyedtől, mert én a kincstárnak is szállítok.

Csicsikov ezzel hazudott, bár csak mellékesen és minden további cél nélkül, - de a hazugság váratlanul jó hatással volt. A kincstári szállítások említése nagy hatással volt Petrovna Násztászjára, legalább most már csaknem könyörgő hangon szólt:

- De hát ugyan miért haragudtál meg annyira? Ha előre tudtam volna, hogy olyan hirtelen haragú vagy, hát inkább egy szóval sem ellenkeztem volna veled.

- Volna is miért haragudni! Az egész dolog nem ér egy ki-evett tojást, hát majd még haragudni fogok miatta!

- No hát jól van: kész vagyok átengedni neked tizenöt rubelért, de aztán szavadat ne feledd a kincstári szállításokat illetően; ha gabona- vagy árpa-liszt kell, vagy korpa, vagy vágó-marha, hát gondold rám is.

- Ne féljen, mátyuska, nem felejttem el, - felelt Csicsikov, kezével az izzadtságot törülgetve, a mely csak úgy patakzott az arcán. Megkérdezte az öregasszonytól: nincs-e a városban valami megbízottja vagy ismerőse, a kit fölhatalmazhatna az adás-vételi szerződés megkötésére, meg egyéb szükségességekre.

- Hogyne! - felelt Korobocska, - a prépostunk Kirill fia ott szolgál a kormányzóságnál.

Csicsikov megkérte a háziasszonyt, hogy írjon hát annak egy megbízó levelet s nehogy ennél is nehézségek támadhassanak, inkább mindjárt maga diktálta meg azt.

- Jó volna, - gondolta közben Korobocska, - ha lisztet és marhát vásárolna tőlem a kincstár számára. Kell is, hogy a kedvében járjak; van még tegnap estéről tészta, hát majd megmondom Fetyinkának, hogy hozzon be lepényt. Nem volna rossz egy kis tojásos derelyét is csináltatni: nálunk igen jól tudják csinálni, hamar is elkészül.

A háziasszony kiment, hogy a derelyét illető gondolatait megvalósítsa s valószínűleg, hogy ki is egészítse azt a házi-sütőné és szakácsné részére adandó rendeletekkel; Csicsikov megkiment a vendéglátó szobába, - a hol hált, - azzal a szándékkal, hogy a szükséges papírokat az útiládikájából előkeresse. A vendéglátó már rég ki volt takarítva, a pompás párnák kihordva s a díván előtt álló asztal le volt terítve. A ládikát az asztalra helyezve, kissé megpihent, mert érezte, hogy úgy elárasztotta az izzadság, mintha vízbe esett volna; a mi csak rajta volt, az ingétől a harisnyájáig, mind csupa víz volt.

- Ejh, hogy' megkínzott az a fene vénasszony! - mondá, miután kissé megpihent, aztán kinyitotta a ládikáját.

A szerző biztosra veszi, hogy akadnak oly kíváncsi olvasók, a kik még a ládika belső berendezését is szeretnék tudni. Hát miért ne elégítenék ki ezt a kíváncsiságot? Nos, itt van a belső berendezés: a ládika közepén van a szappan-tartó, a szappan-tartó körül van vagy hat-hét keskeny rekesz a borotvák részére, azután négyszögletű rekeszek a tinta- és porzó-tartó számára, a kettő közt ladik-formájú vájat, a melyben a tollak, pecsétviasz és egyéb hosszabb szerszám van; azután mindenféle, födeles és födeleden rekeszek, olyan tárgyak részére, a melyek rövidebbek, mint: különféle kártyák, látogató-jegyek, gyászjelentések, színlapok s egyéb, emlékül elrakatni szokott dolgok. A ládika felső részét az ő összes rekeszeivel ki lehetett emelni, s az alatt egy papírossal és levelekkel megtöltött hely volt, azután következett egy rejtek-fiók a pénzek számára; ezt a fiókot a ládika oldalán észrevétlenül lehetett kihúzni. A gazdája mindig oly gyorsan húzta ki és tolt vissza ezt a fiókot, hogy bizonyosan megmondani nem lehet: mennyi pénz volt benne.

Csicsikov azonnal hozzá látott a dolgához s pennát hegyezvén, írni kezdett. Ekkor bejött a háziasszony.

- Szép ládikád van, apám, - mondá, leülve Csicsikov mellé, - bizonyosan Moszkvában vetted?

- Moszkvában, - felelt Csicsikov és tovább írt.

- Mindjárt tudtam; csak ott lehet ilyen szép munkát kapni. Ezelőtt három évvel a nőtestvérem meleg csizmákat hozott onnan a gyerekek számára: olyan erős, hogy még mai napig is hordják. Ejha! mennyi bélyeges papírosod van neked! - folytatta, bepillantva a ládikába. - Legalább egy ívet nekem is ajándékozhatnál. Nálam mindig nagy a szükség ilyenben s ha valami kérvényt kell beadni, soha sincs mire írni.

Csicsikov megmagyarázta neki, hogy ez nem olyan papír, mert ez csak adás-vevési szerződésekre való, nem kérvényekre. Egyébaránt, hogy megnyugtassa, hát adott neki egy rúbel értékű ívet. Megírván a levelet, aláíratta azt Korobocskával s egy névjegyzéket kért tőle a muzsikokról. Kisült, hogy a földesszonyság semmiféle jegyzéket nem vezetett a jobbágyairól, de csaknem mindnyájok nevét könyv nélkül tudta. Csicsikov mindjárt le is diktáltatta vele a neveket. A parasztok némelyikének a neve, de még inkább a csúf-neve, annyira meglepte őt, hogy valahányszor azokat hallotta, előbb szünetet tartott, csak azután írta be a neveket. Különösen meglepte őt valami Szavaljev Péter, csúfnevén *Válú-Kerülő*, a mely névnél meg nem állhatta azt a megjegyzést, hogy „ej beh hosszú neve van!” Egy másiknak a csúfneve *Tehéntégla* volt, egy másiké egyszerűen Iván, a *Szekerkerék*. Végére jutván az írásnak, egy párszor levegőt szippantott magába az orrán keresztül s azzal együtt valami vajjas süteménynek a csalogató szagát érezte meg.

- Kérem, tessék valamit harapni, - szólt a háziasszony.

Csicsikov szétnézett s meglátta, hogy az asztalon már gombák, sütemények, rántotta, pástétom, pampuska és lángos voltak fölrakva, különféle hozzátartozókkal, úgymint: sütemény mákkal, sütemény hal-vagdallékkal töltve - s tudná az Isten, hogy még mi minden.

- Édes tészta tojással, - kínálkodzott a háziasszony.

Csicsikov hozzálátott a tojásos édes tésztához s megevén annak több mint felét, megdicsérte azt. S valóban: a sütemény különben is igen ízletes volt, de a háziasszonynyal folytatott tülekedés után még ízletesebbnek tetszett.

- Hát egy kis pampuskát? - mondá a háziasszony.

Feleletül Csicsikov összecsavart három darabot egyszerre, s miután előbb olvasztott vajba mártotta, bekapta azokat, azután megtörülte a száját és kezét az asztalkendőbe. Ezt vagy háromszor megismételvén, megkérte a háziasszonyt, hogy fogasson be a bricskájába. Petrovna Násztászja nyomban kiküldte Fetyinát, egyúttal még újabb meleg pampuskát hozatott be.

- Mátuskám, a kegyed pampuskái nagyon ízletesek, - mondá Csicsikov, újra hozzálátva a friss pampuskákhoz.

- Igen, jól tudja készíteni a szakácsném, - felelt a háziasszony, - csak az a baj, hogy rossz az aratás, a liszt nem valami jó... De hová siet ön, bátyuska? - tette hozzá, látván, hogy Csicsikov a kezébe fogta a sapkáját, - hiszen még nincs befogva.

- Majd befognak, mátuskám. Az én kocsisom gyorsan szokott befogni.

- No hát csak aztán el ne felejtsem a szállításoknál.

- Dehogyan felejtsem, dehogyan! - mondá Csicsikov, kilépve az előszobába.

- Hát szalonnát nem vásárol? - kérdezte a háziasszony, kikísérve őt.

- Mért ne vásárolnék? Vásárlók én, de csak később.

- Húsvét felé szalonnám is lesz.

- Megvesszük, megvesszük, mindent megveszünk, szalonnát is veszünk.

- Talán ágy-toll is kell. Fülöpnap-bőjt idején ágytollam is lesz.

- Nagyon jó, nagyon jó, - felelt Csicsikov.

- Látod, apám, hogy még nem kész a bricskád, - mondá a háziasszony, a mint a tornácra kiértek.

- Mindjárt készen lesz az. Csak azt tessék nekem megmondani: hogyan lehet innen az országútra kijutni?

- Hogy' is mondjam csak? - szólt a háziasszony. Elmondani nehéz volna, mert sok a kereszt-út; hanem adok talán melléd egy leánykát, a ki megmutatja az utat. Hiszen elfér tán a bricskád bakjára?

- Hogyne férne.

- No hát adok egy leánykát; az jól tudja az utat; csak aztán el ne vidd magaddal. Egyet már elvittek volt a kupeczek.

Csicsikov biztosította, hogy nem viszi el, Korobocska pedig megnyugodván, már elkezdte körül vizsgálni az udvarát, vasvilla-szemet vetett a kulcsárnéra, a ki egy fatálban mézet hozott ki az éléskamrából, egy parasztra, a ki a kapuban ólálkodott s lassankint egészen vissza-költözött a gazdálkodási életbe. De mért ily sokat foglalkozni Korobocskával? Akár Korobocska, akár Manilova, akár gazdasági élet, akár nem gazdasági élet - hagyjuk ezt mind! Van még elég érdemes dolog a világon; a vídamság hamarosan átváltozik szomorúsággá, mi-helyt sokáig álldogálunk előtte, s akkor Isten tudja, hogy mi minden gondolataink támadnak. Meglehet, hogy még azt is gondolja az ember: Vajon hát csakugyan olyan alacsony fokán áll Korobocska az emberi tökéletesség lépcsőzetén? Vajon csakugyan olyan nagy a mélység, a mely őt azoktól a nőktől elválasztja, a kik a világtól elzárkózva élnek az ő arisztokratikus házaikban, a melyeknek vas-lépcsője ragyog a réz-verettől, piros fától és szőnyegektől. Ott ülnek ezek és ásítognak végig nem olvasott könyveik mellett, várva az úgynevezett szellemes látogatókat, a kik előtt majd kitüntethetik magukat eszes voltukkal, könyv nélkül betanult eszméikkel, azon eszméikkel, a melyek a divat törvényei szerint a várost egy egész hétig foglalkoztatják, azon eszméikkel, a melyek nem az ő rendetlen és tönk szélén álló gazdasági ügyeikre vonatkoznak, hanem arra, hogy mily politikai változás várható Franciaországban, milyen irányban halad a divatos katolicizmus. De hagyjuk ezt! Miért beszéljünk erről? De hát miért zavarja meg a legvidámabb, leggondtalanabb pillanatok is valami kellemetlen eszmélkedés? Még el sem tűnt egészen az arczról a nevetés, s az az arcz már egészen más, egészen új fény világítja azt meg - ugyanazon emberek közt!

- Itt a bricska! itt a bricska! - kiáltott föl Csicsikov, megpillantva végre az előkorduló járművet, - mit babráltál olyan sokáig, te semmirevaló! Még mindig nem múlt el egészen a tegnapi részegséged?

Szelifán erre semmit sem felelt.

- Isten vele, matuska! De hol van hát az a leányka?

- Hej, Palagéja! - kiáltott a háziasszony egy körülbelől tizennégy éves leánykára, a ki házilag készült fekete ruhájában s mezítláb a tornácz mellett állt és a kinek meztelen lábát messziről csizmának lehetett nézni, annyira ellepte azt a friss sár, - eredj, mutasd meg az uraságnak az utat.

Szelifán fölsegítette a leánykát a bakra. A leányka előbb a féllábalával az úri hágcsóra lépett s elébb besározta azt, csak azután kapaszkodott föl a kocsis mellé. Utána maga Csicsikov is rálépett a hágcsóra s teste súlyával a bricskát jobb oldalra billentve, felült és így szólt:

- Most hát minden rendben van. Isten áldja meg, matuska.

A kocsi elindult.

Szelifán az egész úton komor volt, de egyúttal igen figyelmeztetett mindenre, a mi akkor szokott vele történni, ha vagy bűnösnek érezte valamiben magát, vagy berúgott. A lovak remekül meg voltak keféelve. Az egyik ló homutja, a mely eddig mindig rongyos volt, annyira, hogy a

béllése a bőr alól kikandikált, most művésziiesen be volt varrva. Az egész úton hallgatott, csak az ostorát suhogtatta, de a lovakhoz nem intézett oktató beszédeket, ámbár a vörös-pej szeretett volna valami szép tanítást hallani, mert olyankor rendszeren csak lanyhán fogta a gyepelőt a bőbeszédű kocsis s az ostor is csak a forma kedvéért szaladgált a lovak hátain. De a kedvetlen szájból ezúttal csak egyhangú fölkiáltások jöttek ki: „No csak, no, te varjú! ásítozz csak, ásítozz!” - egyéb semmi. Még a pej és az Asszessor is elégedetlenek voltak, minthogy egyetlenegyszer sem hallották a *kedves* és *tisztelt* megszólításokat. A vörös-pej nagyon is kellemetlen ütésekkel érezte az ő kerek, széles részein. „Nézd csak, milyen rossz kedvű!” gondolta magában, a füleit hegyezve, - „aztán tudja ám: hol üssön rám. Nem a hátamra ver, hanem kikeresi azt a helyet, a mely érzékenyebb: vagy a fülem közé csap, vagy a hasam aljára”.

- Jobbra? - kérdezte Szelifán szárazon a mellette ülő leánykától, oda mutatva ostorával az esőtől megfeketült útra, a mely élénk zöld, friss mezőn vitt keresztül.

- Nem, nem; majd megmutatom; - felelt a leány.

- No hát, merre? - kérdezte Szelifán, mikor közelebb értek.

- Erre ni, - felelt a leányka, kezével mutatva.

- Oh te! - mondá Szelifán, - hát hiszen éppen is ez van jobbra: azt se tudod, merre van jobbra, merre balra.

Igen szép nap volt ugyan, de a föld annyira sáros, hogy a bricska kerekeit mihamar úgy bevonta a sár, mintha posztó-tokot húztak volna rájuk, a mi jelentékenyen megnehezítette a haladást; azon kívül a talaj agyagos és rendkívül tapadó volt. Ez volt az oka, hogy a dülő-útról délnél hamarabb kikászolódnai nem bírtak. A leányka nélkül ezt is nehezen cselekedhették volna meg, mert jobbra, balra ágazott el a sok út, mint a hogy' a halomba fogott rákok másznak szanaszét, mikor kiöntik őket a zsákból s Szelifán most a hibáján kívül is eltévedhetett volna.

A leányka nem sokára oda mutatott a kezével egy távol eső épületre s így szólt:

- Arra van az országút.

- Hát az az épület?

- Az egy csárda.

- No, most már magunk is oda találunk, - mondá Szelifán, - eredj vissza.

Megállt és segített a leánynak leszállani, megjegyezvén a foga közt: „Ejh, te feketelábú”.

Csicsikov egy rézgarast adott a leánykának, a ki elfutott és boldog volt, már csak azért is, hogy a bakon ülhetett.

NEGYEDIK FEJEZET

A csárdához érve, Csicsikov megállást parancsolt két okból is: egyért azért, hogy a lovait megpihentesse, másért azért, hogy maga is harapjon valamit és erőt gyűjtsön.

A szerző kénytelen bevallani, hogy rendkívül irigyli az ilyen-fajta emberek étvágyát és gyomrát. Nem érdeklik őt a pétervári és moszkvai, nagylábon élő urak, a kik idejüket azzal töltik, hogy azon töprenkednek, mit kellene holnap enni, milyen ebédet összekomponálni halomszámra, s a kik nem veszik be az ebédeket a nélkül, hogy előbb pilulákat, osztrigát, tengeri pókot és egyéb csudát ne nyelegetnének, azután Karlsbadba vagy a kaukázusi fürdőök-

be járnak. Nem, az ilyen urak sohasem keltettek irígységet a szerzőben. De azok a középosztályú urak, a kik az egyik állomáson sonkát esznek, a másikon malacgot, a harmadikon egy jó adag tok-halat vagy sültkolbászt foghagymával, azután, mintha semmi sem történt volna, bármely időben vígan ülnek asztalhoz s a sőreges hallevés, az ikrás potyka csak úgy ropog és rotyog a fogaik közt, tetejébe még halpástétomot és harcsafarkat is tömködvén magukba, hogy attól másnak még az étvágya is elmegy: ezek az urak igazán irígylésreméltó adományt nyertek az egek urától. Nem egy nagyúr kész volna jobbágyainak s elzálogosított és el nem zálogosított, külföldi vagy orosz módra javított és szépített birtokainak felét odadni, hogy olyan gyomra legyen, mint némely középosztálybeli úrnak van; csak az a baj, hogy nincs az a sok pénz, sem javított vagy nem javított birtok, a melyen olyan gyomrot lehetne szerezni, mint a milyen van a középosztályú uraknak.

Az időjárás viszontagságaitól megfeketült, fából épült csárda, a melynek szűk, de vendégszerető tornáczát régi templomi gyertyatartókhoz hasonló, faragott oszlopocskák tartották, befogadta Csicsikovot. A csárda voltaképpen orosz paraszt-ház volt, csak tágasabb. A fedélzetet és az ablakok széleit festetlen, friss faragványos czifrázatok szegélyezték s élénken tarkították meg a ház sötét falait; az ablakok fatábláira virágtartó-kanták voltak festve.

Felmenvén a szűk falépcsőn a tágasabb előszobába, Csicsikov egy tarka perkál-ruhás kövér asszonynyal találkozott, a ki a nyikorgó ajtót kinyitván előtte, így szólt:

- Ide tessék!

A szobában előkerültek mindazok a régi jó ismerősök, a melyek az országútak mentén nem kis számban sorakozó, valamennyi kis csárdában föltalálhatók, minők: a kopott szamovár, a sima fenyőfa-falak, a háromszögletű szekrény tea-kannákkal és csészékkel egy szögletben, az aranyozott porcellán-tojászkák kék és vörös szalagokon a szentképek alá akasztva, egy nemrég megfiadzott macska, egy tükör, a mely két szem helyett négyet mutat, arc helyett pedig valami kenyér-lángost, végül a szent képek ráamáiba szurkált illatos füvek, de annyira száraz állapotban, hogy a ki őket megszagolja, rögtön kénytelen prüszkölni.

- Van-e malacz? - ily kérdéssel fordult Csicsikov az előtte álló asszonyhoz.

- Van.

- Tormával és tejföllel?

- Tormával és tejföllel.

- Add elő!

A vénasszony elment s nemsokára hozott tányért és egy annyira kikeményített asztalkendőt, hogy az felágaskodott, mint a meredt fa-héj, aztán egy megsárgult csont-nyelű kést, a mely oly vékony volt már, mint egy peneczilus, egy kétágú villát, a melyet semmiképp sem lehetett vízszintesen letenni az asztalra.

Hősünk az ő szokása szerint rögtön beszédbe ereszkedett a vénasszonynyal s kikérdezte: ő maga-e a traktérosné, vagy van gazda is a háznál? mennyit jövedelmez a csárda? velök élnek-e a fiaik is? hát a legidősebb fiú legény-ember-e még vagy már feleséges? milyen a felesége? hozott-e sokat a házhoz vagy nem? meg volt-e elégedve az após, vagy bosszankodott a lakodalmi ajándékok csekélyisége miatt? egyszóval semmit ki nem felejtett. Magától értetődik, hogy az iránt is érdeklődött: miféle földesurak vannak a környéken s megtudta, hogy vannak többen: Blohin, Pocsitájev, Mylnoj, Cseprákov ezredes, Szobákevic stb.

- Á! Hát ismered Szobákevicset? - kérdezte, s megtudta, hogy a vénasszony nemcsak Szobákevicset ismeri, de Manilovot is és hogy Manilov fogósabb ember, mint Szobákevic, mert az néha csirke-pecsenyét is parancsol, sőt bornyú-húst is; s ha bárány-sült van, hát

bárány-sültet is kér, de csak belekóstol, ellenben Szobákevecs csak egy ételt kér, hanem azt mind megeszi, sőt meg is szerezteti ugyanazon egy árért.

Így diskurált, a malacot falatozva, mikor az utolsó harapásnál közeledő kocszi zörgése hallatszott. Kinézve az ablakon, látta, hogy a csárda előtt egy könnyű, három jó lótól vont bricska állt meg. A bricskáról két férfi szállt le: az egyik szőke, magastermetű, a másik valamivel alacsonyabb és feketés. A szőkén sötétkékvengerka¹⁰ volt, a feketésen egyszerű, csíkos nyári kabát. Hátrább még egy ütött-kopott üres kocszi vánszorgott, a melyet négy csapzott-szőrű ló húzott rongyos homutban és kötél-gyeplővel.

A szőke azonnal fölszaladt a lépcsőn, míg a fekete ott maradt és valamit tapogatott a bricskában, miközben a szolgálával beszélgetett s az utánok czammogó kocszi felé integetett. Ennek a hangját mintha megismerte volna Csicsikov. Míg ezt nézegette, addig a szőke már meglelte és benyitotta az ajtót. A szőke jövevény magastermetű, véznaarcú - vagy a mint mondani szokás: vékonypénzű ember volt, vörhenyes bajúszkával. Napsütötte arcán meglátszott, hogy tudja: mi a füst, ha nem is puskapor-, de legalább a dohány-füst. Udvariasan meghajította magát Csicsikovnak, a mit ez hasonlón viszonzott. Valószínű, hogy néhány perc alatt szóba ereszkedtek és megismerkedtek volna, mert a kezdet már meg volt téve s csaknem egyszerre jelentették ki a felett való meglegedettséget, hogy az út porát a tegnapi eső végképpen elverte s most egészen jó és kellemes a hűvösön utazni, mikor bejött a fekete úti-társ s ledobva fejéről az asztalra a sapkáját, kezével ficsúrosan felborzolta sűrű fekete haját. Ez középtermetű, meglehetősen csinos testalkotású legény volt, kerek piros arcczal, hófehér fogakkal s korom-fekete pofaszakállal. Friss volt, mint a tej és vér; az egészség szinte pezsgett az arcán.

- Bá, bá, bá! - kiáltott fel, Csicsikov láttára mind a két kezét szétterjesztve, - kit látok! Milyen szerencse!

Csicsikov megismerte Nozdrevet, ugyanazt, a kivel az állami ügyésznél ebédelt s a ki néhány pillanat múltán olyan közeli barátságot kötött vele, hogy tegezni kezdte őt, ámbár ő erre nézve semmi különös okot nem szolgáltatott.

- Hová utazol? - kérdezte Nozdrev, s be sem várva a feleletet, folytatta: - Én meg, pajtáskám, vásárról jövök. Gratulálhatsz nekem: levertek a sárga földig. Elhiszed-e, hogy így még egész életemben csúffá nem tettek? Hiszen paraszt-lovakat kellett fogadnom. Nézz ki csak az ablakon.

Ezzel lenyomta a Csicsikov fejét, úgy, hogy ez majd beleütötte azt az ablakrájába.

- Látod azt a hitványságot? Alig bírták idevonszolni azok a gebék; át is kellett ülnöm az ő bricskájára, - mondá Nozdrev, újjával útitársára mutatva.

- Nem ismerik még az urak egymást? A sógorom, Mizzújev! Egész délelőtt terólad beszélgettünk. „No, majd meglátod, mondok, hogy találkozunk Csicsikovval.” Eh, pajtás, ha tudnád: mennyire megkoppasztottak! Hidd el, hogy nemcsak a négy pompás ügetőlovamat vesztettem el, hanem mindent. Nézd: se óráim, se óralánczom.

Csicsikov odanézett s látta, hogy csakugyan nem volt annak se órája, se láncza. Sőt úgy rémlett neki, mintha Nozdrevnek még a fél-pofaszakállja is kisebb és ritkább lett volna, mint a másik.

- Pedig ha csak hús rúbel lett volna még a zsebemben, - folytatta Nozdrev, - nem több, mint hús: mindent elnyertem volna, már mint azon kívül mindent, a mit vesztettem, s becsület-szavamra mondom, hogy harmincezeret tehettem volna a tárczámba.

¹⁰ Vengerka = magyarka; zsinóros felöltő.

- Akkor is ezt mondtad, - felelte a szőke, - s a mint ötven rúbelt adtam neked, hát azt is nyomban elvesztetted.

- Nem vesztettem volna el! Istenemre mondom: nem vesztettem volna el. Ha nem követek el egy ostobaságot: nem veszthetem el! Ha a paroli után arra az átkozott hetesre nem teszek: szétugraszthattam volna a bankot.

- De nem ugrasztottad szét, - mondá a szőke.

- Nem ám, mert nem a kellő időben tettem a hetesre. Vagy azt hiszed, hogy az a te őrnagyod jól játszik?

- Jól-e vagy nem jól - elég az hozzá, hogy téged megkoppasztott.

- Nagy tus! - mondá Nozdrev, - úgy én is megkoppaszthatom őt. Próbálja meg csak ő a huszonegyest velem, majd meglátom én akkor, hogy mit tud ő. No, hanem azért nagyszerűen dárídoztunk ám az első napokban. Igaz, hogy nagyszerű volt a vásár. Maguk a kupeczek mondták, hogy még ilyen népes vásár nem volt. Mindent, a mit csak behoztam a falumból, a lehető legjobb áron adtam el. Eh! milyen dárídotkat csaptunk, pajtáskám! Még most is, ha rá gondolok... ördögadta! beh kár, hogy nem voltál ott. Képzeld: a várostól három versztányira egy dragonyos-ezred volt. Tán el se hiszed, hogy az egész tisztikar, negyven ember, mind csupa tiszt, bent volt a városban... A mint rákezdtek az ivást... Poczjejev kapitány... aj, beh derék ember... Ekkora bajúsa van, ni! A bordeauxit egyszerűen csak burdaskának hívja. - „Hozz csak egy üveg burdaskát, barátom”, - azt mondja. - Hát Kuvsinnikov hadnagy! Ah! barátom, beh kedves ember! Arról már el lehet mondani, hogy igazi mulató gyerek! Mindig együtt voltunk. Milyen borral traktált bennünket Ponomarev! Különben rettenetes gazember s a boltjában nem lehet semmit sem vásárolni; a borát minden szeméttel pancsolja; tesz bele berzsenyt, égetett parafát, sőt még bodzát is, a semmirekellő; hanem aztán, ha kihoz egy-egy butelliát abból a szobájából, a melyet ő „külön”-nek nevez, hát attól a hetedik mennyországban érzi magát az ember. A pezsgőnk pedig... elbújhat a mellett a kormányzó pezsgője, mert az övé ehhez képest czibere. Képzeld: nem cliquot, hanem valami cliquot-matradúra - más szóval: dupla cliquot. Az illata? - rózsa és a mi csak tetszik. No, volt is hadd-el-hadd!... Későbbben megjelent a városban valami herczeg, elküldött a boltba pezsgőért - nincs az egész városban egy csepp se: mind megitták a tiszték! Akár hiszed, akár nem: egy ebéd alatt én magam tizenhét üveg pezsgőt ittam meg.

- No, tizenhét üveget te meg nem iszol, - jegyezte meg a szőke.

- Becsületemre mondom, hogy annyit ittam meg, - felelt Nozdrev.

- Beszélhetsz nekem, én csak annyit mondok, hogy tíz üveget sem iszol meg.

- Fogadsz rá, hogy megiszom?

- Minek fogadnék?

- Tedd föl rá a puskádat, a melyet a városban vettél.

- Nem én.

- De csak tedd föl; próbáljuk meg.

- Nem próbálok én semmit.

- Mert puska nélkül maradnál! Eh, Csicsikov pajtás, beh sajnálom, hogy nem voltál ott. Tudom, hogy soha el nem váltál volna Kuvsinnikov hadnagytól. Hogy' megszerettétek volna egymást! Nem olyan ám az, mint az állami ügyész s valamennyi kormányzósági, zsugori hivatalnok, a kik minden garasért reszketnek. Ez, pajtáskám, mindent játszott, a mit akartál: huszonegyest, mákáót, pharáót. Eh, Csicsikov, ugyan mibe került volna oda jönnöd? Igazán,

olyan vagy, mint egy hízó! No, csókolj meg, lelkem! nagyon szeretlek. Mizsújev, vigyázz: a sors hozott össze bennünket. Különb, mi ő nekem s mi vagyok én ő neki? Ő idejött - az Isten tudja: honnan - én meg éppen itt lakom. - Aztán hány kocsi volt ott, testvér, még pedig mind *en gros*. Egy Fortuna-játéknál is szerencsét próbáltam, nyertem is két ibrik hajkenőcsöt, egy porcellán-csészét és egy gitárt; azután megint elvesztettem mindent, ezenfelül még hat rúbelt is elszedett tőlem a gyalázatos. Ej, ha ismernéd azt a csavargó Kuvsinnikovot! Csaknem minden bálon ott voltunk mi ketten. Volt ott egy annyira neki vetkezett dáma, csupa rüs és trüs - meg az ördög tudná, hogy mi minden. Én csak azt mondtam rá magamban: „Ejnye, hogy a kakas csípje meg!” Hanem az a kötni való Kuvsinnikov hozzá ült és francia nyelven olyan komplementeket csapott neki, hogy még! Hidd el, pajtás, hogy még a paraszt vénasszonyokba is belé kötött. Ezt ő úgy nevezi, hogy „epret szedni”. Hoztam halat is, különösen fínom tokot! Egyet hoztam is magammal - még jó, hogy eszembe jutott akkor venni, mikor még pénzem volt. Hová igyekezel most?

- Egy emberhez, - felelt Csicsikov.

- Ugyan mit akarsz te egy emberrel? hadd el! jer inkább hozzám.

- Nem lehet, dolgom van.

- Dolgod! Ezt jól adod! Jaj, te Ivánovics Opadeldok!

- Igazán dolgom van, még pedig sürgős.

- Fogadni mernék rá, hogy hazudsz. No, legalább azt mondd meg, hogy kihez mégy?

- No hát, Szobákevicshez.

Nozdrev olyan hangos hahotára fakadt, a minőre csak friss, egészséges ember képes; kimutatta valamennyi czukor-fehér fogát, rengett, ugrált a két arcza, hogy arra a harmadik szobában is fölgorhatott volna az alvó, s szemét kimeresztve azt mondhatta volna: „Ejnye, hogy a mennydörgős nyila csapja meg!”

- Mi van ezen nevetni való? - kérdezte Csicsikov, kissé meg is ütődve e nevetésen.

De Nozdrev teli torkából nevetett tovább, közbe azt mondogatva:

- Jaj! irgalmazz nekem! Mindjárt megrepedek a nevetéstől.

- Pedig nincs mit nevetni: megígértem neki, - mondá Csicsikov.

- Hiszen annál egy perczig se fogod jól érezni magadat, mert az egy elsőminőségű zsugori! Hiszen én jól ismerem őt: kegyetlenül csalódot, ha azt hiszed, hogy ott egy kis bankot, vagy egy pohár bonbon-pezsőt kapsz. Fogadj szót, testvér: vigye ördög Szobákevicsét. Gyerünk hozzám! Pompás tokkal vendégellek meg! A gazember Ponomarev azzal adta át nekem a tokot, hogy csak nekem engedi át, mert az egész vásárban nem lehet olyat kapni. Roppant nagy gazember! Ezt már a szemébe is megmondtam: „Te, meg a mi szeszgyár-bérlőnk - mondok - a világ legnagyobb gazficzkói vagytok”. Az meg, a kötnivaló, csak nevet és a szakállát simogatja. Én és Kuvsinnikov mindennap az ő boltjában reggeliztünk. Ah, testvér, el is felejtettem neked mondani: tudom, hogy nagyon szeretnéd megszerezni, de előre kijelentem, hogy tízezerért sem adom oda. - Hej, Porfir! - kiáltott ki az ablakon az emberére, a ki az egyik kezében kést, a másikban egy darab kenyeret és egy falat tok-halat tartott, mely utóbbit sikerült neki lenyisszantani, a mint valamiért benyúlt a kocsiba. - Hej, Porfir! - kiáltott Nozdrev, - hozd ide csak a kutya-kölyköt. Micsoda egy kölyök! - folytatta Csicsikovhoz fordulva, - persze: lopott jószág, hiszen a gazdája önként ide nem adta volna. Én a pej-kanczámat kínáltam érte neki, tudod: a melyiket Hvosztyrjevtől cseréltem.

Csicsikov persze soha életében nem látta sem azt a pej-kanczát, sem Hvosztyrjevet.

- Nem tetszik valamit harapni? - kérdezte ekközben a vénasszony, Nozdrevhez lépve.

- Semmit! Eh, pajtáskám, milyen dáridót vittünk véghez! Egyébaránt adj egy pohárka pálinkát. Milyen pálinkád van?

- Ánizs-pálinkám, - felelt a vénasszony.

- Na jó, hát adj ánizst, - mondta Nozdrev.

- Nekem is egy pohárkával, - mondá a szőke.

- A színházban egy színésznő, a csapni való, úgy énekelt, mint egy kanári madár. Kuvsinnikov, a ki mellettem ült, nem is hagyta szó nélkül: - „Pajtás - azt mondja, - nem ártana itt is egy kis epret szedni”. - Csak komédiás-bódé volt vagy ötven az én számításom szerint. Fenardi négy óra hosszat forgott cserebogár módjára.

Itt elvette a vénasszonytól oda hozott pohár pálinkát, a miért a vénasszony mélyen meghajtotta magát előtte.

- Aha! Add csak ide! - kiáltott föl, meglátva Porfirt bejönni a kutyakölyökkel.

Porfir is úgy volt öltözve, mint az ura, valami vattázott, kissé piszkos kabátba.

- Add ide! tedd le a földre.

Porfir letette a kölyök-kutyát a földre, a mely szétterpedve mind a négy lábával, elkezdte a földet szagolni.

- Ez aztán a kölyök! - mondá Nozdrev, megfogva és fölemelve azt a háta bőrénél fogva. A kölyök meglehetősen panaszos hangot adott.

- De úgy látom, hogy nem tetted meg, a mit parancsoltam, - fordult Nozdrev Porfirhoz, miközben figyelmesen vizsgálta a kutya hátát, - eszedbe sem jutott, hogy megkeféld.

- De bizony megkefélttem.

- Hát akkor miért van benne annyi bolha?

- Én nem tudom. Meglehet, hogy a bricskából másznak belé.

- Hazudsz, hazudsz: eszedbe sem jutott, hogy megkeféld; azt hiszem, te ostoba, hogy még a magad bolháját is belé eresztetted. No, de nézd Csicsikov, nézd: micsoda fülek! nocsak: tapogasd meg.

- Ugyan minek? úgyis látom, hogy jó fajtájú, - felelt Csicsikov.

- Nem, csak fogd meg és tapogasd meg a fülét.

Csicsikov, hogy a kedvét ne szegje, megtapogatta a kölyök fülét, aztán így szólt:

- Igen; ebből jó kutya lesz.

- Hát azt érezted-e, hogy milyen hideg az orra? Fogd meg csak.

Csicsikov nem akarván őt megbántani, megtapogatta a kölyök orrát is:

- Jó szaglása van.

- Igazi kis szelindek! - folytatta Nozdrev, - megvallom: már rég fáj a fogam ilyen szelindekre. Nesze, Porfir, vidd ki.

Porfir felfogta a kölyköt a hasa alatt s kivitte a bricskába.

- Tudod mit, Csicsikov, neked most okvetetlenül hozzám kell jönnöd; mindössze öt verszta; egy szuszra ott vagyunk, azután - nem bánom - elmehetsz Szobákevicshoz.

- „Mért is ne? - gondolta magában Csicsikov, - elmegyek Nozdrevhez is. Mért volna ő rosszabb, mint a többi? csak olyan ember, aztán még vesztett is a kártyán. Úgy látszik: mindenre kész ember, következésképp még ingyen is ki lehet tőle valamit kunyorálni.”

- Jól van, - mondá fenhargon, - jerünk; de azt előre mondom, hogy sokáig ne tartóztass, mert nekem drága az időm.

- No látod, kedves barátom, ez már helyes, ez már szép. Jer, hadd csókoljalak meg érte.

Nozdrev és Csicsikov összecsókolódtak.

- Pompás lesz: hármásban perdülünk el.

- Nem, kérlek: engemet bocsáss el, - szólt a szőke, - nekem haza kell mennem.

- Eh, majd ráérsz, testvér; nem bocsátlak.

- A feleségem megharagszik; most már átülhetsz ennek az úrnak a bricskájára.

- Nem, nem, nem! Arra ne is gondolj.

A szőke azon emberek közé tartozott, a kiken első tekintetre föl lehet ismerni bizonyos makacsságot. Alig szól hozzájuk az ember s azok már készek pörölni, és a mint látszik, sohasem értenek azzal egyet, a mi világos ellentétben van az ő gondolkozási módjukkal, hogy soha nem nevezik az ostobát okosnak s különösen, hogy nem tánczolnak úgy, a hogy' mások füttyülnek; pedig végre is kisül róluk, hogy jellemökben lágyság nyilvánul, hogy magukévá teszik éppen azt, a mit előbb tagadtak, az ostobát okosnak mondják s úgy tánczolnak a mások füttyére, jobban se kell - egyszóval: pörrel kezdik, sörrel végzik.

- Ostobaság! - mondá Nozdrev a szőkének minden okoskodására, a fejébe nyomta annak a sapkáját és a szőke elindult velök együtt.

- A pálinkát nem tetszett kifizetni, tekintetes uram, - szólt a vénasszony.

- Jól van, mátuska, jól. Hallod-e sógorkám: fizesd ki, kérlek! Nincs egy fityingem se.

- Mennyi jár neked a pálinkáért? - kérdezte a sógorka.

- Mit kérdi, bátyuska? mindössze három dvugrivennyik.¹¹

- Hazudsz, hazudsz! Adj neki egy fél rúbelt, az is bőven elég.

- Kevés, tekintetes uram, - mondá a vénasszony, hanem azért hálásan elfogadta a pénzt s még nagy igyekezettel sietett ajtót is nyitni a vendégeknek. Nem is szenvedett ő rövidséget, mert négyszer annyit kért, mint a mennyibe neki a pálinka került.

Az utasok felültek. A Csicsikov bricskája a másik bricska mellett haladt, a melyben Nozdrev ült a sógorával s így aztán egészen jól beszélgethettek az úton. Utánok haladt, minduntalan elmaradozva, a Nozdrev kis hintója, a czingár paraszt-lovakkal. Abban csak Porfir ült a kutya-kölyökkel.

Minthogy a beszélgetés, melyet az utasok folytattak, nem nagyon érdekelhetné az olvasót, jobban tesszük, ha e helyett inkább elmondunk egyet-mást Nozdrevről, a ki talán nem éppen utolsó szerepet fog játszani ebben a könyvben.

Arcza már némileg ismerős az olvasó előtt. Akárhányat láthatunk ilyet. Mindenféle hájjal megkent embernek szokták ezeket nevezni, már gyerek- és iskolás korukban jó pajtásoknak tartják, hanem azért mégis sokszor elrakják őket. Arczukban mindig valami nyíltság, egyenesség, bátorság látható. Könnyen ismerkednek s alig nézel körül, már tenek szólítanak.

¹¹ Dvugrivennyik = husz kopejka ezüstben.

Örökös barátságot kötnek, de úgyszólván mindig az a vége, hogy a velök megbarátkozó még aznap este összeverekedik velök a barátságos vacsoránál. Mindnyájok bőbeszédű, mulatozó, könnyűvérű, mutató ember.

Nozdrev harminczöt éves korában is tökéletesen olyan volt, mint tizenhatsz-húsz éves korában: a víg élet kedvelője. A házassága sem változtatott rajta semmit s annál kevésbbé, mert a felesége hamar meghalt, hagyván maga után két gyermeket, a kikre Nozdrevnek határozottan semmi szüksége sem volt. A gyerekekre egy takaros dajka ügyelt. Nozdrev soha egy napnál tovább nem bírt otthon maradni. Jószimatú orrával több tíz versztányiról megszagolta: hol van vásár mindenféle gyülekezéssel, bálokkal; észre sem vették, már ott termett s pört és czivakodást csinált a zöld-asztalnál, mert - mint a hozzá hasonlók valahányan, - szenvedélyes kártyás volt. Kártyázni pedig, - mint azt már az első fejezetben láttuk, - nem éppen tisztán és feddhetetlenül kártyázott, ugyanazért a játék egészen más játékkal végződött: vagy csizmasarkakkal kapacitálták, vagy megmarkolásták sűrű és igen szép pofaszakállát, úgy, hogy néha csak a fél-pofaszakállával tért haza - s néha az is nagyon ritka állapotban volt. De egészséges és telt arcza oly jól volt alkotva s abban annyi termő képesség rejlett, hogy a pofaszakáll mihamar helyre nőtt, sőt még különb lett, mint volt az azelőtti. S a mi a legkülönösebb és a mi csak Oroszországban történhetik meg, rövid idő múltán már megint ugyanazon barátaival jött össze, a kik úgy helyben hagyták s a találkozás olyan volt, mintha soha semmi sem történt volna közöttük; sem ő, sem azok rá sem gondoltak a történetekre.

Nozdrev bizonyos tekintetben történelmi férfiú volt. Sehol semmi összejövétel, a melyen ő jelen volt, nem múlt el valami történet nélkül. Valami történet mindig elő adta magát: vagy zsandárok vitték ki karonfogva a teremből, vagy a saját pajtásai voltak kénytelenek őt kidobni. Vagy ha sem ez, sem az, hát akkor mégis csak történet vele olyasmi, a mi mással semmi esetre sem történhetik meg: vagy úgy leissza magát az ivóban, hogy egyre nevet, vagy oly kegyetlenül hazudozik, hogy maga is elbámúl rajta. Hazudik pedig egész szükségtelenül: egyszerre csak előadja például, hogy neki volt egyszer egy kék vagy rózsaszínű lova - meg más efféle, annyira, hogy a hallgatói végre mind ott hagyják, így szólván: „No, pajtás, úgy látszik, hogy te már megint hozzá láttál a golyó-öntéshez”.

Vannak emberek, a kiknek gyönyörűségük telik abban, hogy másoknak - a legtöbbször minden igaz ok nélkül - kárt tegyenek. Némelyik például, még olyan is, a ki rangbeli ember, előkelő külsejű, mellén érdemrenddel, kezét szorít velünk, mély értelmű beszélgetésbe kezd, a mely gondolkodásba ejt bennünket, aztán csak látjuk ám, hogy ugyanazon pillanatban, szemünk láttára csúffá tesz bennünket; csúffá tesz pedig úgy, mint valamely kollégiumi iktató, nem pedig úgy, mint azt egy rendjeles embertől várhatnók, olyan embertől, a ki gondolkodásba ejt a beszédével - annyira, hogy arra csak nagyot nézünk, vállat vonunk s azzal vége!

Ilyen furcsa szenvedélye volt Nozdrevnek is. Mentől közelebbi barátságba jutott vele valaki, annál jobban lefőzte azt: oly hallatlan hazugságokat tálalt föl, a melyeknél ostobábbat kitalálni lehetetlen, tönkre tett készülő házasságokat, kereskedői alkukat és egyáltalában nem tartotta magát az illető ellenségének; ellenkezőleg: ha a véletlenség megint összehozta őket, ő megint egész barátságosan viselkedett az illetővel, sőt még ilyen szókat is mondott: - Jaj, beh rossz ember vagy: - soha felém se nézel.

Nozdrev némi tekintetben sokoldalú ember volt, vagyis mindenre kapható. Egy és ugyanazon pillanatban ajánlkozott bárhová utazni, a hová csak tetszik, akár a világ végére is, kész volt bármely vállalatba fogni, cserélni akármit és akármiért. Puska, kutya, ló - mindez csere tárgya volt nála, de egyáltalában nem nyereségvágyból; ez egyszerűen az ő jellemének fürgeségéből, állhatatlanságából folyt. Ha valamely vásár alkalmával sikerült neki valamely tapasztalatlan embert megkoppasztani, mindjárt egész halom olyan holmit vásárolt a boltokban, a mit

előzőleg ott meglátott: homutot, pipagyújtó gyertyát, keszkenőt a dajkának, csikót, mazsolát, ezüst mosdó-tálat, hollandus vásznat, pitlélt lisztet, dohányt, pisztolyt, heringet, képeket, esztergály-szerszámot, fazekakat, csizmát, fayence-edényeket, - a meddig a pénze el nem fogyott. Egyébaránt ritkán esett meg, hogy ezeket haza is vitte volna: csaknem ugyanaznap mindez valamely szerencsésebb játékos kezére került, sőt néha még rá kellett adnia a saját borostyán-végű pipaszárát is, más alkalommal pedig még a négyes fogatját is mindenestül: hintóstúl, kocsisostúl együtt, annyira, hogy ilyen esetekben rövid kabátban vagy ujjasban kellett járni-kelnie, keresni valamely jóbarátot, a ki fölvegye a kocsijára.

Hát ilyen volt Nozdrev.

Meglehet, hogy képtelen jellemnek fogják őt mondani, vagy azt mondják, hogy most már nincsenek Nozdrevek. Fájdalom: nincs igazuk azoknak, a kik így beszélnek! Nozdrevék még sokáig nem tűnnek el. Itt vannak köztünk mindenütt, csak talán más kaftánban; a könnyelmű, kitanulhatatlan emberek megvannak, csak a más kaftánban járót másnak is gondoljuk.

No de a három kocsi megérkezett már a Nozdrev háza elé. A háznál persze nem készültek az ő fogadtatásukra. Az ebédlő közepén faállványok voltak, azokról két muzsik valami végtelen nótát dúdolta, a falakat meszelte; a szoba földje tele volt fröcskölte mésszel. Nozdrev rögtön kiharcolta az állványokat és muzsikokat, s beszaladt a másik szobába rendelkezni. A vendégek hallották, a mint a szakácsnál az ebédet megrendelte; Csicsikov, a ki már jó étvágyat kezdett érezni, látta, hogy öt óránál korábban nem ülhetnek asztalhoz. Nozdrev visszatérvén, kivitte a vendégeket, hogy nézzenek meg mindent a falujában s két óra alatt határozottan mindent megmutatott, úgy, hogy immár nem volt mit megnézni. Legelőbb is a ló-istállót szemlélték meg, a hol két kanczát találtak: egy almás-szürkét és egy barnát, azután egy nem igen mutatós mén-csikót, de a melyről esküdözve állította Nozdrev, hogy tízezret fizetett érte.

- Nem adtál te ezért tízezret, - jegyezte meg a sógora, - hiszen egyet sem ér.

- Istenucsce, tízezret adtam érte, - felelt Nozdrev.

- Esküdözhetel nekem, a mennyit tetszik, - mondá a sógora.

- Hát fogadjunk! - szólt Nozdrev.

De fogadni a sógor nem akart.

Azután megmutatta Nozdrev az üres helyeket, a melyeken ezelőtt szintén szép lovak álltak. A lóistállóban volt egy kecskebak is, a melyet régi babona szerint elengedhetetlennek tartottak a lóistállóknak, s a mely itt - a mint látszott - igen jóban volt a lovakkal s egész otthonosan bujkált azok hasa alatt.

Azután egy lánczra kötött farkas-kölyköt mutatott meg nekik Nozdrev.

- Ez aztán a farkas-kölyök! - mondá Nozdrev, - készakarva tápláltatom nyers hússal, mert azt akarom, hogy tökéletes vadállat legyen belőle.

Majd a tavat nézték meg, a melyben a Nozdrev állítása szerint akkora nagy halak vannak, hogy két paraszt csak nagynehezen tudott belőlük egy darabot partra húzni, mely állítás iránt a sógor megint nem mulasztotta el kétségét kifejezni.

- Mutatok most neked, Csicsikov, két kutyát; - a húsuk keménysége bámulatos, a szőrük mint a tű.

S elvezette a vendégeit egy igen csinosan épített házikóhoz, a melyet nagy, mindenfelől bekerített udvar vett körül. Az udvarra bemenve, mindenféle színű és fajú kutyát láttak: vörösbarnát, foltos-feketét, sárgát, foltos-vereset, barna-foltost, fekete-fülűt, szürke-fülűt... A

neveik többnyire valami parancsszóból álltak: Lőjj, Csaholj, Repülj, Süsd, Vágd, Kerítsd, Nehadd, Fordítsd, Sólyom, Fecske, Nyalka, Biztos. Nozdrev úgy járt-kelt köztük, mint egy családapa; azok valamennyien felkapták a farkukat, - a melyet a kutyapezérék „kormány”-nak hínak, - odarepültek a vendégek elé és üdvözölték azokat. Vagy tíz mindjárt föl is rakta az első lábát a Nozdrev vállára. A Kerítsd éppen olyan kitüntetésben részesítette Csicsikovot, sőt a két hátulsó lábára állva, igyekezett a nyelvvel annak az ajakát megnyalni, úgy hogy Csicsikov kénytelen volt rögtön egyet köpni. Megnézték hát a kutyákat, a melyeknek húsa-keményisége csodálatraméltó: - igen szép kutyák voltak. Azután megnéztek egy krimi vén szukát, a mely már vak volt s a Nozdrev szavai szerint már nem sokáig vihette, de a mely még ezelőtt két évvel remek szuka volt. Megnézték tehát ezt a szukát is - s a szuka csakugyan vak volt.

Innen a vízimalom megtekintésére indultak, a melynek hiányzott az a csapja, a melyre a felső malomkövet szokták erősíteni, hogy gyorsan forogjon az orsója körül, vagy hogy röpkedjen, mint azt az orosz paraszt olyan szépen mondja.

- Itt van nem messzire a kovács-műhely is, - mondá Nozdrev.

Néhány lépésnyire csakugyan meglátták a kovácsműhelyt; megnézték a kovács-műhelyt is.

- Ezen a mezőn annyi a szürke nyúl, - mondá Nozdrev, ujjával a mezőre mutatva, - hogy nem látni tőlük a földet; én magam is megfogtam egyet a hátulsó lábánál fogva.

- No, a szürke nyulat kézzel te soha meg nem fogod, - jegyezte meg a sógor.

- Már pedig megfogtam, készakarva megfogtam, - felelt Nozdrev; - most pedig - folytatta, Csicsikovhoz fordulva, - megmutatom neked a birtokom határát.

Nozdrev a mezőn keresztül vezette vendégeit, a mely sok helyen zsombékos, buczkás volt. A vendégeknek szántásokon és boronált földeken kellett tova bukácsolni. Csicsikov már elfáradt. Sok helyen víz fakadt a nyomaikban, annyira mélyfekvésű volt a talaj. Eleinte óvatoskodtak s ugrálva haladtak, de aztán látva, hogy ez mitsem használ, nekivágtak egyenesen, nem válogatva: hol nagyobb vagy kisebb a sár. Jó darabig menve csakugyan elérték a határt, a mely egy keskeny árokból és faoszlopból állt.

- Ez a határ, - mondotta Nozdrev, - mindaz, a mit csak látsz ezen az oldalon: az enyém, sőt a túlsó oldalon is mind az az erdő, a mely amott kéklik s a mi az erdőn túl van, az is mind az enyém.

- Mióta a tiéd az az erdő? - kérdezte a sógor. - Talán mostanában vetted meg? Hiszen nem volt az a tied.

- Nem régen vásároltam, - felelt Nozdrev.

- Hogy' történhetett meg oly gyorsan a vásár?

- Mért ne? tegnapelőtt vettem, még pedig drágán, hogy az ördög vinné el.

- Hiszen akkor a városban voltál a vásáron.

- No, nézd el ezt a bölcset! Hát nem lehet az ember a vásáron úgy, hogy egyúttal erdőt is vegyen? Nohát, míg én a vásáron voltam, azalatt itt megvette az ispánom.

- No, ha az ispánod... - mondá a sógor, de még mindig kételkedve csóválta a fejét.

A vendégek ugyanazon sáros úton tértek vissza a házhoz. Nozdrev bevezette őket a dolgozó-szobájába, a melyben azonban nem volt nyoma sem annak, a mi a dolgozó-szobákban szokott lenni, tudniillik nem volt ott sem könyv, sem papír; csak kardok függtek a falon és két puska, a melyek egyikének háromszáz, másikának nyolczszáz rúbel volt az ára. A sógor, megnézvén

a két puskát, csak a fejét csóválgatta. Azután előkerültek a török jatagánok, a melyek egyikének a nyelére tévedésből a következő orosz fölírás került: „Készítette Szibirjácov Szávelj”. - Azután a sípládára került a sor. Nozdrev rögtön megforgatta a forgatóját. A sípláda meglehetősen kellemesen szólt, de - úgy látszik - valami baja történt a belsejében, mert egy mazúrkát azzal a dallal végzett be, hogy „Malborough s'en va-t-en guerre”, majd meg hirtelen egy régesrégi keringőbe csapott át. Nozdrev már régen abban hagyta a forgatást, de a sípládjában volt egy igen igyekező síp, a mely semmiképp sem akart elhallgatni, s ez még azután is sokáig fújta egyedül a magáét. - Ezután bemutatódta a fa-, cserép- és tajték-pipák, kiszítt és ki nem szítt alakban, börtökben és börtök nélkül, azután egy csibukszár, a melynek a szopókája borostyánból volt, s a melyet nemrég nyert, egy dohányzacskó, melyet valami grófné hímezett, a ki Nozdrevbe valami posta-állomáson fülig szerelmes lett, s a kinek a kezeckéi - az ő szavai szerint - a lehető legtökéletesebb *superflu* voltak, - mely utóbbi szó ő nála bizonyosan valami utólérhetetlent jelentett.

Miután füstölt tokot haraptak zákuszki gyanánt, öt óra tájban asztalhoz ültek. Az ebéd, a mint látszott, nem volt a Nozdrev életének a legjelentékenyebb jelensége; nem játszottak nagy szerepet a különféle étekfogások: némely étel megkocsmásodott, némely meg fővetlenül maradt. Látható volt, hogy a szakács inkább valami ihlet szerint dolgozott s összecsapkodott mindent, a mi a kezeügyébe esett: ha bors jutott a keze alá, borsot hintett, ha káposztához ért, káposztát dobott a tálba, aztán megsütötte tejjel, adott hozzá sonkát, borsót; egyszóval, összehabart mindent s nem nézett egyebet, csak azt, hogy ez a dzsama megfőjjön; íze majd csak lesz valamilyen. Hanem annál nagyobb gondja volt azután Nozdrevnek a borokra: még a levest sem adták föl s ő már töltött egy-egy nagy pohárral a vendégeinek valami erős borból, azután meg haut-sautern-ből, mert egyszerű sautern a kormányzósági és kerületi városokban nincs is. Azután Nozdrev egy üveg madeirát hozatott, „a minőt soha életében még a főhadvezér sem ivott”. A madeira csakugyan szinte lángolt a torkukban, mert a borkupeczek, a kik már ismerték azon földesurak ízlését, a kik a madeirát szeretik, kegyetlenül megdolgozták azt rummal, néha még királyvízzel is, tudván, hogy az orosz gyomor mindent elbír. Nozdrev azután még valami különös butelliát hozatott, a melyben, az ő szavai szerint, burgundi és champegnei volt együtt. Ebből szorgalmasan töltögetett a vendégeinek, jobbra is, balra is, a sógorának is, Csicsikovnak is; Csicsikov azonban megfigyelte, hogy maga-magának Nozdrev csak keveset töltögetett. Ez a körülmény arra indította őt, hogy óvatos legyen, s mihelyt Nozdrev valahogy' belemelegedett a beszédbe, vagy a sógorának töltött, ő rögtön kiöntötte a pohara tartalmát a tányérjára. Azután nemsokára berkenye-szörpöt szolgáltak föl, a mely a Nozdrev szavai szerint olyan, akárcsak az édes anyatej, de a mely csodálatosképpen a leg-hítványabb bunda-pálinka-ízű volt. Majd valami balzsamnak mondott italt adtak föl, a melynek az igazi nevét nem igen lehetett kitalálni, s a melyet különben második alkalommal már a háziúr is másnak nevezett. Az ebéd már régen véget ért s minden italt végigkóstoltak már, de a vendégek még mindig az asztalnál ültek. Csicsikov nem akarta Nozdrev előtt a sógor jelenlétében a földolgot felhozni, mert a sógor mégis csak idegen ember, az ő dolga pedig négyszemközti, barátságos megbeszélést kívánt. Egyébként a sógor nem igen lehetett volna veszedelmes ember, mert, a mint látszott, jól benyalt és ültében egyre bóbiskolt, orrával az asztalt ütögetve. Ő maga is észrevette, hogy reménytelen állapotban van, s végre elkezdett hazakéredzkedni, de oly renyhe és lankadt hangon, mintha - mint az orosz mondja - harapófogóval húzná fel a lóra a homutot.

- Nem, nem, nem eresztlek, - mondá Nozdrev.

- Ne bánts, kedves barátom, én igazán elútazom, - mondá a sógor, - nagyon megbántasz engem.

- Gyerekség, gyerekség! Rögtön játszunk egy kis makaót.

- Nem, kedves barátom, játszszál magad, de én nem játszhatom: nagyon megharagszik a feleségem; várja már, hogy elbeszéljem neki a vásárt. Meg kell neki szereznem ezt a gyönyörűséget. Elútaom, barátom, ne is tartóztass.

- Eh, vigye az ... a feleségedet! Micsoda fontos dolgok lehet nektek együtt!

- Nem, barátom. Ő oly jó feleség. Igazán mondom, hogy ritka, példányszerű, tiszteletreméltó, hű feleség. Olyan szíves jósággal van hozzám. Akár hiszed, akár nem: máris könnyes a szemem! Nem, ne tartóztass; becsületesemre mondom, hogy elútaom. Tiszta lelkiismeretem szerint mondom ezt.

- Ugyan hadd el, hadd menjen; mi hasznod lehet belőle, ha itt tartod? - mondá halkan Csicsikov Nozdrevnek.

- Az is igaz, - szólt Nozdrev, - ki nem állhatom az ilyen érzelmeket; - azután fenhargon hozzátette: - No vilyen hát az ördög, eredj haza bábozni a feleségeddel, te papucsvitéz.

- Nem, barátom, ne mondj engemet papucsvitéznek, - felelt a sógor, - én egész életemmel le vagyok neki kötelezve. Ő olyan jó, olyan édes; annyira eláraszt engem a dédelgetésével... hogy szinte könnyekre fakadok. Kikérdezi, hogy mit láttam a vásáron... hát el kell azt neki mondani... igazán mondom: oly édes asszony!

- No hát, menj s hazudj neki, a mi tetszik! Nesze a sapkád.

- Ne beszélj így róla, barátom; ezzel te, hogy úgy mondjam, engemet bántasz meg; ő oly édes!

- No hát, csak lóduj hozzá mentől hamarabb.

- Hát megyek is, barátom; bocsáss meg, hogy nem maradhatok. Szívesen megtenném, de nem lehet.

A sógor még sokáig ismételte mentegetődzését, észre sem véve, hogy már régen fent ül a bricskán, régen kijutott az udvarról, s hogy már régen a mezőkön jár. Biztosra vehetjük, hogy a felesége ugyancsak keveset hallhatott tőle a vásárról.

- Milyen hitvány fráter, - mondá Nozdrev az ablaknál állva és a távozó kocsira nézve, - hogy' elment! A jobboldali lógós-lova nem rossz; már régen el akartam tőle kaparintani. De lehet is ő vele valamire menni. Papucshős, igazi papucshős!

Ezután bementek a Nozdrev szobájába. Porfir gyertyát hozott be s Csicsikov a Nozdrev kezében egy tuczat kártyát vett észre, a melyet hogy honnan kerített elő, nem lehet tudni.

- Nohát, pajtás, - szólalt meg Nozdrev, a kártyacsomag oldalára helyezve egyik ujját, aztán meghajlítva a csomagot, úgy, hogy recsege pattant le róla a papirburok, - időtöltésből adok háromszáz-rúbeles bankot.

De Csicsikov úgy tett, mintha nem is hallaná, miről van szó, s mintha hirtelen jutott volna valami eszébe:

- Hogy el ne felejtsem: egy kérésem van hozzád.

- Mi volna az?

- Add először a szavadat, hogy teljesíted.

- De micsoda kérés az?

- No, csak add előbb a szavadat.

- Tessék!

- Becsületszavadat?

- Becsületszavamat.
- No hát, halld a kérésemet: bizonyosan van neked sok olyan holt jobbágyod, a kik a revíziós lajstromból még nincsenek törölve.
- Van hát; és aztán?
- Add át azokat nekem, az én nevemre.
- Minek azok neked?
- Szükségem van rájuk.
- De mire?
- Hát... csak szükségem van rájuk... az már az én dolgom... egyszerűen: kell!
- Bizonyosan valamiben töröd a fejed. Csak valld be; mi?
- Ugyan, miben törhetném a fejem? Ilyen haszontalansággal nincs is mit kezdeni.
- Hát akkor minek kellene azok neked?
- Jaj beh kíváncsi ember! Minden haszontalanságot szeretne megtapogatni és meg is szagolni!
- De miért nem akarod megmondani?
- Mi hasznod van belőle, ha megmondom? No hát, egyszerűen egy ötlet az egész.
- Jól van: a míg meg nem mondd, addig nem is teljesítem a kéréseidet.
- No látod, ez már nem becsületes eljárás; szavadat adtad, aztán most megmásítod.
- Beszélhetsz nekem! A míg meg nem mondd, hogy mit akarsz, addig nem teszek semmit.
- Ugyan mit kéne neki mondani? - tündött Csicsikov, s pár pillanatnyi gondolkozás után kijelentette, hogy a holt lelkek azért kellene neki, mert tekintélyt akar magának szerezni a társaságban, mert neki nincsenek nagy birtokai, hát legalább olyan, a milyen, valamelyes lelkei legyenek...
- Hazudsz, hazudsz! - mondá Nozdrev, be sem várva, míg Csicsikov bevégez, - hazudsz, testvér! Csicsikov maga is belátta, hogy nem valami ügyes dolgot talált ki s hogy az ürügy gyengécske.
- No, megmondom hát az igazat, - szólt, jobban összeszedve magát, - csak aztán, kérlek, senkinek el ne mondd. Házasodni akarok; de tudnod kell, hogy a menyasszonyom szülei rendkívül nagyralátó emberek. Úgy meg vagyok velök akadva, hogy már szinte bánom, hogy belemásztam ebbe a dologba: mindenáron azt akarják, hogy az ő vejüknek legalább is háromszáz lelke legyen, minthogy pedig ehhez a számhoz nálam csaknem másfél száz jobbágy hiányzik...
- No, hazudsz, megint hazudsz, - kiáltott föl újra Nozdrev.
- No, de már ebben ennyit sem hazudok, ni! - mondá Csicsikov, nagyujjával a kisujjának a legkisebb ízére mutatva.
- Fejemet teszem rá, hogy hazudsz!
- De ez már sértés! Hát mi vagyok én? Miért hazudnék én mindenáron?
- Óh, hiszen ismerlek én téged: nagy gazember vagy te; engedd meg, hogy ezt neked egész barátságosan megmondjam. Ha én neked a följobbvalód volnék, hát a legelső fára fölakasztatnálak.

Csicsikovit ez a kijelentés megsértette. Bántotta őt mindig minden, legkevésbé is durva, vagy a jóízűséget sértő kifejezés. Még azt sem szerette, ha bizalmaskodtak vele, kivéve, ha valamely nagyon is előkelő ember részéről jött a bizalmaskodás. Azért hát most tökéletesen meg volt sértve.

- Bizony Isten fölakasztatnálak, - ismételte Nozdrev, - ezt nyíltan megmondom neked, nem azért, hogy megbántsalak, hanem tisztán csak barátságos indulatból.

- Mindennek van határa, - mondá Csicsikov méltósággal, - ha ilyen beszéddel akarsz henczegetni, hát menj a kaszárnyába, - aztán hozzátette: - ha ajándékba nem adod, hát megfizetem.

- Megfizeted! De hiszen én téged jól ismerlek, hiszen te gazember vagy, hiszen tudom, hogy potomságot kínálnál.

- Eh! te is szép ember vagy ám! Gondold meg, hogy mik azok? talán gyémántok?

- No hát, itt van ni! Mondom, hogy jól ismerlek.

- Ugyan kérlek, barátom, micsoda zsidó tempóid vannak neked! Hiszen ingyen is ideadhatnád őket.

- No, hát ide hallgass: hogy megmutassam, hogy én valami embernőző nem vagyok, hát odaadom neked őket ingyen. De vedd meg a csődör-csikómat s a holt lelkeket odaadom ráadásul.

- De kérlek: minek nekem a csődör? - felelt Csicsikov, elámulva e valóban furcsa ajánlaton.

- Minek? Hiszen én tízezeret fizettem érte s neked odaadom négyezerért.

- De minek nekem a te csődöröd? Én nekem nincs lótenyésztésem.

- Hallgass rám, nem érted a dolgot: hiszen én most csak háromezeret kívánok, a fönmaradó ezret majd megfizeted később.

- No, nekem nem kell a csődör, tedd a hová akarod.

- Akkor hát vedd meg a vörös pejkanczámat.

- Kancza sem kell nekem.

- A kanczáért meg a szürkéért, a melyet az imént láttál, nem kérek többet tőled kétezernél.

- De mikor nincs szükségem lóra.

- Eladhatod őket: a legelső vásáron megkapod a háromszoros árukat.

- Akkor hát legjobb, ha magad adod el őket, miután azt hiszed, hogy háromszor annyit érnek.

- Tudom, hogy annyit érnek, de én azt akarom, hogy te is nyerj rajtok.

Csicsikov megköszönte a jóindulatot, s röviden lemondott úgy a vörös pejkanczáról, mint a szürkéről.

- No, hát akkor végy tőlem kutyákat. Olyan egypár kutyát adok neked, hogy kilel a hideg, ha meglátod. Bajusza van, a szőre úgy áll, mint a kefe; az oldalbordája észszel föl sem érhető; a lábatalpa csupa szőrpapucs, - nem éri a földet.

- De mit csináljak én a kutyákkal? én nem vagyok vadász.

- Azt akarom, hogy neked is legyenek kutyáid. No, de ha már kutya sem kell, hát vedd meg a sípládámat. Remek sípláda! Becsületesen mondom, hogy nekem magamnak is benne van másfélezerben; neked odaadom kilencszáz rúbelért.

- Minek nekem a sípláda? Hiszen nem vagyok én német, hogy az országutakon czipeljem a hátamon s pénzt kunyoráljak vele.

- Hiszen ez nem olyan sípláda, a melyet a németek hordanak. Ez orgona-szerkezetű; nézd meg csak jól: egészen vörös fából van. Megállj: megmutatom mégegyszer.

S Nozdrev megfogva a Csicsikov kezét, elkezdte azt maga után húzni a másik szobába, és bárhogya' megvetette is Csicsikov a földön a lábát, bármennyire erősködött, hogy hiszen látta ő már a sípládát: kénytelen volt még egyszer meghallgatni, hogy Malborough hadba megy.

- Ha pedig nem akarsz pénzt adni a sípládaért, hát akkor tudod mit mondok? Odaadom neked ajándékba a sípládát is és mind a mennyi holt lelkem csak van, te meg add nekem a bricskát és háromszáz rúbel ráadást.

- Még mit nem! Hát én min megyek innen tovább?

- Adok neked egy másik bricskát. Jerünk a kocsiszínbe, megmutatom. Csak át kell festetned és gyönyörű bricska lesz belőle.

- Az ördög vinné el, hogy' a nyakamra ült! - gondolta magában Csicsikov, s elhatározta, hogy megszabadítja magát minden bricskától, sípládától s minden képzelhető kutyáktól, akármilyen legyen azoknak az oldala, akármilyen szőrpapucsos a talpa.

- No hát: a bricska, a sípláda, meg a holt lelkek együtt!

- Nem kell, - mondá Csicsikov.

- Miért nem kell?

- Azért, mert egyszerűen nem kell - s vége.

- Ejnye beh furcsa vagy! Úgy látom: veled nem lehet úgy meglenni, mint jóbarátok és pajtások közt szokás... igazán furcsa ember vagy! Mindjárt meglátszik, hogy kétszínű vagy.

- Hát mit gondolsz, hogy talán én bolond vagyok, vagy mi? Ítéld meg magad: minek szerezek én magamnak olyan dolgokat, a mikre semmi szükségem sincs!

- No, kérlek, ilyet ne mondj. Most már nagyon jól ismerlek. Valóságos hitvány ficzkó! No hát: akarsz-e legalább játszani? Fölteszek mindent a kártyára: a holt lelkeket, meg a sípládát is.

- Kártyára tenni annyi, mint a véletlenségre bízni, - felelt Csicsikov, de azért loppal a Nozdrev kezében volt kártyára sandított. Úgy látta, hogy a kártya-csomó hamis, a kártya háta is jegyzett.

- Miért a véletlenségre? - mondá Nozdrev, - szó sincs itt véletlenségről. Ha szerencséd van, ördögien temérdeket nyerhetsz. No, hát próbáld meg, - tette hozzá, osztani kezdve a kártyát, hogy ingert gerjeszsen. - Nézd, milyen szerencse! milyen szerencse! Nézd: csak úgy repül! Itt van az átkozott kilenczes, a melyen mindent elvesztettem. Éreztem, hogy veszíteni fogok rajta, de már csak behunytam a szemem és azt gondoltam magamban: vigyen el az ördög, ha megcsalsz is, haszontalan!

Ezalatt Porfir egy üveg bort hozott be, de Csicsikov kereken kijelentette, hogy se nem játszik, se nem iszik.

- Miért nem akarsz játszani? - kérdezte Nozdrev.

- Hát azért, mert nincs rá kedvem. S az igazat megvallva: én nem is szeretek játszani.

- Miért nem szeretsz?

Csicsikov csak vállat vont s ennyit szólt:

- Azért, mert nem szeretek.

- Hitvány ember vagy te akkor.

- Mit tehetek róla, ha olyannak teremtett az Isten?

- Igazi himpellér! Eleinte azt gondoltam, hogy legalább annyira, a mennyire valamirevaló ember vagy, de hát nincs neked semmi nevelésed. Veled egyáltalában nem lehet úgy beszélni, mint jóbaráttal... Se nyíltság, se őszinteség! Éppen olyan gazficzkó vagy, mint Szobákevecs.

- Miért szidsz te engemet? Hibás vagyok én azért, hogy nem játszom? Add el nekem a holt lelkeidet, de minden egyéb nélkül, ha már olyan vagy, hogy ilyen semmiségtől sem akarsz könnyen megválni.

- Azt ám! Majd kapsz te én tőlem ördögöt! Odaadtam volna, ingyen akartam odaadni, de most már nem adom azért sem. Ha három országot adsz érték, akkor sem adom neked, te zseb-metsző, te csúf kályhafűtő! Most már nincs veled semmi dolgom. Porfir, eredj és mondd meg a lovásznak, hogy ne adjon zabot a tekintetes úr lovainak; hadd egyenek csak szénát.

Ezt a befejezést Csicsikov igazán nem várta.

- Jobban is tennéd, ha nem kerülnél a szemem elé, - mondá Nozdrev.

Daczára azonban e kellemetlen jelenetnek, házigazda és vendég együtt vacsoráltak, azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem voltak az asztalon nehezen kimondható nevű borok, csak egy üveg szégyenkezett ott valami cziprusival, a mi persze voltaképpen bicskanyitogató karczos volt.

Vacsora után Nozdrev bevezette Csicsikovot az oldalszobába, a hol már föl volt vetve ennek számára az ágy és így szólt hozzá:

- Itt van az ágyad; de még csak jóéjszakát sem kívánok neked.

Csicsikovon, a mint Nozdrev távozott, a legkellemetlenebb hangulat vett erőt. Bosszankodott, szidta magát, hogy minek jött ő Nozdrevhez s minek vesztegette el haszontalanul a drága időt; de még jobban szidta magát azért, hogy szóba hozta előtte a dolgát; oly vigyázatlanul viselte magát, mint egy gyerek, mint egy félbolond, mert az ő dolga éppen nem olyan természetű, hogy Nozdrevnek az orrára lehetne kötni. Nozdrev haszontalan ember, Nozdrevnek eljárhat a szája, nagyíthatja, világgá kürtölheti az esetet, s az ördög tudja, hogy micsoda pletyka támadhat az esetből... Nem jól van, nem jól.

- Egyszerűen megbolondúltam, - évődött magában.

Éjjel nagyon rosszul aludt. Valami apró, fűrgé bogarak kegyetlenül csípték, annyira, hogy mind az öt körmével vakargatnia kellett a megmart helyeket, miközben egyre azt hajtotta:

- Hogy az ördög vinne el benneteket a gazdátokkal együtt.

Korán reggel fölkel. Első dolga volt mindjárt a csizmáját föl húzni s a hálókabátját felölteni, az udvaron át a lóistállóba menni, a hol megparancsolta Szelifánnak, hogy rögtön fogjon be. Visszatérve az udvaron Nozdrevvel találkozott, a ki szintén hálókabátban volt, a fogai közt pipát tartva.

Nozdrev barátságosan üdvözölte őt s megkérdezte tőle, hogy' aludt?

- Meglehetősen, - felelt szárazon Csicsikov.

- Én meg egész éjjel olyan czudar dolgokat álmodtam, pajtás, hogy elbeszélni is szégyenlem, - mondá Nozdrev; - a szám is olyan a tegnapiak után, mintha egy lovas-ezred hált volna meg benne. Képzeld, azt álmodtam, hogy megbotoztak. S képzeld: kik? Semmikép sem találnád ki: Poczelujev százados és Kuvsinikov.

- Bizony jó is volna, ha ébren is jól helyben hagynának, - gondolta Csicsikov.

- Úgy ám! Még pedig ugyancsak fáj! A mint fölbredtem, hát csakugyan viszkedett is a testem; bizonyosan azok a pokolra való bolhák dolgoztak meg. No, de most csak menj és öltözz fel; én mindjárt nálad leszek. Csak elébb azt a gazember ispánt szidom jól össze.

Csicsikov bement a szobájába. Mikor onnan kijött, az ebédlőbe, ott már az asztalon állt a téas-teríték egy üveg rummal. A pohárban még látni lehetett a tegnapi ebéd és vacsora maradványait; úgy látszik, hogy a seprőt kézbe sem vették. A földön kenyérhéjak heverték s pipahamu és bagó még az asztalterítőn is. A mihamar bejött házigazdán semmi sem volt a hálókabátja alatt, csak a csupasz melle, a mely be volt növe szőrrel. Kezében a csibukot tartva, szürcsölte a téáját; nagyon jó minta lett volna olyan festők számára, a kik nem szeretik a borbély-czégtáblákon látható kinyalt, kivaszt és körülnyírt alakokhoz hasonló modelleket.

- No hát, mit határoztál? - kérdezte Nozdrev, rövid hallgatás után, - nem akarsz játszani a lelkekre?

- Mondtam már, barátom, hogy nem játszom; megvenni, - ha akarod, - megveszem őket.

- Eladni meg nem akarom; nem volna baráti dolog. Én nem akarok hasznot húzni - az ördög tudja, hogy miből. Kártyázni rá - az egészen más. Tegyük legalább egy próbát.

- Mondtam már, hogy nem.

- Hát cserélni?

- Azt sem.

- No hát, tudod mit: játszszunk ostáblát; ha megnyered a pártit - legyen minden holt lélek a tiéd. Nagyon sok van olyan, a kit a reviziós jegyzékből törölni kell. Hej, Porfir, hozd be az ostáblát.

- Hiában fáradsz, nem játszom.

- De hiszen ez nem hazárdjáték, itt nem lehet sem szerencse, sem csalás; minden az ügyeségtől függ. Sőt még azt is előre megmondom neked, hogy én általában nem is tudok játszani s valami előnyt kell adnod nekem.

- Leülök veled, - gondolta Csicsikov, - játszom veled ostáblát. Valamikor nem rosszul játszottam s csalásra itt nem igen lehet neki alkalma. - Jól van, - tette hozzá fenhangon, - ostáblát játszom.

- A lelkek értéke száz rúbel.

- Miért száz? elég lesz ötven.

- Ugyan! micsoda semmiség ötven rúbel! Inkább ráadásul a lelkekhez fölteszek még vagy egy középajtájú kutyakölyköt vagy egy óralánczra való arany pecsétgyűrűt.

- No, jól van! - mondá Csicsikov.

- Mit adsz előnyül? - kérdezte Nozdrev.

- Miért adnék? Persze, hogy semmit.

- Legalább annyit, hogy enyém legyen a két első lépés.

- Nem; én magam is rosszul játszom.
 - Ismerlek! tudom: milyen rosszul játszol, - mondotta Nozdrev, megkezdve a játékot.
 - Régen volt az, mikor én ostáblát játszottam, - mondotta Csicsikov, szintén húzva egyet.
 - Ismerlek! tudom én jól, hogy milyen régen játszottál, - mondá Nozdrev.
 - Régen volt az, mikor én valahogy' játszottam, - szólt Csicsikov megint.
 - Ismerlek! tudom, milyen rosszul játszol te, - mondá Nozdrev, megint lépve, de egyúttal a kabátja ujjával is előre tolt egy követ.
 - Régen volt az, mikor én... E, e! Mi ez, pajtás? húzd csak vissza azt a követ, - szólt Csicsikov.
 - Melyiket?
 - Hát azt ni, - mutatta Csicsikov s abban a pillanatban az orra alatt látott már megint egy másikat, a mely - a mint látszott - már közel volt hozzá, hogy „dáma” legyen. Hogy hol vette ott magát, azt a jó Isten tudja. - Nem, - mondá Csicsikov fölkelve az asztaltól, - veled nem lehet játszani. Úgy nem szoktak játszani, hogy egyszerre három kövel lépjenek.
 - Micsoda hárommal? ez tévedés. Egy kő véletlenül mozdult előre; azt visszaveszem, tessék.
 - Hát a másik hol vette itt magát?
 - Melyik másik?
 - Hát ez ni, a melyik dáma akar lenni.
 - No nézd csak! mintha nem tudnád.
 - Nem úgy van az, pajtás; én minden lépést számon tartottam és mindent tudok; te azt csak most loptad előre; annak itt van a helye, ni!
 - Hogy' lenne ott a helye! - szólt Nozdrev elvörösödve, - hiszen te költő vagy, a mint látom, pajtás.
 - Nem, pajtás; én meg úgy látom, hogy te vagy a költő, de nem sikerül a költeményed.
 - Hát kinek nézel te engemet? - csattant föl Nozdrev, - azt hiszed, hogy én csalok?
 - Én téged senkinek se nézlek, csak nem játszom veled tovább.
 - Az nem megy; most már nem lehet abban hagyni, - mondá Nozdrev egyre hevesebben, - a játék meg van kezdve.
 - Nekem jogom van abban hagyni, mert te nem úgy játszol, mint tisztességes emberhez illik.
 - Hazudsz! nincs jogod ezt mondani.
 - Nem, pajtás, te hazudsz.
 - Én nem csaltam, hát nem hagyhatod félben a játékot; végig kell játszaniod.
 - Arra te engem nem kényszeríthetsz, - felelt Csicsikov hidegvérrel s a táblához lépve, össze-zavarta a köveket.
- Nozdrev fölfortyant s olyan közel lépett Csicsikovhoz, hogy az néhány lépést hátra hőkölt.
- Majd megmutatom én, hogy játszani fogsz; az mit sem tesz, hogy összeborítottad a köveket: én minden lépésre emlékszem. Fölállítjuk a köveket abban a rendben, a melyben állottak.
 - Nem, barátom, a dolog be van fejezve: veled én nem játszom.
 - Hát nem játszol?

- Magad láthatod, hogy veled nem lehet.

- Nem úgy; hanem mondd meg egyenesen: akarsz-e játszani? - szólt Nozdrev, megint közelebb lépve.

- Nem akarok, - felelt Csicsikov, de minden eshetőségre egyúttal fölemelte a kezét az arcza elé, mert a jelenet valóban hevesnek mutatkozott. Ez az óvatosság nagyon is helyén volt, mert Nozdrev nagyot hadarintott a kezével... s könnyen megeshetett volna, hogy a mi hősrünk kellemes és telt arczának egyik felét lemoshatatlan megbecstelenítés érte volna; de szerencsésen elhárítván az ütést, megkapta Nozdrevet mind a két fölemelt kezénél fogva s úgy tartotta azt erősen.

- Porfir! Pál! - ordított dühösen Nozdrev, igyekeztén kezeit kiszabadítani.

Csicsikov e hívást hallván, nehogy a cselédség ilyen jelenetnek szemtanúja legyen, de érezvén egyúttal azt is, hogy Nozdrevet tartani úgyis hiábavaló dolog, eleresztette annak a kezeit. Ebben a perczben bejött Porfir, vele együtt Pál, egy tagbaszakadt legény, a kivel nem igen lett volna tanácsos öltre menni.

- Hát nem akarsz befejezni a játékot? - kérdezte Nozdrev, - felelj világosan.

- Lehetetlen végigjátszanom, - felelt Csicsikov s az ablakra tekintett. Meglátta az udvaron a bricskáját, a mely már egészen készen volt s Szelifán - a mint látszott - csak intésre várt, hogy oda pördüljön a ház följárója elé; de a szobából kimenni lehetetlen volt: az ajtót elállta a két megtermett jobbágy.

- Hát nem játszod végire a játszmat? - ismételte Nozdrev, miközben úgy égett az arcza, mint a tűz.

- Ha úgy játszánál, mint tisztességes emberhez illik... de így nem játszhatom.

- Á! Nem játszatsz, semmirekellő! Mikor láttad, hogy nem te leszel a nyerő, hát nem játszatsz! Üssétek! - kiáltott magából kikelve s Porfir és Pál felé fordulva, akközben pedig maga is kézre fogott egy meggyfa-pipaszárat. Csicsikov fehér lett, mint a fal. Valamit mondani akart, de érezte, hogy ajkai hangtalanul mozognak.

- Üssétek! - kiabált Nozdrev, előre rohanva s úgy tüzelve és izzadva, mintha valamely bevehetetlen várat ostromolna. - Üssétek! - kiabálta, olyan hangon, mint kiáltotta az egyszeri nekihevült hadnagy egy nagy ostrom alatt, a kinek az elszánt vitézsége oly nevezetessé vált, hogy külön rendeletet kaptak a katonái, azzal az utasítással, hogy fogják meg a kezét, mikor az nagy hevében azt kiáltja nekik: „Előre fiúk!” De az elbeszélés szerint a hadnagyot már elragadta a hév, forgott minden a fejében; előtte nyargal Szuvorov, nagy dologra készülve. - „Előre fiúk!” - kiáltja rohanva, nem gondolva meg, hogy megzavarja az előre megfontolt együttes ostrom-rohamot, hogy millió meg millió puska csöve mered ki a felhőbe néző, bevehetetlen vár falai mögül, hogy semmibe vész az ő igyekezete, mint pehely a levegőben s hogy már repül is a golyó, a mely hivatva van, hogy elhallgattassa az ő kiabáló torkát. De ha Nozdrev olyan volt is, mint az a neki hevült, vesztének indult hadnagy, ám a vár, a mely ellen indult, éppen nem volt hasonló ama bevehetetlenhez. Ellenkezőleg: ez a vár olyan rémületet érzett, hogy a lelke valahol a talpában húzta meg magát. Már a széket, a melylyel védekezni akart, kivették a szolgák a kezéből; már szemét behúnyva s azt sem tudva: él-e, hal-e? - készült reá, hogy a házigazdája cserkesz pipaszárával ismeretséget kössön, s Isten tudja: mi történt volna vele, de a Sors kegyes volt hősrünk oldalát, hátát és minden nemesebb részét megmenteni; egyszerre csak, mintha a felhők közül jött volna, váratlan csengettyű-szó csilingelt, világosan szekér-kerék zörgése hallatszott, a ház előtt megállt egy szekér s a fölhevült trojka-fogat nehéz prüszögése és nehéz lihegése behatolt egész a szobába.

Mindnyájan önkéntelenül is az ablakra néztek: valami nagy bajúszú, félig katona-ruhás ember mászott le a paraszt-szekérről, s az előszobában kérdezősködvén, éppen abban a pillanatban lépett be, a melyben Csicsikov még nem tért magához rémületéből s oly szájalomraméltó helyzetben volt, a minőben halandó ember csak lehet.

- Szabad tudnom: melyik itt Nozdrev úr? - kérdezte a jövevény, bizonyos meglepetéssel nézve Nozdrevre, a ki kezében a csibuk-szárral állt ott s Csicsikovra, a ki alig bírt helyre igazodni az ő kellemetlen helyzetéből.

- Előbb engedje megtudnom: kihez van szerencsém? - mondá Nozdrev, közelebb lépve a jövevényhez.

- Az iszpravnyik¹² vagyok; százados.

- S mi tetszik?

- Eljöttem önnel tudatni a rendeletet, hogy pörének elintézéséig ön bírói felügyelet alatt marad.

- Micsoda ostoba beszéd ez? micsoda pörről beszél ön? - mondá Nozdrev.

- Ön bele van keverve abba a históriába, a melyben Makszimov földesurat önök részeg állapotokban személyében megsértették, megverték.

- Ön hazudik! Soha nem is láttam Makszimov földesurat.

- Tisztelt uram! engedje tudtára adnom, hogy én katonatiszt vagyok. Ilyesmit mondhat ön a szolgálóinak, de nem nekem.

Itt Csicsikov, nem várva be, hogy mit felel erre Nozdrev, kapta hamarosan a sapkáját s a százados iszpravnyik háta mögött kisurrant a tornácra, fölült a bricskájára s ráparancsolt Szelifánra, hogy hajtson, a hogy' csak bír.

ÖTÖDIK FEJEZET

Hősünk megijedt úgy, hogy jobban se kell. Ámbár a bricska úgy repült, mint a szélvész és a Nozdrev faluja már rég eltűnt a mezők, halmok és völgyek mögött, Csicsikov még mindig félve tekintgetett hátra, mintha attól tartott volna, hogy most mindjárt jönnek utána és megfogják. Nehezen lélegzett s a mint megpróbálta kezét a szívére tenni, úgy érezte, hogy az úgy vergődik, mint a kalitkába zárt fürj.

- Ezzel ugyan megjártam! Hű! micsoda egy duhaj ember ez!

Csicsikov itt többféle súlyos kívánságokkal illette Nozdrevet; akadt köztük nem egy olyan is, a melyet leírni nem lehet. Mit is tehetett? Orosz ember volt, a mellett haragos! Azonfelül a dolog éppen nem volt tréfának mondható.

- Úgy áll a dolog, hogy ha az iszpravnyik százados a kellő pillanatban be nem toppan, talán nem is láttam volna meg többet az Isten napját, - mondogatta magában, - elvesztem volna, mint a bugyborék a vízen, nyomtalanul, utódok nélkül, nem hagyva leendő gyermekeimnek sem vagyont, sem tisztességes nevet.

Hősünk sokat törődött az ő utódaival.

¹² Körülbelől olyan közigazgatási hivatalnok, mint nálunk a szolgabíró.

- Milyen czudar egy úr volt az, - gondolta magában Szelifán, - én még olyan urat sohasem láttam. Más szóval: a szemébe kellene köpni az olyannak. Inkább ne adj enni az embernek, hékás, hanem a lovakat tartsd jól, mert a ló szereti a zabot. Ez az ő tápláléka; a mi nekünk - teszem azt - a koszt, az neki a zab: ez az ő eledele.

Úgy látszik, a lovak sem voltak valami jó véleménynyel Nozdrev felől: nemcsak a pej, hanem az Asszessor s a vörös-pej is rosszkedvű volt. Ámbár a vörös-pej mindig hitványabb porciót kapott s Szelifán úgy töltötte elébe a jászolba a zabot, hogy előbb azt mondta neki: „Ej, te gazember”, hanem azért mégis csak zab volt és nem egyszerű széna; s ő mindig nagy gyönyörűséggel ropogtatta azt és gyakran oda nyujtogatta hosszú orrát a társai jászolába, megtudni: hogy milyen ízű azoknak a zabja; ezt különösen olyankor cselekedte, mikor Szelifán nem volt az istállóban. Hanem most nem volt egyéb, csak széna: - ez nem szép. Mind a hárman meg voltak sértve.

Hanem az elégedetlenkedőket az ő dohogásaik közepett váratlanul és hirtelen félbeszakította egy eset. Mindnyájan - nem véve ki magát a kocsist sem - csak akkor tértek magukhoz és néztek nagyot, a mint szembe rohant velök egy hatfogatú hintó - s csaknem a fejük fölött hallották a hintóban ülő dámák kiáltozását, szitkát és a hintós kocsis fenyegető hangját:

- Aj, te semmirevaló! Hiszen kiabáltam rád, hogy „térj ki, te varjú!” Berúgtál, vagy mi?

Szelifán érezte, hogy hibázott, de mert az orosz ember nem szereti más ember előtt a hibáját beismerni, hát ő is kiegyenesedett és még neki állt feljebb:

- Hát te mit rohansz úgy? Zálogba tetted tán a szemedet a kocsmárosnál, vagy mi?

Ezután elkezdte a bricskáját vissza hőköltetni, hogy kiszabadúljon az idegen fogat szerszámai közül, de nem ment ám az olyan könnyen: inkább jobban összegabalyodott minden. A vörös-pej kíváncsian szagolgatta új pajtásait, a melyek tőle két oldalt álltak. Ezalatt a hintóban ülő dámák ijedten nézték a történeteket. Az egyik idősebb asszony volt, a másik mintegy tizenhat éves, igen csinosan és kedvesen fésült aranyhajú fiatal lány. Arczának szép ovalja friss tojás-hoz hasonlított s olyan fehérsége volt, mint ugyancsak a tojásnak, a melyet a kulcsárné azon frissében barna kezébe véve a világosság felé tart és vizsgál, mialatt a nap fényes sugarai azon áttetszenek; kis fülecskéi is éppen olyan áttetszők voltak a rájuk eső meleg napfénytől. Ezenkívül az ijedelem félig nyitott ajkain, könnyek a szemében - mindez oly kedves volt rajta, hogy hősünk néhány perczig rajta felejtette a szemét, oda sem ügyelve a lovak és kocsisok közt folyó zene-bonára.

- Hőkölj vissza te nizzninovgorodi varjú, - kiáltotta az idegen kocsis.

Szelifán visszafelé rángatta a gyeplőt, ugyanazt cselekedte az idegen kocsis is, a lovak kissé hátra húzódtak, azután újra összementek, áthágtak az istrágon. E közben a vörös-pejnek annyira megtetszett az új ismeretség, hogy semmi áron sem akart a véletlen Sors illetén rendelkezésével ellenkezni s fejét új ismerősének a nyakára téve, úgy látszott, mintha valamit súgott volna annak éppen a fülébe, - valószínűleg valami szörnyű ostobaságot, mert a jövevény ló egyre rázta a fülét.

Végre parasztok érkeztek a zene-bonára a faluból, a mely szerencsére nem volt messzire. Minthogy az ilyen látvány a parasztnak valódi boldogság, olyan, mint a németnek a hírlap vagy a kaszinó, mihamar egész sereg gyülekezett a kocsik köré s a faluban csak a vénasszonyok és a gyerekek maradtak. Az istrángokat lehányták; a vörös-pejt néhány orrbavágással hátra hőköltették, egyszóval: szétbontották, szétválasztották őket. Hanem az idegen lovak a bosszúságtól-e, a melyet a miatt éreztek, hogy elválasztották őket az ő új ismerőseiktől, vagy egyszerű makrancból: elég az hozzá, hogy - bármennyire verte őket az ostorával a kocsis, - nem mozdultak, csak álltak, mintha megmeredtek volna. A muzsikok érdeklődése hihetetlenül

fölfokozódott. Szüntelenül elő állt egyik is, másik is a jó tanácsával: - Eredj csak, András, vezesd az ostorhegyest, a melyik elől van, a jobboldalon, Mitya bátya meg üljön föl a nyergesre! Ülj föl, Mitya bácsi! - A hosszú, szikár, vörös szakállú Mitya bátya fölkászolódott a nyerges lóra, mely helyzetében olyan volt, mint egy falusi harangláb, vagy inkább, mint az a fahorog, a melylyel a kútból a vizeskannákat szokták felhúzni. A kocsis rácsapott a lovakra, de nem ért az semmit. Mitya bátya nem ment semmire. - Megállj! Nem jól van! - kiáltották a muzsikok, - Mitya bácsi, te ülj az ostorhegyesre, a nyergesre meg üljön Mitya bácsi! A széles vállú, koromfekete szakállú s roppant nagy, samovárhoz hasonló hassal megáldott Mitya bátya örömmel ült föl a nyergesre, a mely csaknem a földig meghajlott alatta. - Most már jó lesz! - kiálták a muzsikok, - csapj rá, üss rá! No, csak egy kis ostort annak a szög-sárgának - mit kuczorog, mint egy ótott szúnyog! - De miután így sem mentek semmire, miután nem használt az ostor sem, Mitya és Mitya bátyáék mindketten a nyergesre ültek, az ostorhegyesre meg fölültették Andrist. Végre a kocsis kifogyott a türelméből, elkergette Mitya bácsit is, Mitya bácsit is; s jól is tette, mert a lovak már úgy izzadtak és gőzölögtek, mintha megállás nélkül futottak volna meg egy posta-stáncziót. A kocsis néhány perczig pihentette a lovakat, mire azok maguktól szépen elindultak.

Mind e tevés-vevés alatt Csicsikov igen nagy érdeklődéssel nézegette az idegen fiatal leánykát. Néhányszor szóba is akart vele állni, de ez semmiképpen sem sikerült. A hölgyek tovább mentek, a fínom arcú fejecske, a fínom termet eltűnt, mint valami látomány s csak az út, a bricska, az olvasók előtt már ismeretes trojka-fogat, Szelifán, Csicsikov s köröskörül a mezők pusztasága maradt meg. Az életben mindenütt, akár a kérges, durván szegényes és elhagyatottan penészes sorban, akár az egyhangúan hideg s unalmasan tiszta és kényelmes körökben - mindenütt útjába kerül az embernek legalább egyszer, olyan jelenség, a mely elűt az eladdig tapasztaltaktól, s a mely legalább egyszer más érzelmeket kelt benne, mint a minőket sorsa szerint egész életén át táplálnia kell. A szomorúságok és gondok közt, - a melyekből életünk áll, - mindenütt megjelen legalább egyszer valamely ragyogó öröm, mint megjelen néha egy-egy fényes, aranyos szerszámú, pompás lovaktól vont, csillogó üvegbe szegett fogat egészen váratlanul az Isten háta mögött fekvő falu utcáján, a mely sohasem látott egyebet, mint falusi szekeret: s a parasztok sokáig állanak még olyankor, nyitva maradt szájjal, levett sapkával - bár a csodálatos fogat már rég elvágtatott és eltűnt a szemhatáron. Éppen így, éppen ilyen egészen váratlanul jelent meg és tűnt el a mi elbeszélésünkben a szép szőke leány. Ha Csicsikov helyett valamely húsz éves fiatal ember került volna oda, - akár huszár, akár diák, vagy más valaki, a ki csak akkor kezdé vala meg élete pályáját: - Istenem! mi minden ébredt volna föl annak a szívében, mi minden neszelt volna föl, mi minden szólalt volna meg benne! Sokáig állt volna az ott eltűnődve, tekintetét a távolba merítve, útját elfeledve, nem törődve azzal, hogy késése miatt majd lehordják, megfélemezve önmagáról, a szolgálati kötelességről, a világról és mindenről, a mi a világon csak van!

De a mi hősünk már középkorú volt és körültekintő, lehűlt karakterű ember. Ő is elgondolkozott, de sokkal gyakorlatabban; az ő gondolatai nem ábrándosak, hanem jórészt igen alaposak voltak.

- Remek fehérszemélyke! - mondá magában, kinyitva burnótos szelenczójét és jót szippantva; - de a mi legjobban tetszik nekem benne, az az, hogy - a mint látszik, - éppen most jött ki valamely nevelő-intézetből; hogy nincs rajta még semmi asszonyos, vagyis az, a mi a nőknél a legkellemetlenebb. Most ő még olyan, mint a gyerek, mindenben egyszerű: azt mondja, a mit gondol, és nevet, ha nevetni való kedve van. Mindent lehet belőle csinálni: remek teremtetést - és hitvány teremtetést. Most majd munkába veszik a mamák és nénik, s egy év alatt úgy megtöltik mindenféle asszonyi hívságokkal, hogy az édes apja sem ismer rá. Kevély, nagyralátó lesz; betanult frázisokat fog darálni, azon töri a fejcskéjét, hogy kivel, mennyit és miként lehet beszélni, kire hogy' nézzen; minden pillanatban félni fog, hogy többet ne

mondjon, mint a mennyit kell; végre belezavarodik, utóljára egész életén át alakoskodni fog s az ördög tudja majd, hogy mi lesz belőle.

Itt egy kis ideig szünetet tartott, azután hozzá tette még:

- Érdekes volna megtudni, hogy kinek a leánya? kicsoda-micsoda az apja? tiszteletreméltó, gazdag földesúr-e, vagy valamely nemes gondolkozású, szolgálatban tőkepenzt szerzett ember? Mert - teszem azt, - ha ennek a leánykának úgy vagy kétszázezrecskét adnának hozományúl: igen ízes falatocska lehetne belőle. Hogy úgy mondjam: boldoggá tehetne valamely jóra való embert.

A kétszázezrecske annyira motoszkált a fejében, hogy bosszankodni kezdett magára: mért nem tudakolta meg az iménti zűrzavar alatt a fullajtártól, vagy a kocsistól, hogy kik voltak azok a dámák? De a Szobákevecs faluja nemsokára feltűnt s ez elkergette tünődéseit, ő pedig visszatért eszmélkedéseivel igazi vállalatára.

A falu meglehetősen nagyocská volt; egy fenyő- és egy nyírfaerdő, egyik sötét, másik világosabb, mint két szárny vette azt körül, egyik jobb-, másik balfelől; a falu közepén földszintes, fából épült urasági ház emelkedett vörös fedéllel és sötét-szürke - helyesebben: nyers falakkal, - olyanforma ház, minőt nálunk a katonai telepítvények és német kolonisták számára szoktak építeni. Látni lehetett rajta, hogy építése közben az építőmesternek folytonosan küzdenie kellett a tulajdonos ízlésével. Az építőmester pedáns volt és szimmetriára törekedett, a tulajdonos meg a kényelmet tartotta szem előtt, s ennek következtében az egyik oldalon az összes ablakokat befalaztatta s helyükbe csak egy kis ablakot tétetett, valószínűleg valamely sötét kamara megvilágítására. A homlokzat sem esett az épület közepére, bárhogy' akarta is azt az építőmester, mert a tulajdonos egyik oldal felől kivétetett egy oszlopot, így aztán nem négy oszlop tartotta a homlokzatot, mint azt az építőmester tervezte, hanem csak három. Az udvart erős és aránytalanul vastag farács vette körül. Úgy látszik, hogy a tulajdonos főképpen a tartósságot tartotta szem előtt. Az istállókat, pajtákat és konyhát teljes súlyú, vastag gerendákból, az örökkévalóságra számítva, rótták össze. A jobbágyok házikói is bámulatra méltók voltak: se gyalult falak, se faragványos czifrázatok és egyéb hiábavalóságok, hanem minden erősen volt összerakva, a mint dukál. Még a kút kámvája is olyan testes tölgygerendákból volt összeróva, a minőt csak hajók és malmok építésénél szoktak alkalmazni. Egyszóval: a mit csak látott, minden szilárdan, megmozdíthatatlanul, valami vaskos esetlenséggel volt építve.

A feljáró elé érve, két arcot vett észre, a melyek csaknem egyszerre néztek ki az ablakon; az egyik női arc volt, keskeny, hosszú, mint az ugorka, fején főkötővel, a másik férfi: gömbölyű, széles, mint a moldvai tők, a melyet lopó-tőknek is neveznek, s a melyből Oroszországban héthúrú, könnyebbfajta balalajkát¹³ készítenek, gyönyörűségére és mulatságára a fogékony, húszéves legényeknek, a kik már kacsintgatnak és füttyengetnek a visszakacsintgató szőke, fehérnyakú s a balalajka siket czinczogására összegyülekező leányokra. A két arc, miután kitekintett, rögtön el is bújt. A tornácra kijött egy inas szürke kabátban, fölfelé álló kék gallérral s bevezette Csicsikovot az előszobába, a hová már kijött a házigazda is, és meglátván a vendégét, röviden csak annyit mondott: - Kérem, - aztán bevezette azt a belső szobákba.

Csicsikovnak, a mint egy pillantást vetett Szobákevecsre, úgy tetszett, mintha ez nagyon hasonlítana egy közép nagyságú medvéhez. Hogy a hasonlatosság még nagyobb legyen, Szobákevcisen tökéletesen medveszínű frakk volt hosszú ujjakkal, azután hosszú nadrág; talpát befelé fordítva lépegetett s minduntalan ráhágott a mások lábára. Arcza színe vörösen

¹³ Népies, húros hangszer.

izzó volt, mint a rézpeták. Tudvalévő dolog, hogy a világon sok olyan arcz van, a melynek a megformálásával a természet nem sokat bívelt, nem használt finomabb szerszámokat, minők: gyalu, véső stb., hanem egyszerűen csak kinagyolta; egyet vágott a fejszével: készen volt az orr, másikat vágott: előtűntek az ajkak, egy nagy fúróval szemeket lyukasztott rá, s gyalulatlanul világgyá eresztette, mondván: „Eredj és élj!” Éppen ilyen kinagyolt feje volt Szobákevicznek, inkább lefelé tartotta azt, mintsem fölfelé, a nyakát egyáltalán nem forgathatta s e miatt ritkán nézett arra, a kivel beszélt, hanem mindig a kályha szögletébe, vagy az ajtóra.

Csicsikov még egyszer rásandított, mikor áthaladtak az ebédlőn: csakugyan medve! tökéletes medve! S mily különös összetalálkozás: még a neve is Szemjonovics Mihály¹⁴ volt! Tudván azt a szokását, hogy másnak a lábára szokott hágni, Csicsikov igen óvatosan rakosgatta a lábát és előre bocsátotta Szobákevicset. Úgy látszott, a házigazda maga is tudatában volt e hibájának és mindjárt azt kérdezte:

- Nem alkalmatlankodtam önnek?

De Csicsikov megköszönte a figyelmet, azt felelte, hogy alkalmatlanság egyelőre még nem történt.

A vendéglátó szobába érve, Szobákevic egy karosszékre mutatott s megint azt mondta: - Kérem. - Leülvén, Csicsikov a falra s az azon függő képekre nézett. A képek mind tagbaszakadt embereket, görög hadvezéreket ábrázoltak, mind életnagyságban; ott volt például Maurokordato vörös nadrágban és köpönyegben, orrán pápaszemmel, Miauli, Kanari. Mindezek a hősök oly kövér czombokkal és hallatlan bajuszokkal, hogy megijedt tőlük az ember. Ez óriási görögök közt - nem tudni miért - ott volt a Bagration orosz hadvezér szikár, vézna alakja is, alól apró zászlókkal és ágyúkkal s a lehető legkeskenyebb rájában. Azután megint egy görög hősnő, Bobelina következett, a kinek a fél lába is vaskosabb volt, mint az egész teste ama ficsúroknak, a kik mai napság a vendéglőket elárasztják. A házigazda, a ki maga is egészséges és erős ember volt, úgy látszik, azt akarta, hogy a szobáját is erős és egészséges emberek ékesítsék. Bobelina mellett, közvetlenül az ablaknál egy kalitka függött, a melyből sötétszínű, fehér pettyes rigó kukucskált ki, s ez a rigó szintén nagyon hasonlított Szobákevicshöz.

Alig ültek pár perczig a házigazda és a vendég, a mint a vendéglátó ajtaja kinyílt s bejött a háziasszony, egy nagyon magas hölgy fejkötőben, a melynek szalagjait házilag festették.

- Ez az én Ivanovna Feodúliám, - mondta Szobákevic.

Csicsikov megcsókolta az Ivanovna Feodúlia kezét, a melyet az csaknem a szájába dugott neki, miközben Csicsikovnak alkalma volt meggyőződni a felől, hogy a háziasszony ugoraklében mosta meg a kezét.

- Lelkecském, van szerencsém neked bemutatni Csicsikov Ivánovics Pált, - folytatta Szobákevic; - a kormányzónál és a postamesternél volt szerencsém vele megismerkedni.

Ivanovna Feodúlia üléssel kínálta meg Csicsikovot és ő is azt mondta: „Kérem!” s olyan mozdulatot tett a fejével, mint a színészek, mikor királyokat játszanak. Aztán leült ő is egy divánra, beburkolódzott merinó-kendőjébe, s többé meg nem mozdult még a szemével, de még a szemöldökével sem.

Csicsikov megint fölnézett s újra meglátta a vastagczombú és végtelen-bajúszú Kanarit, azután Bobelinát és a rigót a kalitkában.

¹⁴ Az oroszok a medvét tréfásan M i s k á -nak hívják.

Csaknem teljes öt perczig mindnyájan némán maradtak, csak a rigó csőrének a fakalitkán véghezvitt kopácsolása hallatszott, a mint a kalitka-fenéken kenyérmorzsákra vadászott. Csicsikov még egyszer végignézte a szobát s mindazt, a mi abban volt; minden a legnagyobb mértékben szilárd és esetlen volt s valami csodálatos hasonlatosság volt köztök és a házigazda közt. A vendéglátó egyik szögletében hasas diófa-szekrény állt, kimondhatatlanul vaskos lábakon: - valóságos medve volt az is. Az asztal, a székek, a karosszékek, mind a legnehezebb és legügyetlenebb minőségű; egyszóval minden darab, minden szék mintha azt mondta volna: „Én is Szobákevecs vagyok!”, vagy: „Én is nagyon hasonlítok Szobákevecshez”.

- Emlegettük önt a múlt csütörtökön a törvényszéki elnöknél, Grigorjevics Ivánnál, - szólalt meg végre Csicsikov, látván, hogy senki sem hajlandó a beszélgetést megkezdeni; - nagyon kellemesen töltöttük ott az időt.

- Igen, akkor én nem voltam az elnöknél, - felelt Szobákevecs.

- Igen derék ember.

- Kicsoda? - kérdezte Szobákevecs, a kályhaszögletbe nézve.

- Az elnök.

- No, meglehet, hogy önnek úgy látszott; valóságos szabadkőműves és oly számár, a melyet még nem szült a föld.

Csicsikov kissé megrökönyödött ily, némiképpen éles kritikától, de aztán összeszedve magát, így folytatta:

- Persze, minden embernek van valami gyengesége, - hanem aztán a kormányzó remek egy ember ám.

- Hogy a kormányzó remek ember?

- Igen; úgy-e, igazam van?

- A világ legnagyobb zsványja.

- Hogyan? Zsvány? A kormányzó? - mondá Csicsikov, s nem bírta felfogni, hogy' kerülhetett a kormányzó a zsványok közé; - megvallom, ezt én nem is képzeltem volna, - folytatta. - De ha szabad megjegyezmem: hiszen az ő magaviselete egyáltalában nem olyan; ellenkezőleg: inkább nagyon is lágy ember.

Itt felhozta bizonyítékul még az erszényeket is, a melyeket a kormányzó sajátkezűleg hímzett s dicsérettel említette fel kellemes arczkifejezését.

- Az arcza is zsványos! - mondá Szobákevecs, - nem kell egyéb, csak egy kés a kezébe, aztán ki kell állítani az országútra: kész megölni akárkit is egy kopejkáért! Ó, meg az alkormányzó: - valóságos Gog és Magog.

- Úgy látszik, nincs velök jóban, - gondolta magában Csicsikov. - No, majd a rendőrkapitányról beszélek vele: úgy látszik, azzal jó barátságban van.

- Különben nekem semmi közöm hozzájuk, - szólt fenhangon, - az igazat megvallva: nekem legjobban tetszik a rendőr-kapitány. Van valami egyenesség, őszinteség a jellemében; már az arczán is meglátszik az egyszerű jószívűség.

- Csaló gazember, - mondá Szobákevecs hidegvérrel, - elárulja, megcsalja önt s a tetejébe még vele ebédel. Ismerem én őket mind: mind csalók; az egész város olyan: egyik csaló a másik mellett. Valamennyi Krisztus-tagadó. A legjobb ember köztük még az állami ügyész, de az igazat megvallva, az is nagy disznó.

Ily dicsérő, bár rövid jellemrajzok után Csicsikov belátta, hogy a többi hivatalnokokról jobb lesz meg sem emlékezni, s eszébe jutott, hogy Szobákevics soha senkiről sem szokott jót mondani.

- No, lelkecském, talán mennénk ebédelni, - mondá a férjének a háziasszony.

- Kérem! - szólt Szobákevics.

Erre az asztalhoz menve, a melyen a zákuszkai volt, vendég és házigazda megittak a szokáshoz képest egy-egy pohárka pálinkát; haraptak egyet-mást a harapnivalókból, mint a hogy' azt egész Oroszországban, városban és falun cselekedni szokták, tudniillik ettek különféle szózt és nem szózt étvágygerjesztőt, azzal bementek az ebédlőbe, legelő - mint valamely úszó liba - a háziasszony.

A nem nagy asztal négy személyre volt megterítve. A negyedik helyre mihamar megjelent egy - nehéz volna határozottan megmondani, hogy kicsoda? asszony-e vagy leány, rokon, házvezetőné vagy egyszerűen a háznál éldegélő valaki, - fejkötőnélküli, körülbelül harmincz éves, tarkaruhás lény. Vannak személyek a világon, a melyek nem mint önálló lények léteznek, hanem mint más lényeken lézengő pontok vagy foltok. Mindig ugyanazon az egy helyen ülnek, mindig egyformán tartják a fejüket, csaknem bútornak lehetne őket tartani s azt hinné az ember, hogy soha életükben egy szót sem szóltak; pedig valahol a cselédszobában vagy a kamrában úgy megindul ám a nyelvök, hogy - ohohó!

- Lelkecském, ma a csészi nagyon jó, - szólt Szobákevics, kanalazva s kiemelve magának egy roppant nagy darabot a „szárazdajka” néven ismert étékből, a melyet a csészihez szoktak feladni s a mely báránybélből, velőből, lábából és pohánkából készül. - Ilyen „szárazdajkát” nem eszik ön a városban, - fordult Csicsikovhoz, - az ördög tudja, micsoda kotyvalékot adnak ott.

- No, a kormányzónál meglehetősen konyha van, - mondá Csicsikov.

- De tudja-e, hogy miből készülnek ott az ételek? Ha megmondom: nem eszik ön tovább.

- Azt nem tudom, hogy miből, nem is ítélem meg; de a disznó-sült s a forrázott hal pompás volt.

- Azt csak úgy gondolja ön. Hiszen tudom, hogy mit vásárolnak a piacon. Vesz egy kandúr-macskát az a gazember szakács, a ki egy francziánál tanult, megnyúzza és feladja nyúl helyett.

- Piha! milyen kellemetlenségeket beszél! - szólt Szobákevicsné.

- Tehetek én róla, lelkecském, ha egyszer úgy csinálják! Én nem vagyok oka: ott mindnyájoknál így tesznek. Minden haszontalan dolgot, a mit nálunk Akulina - engedelemmel legyen mondva - a moslékba dob, ők a levesbe főznek. Csak be a levesbe!

- Te mindig ilyent beszélsz ebédnél, - mondá megint Szobákevicsné.

- Hadd el, lelkecském, - folytatta Szobákevics, - ha én magam is azt cselekedném! de nyíltan mondom, a szemedbe, hogy én afféle galádságot meg nem ennék. A békát, például, ha csupa cukorba forgatod is, be nem veszem a számba, de még az osztrigát sem; mert tudom én, hogy mihez hasonlít az osztriga! - Tessék abból a bárányhúsból, - fordult Csicsikovhoz, - bárányborda kásával. Ez nem olyan fricassé, a minőt a nagyurak konyháján csinálnak a piacokon négy napig is hányódó bárányhúsból. Mindazokat csak a német meg franczia orvosok találták ki; föl is akasztatnám ezért őket mind! Kitalálták a diétát is - a koplaló kúrát! Mert az ő német természetük olyan kákabélű, hát azt hiszik, hogy az az orosz gyomornak is használ. Nem, ez nem úgy van, ez csak képzelődés, ez csak... - Itt Szobákevics mérgében még a fejét is megcsóválta... - Azt hajtják, hogy ez a haladás, a fölvilágosultság... micsoda fölvilágosultság? az ám, kutya... majd kimondtam, hogy mi! Más szót is használhatnék, de asztalnál nem illik. Én nálam nem úgy van. Nálam, ha disznóhús van, hát ide vele az egész disznóval, ha bárány, -

hát az egész báránnyal, ha liba, - az egész libával! Inkább csak két tál ételt eszem, de abból annyit, a mennyi tetszik, a mennyit a lelkem megkíván.

Szobákevics ezt tettel is bebizonyította; odahúzta magához a bárányderék felét, rátette a tányérjára, megette mind, le is rágta, leszopogatta az utolsó ízig.

- No, - gondolta Csicsikov, - ez úgy beszél, a hogy' gondolkozik.

- Én nálam nem úgy van, - folytatta Szobákevics, megtörölgetve kezét az asztalkendőbe, - nem úgy van, mint valamely Plyuskinnál: nyolczszáz lelke van, s rosszabbul él, mint az én disznópásztorom.

- Ki az a Plyuskin? - kérdezte Csicsikov.

- Egy gazember, - felelte Szobákevics. - Olyan zsugori, hogy nincs párja. A gályarabok jobban élnek, mint ő; éhen halatja az embereit.

- Igazán? - kapott a szón Csicsikov, - azt mondja ön, hogy nagyobb számban halnak el az emberei?

- Úgy hullanak, mint a legyek.

- Igazán, mint a legyek? S ha szabad tudnom: mennyire lakik ő innen?

- Öt versztára.

- Öt versztára! - kiáltott föl Csicsikov, s még egy kis szívdobogást is érzett; - s ha innen elindul az ember, merre kell térni: jobbra vagy balra?

- Én még azt sem tanácsolom önnek, hogy az utat megtudja ahhoz a kutyához, - mondá Szobákevics, - sokkal inkább megbocsátható, ha valamely tisztességtelen helyre megy ön, mintsem ő hozzá.

- Hiszen nem azért kérdeztem... hanem csak azért, mert érdekesnek tartok minden helyet megismerni, - felelt Csicsikov.

A bárányderék után töltött húspástétom következett, a melynek mindegyik darabja akkora volt, mint egy tányér, azután egy borjú nagyságú pulyka, megtöltve minden képzelhető jóval: tojással, rizsszel, vagdalt májjal s Isten tudná még mivel, a mi mind a gyomrába volt helyezve. Ezzel az ebéd véget ért s Csicsikov, mikor az asztaltól fölkel, egy orosz mázsával nehezebbnek érezte magát.

Bementek a vendéglátó szobába, hol már apró tányérekön várt a sokféle befőtt: körte, szilva s mindennemű bogyó, hanem ezekhez nem nyúlt sem a házigazda, sem a vendég. A háziasszony kivitte a befőtteket, hogy eltegye máskorra, Csicsikov pedig fölhasználva a Szobákevicsné távollétét, Szobákevicshez fordult, a ki egy karosszékbe dobva magát, kissé nehezen szuszogott, szájával többször tátogott, s csak értelmetlen hangokat adott, miközben keresztet hányt magára és kezével minduntalan eltakargatta a száját.

- Egy kis beszélni valóm volna önnel, - mondá Csicsikov.

- Itt van még egy másíkfajta befőtt, - szólott Szobákevicsné, visszatérve egy kis tányérral, - ez ritkaság: mézbe-főtt.

- Majd később, - felelt Szobákevics, - te most eredj a magad szobájába, mink Ivánovics Pállal levetjük a frakkunkat s egy kicsit pihenünk.

A háziasszony már éppen párnáért akart küldeni, de Szobákevics így szólt:

- Nem kell; majd csak a karosszéken pihenünk, - s a háziasszony kiment.

Szobákevics kissé előbbre hajtotta a fejét, készülvén meghallgatni, hogy miről lesz szó.

Csicsikov valahogy' nagyon messziről kezdte, érintette általánosságban az egész Oroszországot és nagy dicsérettel emlékezett meg annak terjedelmes voltáról, azt mondván, hogy a régi római birodalom sem volt ilyen nagy, s hogy a külföldiek ezen méltán csodálkoznak... (Szobákevics figyelmesen hallgatott, fejét előre hajtva), továbbá, hogy a birodalom főnálló törvényei szerint, - mely birodalomhoz pedig hasonlatos nincsen, - a reviziós jobbágy-lelkek, bevégezvén földi pályafutásukat, egészen az újabb revízió megejtéséig épp úgy számíttatnak, mint az élők, nehogy a hatóságokat aprólékos és czéltalan helyreigazításokkal terheljék s ne tegyék még bonyolultabbá az államnak a nélkül is eléggé bonyolult szerkezetét... (Szobákevics - előre hajtott fővel - még mindig figyelt), hanem hogy mind e rendszabályok helyessége mellett a helyzet sok földesúrra nézvést mégis terhes, mert épp úgy kell adót fizetniök a holtakért, mint az élőkért, s hogy ő - Csicsikov - személyes nagyrabecsúlással viseltetvén Szobákevics iránt, még arra is kész volna, hogy részben magára vállalja azt az igazán súlyos terhet. A földolgot illetőleg Csicsikov igen óvatos volt: világért sem mondta a lelkeket holtaknak, hanem csak nem-létezőknek.

Szobákevics hallgatta őt úgy, mint eddig, előrehajtott fővel, de ha csak valami is mutatkozott volna az arcán, a mi kifejezéshez hasonlított! Úgy látszott, mintha a testében egyáltalában nem lett volna lélek, vagy ha volt, hát nem ott, a hol kellett volna, vagy mint a halhatatlan Koscsejnl: valahol messze s eltakarva oly vastag burokkal, hogy bármi forgott, keringett is alól, fölül nem látszott semmi mozgás.

- Nos? - kérdezte Csicsikov, bizonyos izgalommal várva a feleletet.

- Önnek holt lelkek kellenének? - kérdezte igen egyszerűen Szobákevics, a legkisebb meglepetés nélkül, mintha gabonáról lett volna szó.

- Igen, - felelt Csicsikov, s újra szelídítette a kifejezést, hozzátévé, hogy: nem-létezők.

- Vannak; mért ne volnának, - mondá Szobákevics.

- Ha vannak, akkor önnek bizonyára... kellemes lesz azoktól megszabadúlni.

- Mért ne? szívesen eladom őket, - mondotta Szobákevics, most már kissé fölemelve a fejét, s észrevéve, hogy a vásárlónak ennél a dolognál bizonyára valami haszonra van kilátása.

- Ördög vigye el! - gondolta magában Csicsikov - ez már jó előre eladásról beszél, mielőtt én említettem volna. - Aztán megszólalt fönhangon:

- Aztán például: milyenek volnának az árak? ámbár hiszen ez olyan árú, hogy... furcsa dolog is árakról beszélni.

- Hát hogy ne sokat alkudozzunk, darabonkint száz rúbel, - mondta Szobákevics.

- Száz rúbel! - kiáltott föl Csicsikov eltátva a száját és Szobákevicsre bámúlva, nem tudván elképzelni: ő hallott-e rosszul, vagy a Szobákevics nehéz természetű, nehezen forgó nyelve botlott meg s egy bizonyos szó helyett egy másikat köpött ki.

- Talán drága? - mondta Szobákevics, aztán hozzátette: - hát ön milyen árat gondol?

- Milyent! Mi itt valószínűleg tévedésben vagyunk és nem értjük egymást, elfeledtük, hogy miről van szó. Én részemről, szívemre téve a kezemet, azt gondolom, hogy nyolczvan kopejkával is nagyon meg volna egy-egy lélek fizetve.

- Eh! mi nem jut eszébe! Nyolczvan kopejka!

- Már pedig az én ítéletem szerint többet nem lehet adni.

- Hiszen nem rongyot adok én el.

- De ön is beláthatja, hogy nem is embereket.

- Ön talán azt képzelem, hogy talál majd olyan bolondot, a ki önnek nyolczvan kopejkájával fogja eladni a reviziós lelkeket?

- De kérem: minek tetszik azokat reviziósoknak nevezni? Hiszen azok már régen meghaltak, csak a hírok maradt. De hogy ne kelljen sokat beszélni, hát ha tetszik: adok másfél rúbelt, többet egy kopejkát sem.

- Szégyelje magát ilyen keveset kínálni. Ne alkudozzék, hanem mondjon egy elfogadható árat.

- Nem mondhatok mást, Szemjonovics Mihály; lelkekre mondom, hogy nem adhatok többet: a mi nem lehet, az nem lehet, - mondá Csicsikov, de egy fél rúbellel mégis csak többet ígért.

- Mit fősvénykedik? - mondá Szobákevics, - én igazán olcsó árt kérek. Más ember megcsalná önt: nem lelkeket ad el önnek, hanem valami lim-lomot; az enyéimek mind olyanok, mint a makk; ha nem mesterember, hát valami más egyéb muzsik. Csak nézze meg jól, például Mihjejevet, a kerékgyártót! az soha nem is csinált egyebet, mint csupa ruganyos kocsit. Aztán nem olyat ám, mint a moszkvai munka, a mely csak egy órára való, hanem olyan tartósat... maga húzta be posztóval is, maga festette is.

Csicsikov már kinyitotta a száját megjegyezni, hogy hiszen az a Mihjejev már régen nincs az élők közt; de Szobákevics már - a mint mondani szokás, - belemelegedett a beszédbe és szónoki ékesszólással folytatta:

- Hát Probka István, az ács? Itt a fejem, ha mását találja ön. Micsoda erő volt az! Ha véletlenül a testőrségnél szolgál, hát Isten tudja, mi lett volna belőle. Három arsin meg egy hüvelyknyi magas ember volt.

Csicsikov megint meg akarta jegyezni, hogy már Probka sincs a világon, de Szobákevics, a mint látszott, nem bírt megállni: úgy megeredt a szava, hogy jobban se kell.

- Hát Miluskin, a tégláégető! akármilyen úri házba beillett a kályhája! Azután Teljatnikov Maxim, a csizmadia: alig nyúlt az árjával a bőrhöz - kész volt a csizma; aztán csizma, mint csizma - de sohasem ivott.¹⁵ Hát még Szorokoplyohin Jerémiás! Ez maga fölért valamennyi muzsikkal: Moszkvában szatócskodott és ötszáz rúbelt váltásádját fizetgetett. Hát ilyen nép ez! Nem olyan, a minőt a Plyuskin-féle emberek adnak el önnek.

- De kérem, - mondotta végre Csicsikov egészen kétségbeesetten a szóáradattól, a mely alig akart véget érni, - miért számlálja el ön az ő összes tulajdonságaikat? Hiszen most már ennek nincs semmi értelme, hiszen azok mind holt emberek. Holttesttel pedig legföljebb a kerítést lehet megtámasztani - tartja a közmondás...

- No persze, hogy holt emberek, - szólt Szobákevics, mintha jobban meggondolná a dolgot s meglátolná, hogy azok csakugyan meghaltak már, azután így folytatta: - egyébaránt, jól fölvéve a dolgot: mi haszon van azokból, a kik életben vannak? Miféle emberek ezek? - Szűnyogok és nem emberek.

- Ezek mégis csak léteznek, amazok pedig - pusztá ábrándképek.

- No, nem éppen ábrándképek. Mondhatom, hogy olyan embert, a milyen Mihjejev volt, nem egyhamar lehet találni: olyan masina volt, hogy ebbe a szobába alig fért be: ez nem ábrándkép. A válláiban olyan erő volt, hogy nincs az a ló, a mely vele mérkőzhetett volna. Szeretném én látni, hogy másutt hol talál ön ilyen ábrándképet.

¹⁵ Czélzás; az oroszok a csizmadiát úgy emlegetik, mint mi a kefekötőt. »Iszik, mint a csizmadia«, mondja az orosz közbeszéd.

Ez utóbbi szavaknál már a Bagration és Kolokotroni arczképeire nézett, mint a hogy' azt a beszélők rendszeren tenni szokták, mikor valamelyikök hirtelen, nem tudni, miért, nem ahhoz a személyhez fordul, a kit szavai illetnek, hanem valamely más, váratlanul érkezett harmadikhoz, még ha az nem is ismerős, s a kiről jól tudja, hogy attól sem választ, sem véleményt, sem helybenhagyást nem nyer, de a kire mégis úgy rászegezi tekintetét, mintha azt közvetítésre híná föl, a zavarba jött idegen pedig az első pillanatban nem tudja: hozzá szóljon-e hát a tárgyhoz, a melyet nem ismer, vagy csak álljon egy ideig a köteles illendőséghez tartva magát, aztán odább menjen.

- Nem, két rúbelnél többet nem adhatok, - mondotta Csicsikov.

- Jól van, nehogy panasza legyen rám, hogy sokat kérek s hogy nem akarok önnek semmi szívességet tenni, tessék adni darabonkint hetvenöt rúbelt, de persze papírpénzben. Igazán, csak a jó ismeretség kedvéért teszem.

- Mit akar ez? - gondolta magában Csicsikov, - bolondnak tart ez engemet, vagy mi? - majd fenhangon folytatta:

- Ez igazán furcsa! Nekem úgy tetszik, mintha közöttünk valami színelőadás játszódna, valami komédia: másképp nem tudom a dolgot magamnak megmagyarázni... Én úgy nézem, hogy ön meglehetősen okos ember, van kellő műveltsége is. Hiszen a tárgy, a melyről beszélünk - egyszerűen szóra sem érdemes. Micsoda értéke van annak? Kinek kell az?

- Hát hiszen ön is meg akarja venni; tehát kell valakinek.

Csicsikov összeharapta ajkait s nem tudott mit mondani. Elkezdett családi dolgokról beszélni, de Szobákevics arra így szólt:

- Én nem vagyok kíváncsi az ön viszonyaira, családi dolgokba én nem avatkozom, - az az ön dolga. Önnek lelkek kellene, én nálam vannak eladók s megbánja, ha nem veszi meg.

- Két rúbelével igen, - mondá Csicsikov.

- Ej! *Megtanúlt egy szót a Jakab szarkája - és most egyre csak arra jár a szája!* - mint a közmondás tartja; a mint a kettőnél megakadt ön, nem akar attól mozdulni. Kínáljon már valami elfogadható árat.

- No, vigye az ördög, - gondolta magában Csicsikov, - még egy félrúbelt adok a kutyának. - S hozzátette fenhangon:

- Jól van, még egy félrúbellet megtoldom.

- Helyes, én is kimondom az utolsó szót: ötven rúbel. Kész veszteségem van vele; ilyen jóra való népet sehol ily olcsón nem kap ön.

- „Milyen megátalkodott tuskó!” - mondá magában Csicsikov, aztán némi bosszúsággal folytatta fönhangon:

- De mit akar ön? mintha csakugyan valami komoly dologról volna szó. Hiszen másutt én ezt ingyen is megkapom. Sőt köszönetet is mondanak érte, hogy megszabadulhatnak tőle. Ki bolond holt lelkeket tartogatni s még adót is fizetni értök?

- De tudja-e ön, hogy az ilyen vásárlások - ezt csak négy szemközt, barátságosan említem - nem mindig helyén valók s ha ezt én vagy más valaki elbeszéli: olyan embernek nem lesz többé hitele semmiféle szerződéseknél, olyannal nem lép többé alkura senki, semminémű előnyös kötelezettségű üzlet iránt.

- No nézd csak, hova czéloz a gazember! - gondolta Csicsikov, aztán a legnagyobb hidegvérrel így válaszolt:

- Gondoljon ön, a mit akar, de én nem valami üzleti célból akarom a holt lelkeket megvásárolni, a mint ön képzeli, hanem csak... különös szeszélyből. Ha harmadfél rúbel nem kell, akkor ajánlom magamat.

- Nem lehet megfogni, szűkmarkú! - gondolta Szobákevics.

- Jól van, adjon darabonkint harminczat és legyen velök boldog.

- Nem; én úgy látom, hogy ön nem akarja őket eladni; aláz'szolgája!

- Kérem, kérem! - mondá Szobákevics, nem eresztve el annak a kezét és ráhágva a lábára. Hősünk elfeledkezett magára vigyázni s most kénytelen volt fölszisszenni és az egyik lábával sántikálni.

- Bocsánatot kérek, - folytatta Szobákevics. - Úgy látom, hogy alkalmatlanságot szereztem önnek. Kérem, tessék helyet foglalni. Kérem!

Leültette Csicsikot a karosszékbe, még pedig olyan ügyesen, mint az olyan medve, a mely már emberek kezén volt, tud forogni, sőt különféle multságos mutatványokat is csinálni, ha azt mondják neki: - „Mutasd meg Miska, hogy' fütöznek az asszonyok?” vagy „Nocsak, Miska, hogy lopnak a gyerekek borsót?”

- Csak hiában vesztegetem a drága időt; sietős az útam.

- Tessék még egy pillanatig maradni, mindjárt mondok egy kellemes szócskát. - Itt Szobákevics közelebb jött hozzá és csöndesen, mintegy titkolózva súgta a fülébe: - Egy csücsök - jó lesz?

- Már mint huszonöt rúbel? Nem, nem, nem! Még a csücsöknek negyedrészt sem adom meg, egy kopejkával sem adok többet.

Szobákevics elhallgatott, Csicsikov is elhallgatott. Vagy két perczig tartott a szünet. A sasorrú Bagration rendkívüli érdeklődéssel nézett le a falról erre az alkura.

- Mi hát az ön utolsó ára? - kérdezte Szobákevics.

- Harmadfél.

- Igazán: ön nem becsüli többre az emberi lelket a megfőtt répánál. Adjon legalább három rúbelt.

- Nem adhatok.

- No, látom, hogy önnel semmire sem lehet menni; hát jól van: elfogadom. Nagy a veszteségem, de már olyan kutya-természetem van, hogy nem vagyok képes kedvét szegni a felebarátainak. Hiszen úgy-e bizony: az adás-vevési szerződés költségeit is nekem kell viselnem?

- Természetesen.

- No lám! be kell menni a városba.

Így ment végbe az üzlet. Elhatározták, hogy holnap mind a ketten a városban lesznek s az adásvétel formáságainak is eleget tesznek. Csicsikov előkérte a jobbágyok jegyzékét. Szobákevics szívesen állt szolgálatára s az íróasztalához menve, elkezdte sajátkezűleg összeírni az összes holtakat, még pedig nemcsak névszerint, hanem odajegyezve mindegyikhez azok dicséretes tulajdonságait is.

Csicsikov pedig időtöltésből, a mint a Szobákevics háta mögött állt, elkezdte annak a terjedelmes mivoltát közelebbről szemügyre venni. A mint ránézett a hátára, a mely olyan széles volt, mint a vjátkai teherszállító lovaké, azután a lábára, a mely olyan vaskos volt, mint a városi gyalogjárók szélére állított vas-tuskók, lehetetlen volt föl nem kiáltania magában:

„Ejh! ellátott téged a jó Isten! Erre már igazán el lehetne mondani, hogy rosszul szabták, de jól beszéltek... Ilyen medvének születé-e, vagy csak az Isten háta mögötti élet, a gabona-termelés, a muzsikokkal való bajmóldás medvésített el s ezektől lettél olyanná, a kiról azt szokták mondani, hogy kitermett az Isten markából? De nem: én azt hiszem, hogy csak ilyen maradtál volna, ha divatosan nevelnek is, ha úri pályára mégy, ha Pétervárra kerülsz is és nem maradsz ezen az elhagyott vidéken. A különbség csak az, hogy most megeszel egy félbárányt, egy tányér nagyságú vetreczét, amott pedig valami pecsenyét ennél gombával. Most muzsikok az alárendeltjeid, jól megélsz velök s persze: nem rövidíted meg őket, hiszen a te igavonóid s csak neked volna belőle károd; amott pedig hivatalnok alárendeltjeid volnának, a kiket megkínoznál, tudván, hogy azok nem a te jobbágyaid, - vagy meglopád a kincstárt. S ha az ilyen ökölnék egy vagy két ujját hajlékonyra teszik, még rosszabb. - Ha az ilyen valamelyest hozzászágol valami kis tudományhoz, mihelyt elfoglalja kiválóbb állását, rögtön megmutatja, hogy kicsoda ő, azoknak, a kik tényleg behatoltak valamely tudományba. Még azt is mondja magában az olyan: „No, most majd megmutatom, ki s mi vagyok én!” S olyan szemenszedett leczkéket tart, hogy sokan azt sem tudják, melyik lábokra álljanak... Ejh, ha ezeket a nagyfejúeket mind!...”

- Készen van a jegyzék, - mondá Szobákevics visszafordulva.

- Készen? Tessék ide adni! - mondotta Csicsikov s odasietett megnézni és megcsodálta annak a részletező pontosságát: az egyes lelkeknek nemcsak a mesterségük, tudományuk, koruk és családi állapotuk volt kitüntetve, hanem a jegyzetek rovatában még a magaviseletük és józanságuk minémúsége is föl volt sorolva, - egyszóval: öröm volt azt látni.

- Most kérek egy kis foglalót, - mondá Szobákevics.

- Minek önnek a foglaló? A városban megkapja egyszerre az egész összeget.

- De, tetszik tudni, ez a szokás, - válaszolt Szobákevics.

- Nem tudom: hogy' adjak önnek pénzt, mert nem hoztam magammal. Hanem van tíz rúbelem.

- Tíz! Mi az? Adjon legalább ötvenet!

Csicsikov szabódott, hogy nincs, de Szobákevics oly határozottan mondogatta, hogy van bizony neki pénze, hogy az megint csak kivette a tárczáját és így szólt:

- Jól van: itt van még tizenöt rúbel, összesen tehát huszonöt. Csak egy kis írást kérek róla.

- Minek önnek az írás?

- Már csak jó arról az írás, tetszik tudni. Olyan idők járnak... ki tudja, mi történhetik.

- Jól van, adja ide hát azt a pénzt.

- Minek adjam oda? Hiszen itt van a kezemben. Mihelyt megírja róla az elismervényt, azonnal átveheti.

- De kérem: hogy' írassak én elismervényt a pénz átvételéről, a míg át nem vettem?

Csicsikov átengedte a papírpénzt Szobákevicsnek, a ki az asztalhoz közeledve s a pénzt a balkeze ujjával letakarva, a másik kezével fölírta egy darab papírra, hogy az eladott lelkekért huszonöt rúbelt állami bankjegyekben hiánytalanul fölvelt. Azután megvizsgálta a bankjegyeket.

- A papirosa kissé viseltes, - mondá, egy darabot az ablak felé tartva, - kissé rongyos is; no de jóbarátok közt ilyenre nem tekintünk.

- Tuskó, tuskó! - gondolta magában Csicsikov, - azonfölül még gazember is.

- Asszonyok nem kellenének? - kérdezte Szobákevecs.

- Köszönöm, nem.

- Nagyon olcsón adnám. Mint jó ismerősnek: darabját egy rúbelével.

- Köszönöm, asszonyokban nincs hiány.

- No, ha nincs, akkor ne beszéljünk róla. A gusztusról nincs mit disputálni. Kinek a pap, kinek a papné, - tartja a közmondás.

- Még csak arra akarom önt kérni, hogy ez az egész ügylet köztünk maradjon.

- No, az magától értetődik. Minek volna ebbe valamely harmadikat beavatni. A mi közeli jóbarátok közt a kellő őszinteséggel történik, annak meg kell maradni az ő kölcsönös barátságukban. Isten önnel! Köszönöm, hogy meglátogatott; legyen szerencsém máskor is; ha szabad ideje akad, jöjjön hozzánk ebédre, az időt eltölteni. Meglehet, hogy megint szolgálatára lehetünk egymásnak valamivel.

- Csak azt lesd! - gondolta Csicsikov, fölülve a bricskájára; - harmadfél rúbelt harácsoljt rajtam egy-egy holt lélekért, ördögadta tuskója.

Nagyon elégedetlen volt Szobákevecscsel. Mert akárhogy' vegye a dolgot, mégis csak jó ismerős, találkoztak a kormányzónál is, a rendőrkapitánynál is, mégis úgy viselte magát, mint a ki teljesen idegen: hitvány semmiségért pénzt fogadott el. A mint a bricska kifordult az udvarról, Csicsikov visszanézett s látta, hogy Szobákevecs még mindig a tornáczon áll, s mintha azt nézné és szeretné megtudni: hová hajt az ő vendége?

- Még mindig ott áll a gazember! - mondá Csicsikov a fogán keresztül s azt parancsolta Szelifánnak: forduljon a parasztházak felé s hajtson úgy, hogy az urasági ház felől ne lehessen látni a kocsit.

Plyuskinhoz szeretett volna menni, a kinek a parasztjai - a Szobákevecs szavai szerint - úgy hulltak, mint a legyek, de nem akarta, hogy erről Szobákevecs tudjon. A mint a bricska kiért a falu végére, magához hitt egy parasztot, a ki valahol az úton vállára vévén egy vastag gerendát, mint a fáradhatatlan hangya, úgy czipelte azt a háza felé.

- Hej, te csupaszakáll! hogy' lehetne innen az urasági ház kikerülésével Plyuskinhoz hajtani?

A muzsiknak, a mint látszott, nehezére esett a kérdés.

- No hát, nem tudod?

- Nem, uram; nem tudom.

- Eh! Megöszültél, mégis olyan ostoba vagy! Nem ismered a zsupori Plyuskit, azt, a ki olyan rosszul tartja a muzsikjait?

- Á! a Csupafolt! a Csupafolt! - rikkantott föl a paraszt. A Csupafolt névhez még egy igen találó melléknevet is ragasztott, de az olyan természetű, a melyet a nagyvilági társalgásban nem szoknak használni, hát mi sem írjuk ide. Különben úgy kell lenni, hogy a melléknév igen elmés lehetett, mert Csicsikov - ámbár a paraszt már egészen elmaradt s ők jó előre haladtak - még mindig nevetett, a bricskájában ülve.

Az orosz nép erős kifejezéseket használ. S ha valakit egyszer valami csúf névvel ajándékoz meg, hát az átszáll az illetőnek a családjára és utódjaira; magával viszi azt a hivatalába, ott van vele, ha nyugalomba lép, Pétervárott úgy, mint akár a világ végén. S bármint ravaszkodják s igyekeznek is az illető lerázni magáról a csúfnevet, ha kölcsönvett pénzen fizetett írókkal hirdetteti is, hogy ő ősrégi fejedelmi családból való: az mind nem használ semmit: rákáróg a csúfnév az ő holló-károkozásával és világosan megmondja: melyik fészekből repült ki

a madár. Az elmésen kitalált szó olyan, mintha írásba volna téve: fejszével se vágod ki. Hajh pedig mily találó és elmés mindaz, a mi Oroszország ama nagy mélyéből kerül ki, a hol nincsenek németek, csuhoncok,¹⁶ sem más nemzetiségbeliek, hanem csupa őstermésű, élénk és vidám orosz észjárás, a mely nem megy a szomszédtól kölcsönkérni, nem húzgálja ki erőszakkal a helyes szót, mint kotlós a csirkét, hanem kipattantja egyszerre, mint egész életre szóló útlevelet, a melyhez sohasem kell többet hozzáírni, hogy milyen az orrod, szemed, szád: egy vonással le vagy rajzolva tetőtől-talpig.

A mily nagy a templomok, monostorok száma a szent és áhítatos Oroszországban az ő kupoláikkal, tornyaikkal és keresztjeikkel, épp oly sok nemzet és nép tolong, tarkállik és jön-megy a föld színén. S minden nép magában viselve erejének biztosítékát, ellátva teremtő tehetséggel, különös tulajdonságokkal és egyéb isteni adománnyal, még külön alkotású nyelvvel is bír, a melyen bármely dolgot nevez is meg, kifejezi az ő jellemének sajátos voltát. A brit szava életbölcsséget és az emberi szív ismeretét fejezi ki, a francziák nyelvének röpke szava úgy csillog és ragyog, mint valamely vitor ficsúr-legény; a német különös bíbeléssel eszelte ki az ő, nem mindenkitől megközelíthető, szárazon okos nyelvét, de nincs oly bátor, fürge, oly szívből fakadó, oly forró, az életrevalóságtól bizsergő, mint a találóan kiejtett orosz szó.

HATODIK FEJEZET

Valamikor régen, az én fiatal koromban, visszahozhatatlanul eltűnt gyermekkoromban, nagy kedvem volt ismeretlen helyeken első ízben megjelenni; lett légyen az valamely kis falu, szegényes kerületi város, tanya, majorság: sok érdekest fedezett föl abban a kíváncsi gyermeki szem. Minden épség, minden, a mi csak legkevésbé sajtáságos volt is, megkapott és meglepett. Valamely kincstári kőépület, az ő szokott építészeti sajtáságaival, felerészben vakablakokkal, egyedül meredezve a faragatlan gerendákból rótt, egyemeletes polgári faházikók tömege közt; vagy egy szabályos, fehér bádoggal fedett kupola az újonnan épült, hófehérre meszelt templom fölött; vagy valamely vásártér, vagy valamely kerületi ficsúr, a kivel a város közepén találkoztam: mindez megragadta friss és fogékony figyelmemet s kidugván orromat az ernyős parasztszekérből, megbámultam a még sohasem látott szabású kabátokat, a szöges, kénköves, mazsolás és szappanos iskátulyákat, a melyek mellett még összeszáradt moszkvai czukorkák is néztek ki a fűszerkereskedők kirakataiból; megbámultam az utcán menő gyalogos katonatisztet is, a kit Isten tudja, melyik kormányzóságból vetett a sors a kerületi város unalmába, meg a kupeczet, a ki egyfogatú kocsiján gyorsan ügetett el mellettem, és képzeletben elkísértem őket az ő szegényes életkörülményeik közé. Mikor egy kerületi hivatalnok elment mellettem, már arra is gondoltam: vajon hova megy? talán vacsorára valami testvéréhez, vagy egyenesen haza, hogy ott a tornáczon félóráig üldögélvén, a szürkület beálltával korai vacsorához üljön az anyjával, a feleségével, a felesége nőtestvérével és egész családjával, meg arra is: vajon miről fognak beszélgetni, ha majd a kalárisos szolgáló, vagy egy esetlen ködmenes szolga-fiú behozza leves után a faggyú-gyertyát az elpusztíthatatlan, házikészítményű gyertyatartóban. Ha valamely földbirtokos falujához jutottam, kíváncsian bámultam a keskeny, magas, fából épült haranglábra vagy a széles, sötét, régi fatemplomra. A fák zöld lombjain keresztül a távolból hívogatva tűntek föl a földesúri ház vörös fedele és fehér kéményei s én türelmetlenül vártam: mikor hagyjuk már el a köröskörül elterjedő s a házat eltakaró kerteket; s mikor végre előttem állt a ház az ő - akkor még formátlannak nem látszó - egész külsejével, igyekeztem ez után ítélve kitalálni: milyen lehet maga a földesúr?

¹⁶ Csuoncok: a finnek gúnyneve.

Talán kövér és fiai vannak, vagy hat leánya, a kik folytonosan leányosan kacagnak, játszanak, köztük a legfiatalabb egyúttal a legszebb is, s talán valamennyi mind feketeszemű; hát ő maga, a földesúr, víg ember-e vagy komor, mint a szeptemberi hónap utolsó fele, nézi a kalendáriumot s a rozs- és búzatermésről beszél, a mi oly nagyon untatja a fiatal embereket!

Most közömbösen hajtatok be minden ismeretlen faluba és közömbösen nézem azok szegényes mivoltát; ez már az én kihűlt tekintetemnek nem kellemes, magamnak nem mulatságos, s az, a mi régebbi időkben megélnkítette volna arczulatomat nevetéssel és vídám beszéddel, most már elillan hatástalanúl mellettem s mozdulatlan ajkaim közömbös némaságban maradnak. Óh, én ifjúságom, óh, én gondtalanságom!

Mialatt Csicsikov még mindig nevetett magában azon a csúfnéven, a melyet a muzsikov Plyuskinnak adtak, észre sem vette, hogy bejutottak egy falu kellő közepébe, sok ház és utca közé. De mihamar tudtára adta ezt egy tisztességes zökkenés, a melyet a gerendákból rótt utca-burkolat idézett elő. E burkolat előtt elbujhatott a városi kövezet. Ezek a gerendák egymásután ugráltak hol fel, hol le, mint a zongorabillentyűk s a vígyázatlan utas vagy a tarkójára kapott egy-egy ütést, vagy a homlokára egy-egy foltot, vagy a saját fogaival harapott le egy-egy darabot a nyelvéből. Az összes faépületeken valami különös ódonságot vett észre: a házak gerendázata fekete és régi volt, sok fedél olyan lyukas, mint a rosta, némelyiknek csak a felső ormózata látszott s a mellett az oldalléczek, mint az oldalborda. Úgy látszik: maguk a lakók szedték le róla a zsindelet, úgy okoskodván, - még pedig egész helyesen, - hogy esős időben úgy sem ad az védelmet, mert a vödör nem képes felfogni a sok becsepegő vizet, nem érdemes hát vele babrálni, kivált mikor van elég hely a kocsmában, vagy az országúton, egyszóval: ott tartózkodhatik az ember, a hol akar. A házakon az ablaküvegek ki voltak törve; némelyek valami rongygyal vagy egy-egy ködmönnel bedugva; a házak előtti kis balkonok - a melyeket hogy minek építnek néhol az orosz parasztházak elé, azt senki sem tudja, - félredültek és megfeketedtek, a mi éppen nem volt valami festői. A házak végében sok helyütt nagy élet-asztagok voltak, a melyek - a mint látszott - már régen álltak ott; ez asztagok színe olyan volt, mint az állott, megkopott tégláé, a tetejükön mindenféle dudva nőtt, sőt az oldalukon még bokor is. Az élet - a mint látszott - az uraságé volt. Az élet-asztagok és ócska házfedelek közül hol jobbról, hol balról - a szerint, a mint a bricska hol erre fordult, hol arra - két falusi templom merengett föl a tiszta levegőbe, egyik a másik mellett; a templomok egyike fából, másika kőből épült; amaz pusztulóban volt, a másiknak sárgás falai voltak, de piszkosak s néhol levált róluk a vakolat. Most már némi részben láthatóvá lett az urasági ház, végre pedig feltűnt egész valóságában azon a helyen, a hol a parasztházak sora véget ért, egy üres, csak itt-ott bekerített térség mellett, a mely valószínűleg káposztáskert volt. A különös kastély mértéktelen hosszúságával olyan volt, mint valami töpörödött invalidus. Néhol egyemeletes volt, néhol kétemeletes; a sötét tetőzetten - a mely nem mindenütt védelmezte kifogástalanúl az ócskaságot - két erkély meredezett, egyik a másikkal szemközt, de már mind a kettő félrebillent s lehámlott róluk régi festésük. A ház falai néhol csupasznád-stukatúrával ékeskedtek s a mint látszott: sokat szenvedtek az idők viszontagságaitól, esőtől, vihartól és az őszi időváltásoktól. Az ablakok közül csak kettő volt nyitva, a többi fatáblákkal volt bezárva, vagy éppen deszkával beszögezve. De az a két nyitott ablak is „megvakúlt” a régiségtől, egyikök pedig kék czukorpapirossal volt beragasztva.

A ház körül elterülő régi, nagy dísz-kert kinyúlt a faluból, aztán a mezőn vészett el; sűrűn be volt növe, csaknem az elvadúltságig s úgy látszott: egyedüli fölfrissítője volt a nagy falunak, egyedüli festői kép az ő regényes elhanyagoltságában. Zöld felhőkben és szabálytalan, rezgő lomb-kupolákban meredeztek ég felé a fáknek fölül összeérő és szabadon felnőtt csúcsai. Egy nyírfa hatalmas dereka, a melynek a tetejét szélvész vagy villám törte le, kiemelkedett e zöld áradatból és a levegőben úgy gömbölygött, mint valamely szabályos, csillogó márványoszlop; a kajsza, hegyesen végződő törés, a melyben mintegy oszlopfőben végződött, úgy

feketéllett a hófehérség mellett, mint valami sapka vagy fekete madár. A bodza-, galagonya- és mogyoróbokrokat át- meg átfonó s onnan a kerítés tetejéig fölfutó komló körülfolyta a csonka nyírfasudarat is. Fölérve ennek a feléig, onnan lecsüggött és más fák tetejébe kapaszkodott, vagy vékony gyűrű-szálaít összekunkorítva, a levegőben himbálódzott. Néhol zöld pázsit szakította meg a bozótot és naptól süttöt meredekségek tűntek elő, alól sötét árnyékba takart mélységgel, a melyből megint egy-egy keskeny, kígyózó ösvény tűnt elő összetört karfákkal, düledező lugasokkal, odvas fűzfákkal, megöszült, kúsza ágazatú akáczczal, végül több fiatal juharfa, oldalra nyújtogatott zöld levél-tenyereivel, a melyek alá - Isten tudja, hogyan - befurakodván a nap fénye, hirtelen átváltoztatta az egészet átlátszó, lángoló, e sűrű homályban csodálatosan ragyogó csoporttá. Oldalt, a park legszélén a többiekhez képest aránytalanul magas nyárfákon roppant varjúfészkek sötéttettek a rezgő lombok közt. E nyárfák némelyikének letört, de a többitől nem egészen elvált ágai lefityegtek megszáradt leveleikkel együtt. Egyszóval: mindez oly szép volt, a minőt sem a természet, sem a művészet nem tud kitalálni, a minő csak ott fordul elő, a hol összefog a természet és művészet, a hol a sokszor minden ízlés nélkül működő emberi munkálkodást végigsimítja a természet, megkönnyíti a nehéz tömegeket, megsemmisíti az esetlen szabályosságot és semmit nem jelentő ürességeket, a melyekből kirí az el nem takart, merev mesterkélttség és bámulatos melegséget ad mindannak, a mit a kimért szabályosság és tervszerűség hidegében állítottak elő.

Két vagy három kanyarodó után hősünk végre az urasági ház elé ért, a mely közlől még szomorúbbnak látszott. A kerítést meg a kapuk ócska fáját penész lepte el. Az udvaron láthatóan rozoga épületek: cselédházak, pajták és pinczék voltak, ezektől jobbra és balra a mellék-udvarokba vezető kapuk látszottak. Minden arról tanúskodott, hogy itt valamikor nagyméretű gazdálkodás folyt, most azonban mindennek komor színe volt. Nem volt semmi, a mi e képet megélénkítette volna: sem nyíló ajtók, sem járó-kelő emberek, sem semmi élő tevé-vevés a ház körül. Csak a főkapu volt nyitva, az is azért, mert egy paraszt hajtott be rajta megrakott, gyékényvel borított szekérével, s ez volt az egyetlen, a mi a kihalt udvart valamelyest élénkké tette, máskor az a kapu is zárva állott, a mi meglátszott abból, hogy vasreteszén egy nagy lakat lógott. Egyik épületnél Csicsikov hamarosan észrevett egy alakot, a ki a szekeres-parasztal czivakodni kezdett. Sokáig nem tudta azonban meghatározni, hogy az az alak férfi volt-e, vagy nő? A ruháját sem lehetett meghatározni, de úgy látszott, mintha nőikabát lett volna; a fején olyan sapka volt, a melyet a falusi cselédasszonyok hordanak, de a hangjának rekedtsége nem vallott asszonyi személyre. - De bizony asszony! - gondolta magában Csicsikov, de mindjárt ki is igazította magát: - De bizony nem asszony! - De mégis asszony! - mondta végül, figyelmesebb vizsgálódás után. Az alak meredten nézett Csicsikorra; úgy látszott, nagyon meglepte őt a vendég, mert nagyon megnézte nemcsak azt, hanem Szelifánt is, a lovakat is, még pedig a fejüktől a farkukig. Az övében függő kulcsok után, valamint abból ítélve, hogy elég szelíden szidogatta a parasztot, Csicsikov azt következtette, hogy az valószínűleg a kulcsárné.

- Mátuska! - szólította meg Csicsikov a bricskából leászva, - hol van az úr?

- Nincs itthon, - felelt a kulcsárné, aztán hozzá tette egy percz múltán: - mi tetszik?

- Dolgom van vele.

- Tessék bemenni, - mondá a kulcsárné a hátát fordítva feléje, a mely csupa liszt volt, a kabátja alsó részén pedig egy nagy lyuk.

Csicsikov belépett a sötét, széles előszobába, a minőségénél fogva nem foglalhatott az asztalon helyet, honnan olyan hideg ütött ki, mint a pinczéből. Az előszobából egy szintén sötét szobába jutott, a melyet alig-alig világított meg egy, az ajtó alján levő széles hasadék. Kinyitva az ajtót végre világosságra ért s meghökkent a rendetlenségtől, a mely eléje tárult. Úgy látszott, mintha a házban a pádimentomokat síkálták volna s arra az időre minden ingót ide

raktak be. Egy asztalon még egy összetört szék is volt s mindjárt mellette egy megállt óra, a melynek ingájához már egy pók hozzá is akasztotta a fonadékát. Volt ott egy falhoz állított szekrény is régi ezüsstel, apró kantákkal és khinai porcellánnal. Az íróasztalon, a mely gyöngyház-mozaikkal volt kirakva, de a mely kirakás helyenként már lehullt s csak sárgás, ragasztószerral megtöltött lyukakat hagyott maga után, temérdek lim-lom hevert: egy csomó, apró betűkkel beírt papiros, egy megzöldült, a tetején tojás-formájú figurával ellátott márvány-nehezék alatt, aztán valami ócska, bőrkötésű, vörösszélű könyv, egy egészen összeaszott, egy diónál nem nagyobb citrom, egy karosszék letört karja, egy pohárka, benne valami folyadékkal és három légygel, letakarva egy levéllel, egy darab pecsétviasz, egy valahonnan fölvert rongydarab, két szál tintától piszkos lúd-toll, de összeaszva, mintha tüdővészben szenvedne, egy teljesen megsárgult fogkefe, a melylyel a gazdája talán még a francziák moszkvai hadjárata előtt tisztogatta a fogát.

A falakon igen sűrűn és minden rend nélkül volt fölaggatva néhány kép: egy hosszú, megsárgult csatakép roppant dobokkal, háromszögletű kalapot viselő, ordító katonákkal, vízbe-fuló lovakkal; a kép üveg nélkül, vörös fából készült vékony, bronzszegélyű ráámában volt, a ráma négy szögletén ugyancsak bronzrózsácskákkal. E mellett foglalt helyet egy rendkívül megfeketedett olajfestményű kép, a mely virágokat, gyümölcsöket, fölszeletelt dinnyét, egy vaddisznó-fejet és fejjel lefelé függő kacsát ábrázolt. A padlás közepéről ritka-szövésű vászonzsákba húzott csillár függött, a mely hasonlított a gubójában ülő selyembogárhoz. A szoba szögletében a földön egy rakás olyan lim-lom hevert, a mely durvább. Hogy mi volt sajátképpen e rakáson, azt nehéz volna megmondani, mert annyira ellepte azt a por, hogy a ki hozzá mert volna nyúlni, annak a keze mindjárt porkeztyűt öltött volna; leginkább megkülönböztethető volt a mis-másból egy falapát eltört része s egy ócska csizmatalp. Semmiképpen sem lehetett mondani, hogy e szobában élő lény lakhatnék, ha nem lett volna ott az asztalon egy ócska hálósapka. Míg Csicsikov ezt a különös berendezést vizsgálgatta, kinyílt az oldalajtó s bejött ugyanaz a kulcsárné, a kivel az udvaron találkozott. Most azonban úgy vette észre, mintha az mégis csak inkább kulcsár volna, mint kulcsárné; mert a kulcsárné legalább is nem borotválkozik, ez pedig borotválkozott, igaz, hogy nagyon ritkán, mert az egész álla olyan volt, mint a drótszöggel kiveret gereben, a minővel a lovakat vakarják. Csicsikov kérdő kifejezést öltve arczára, türelmetlenül leste, hogy mit akar neki mondani a kulcsár. Másfelől a kulcsár is azt várta, hogy mit akar neki mondani Csicsikov. Végre ez utóbbi, miután egyet csodálkozott e különös jeleneten, elhatározta, hogy megszólal:

- Nos, hát az úr itthon van-e?

- Itt van a házigazda, - felelt az.

- Hol?

- Vak maga, bátyuska, vagy mi? - mondotta a kulcsár. - Hiszen én vagyok a házigazda.

Hősünk itt akaratlanul hátra hőkölt s rámeredt a házigazdára. Sok embert látott már életében, még olyanokat is, a minőket mink, olvasóim, tán sohasem fogunk látni; de ilyet még nem látott. Az arcza nem volt valami különös: csaknem olyan, mint minden szikár öreg emberé szokott lenni; csak az álla ugrott ki nagyon is előre, annyira, hogy kénytelen volt azt mindig letakarni, különben leköpte volna; apró szemei nem haltak ki, sőt oly élénken szaladgáltak bozontos szemöldökei alatt, mint az egerek, mikor sötét lyukaikból hegyes orraikat kidugva, füleiket hegyezve s bajuszaikat mozgatva, körül nézegetnek: nem áll-e résen valahol egy kandúr-macska, vagy valamely gyerek - és gyanúsan szaglászszák e közben a levegőt. Sokkal föltűnőbb volt a ruházata. Semmi módon, semmi utánjárással nem lehetett volna kisütni, miből volt összeróva a hálókabátja: az ujjai és a felső részei annyira be voltak piszkítva, zsírozva, hogy a csizma-bagariához hasonlítottak; hátul két szárnya helyett négy lógott, a melyekből vatta-darabok fityegtek ki. A nyakára is olyan valami volt kötve, a miről nem

lehetett megmondani harisnya-e? deréköv-e? haskötő-e? csak annyi látszott bizonyosnak, hogy semmiesetre sem nyakravaló. Egyszóval: ha ezt az alakot Csicsikov így felöltözött, valamely templomajtó előtt találja, hát valószínűleg egy réz-garast dobott volna neki, mert hősünk becsületére legyen mondva, neki sokkal jobb szíve volt, hogysen visszatartotta volna magát attól, hogy szegény embereknek egy-egy réz-garast adjon. De most előtte nem koldús állott, hanem földbirtokos. Ennek a földbirtokosnak több mint ezer lelke volt s ritka földbirtokosnál lehetett annyi életet magban és lisztben, olyan jól megrakott kamrákat, magtárakat, aszalókat, oly temérdek vászonnal, posztóval, kidolgozott és nyers prémekkel, szárított halakkal és mindenféle zöldségekkel, gyümölcsökkel ellátott raktárakat találni, mint ennél. Ha benézne valaki az ő dolgozó udvarára, a hol mindenféle faneműeket, edényeket csináltak, - a melyeket soha használatba nem vesznek, - azt hihetné, hogy talán a moszkvai fa-piaczra tévedt, a hova minden nap sietve járnak ki az anyósok, sógorasszonyok a szakácsnék kíséretében, bevásárolni a gazdasághoz szükséges eszközöket s a hol halmazokban fehérlik mindenféle fa-nemű, úgy hasított, mint gyalúlt, faragott, esztergályozott és fonott árú: hordók, kádak, füles dézsák, kátrányos bödönök, orros meg egyszerű kupák, sajtárok, kosarak, gerebenek, mosogatók és egyéb fatálak, finom fűzfa-kosárcák, nyirfahajból készült vannak és sok egyéb, a mire szüksége van a gazdag és szegény Oroszországnak. Hát ugyan mi szüksége volt Plyuskinnak ily tömérdek holmira? Egy egész életen keresztül sem lehetett volna azokat elhasználni két akkora földbirtokon sem, mint az övé volt; de ő neki még ez is kevés volt. Nem elégedvén meg mindezzel, mindennap végig járta a faluja utcáit, benézett a hidak alá, megkutatott minden zeget-zúgot s a mit csak talált, mint: ócska csizmatalpat, asszonyi rongyot, vas-szőget, edény-cserepet, azt ő mind fölszedte s összerakta abba a rakásba, a melyet Csicsikov a szoba egyik szögletében látott. „Aha! elindult már a halász!” mondogatták a muzsikok, mikor látták, hogy elindult a prédára. S ő utána igazán fölösleges volt az utcákat söprögetni: ha valamely oda vetődött katonatiszt elvesztette a sarkantyúját, a sarkantyú hamarosan oda jutott ama bizonyos rakásra; ha valamely parasztasszony ott felejtette a kútnál a vödört, ő haza czipelte a vödört is. Különben, ha valamely szemesebb paraszt rajta kapta ilyen megerélésen, ő nem ellenkezett, hanem rögtön visszaadta az elkaparintott jószágot; de ha ez már egyszer az ő rakására jutott, akkor már vége volt mindennek: esküdözött, hogy az a tárgy az övé, itt meg itt, ettől meg ettől vette, vagy a nagypjáról maradt rá. A szobájában fölemelt a földről mindent, akármi lett legyen is az: egy darabka pecsétviaszk, egy papír-rongy, egy toll stb., s mindezt vagy az íróasztalára rakta, vagy az ablakpárkányra. Pedig volt idő, mikor ő csak takarékos gazda volt. Volt felesége, családja s a szomszédja gyakran átkocsizott hozzá ebédelni, hallgatni őt és tanulni tőle okos tanácsokat a gazdálkodást és a józan takarékoságot illetőleg. Folyt nála minden szépen és rendesen: a malmok, posztó-kallók, az asztalos- és fonó-műhelyek dolgoztak, mindenre a gazda éber szeme figyelt s ő mint a munkakedvelő pók lótt-futott jobbra, balra, gazdasági hálójának egyik végéről a másikra. Arcza vonásaiban erősebb érzések nem tükröződtek, de szeméből okosság sugárzott; beszédében tapasztalat és élet-ismeret nyilatkozott s a vendége örömmel hallgatta őt; a szíves és beszédes háziasszony híres volt vendégszeretetéről; a vendégek elé két kedves, szőke és rózsza-frisseségű leányka jött ki, dévaj fiúcska szaladt ki s összecsókolódzott mindenkivel, nem sokat törődve azzal, hogy örül-e a csóknak a vendég vagy sem. A háznak minden ablaka használatban volt; az egyik szárnyon a francia nevelő lakott, a ki pompásan borotválkozott és pompás vadász volt: mindig hozott ebédre foglyot vagy vadkacsát, néha azonban csak veréb-tojásokat, a melyekből rántottát csináltatott magának; ezt az ételt senki más nem ette a háznál. Ugyanazon szárnyon lakott egy földije is, a két leányka nevelőnője. Maga a házigazda mindig némiképp viseltes, de nagyon tiszta kabátban jelent meg az asztalnál: a könyöke mindig rendben, sehol varrás vagy folt. De a derék háziasszony meghalt: a kulcsok s ezekkel együtt a házi gondok a házigazdára hárultak. Plyuskin nyugtalanabb s - mint már özvegy embereknél lenni szokott - gyanakodó és fősvény kezdett lenni. Az idősebb leányára, Sztepanovna Alekszandrára nem

bízhatott mindent s igaza is volt, mert Sztepanovna mihamar megszökött egy Isten tudja: micsoda lovas-ezredhez tartozó századossal, hamarosan megesküdött vele valami falusi templomban, tudván, hogy az apja bizonyos előítéletből nem szereti a katonatiszteket, mert - szerinte - valamennyi katonatiszt kártyás és pazarló. Apja átkot küldött utána útravalóul, de nem kerestette, nem üldöztette. A ház még üresebb lett. A házigazdán egyre jobban észrevehető volt a fősvénykedés; a hajában mutatkozó ősz szálak, a fősvényesség leghűbb barátjai, azt még jobban fejlesztették benne. A francia nevelőt elbocsátották, mert megjött az ideje, hogy a fiú szolgálatba lépjen; a nevelőnőt elbocsátották, mert kiderült, hogy nem volt ment minden bűnrészességtől a Sztepanovna Alekszandra szökési dolgában. A fiú, a kit az apja azért küldött a kormányzósági városba, hogy a kormányzósági hivatalban gyakorlatot szerezzen, a helyett beállt katonának s apjának már csak a besoroztatása után írt, pénzt kérve a katonai ruha beszerzésére; természetesen, hogy erre azt kapott, a mit népies nyelven úgy hínak, hogy fige. Végül a vele maradt leányka meghalt s az öreg egyedül maradt a vagyona őrzőjéül, gondozójául és birtokosául. A magános élet erősen táplálta benne a fősvényiséget, a melynek tudvalevőleg farkas-étvágya van s mentől többet fal, annál éhesebb lesz; az emberi érzelmek, a melyek különben sem voltak nála valami mélyebb természetűek, perczről-perczre fogytak s mindennap kiveszett valami ebből a megviselt romból. Mindezeknek a tetejébe megtörtént, mintegy megerősítő bizonyítékául a katonák felől táplált véleményének, hogy a fia sokat vesztett kártyán; ennek is szíve mélyéből fakadt apai átkot küldött s attól kezdve sohasem érdeklődött többé az iránt, hogy él-e, hal-e a fia? Minden évben bezártak végképpen egy-néhány ablakot, úgy, hogy végre csak kettő maradt használatban, annak is az egyike - mint az olvasó már tudja - papírral volt beragasztva; évről-évre elvesztek a figyelme elől a gazdaság főbb dolgai s aprólékosságra irányult gondja már csak a papirdarabokra és tollakra fordult, a melyeket a szobájában szedegetett föl; kérlelhetetlenebb lett a kupeczekkel szemben, a kik gazdasági árúkat jöttek tőle venni; a kupeczek alkudoztak, alkudoztak, aztán faképnél hagyták, azt mondván, hogy ördög ez, nem ember; szénája, élete elrothadt; boglyái és asztagjai trágyává sínylettek, hogy akár káposztát lehetett volna beléjük ültetni; a liszte a pinczékben kővé csomósodott, hogy fejszével kellett szétvagdalni; a posztójához, vásznához és egyéb háziszöveveihez nem lehetett nyúlni, mert rögtön porrá omlottak. Már maga sem tudta, hogy miből mennyije van s csak arra emlékezett, hogy melyik szekrényben van valamely italmaradék, a melyet gondosan megjegyezgetett, nehogy valaki megigya, meg legföljebb azt tudta még, hogy hol van az írótolla és a kis darab pecsétviaszkja. Ezenközben pedig a vagyon jövedelme csak úgy begyűlt, mint régebben: éppen annyi jobbágy-adót volt köteles fizetni a muzsik, éppen annyi dió-mennyiséget beszolgáltatni a jobbágyasszony, éppen annyi vég vásznat megszöni a szövőasszony. Mindez bekerült a raktárakba, s mind elrothadt, elmállott és végül ő maga is olyan rothadékká vált az emberiségen.

Sztepanovna Alexandra eljött hozzá egyszer-kétszer a kis fiával, megpróbálni: nem kaphatna-e valamit? mert az ide-oda költözködő élet a századossal nem volt oly kellemes, mint a minőnek az esküvő előtt látszott. Plyuskin ki is engesztelődött a leánya iránt, sőt a kis fiúnak adott is az asztaláról játékszerűl egy gombot, de pénzt egy fityinget sem adott. Más alkalommal Sztepanovna Alexandra már két kis gyermekével jött hozzá s teához való kalácsot meg egy új hálókabátot hozott az öregnek, mert a régi hálókabát már olyan volt, a melyre nézni nemcsak szájalmas, de szégyenletes is volt. Plyuskin megczirógatta a két unokáját s fölültetvén egyiket az egyik, másikat a másik térdére, úgy himbálta őket, mintha lovon ülnének; elfogadta a téasüteményt és a hálókabátot, de a leányának határozottan semmit nem adott; úgy utazott el Sztepanovna Alexandra üres kézzel. Hát ilyen földbirtokos volt az, a ki Csicsikovval szemközt állt. Meg kell jegyezni, hogy ilyen jelenség ritkán fordul elő Oroszországban, a hol mindenki inkább terjeszkedni akar, mintsem összehúzódni, s a jelenség annál meglepőbb, mert már a legközvetlenebb földbirtokos szomszéd úgy dáridózik, a hogy' az csak egy orosz úr csapongó természetétől kitelik. Az ilyen úr háza előtt meglepetve áll meg az idegen utas,

nem bírja elképzelni: miféle uralkodó herceg pottyant ide hirtelenében az apró, szerény uraságok közé; fehér kőházai a számtalan kéménnyel, erkélyekkel, szélkakasokkal, a sok szárnyépülettel és a vendégek számára való egyéb mellékhelyiségekkel, valóságos várat formálnak. Van ott minden: színelőadások, bálók; a tűzijátékkal, lampionokkal díszített, muzsikától zengő kert egész éjjel nappali fényben áll. A fél-kormányzóság sétálgat ott a fák alatt pompás ruhákban és senki sem látja a vad és fenyegető sötétet ebben a mesterségesen előidézett világításban, a mint színpadiasan kilépnek a sűrű facsoportnak mesterkéltné világítású gallyai alól, a melyek olyankor megfosztatván élénk zöldjüktől, fölül sötétebb, komorabb és százszor fenyegetőbb hangulattal tűnnek föl az éjszakában s messze rezegve a magasban leveleikkel, mélyebben belevéve magukat a mozdulatlan sötétségbe, méltatlankodva nézik azt a csinált fényt, a mely alólról kérgeiket megvilágítja.

Már néhány perczig állott Csicsikov előtt Plyuskin szótlanul s Csicsikov még mindig nem bírt megszólalni, annyira meglepte őt úgy a házigazda külseje, mint minden egyéb, a mit a szobában látott. Sokáig nem tudta magát elhatározni, hogy mivel indokolja látogatását. Már azt akarta mondani, hogy sokat hallott a Plyuskin erényeiről és ritka szellemi képességeiről, azért tartotta kötelességének, hogy nála tisztelegjen, de jobban meggondolva, úgy érezte, hogy ez túlzás volna. Még egyszer loppal körül nézván a szobában, úgy ítélte, hogy az *erények* és *ritka szellemi képességek* helyett sikeresen lehetne a *gazdaság* és *rend* szavakat használni; ugyanazért ilyen irányt adva a beszédének, azt mondta, hogy sokat hallott a Plyuskin gazdaságáról és birtokának példás kezeléséről, azért kötelességének tartotta vele megismerkedni s nála személyesen tisztelegni. Persze: lehetett volna más, jobb okkal is előállani, de abban a pillanatban semmi más nem jutott eszébe.

Erre Plyuskin valamit dünnyögött az ajkain keresztül - mert fogai nem voltak, - de hogy mit, azt nem tudhatni; valószínű, hogy szavainak a következő értelme lehetett: „Vinne el az ördög a tisztelgéseddal együtt”. De mert nálunk a vendégszeretet oly szokásos, hogy még a zsugori sem képes annak törvényeit megsérteni, mindjárt hozzá tette érthetőbb hangon:

- Kérem alássan, tessék helyet foglalni.

Majd így folytatta:

- Én már régóta nem fogadok vendégeket, mert az igazat megvallva, nem tartom helyesnek a vendégeskedést. Igen illetlen szokást vettek föl az emberek azzal, hogy egyik a másikhoz járogat; e mellett szenved a gazdaság... azután még a lovaikat is el kell látni szénával. Én már rég megebédeltem, a konyhám különben is egyszerű és igen rossz, a kémények pedig bedűltek: attól lehet tartani, hogy ha tüzet rakunk, fölgújítjuk a házat.

- Ejha! - gondolta magában Csicsikov, - milyen jó, hogy Szobákevicznál jóllaktam a bárányderékből.

- Aztán szerencsétlenségre egy villányi széna sincs a háznál, - folytatta Plyuskin, - de hogy is tudna az ember ilyesmit tartogatni? A földbirtokocskám kicsiny, a muzsik lusta, nem szeret dolgozni, csak azon jár az esze, hogy a kocsmába szökhessen... öregségemre még koldúlni kellennem.

- De én azt hallottam, hogy önnek ezer léleknyi jobbágysága van, - jegyezte meg szerényen Csicsikov.

- Ki mondta? Köpjön a szemébe annak, bátyuska, a ki ezt önnek mondta. Úgy látszik: valami jókedvű ember, a ki önt meg akarta tréfálni. Ezer lélek! de tessék csak összeszámolni: majd meglátja, hogy semmi sem jön ki belőle. A legutóbbi három év alatt az az átkozott forró betegség egész csomó erős muzsikomat vitt el.

- Igazán? Sok halt meg? - kérdezte érdeklődéssel Csicsikov.

- Bizony sok.
- Szabad tudnom, hogy számszerint mennyi?
- Vagy nyolczvan lélek.
- Csak nem tán?
- Minek hazudnám, bátyuska?
- Engedjen meg még egy kérdést: a legutóbbi revízió óta haltak meg ezek mind?
- Hálát adnék az Istennek, ha azóta csak annyi halt volna meg. De a revízió óta vagy százhusz pusztult el.
- Valóban? Százhusz? - kiáltott föl Csicsikov s meglepetésében szinte eltátotta a száját.
- Sokkal öregebb vagyok már, bátyuska, semhogy hazudni volna kedvem; - a hetvenes éveimben járok, - mondotta Plyuskin. Úgy látszott: bántotta az a csaknem örvendező fölkiáltás.

Csicsikov maga is úgy gondolta, hogy csakugyan nem illik a mások baján úgy örülni, ugyanazért mindjárt nagyot sóhajtott és azt mondta, hogy nagyon sajnálja az esetet.

- A sajnálatot nem tehetem az erszényembe, - mondotta Plyuskin. - Itt lakik mellettem egy kapitány; az ördög tudja, hol vette itt magát; - azt mondja: rokonom - „bátyám”-nak hí és kezet is csókol; ha az elkezd sajnálkozni, hát olyan óbégatást visz véghez, hogy majd megsiketülök tőle. Az arcza mindig vörös s mindig pálinkától bűzlik. Bizonyos vagyok benne, hogy katonatiszt korában elkártyázta a pénzét, vagy elköltötte valami színésznőre, - hát most csupa részvét és sajnálkozás.

Csicsikov igyekezett megmagyarázni, hogy az ő részvéte egyáltalában nem olyan természetű, mint a kapitányé, hogy ő nem pusztá szóval, hanem tényekkel kész bebizonyítani s nem szaporítva sok szót, kijelentette, hogy kész magára vállalni azt a kötelezettséget, a melynek értelmében ő fizeti az oly szerencsétlenül elpusztult lelkek után a jobbágy-adót. Ez az ajánlat, a mint látszott, roppantúl meglepte Plyuskin. Szemét kimeresztve, sokáig nézte Csicsikopot, végre pedig így szólt:

- Hallja csak, bátyuskám, nem volt ön katonatiszt?
- Nem, - felelt Csicsikov mosolyogva, - én polgári hivatalt viseltem.
- Polgári hivatal? - ismételte Plyuskin és elkezdett ajkaival nyámogni, mintha valamit rázna. - De hogy' lehessen az? Hiszen ön is veszítene mellette!
- Az ön kedvéért veszteségre is kész vagyok!
- Óh, bátyuskám! Óh, jóltevőm! - kiáltott fel Plyuskin, észre sem vévén a nagy örömtől, hogy az orrából ugyancsak nem festői formában kandikál ki a tobák, mint valami kávéalj-csomó, s hogy a hálókabátja szétnyílt szárnyai alól mutogatásra nem való ruha látszott ki. - Mennyire megvígasztal ön egy szegény öreg embert! Óh, uram-istenem! Óh, minden szentek!

Plyuskin nem bírt tovább szólni. De alig múlt el egy percz, a mint ez az öröm, a mely oly hirtelen jelent meg az ő fa-arczán, épp oly hirtelen el is tűnt, mintha soha meg sem jelent volna, s arczán újra gond mutatkozott. Még meg is törülgette magát a zsebkendőjével s ezt összegyűrve egy csomóba, elkezdte vele a felső ajkát babrálni.

- Dehát - becses engedelmével - nehogy megbántsam önt, ön vállalkozik értök minden évben fizetni az adót s a pénzt nekem fizeti, vagy a kincstárnak?
- Úgy csináljuk meg a dolgot, hogy a holt lelkekre nézvést adásvevési szerződésre lépünk, mintha csak élők volnának s mintha ön eladná nekem őket.

- Igen... adásvevési szerződésre, - mondotta Plyuskin s elgondolkozott és újra nyámogott az ajkaival. - De az adásvevési szerződés költséggel jár! A kincstári hivatalnokok oly lelketlenek! Régebben meg lehetett ilyesmit csinálni egy félrúbellel vagy egy zsák liszttel, most pedig egész szekér darát kérnek, sőt a tetejébe még egy vörös papírt¹⁷ is, olyan pénzsóvárok! Nem tudom: miért nem fordítanak erre nagyobb figyelmet! Legalább a lelkökre beszélne valaki. Hiszen szép szóval mindenkit meg lehet nyerni. Akárki mit beszél: szép szónak senki sem tud ellentállani.

- De te igen! - gondolta magában Csicsikov s mindjárt kijelentette, hogy az öreg iránt érzett tisztelet folytán magára vállalja a szerződéssel járó költségeket is.

Hallván az öreg, hogy Csicsikov még az adásvevési szerződés költségeit is magára vállalja, arra a meggyőződésre jutott, hogy a vendége tökéletes bolond s csak mondja, hogy polgári hivatalt viselt, valójában bizonyosan katonatiszt volt és színésznök után szaladgált. Mindazáltal nem tudta örömét eltitkolni s minden jót és boldogságot kívánt nemcsak neki, hanem a gyerekeinek is, nem is kérdezvén tőle: vannak-e gyerekei, vagy nincsenek. Az ablakhoz menve, megkopogtatta azt az ujjával és kikiáltott:

- Hej, Proska!

Egy percz múltán hallani lehetett, hogy valaki lihegve szaladt be az előszobába, sokáig járt és kopogott ottan a csizmájával, végre kinyílt az ajtó és belépett Proska, egy körülbelül tizenhárom éves fiú akkora csizmákban, hogy lépésközben majdnem kijött a lába belőlük. Hogy miért voltak Proskának oly nagy csizmái, azt mindjárt megtudhatjuk: Plyuskin az udvari cselédség számára, bármilyen nagyszámú lett legyen is az, csak egy pár csizmát tartott, a mely mindig az előszobában állott. Mindegyik cseléd, a kit urasági szolgálatra beszólítottak, az egész udvaron mezítláb tánczolt végig, de beérve az előszobába, föl húzta a csizmát s úgy jelent meg a szobában. Kimenvén a szobából, megint levetette a csizmát az előszobában és megint a saját talpán ment tovább. Ha valaki őszi időben, kivált mikor reggelenként dér szokott járni, kinézett volna az ablakon, láthatta volna, hogy az egész cselédség olyan ugrándozást vitt véghez, a minőt aligha produkálnak a színházakban is, még a legfürgébb tánczosok is.

- Nézze, bátyuska, micsoda pofa! - mondá Plyuskin Csicsikovnak, ujjával a Proska arczára mutatva. - Ostoba, mint a fatuskó, de azért próbáljon csak az ember valamit kint hagyni, rögtön ellopja. No, minek jöttél, te bornyú? szólj hát! - Itt Plyuskin egy időre elhallgatott, a mire Proska is hallgatással felelt. - Gyujts be a szamováriba, - érted? aztán nesze a kulcs, add oda Mavrának, hogy menjen be a kamrába: ott a polczon van kétszersült-kalács, a melyet Sztepanovna Alexandra hozott: - adja be a teához... Várj! hova szaladsz? Ostoba! Ejh, ezek az ostobák, mind a hányan vannak!... Tán az ördög bizgatja a lábadat? Előbb hallgasd a parancsot végig! A kétszersült héja talán megromlott, hát vakarja le késsel, de a héjat ne dobja el, hanem vigye ki a tyúkoknak. De te, barátom, vigyázz: be ne menj a kamarába, más-különben egy kis kóstolót adok neked a nyírvevesszöböl, tudod? Most éppen jó appetitusom van rá, hát hogy még jobb legyen. Hát csak próbálj a kamarába menni, majd nézni foglak az ablakból. - Ezekre semmit sem lehet bízni, - folytatta, Csicsikovhoz fordulva, miután Proska kiment a csizmáival együtt. Ezután Csicsikovra is gyanakodva nézegetett. A rendkívüli nagylelkűséget valószínűtlenné kezdte tartani s magában így gondolkodott: Az ördög ismeri! meg lehet, hogy csak henczeg, mint a pazarlók szoktak; hazudik, hazudik, csak hogy éppen beszéljen és jól megteázzék, azután odébb áll.

¹⁷ T. i. tizrúbeles bankjegyet.

Azután óvatosságból, de azért is, hogy a vendégét kipróbálja, azt mondta annak, hogy nem ártana a szerződést mentől hamarabb megírni, mert sohse tudja az ember, mi történhetik: ma élünk, holnap meghalunk.

Csicsikov kijelentette, hogy kész megcsinálni a szerződést akár rögtön is, csak az összes parasztok névjegyzékét kérte.

Ez Plyuskin megnyugtatta. Látni lehetett, hogy valamin törte a fejét s csakugyan: előhúzott egy kulcsot, egy szekrényhez ment, kinyitotta annak az ajtaját, sokáig keresgélt a poharak és csészék közt, végül megszólalt:

- Nem bírom megtalálni; pedig volt egy pompás likőröm, ha ugyan ki nem itták, mert olyan zsványok! Vagy talán ez volna az? - Csicsikov egy kis palaczkot látott a kezében, a mely olyan poros volt, mintha tokot húztak volna rá. - Még a megboldogult feleségem készítette, - folytatta Plyuskin, - a semmirevaló kulcsárné már ki akarta önteni s be sem dugta, a haszontalan. Legyek és egyéb piszkok hulltak volt belé, de én kiszedtem belőle a szemetet, s most egészen tiszta; töltök önnek egy pohárával belőle.

De Csicsikov igyekezett megszabadulni a likőrtől, azt mondván, hogy ő már evett is, ivott is.

- Evett és ivott! - mondá Plyuskin, - hát persze, mindjárt meglátszik, ki a jó társaságba való ember: nem eszik, mégis jól van lakva; hanem az afféle jöttment, azt soha jól nem lehet tartani. A kapitány, ha ide jön: - Kedves bátyám, - azt mondja, - adjon valamit enni. - Pedig én neki éppen olyan bátyja vagyok, mint a milyen bátyám ő nekem. Bizonyosan nincs otthon mit ennie, hát azért kószál. No de ön azoknak a naplopóknak a névjegyzékét kérte. Hogyne! A mint tudtam, valamennyiüket felírtam egy külön jegyzékbe, hogy mihelyt a legközelebbi revízió jön, kitöröltetem őket.

Plyuskin feltette a pápaszemét és elkezdett kutatni az írásai közt. Mindenféle irat-csomagokat feloldozott és olyan porral traktálta meg a vendégét, hogy az kénytelen volt prüszkölni. Végre előhúzott egy minden oldalán teleírt papírt. A parasztok nevei úgy ellepték azt, mint az apró legyek. Volt ott mindenféle: Paramonov, Pimenov, Pantalejmonov, sőt egy Dojezsaj-nyedojegyes¹⁸ Gergely is kandikált ki a többi közül. Összesen több mint százhusz. Csicsikov kellemesen mosolygott e nagy szám láttára. Zsebre tévén a jegyzéket, értésére adta Plyuskinnak, hogy annak a szerződés megkötése végett a városba kell fáradnia.

- A városba? de hogyan? Hát a házat kire hagyjam? Hiszen az én embereim vagy zsványok, vagy csalók: egy nap alatt úgy szétszednek itt mindent, hogy a kaftánomat sem lesz mire fölakasztani.

- Csak van tán valami ismerőse?

- Ugyan ki lenne? Az én ismerőseim mind meghaltak, vagy megszakadt köztünk az ismeretség... Ah! Istenem! most jut eszembe: dehogy is nincs ismerősöm! Van bizony! - kiáltott föl, - hiszen maga a törvényszéki elnök is ismerősöm, járt is hozzám. Hogyne ismerném! Egykorúak vagyunk, együtt mászkáltuk a kerítések. Hogyne volnánk ismerősök? De milyen jó ismerősök! Talán írhatnék annak?

- Egész bátran.

- Hogyne! Hiszen olyan jó ismerősöm. Tanulótársak voltunk.

S a fa-arczon egyszeribe valami meleg sugár villant át és nem ugyan valami érzélem, de ahhoz hasonló mutatkozott rajta: olyanféle jelenség, mint mikor a vízbefülő egész váratlanul fölbukkan a víz színén, s a parton álló közönség örömrivalgásban tör ki; de a partról hiában

¹⁸ Hajts-nem-érsz-oda.

dobják be a kötelet a megőrült testvérek s hiába várják, hogy újra föltűnjék a vízbefúló háta, vagy a küzdelemtől elfáradt keze, - az a megjelenés az utolsó. Néma minden s még szörnyűbbnek és pusztábbnak látszik ezután a könyörtelen víz elsímúlt felülete. Így a Plyuskin arcza is még érzéketlenebbnek és ellenszenvesebbnek tűnt föl azután, hogy a pillanatnyi érzélem átvillant rajta.

- Itt volt az asztalon egy negyedrészes ív papiros, - szólt Plyuskin, - s nem tudom, hova tűnt el; a cselédeim oly haszontalanok! - Itt benézegetett az asztal alá, aztán az asztalon kutatott, végül fölkiáltott:

- Mávrá! Mávrá!

A hívásra bejött egy asszony, kezében tányérral, a tányéron az olvasók előtt már ismeretes kétszersülttel. Aztán a következő párbeszéd folyt le köztük:

- Hova tetted a papirost, te zsvány?

- Bizony Isten, nem láttam egyebet, mint azt a kis darabkát, a melyikkel a kis poharat tetszett betakarni.

- Már pedig a szemedből látom, hogy elkaparintottad.

- Minek kaparintottam volna el? Nekem nincs rá semmi szükségem, én se írni, se olvasni nem tudok.

- Hazudsz; odaadtad a sekrestyésnek; az tud betűt vetni, hát annak adtad.

- A sekrestyés, ha papirosra van szüksége, kerit magának. Színét se látta az a tekintetes úr papir-rongyának.

- No várj! az ítélet napján az ördögök tüzes harapófogóval fognak ezért megsütögetni. Majd meglátod, hogy megsütögetnek.

- Miért sütögetnének meg, mikor én nem is láttam azt a papirost. Más asszonyi gyöngeségért talán megillethet a pirogatás, de lopással még eddig soha senki sem gyanúsított.

- No, majd az ördögök megsütögetnek. Majd azt mondják: „Nesze neked, haszontalan, azért, hogy az uradat megcsaltad!” és izzó vassal sütögetnek meg.

- Én meg azt fogom rá mondani, hogy „nem érdemlem meg a büntetést, Isten a tanúm, hogy nem érdemlem meg, mert nem vettem el...” De hiszen ott van az asztalon, ni! Mindig ok nélkül tetszik gyanúsítani.

Plyuskin csakugyan meglátta a papirost, s egy pillanatra megállt, nyámogott és így szólt:

- No, hát miért keseredtél el mindjárt olyan nagyon? Milyen kényes! Csak egy szót szóljon neki az ember, ő mindjárt tízzel felel vissza. Eredj csak, hozz gyertyát, hogy lepecsételjünk egy levelet. De megállj! Te bizonyosan faggyú-gyertyát akarsz hozni; a faggyú pedig igen olvadékony; alig gyújtjuk meg, már vége; csak a kára marad meg; hozzá inkább egy darab fafáklyát.

Mávrá kiment, Plyuskin pedig leülve egy karosszékbe és tollat fogva a kezébe, sokáig forgatta egyik oldalról a másikra a negyedrészes ívet, gondolkozott, hogy nem lehetne-e megtakarítani belőle egy nyolczadrétet, de végre is meggyőződött, hogy nem; bemártotta tollát a tinta-tartóba, a melynek fenekén valami penészes folyadék és egy rakás légy volt, s írni kezdett, olyan betűket vetve, mint a hangjegyek, minden pillanatban szünetet tartva a kezei reszketése miatt, a melyek az egész papiroson ide-oda rángatództak; szűken rőtta egyik sort a másikra s nem minden sajnálat nélkül gondolt arra, hogy még így is igen nagy rész vesz kárba beiratlanul.

Hát ily semmiségekig, ily aprólékosságig, ily piszkosságig is lesüljedhet az ember? Ennyire megváltozhatnak? De hát igaz-e mindez? Mindez igaz, mert az ember mindenre képes. A mostani hévvel teljes fiatal ember ijedten ugranék hátra, ha a saját, vén korabeli arczképét megmutatnák neki. Vigyétek hát magatokkal, mikor a lány ifjonti évekből elindultok a kegyetlen, komor férfikor felé, - vigyétek magatokkal az összes emberi tulajdonságokat, ne hagyogassátok el útközben, mert azt többé föl nem szedhetitek! Félelmes, rettenetes a ránk váró öreg-kor, semmit sem ad vissza többé. A sír könnyörületesebb; a sír fölét ezt írják: „Itt ember van eltemetve”; de az embertelen öregség hideg és érzéketlen arczából semmit ki nem olvastok.

- Hát olyan ismerőse nincs-e önnek, a kinek szökött lelkek kellenének? - kérdezte Plyuskin, összehajtogatva a levelet.

- Hát vannak önnek szökött lelkei is? - mondá Csicsikov szaporán, mintegy magához térve.

- Persze, hogy vannak. A vőm nyomozta őket, de azt mondja, hogy nyomuk veszett; pedig ő katonaezred, tudja csörgetni a sarkantyúját; de ha a bíróság előtt próbálnánk valamit...

- Hányan lehetnek ezek számszerint?

- Az is lesz vagy hetven.

- Csak nem?

- Isten a tanúm, hogy igen. Hiszen minden esztendőben megszökik egynéhány. Ezek az emberek roppant falánkak, persze a dologtalanság következtében; de nekem magamnak sincs mit enni... Ezeket a szökevényeket igen olcsón adnám. Hát majd rekomandálja valamely barátjának, mert ha csak tízet is fölhajszolhat, már nagyot nyer rajtuk. Hiszen egy lélek ötszáz rubelt is megér.

- Nem, ezt még csak meg sem szagoltatjuk a jóbarátainkkal, - gondolta magában Csicsikov, azután elmondta, hogy olyan barátot ő nem tud találni, hogy ennél az ügyletnél a költség több, mint a mennyit az egész megér, mert a bírósági eljárás költségeire még a saját kaftánja szárnyait is le kell vágni az embernek és megkoppasztottan tovább állni, de hogy ha ő, Plyuskin, csakugyan annyira meg van szorulva, hát ő, Csicsikov, csupa jóindulatú részvétekből kész valamit adni a megszököttekért is... de persze, csak olyan csekélységet, a melyről beszélni sem érdemes.

- És mennyit adna? - kérdezte Plyuskin, hogy a kezei csak úgy reszkettek, mint a kéneső.

- Adnék lelkenként huszonöt kopejkát.

- Aztán hogy? készpénzben?

- Igen, rögtön fizetnék.

- De már a koldus voltomra való tekintetből is adhatna negyven kopejkát, bátyuska.

- Igen tisztelt uram! - mondá Csicsikov, - nemcsak negyven kopejkát, de ötszáz rubelt is adnék! Szívesen adnék, mert látom, hogy tiszteletre méltó, derék öreg emberrel van dolgom, a ki a saját jólelkűségének az áldozata.

- Óh, istenemre mondom, igaza van! - kiáltott föl Plyuskin a fejét lecsüggesztve és szomorúan ingatva.

- No hát tetszik látni: én rögtön tisztába jöttem az ön jellemével. Hát mért ne adnék én ötszáz rubelt egy lélekért... de fájdalom, nem engedik ezt a körülményeim; hanem kész vagyok a kínált árt még öt kopejkával megszerezni, hogy így minden lélek harmincz kopejkába kerüljön.

- No bátyuska, már csak szerezze még meg két kopejkával.

- Jól van, két kopejkával is megszerzem még. Hányan is vannak? Ha jól tudom, az imént hetvenet tetszett mondani.

- Nem; összesen lesz vagy hetvennyolcz.

- Hetvennyolcz, hetvennyolcz... ez harmincz kopejkájával... - Hősünk itt egy pillanatig - de nem tovább - elgondolkozott, aztán újra megszólalt: - ez huszonnégy rubelt és kilenczvenhat kopejkát tesz ki.

Nagyon jártas volt a számtanban. Rögtön kiállította Plyuskinnal a jegyzéket s átadta annak a pénzt, a melyet az mind a két kezével vett át s úgy vitte az íróasztalához, oly óvatossággal, mintha valami folyadékot vitt volna s félne, hogy azt kilocsolhatná. Az asztalához érve, a pénzt még egyszer jól megnézte, aztán éppen oly óvatossággal betette egy fiókba, a hol valószínűleg az a sors várt rá, hogy ott legyen eltemetve mindazideig, míg Karpusz és Polykarpusz, a falu két papja őt magát is eltemeti, leírhatatlan öröme a vejének, a ki az ő rokonának tartja magát. Plyuskin, miután a pénzt eltette, leült a karosszékre s úgy látszott, hogy már nem tud beszélgetési tárgyat találni.

- Mi az? hát már el akar menni? - kérdezte, észrevévén egy kis mozdulatot, a melyet Csicsikov csak azért tett, hogy kivegye a zsebkendőjét.

Ez a kérdés figyelmeztette ezt, hogy hiszen csakugyan nincs miért tovább maradnia.

- Igen; sietős az útam, - felelt a kalapja után nyúlva.

- Hát egy kis teát?

- Nem; majd valamikor máskor.

- Hogy-hogy? Hiszen begyűjtattam a szamovárba. Az igazat megvallva, én nem nagy barátja vagyok a teának: drága ital s a cukor ára is irgalmatlanul fölment. - Proska! Nem kell a szamovár. A cukrot vidd vissza Mávrának, érted? Tegye vissza a helyére; vagy nem is! add ide, majd én magam teszem el. Bátyuskám! Áldja meg önt a jó ég! A levelemet pedig adja át az elnöknek. Igen! Hadd olvassa el; ő nekem régi ismerősöm. Hogyne! Egykorúak vagyunk.

E szavakkal kísérté ki ez a csodálatos jelenség, ez a kuczorgó öreg ember Csicsikovot az udvaráról s rögtön bezáratta utána a kaput. Azután végig járta a kamarákat, raktárakat, hogy megnézzé, helyeiken állanak-e az örök, a kik minden szögleten ki voltak állítva, úgy teljesítve szokásos jeladásaikat, hogy fakalapácsal üres hordókra vertek, a helyett, hogy pléhlemezeket kongattak volna. Azután bement a konyhába, a hol azon ürügy alatt, mintha meg akarná kóstolni: jó ebédet főznek-e a cselédségnek, tisztességesen befalatozott a kásás káposztalevesből és leszidván valamennyi cselédet rossz magaviselet és lopás miatt, visszatért a szobájába. Egyedül maradván, még arra is gondolt: hogyan hálálja meg vendégének ezt a valóban példátlan nagylelkűségét?

- Neki ajándékozom a zsebórát, - gondolta magában, - szép, ezüstóra, nem pedig valami tompak, vagy bronz; kissé el van romolva, de hiszen majd megcsináltatja magának; ő még fiatal ember, hát szüksége van zsebórára, hogy jobban megtessék a menyasszonyának. De nem! - tette hozzá némi gondolkodás után, - jobb ha halálom után, a testámentomomban hagyom rá; hadd emlékezék rám.

Hanem a mi hősünk zsebóra nélkül is a lehető legjobb hangulatban volt. A nem várt szerzemény kész ajándék volt neki. S csakugyan: nem csak holt lelkek, hanem még szököttek is, több mint kétszáz ember! Igaz, hogy már akkor érezte, mikor Plyuskinhoz útban volt, hogy valami jó üzletet fog csinálni, de ilyen nagy eredményről nem is álmodott. Egész úton rendkívül vídám volt, fityörészett, ajkaival csettentgetett, összefogott kezét a szájához téve

kürtölt, végül rágyújtott egy annyira különös nótára, hogy Szelifán csak hallgatta egy ideig, csak hallgatta, aztán megcsóválta a fejét és így szólt: - No lám csak, hogy' danol az úr!

Már szürke este volt, mikor a városba visszaértek. Árnyék és világosság már összekeveredtek s úgy látszott, mintha a tárgyak is összekeveredtek volna. A tarka sorompó valami határozatlan színt vett fel; az őrtálló katona bajusza mintha a homlokán lett volna, sokkal magasabban, mint a szeme, s orra mintha egyáltalában nem is lett volna. A kocsi zörgéséből és ugrándozásából észre lehetett venni, hogy beértek a kövezetre. Az utcái lámpák még nem égtek, csak itt-ott kezdtek a házak ablakai kivilágosodni, a sikátorokon és mellékutczákon olyan jelenetek és beszélgetések folytak, a melyek a nap ilyen szakában elmaradhatatlanok mindazon városokban, a hol sok a katona, bérkocsis, munkás és ama különös fajtájú női nép, a mely vörös kendőben, harisnyátlan cipőben úgy csapong a kereszt-utakon, mint a szárnyas-egerek.

Csicsikov észre sem vette őket, sem a nagyszámú, czingár hivatalnokokat, a kik kezökben pálczával valószínűleg a városon kívül sétálgattak, és most hazafelé tartottak. Csak néha hallott valami - úgy látszott - női fölsikításokat: - Hazudsz, részeg disznó, én sohasem hagytam magamat olyan szemtelentől...! - vagy: - Nyughasson már az úr, mert mindjárt rendőrt hívok. - Egyszóval: mind olyan szavak, a melyek úgy hatnak minden húsz esztendő fiatal emberre, mintha forró vízzel öntenék le, - mikor a színházból hazatérve, tele van a feje spanyol utczákkal, éjszakával, gyönyörű, göndörhajú, gitározó női képpel. Mi mindenről ábrándozik az ilyenkor! A hetedik égben jár és Schillerhez tér be vendégségre - s akkor hirtelen fölhangzanak ama végzetes szavak s ő látja, hogy megint csak a földön van, sőt ott is csak a széna-piaczon, sőt egy korcsma közelében - s az élet megint csak a mindennapi formájában van előtte.

Végre a bricska egy tisztességes zökkenés után lefelé gurult, mint valami gödörbe, bejutott a vendégfogadó kapuháza alá s Csicsikov elé kijött Petruska, a ki az egyik kezével a felső kabátja szárnyait tartotta, mert nem szerette, hogy azok a szárnyak széjjel nyíljanak, a másikkal meg lesegítette az urát a bricskából. Kiszaladt a pinczér is kezében gyertyával, vállán asztalkendővel.

Hogy megörült-e Petruska az ura megérkezésének, nem tudhatni; de Szelifánnal összenézett s rendszerint komor tekintete erre mintha egy kissé kiderült volna.

- Sokáig oda tetszett mulatni, - mondá a pinczér, megvilágítva a lépcsőt.

- Igen, - szólt Csicsikov, fölhaladva a lépcsőn. - Nos, hát te hogy' vagy?

- Köszönöm, megvagyok, - felelt a pinczér, magát meghajtva. - Tegnap valami hadnagy érkezett ide; a tizenhatodik szám alatt lakik.

- Hadnagy?

- Nem tudom, miféle; Rjázánból jött; pej lovai vannak.

- Jól van, jól; csak jól viseld magad ezután is, - mondá Csicsikov, s bement a szobájába. Belépve az előszobába, elfintorította az orrát s azt mondta Petruskának: legalább az ablakokat kinyitogathattad volna!

- Hiszen nyitogattam is, - felelt Petruska és hazudott.

Különben Csicsikov is jól tudta, hogy hazudott, de már nem akart vele felelni. A hosszú kocsiútazástól nagyon fáradt volt. Lehető legegyszerűbb vacsorát rendelt, a mely éppen csak egy malaczból állt; vacsora után rögtön levetkőzött s bebújva a takaró alá, mély álomba merült; elaludt oly csodálatos, egészséges módon, a hogy' csak oly boldog emberek alusznak, a kik nem ismerik sem az aranyeret, sem a bolhát, és a kiket nem háborgatnak kiválóbb szellemi tulajdonságok.

HETEDIK FEJEZET

Boldog az útas, a ki hosszú, unalmas útazás után, túrve hideget, nedvességet, czaplatva sárban, perelve az álmos posta-állomási felügyelőkkel, megsiketülve a folyton kilimpelő csengőktől, vesződve a kocsi és szerszámok javíttatásával, czivakodva a postakocsisokkal, kovácsokkal és egyéb útbaeső gazemberekkel, meglátja végre az ismerős háztetőt, azután a világos ablakokat, majd eléri az ismerős szobákat, hallja az eléje kiszaladó cselédség örvendező kiabálását, a gyerekek lármáját, futkosását, aztán a nyugodt, szelid beszélgetést, a melyet lángoló csókok fűszereznek és elűzik a terhes gondokat. Boldog a családos ember, a kinek ilyen fészke van, de jaj az agglegénynek!

Boldog az író, a ki a nélkül, hogy az unalmas, kiállhatatlan, szomorú valóságokkal meglepő jellemekre csak egy pillantást is vetne, olyanokkal foglalkozhatik, a kikben az Istentől adott emberi méltóságot föltalálja, a ki a naponként változó alakok mély folyamából csak néhányat választhat ki magának, a kinek sohasem kell magasra hangolt líráját mélyebbre eresztetni, a ki az ő magaslatáról soha le nem száll az ő szegény, semmis felebarátaihoz és nem érintve a földet, nem veti magát térdre a magasra kapaszkodott bálványok előtt. Kétszeresen irígyléreméltó az ő sorsa: alkotásai közt úgy érzi magát, mintha családja körében volna, azalatt pedig terjed a híre messze és hangosan. Részegítő tömjénnel borította el az emberek szemeit; csodálatosan hízelgett nekik, eltakarván az élet árnyékdoldalait, nem mutatván, csak a fényoldalakat. Mindenki tapsolva rohan utána és tolja az ő diadalmi szekerét. Világraszóló nagy költőnek nevezik, a ki túlszárnyalja a világ minden más lángeszét, mint a hogy' túlszárnyalja a sas a többi magasröptűeket. A fiatal, lobbanékony szívek remegve ámúlnak el a neve említésére, könnyek csillognak mindenki szemében... Nincs hozzá hasonló, mert ő félisten.

De egészen más a sorsa olyan írónak, a ki elég merész nevén nevezni mindent, a mit lát, s a mit nem látnak a közömbös szemek, - megnevezni a bennünket környékező aprólékosságok minden rettenetes és undorító iszapját, a hideg, kicsinyes, hétköznapi jellemek egész mélységét, a mely jellemektől csak úgy rajzik a mi földi, sokrészt keserves és unalmas pályánk; jaj annak a bátor és könyörtelen rajzolóknak, a ki elég vakmerő mindezeket világosan és domborúan a világ szeme elé állítani. Az sohasem hallja meg a tömeg tapsát, nem látja a tőle megindított emberek szemében az elismerés könnyeit, sem az egy szívvel-lélekkel megnyilatkozó elragadtatást; nem rohan eléje a tizenhat éves leánya az ő felizgatott szívével és regényes elragadtatásával; nem eshetik önfeledtségbe a különben saját maga által kiérdemelt dicsőítések hangjaitól; sőt nem szabadúlhat meg korabeli bírától sem, képmutató és érzéketlen bírától, a kik az ő dédelgetett alkotásait semmiseknek és alacsonyoknak ítélik, s amaz írók közt mutatnak ki neki egy zugot, a kik megalázzák az emberiséget, ráfognak olyan tulajdonságú hősokeket, a minőket ő nem rajzolt, elveszik tőle a lelket, a szívet s az isteni tehetség tüzeit is: mert a korabeli ítélő nem bírja felfogni, hogy a nap fénye és az apró bogárkák mozgása egyformán csodálatosak; nem bírja felfogni, mily lelki mélység kell ahhoz, hogy megvilágítsuk a természet életéből vett képet és az alkotások gyöngyévé tegyük azt; mert a korabeli ítélő nem látja be, hogy a hangos kacaj épp oly jelentőségű lehet, mint a magasabb lírai indulat, s hogy roppant mélység választja el azt a közönséges, bódés komédia bolondozásaitól! Mindezt nem ismeri el a korunkbeli ítélő s az el nem ismert író egyre gáncsokkal, kifogásokkal illeti; ez aztán feleletadás, részvét nélkül és megkülönböztetlenül áll, mint a családtalan útas: egyedül marad a nagy úton. Keserves az ő pályája és fájdalmasan érzi elhagyatottságát.

Sokáig kell még az én furcsa hőssémmel kezét fogva haladnom, vizsgálnom a terhes életet, sokáig kell még őt vezetgetnem a hallható kacaj és a láthatatlan, ismeretlen könnyek világán keresztül! Messze van még az idő, mikor az ihlettség forrása más irányt vesz s szent félelembe öltözve, más, szentséges szavak dörgedelmeivel nyilatkozik meg...

Tovább, tovább! Tűnjenek el a redők, a melyek a homlokot egy pillanatra meglepték, tűnjék el az arcz elsötétülése! Dobjuk magunkat egyszerre és gyorsan az életbe az ő hangtalan zörgésével és csengésével s nézzük: mit mível Csicsikov.

Csicsikov fölébredvén, nagyot nyújtózott s úgy érezte, hogy jól kialudta magát. Még vagy két perczig a hátán heverészvén, ujjaival csettintett és örvendezve gondolt arra, hogy neki most kevés híjján négyszáz léleknyi jobbagysága van. Rögtön kiugrott az ágyból s meg se nézte az arczát, a melyet pedig őszintén szeretett, s a melyen - a mint látszott - legjobban tetszett neki az álla, mert azt gyakran dicsérgette egy barátja előtt, kivált ha borotválkozni készült.

- Nézd csak, - mondogatta rendesen, megsimogatván az állát, - milyen állam van nekem: tökéletesen gömbölyű.

De most nem nézett sem az állára, sem az arczára, hanem úgy a hogy' volt, gyorsan föl-rántotta különféle színben kivarrt szattyán-csizmáját, a milyennel Torzsok városa - felhasználván az oroszok azon szokását, hogy reggelenként mindenféle hímes hálóruhákat szeretnek viselni - nagy kereskedést űz, - aztán skót modorban, egy szál rövid ingben, egészen megfedkezve az ő korához illő méltóságról, néhány ugrást tett a szobában, miközben igen ügyesen verte össze a bokáját. Azután rögtön dologhoz látott: a ládikája előtt oly meglepődötten dörzsölte össze a kezét, mint valamely vizsgálatra kiküldött, megvesztegethetetlen bíró, mikor zákuszkival kínálják meg, - s rögtön előszedte abból az iratait. El akart mindent egyszerre végezni, nem halogatni semmit sem máról-holnapra. Maga akarta megfogalmazni, leírni és lemásolni a szerződéseket, hogy ne kellessen az irnokoknak fizetni. A szokásos szerződési formákat jól ismerte; hamarosan írta le nagy betűkkel, hogy *Ezernyolczszáz-ennyi-meg-ennyi esztendőben*; azután következett apróbb betűkkel: *Ezmegez földbirtokos* és a többi, a mint már azt írni szokás. Két óra alatt készen volt minden. Mikor aztán ránézett az írásokra, a muzsikokra, a kik valamikor csakugyan muzsikok voltak, szántottak-vetettek, korhelykedtek, szekeres munkát végeztek, csalták az uraikat, de meglehet, hogy egyszerűen jóra való muzsikok voltak, hát valami különös, magának is érthetetlen érzés fogta el. Úgy tetszett neki, mintha minden jegyzék s ez által minden muzsik is különös jelleggel bírna. A Korobocska muzsikjai csaknem mind csúf- és mellékeveket viseltek. A Plyuskin névsora rövid velősségével tűnt ki; több helyen a neveknek csak kezdő szótagjai voltak kiírva, azután kettős pont következett. A Szobákevecs lajstromát különös, meglepő alaposság és körülményesség jellemezte: nem volt abból kifejtve a muzsikoknak egyetlen tulajdonsága sem; az egyikről az volt mondva: jó asztalos, a másiktól: érti a dolgát és szeszes itallal nem él. Ki volt tüntetve az is, hogy kinek ki az apja, anyja, s hogy ez utóbbiak hogy' viselték magukat; csak egy Feodotov nevével volt feljegyezve, hogy „apja nem tudatik, született Kapitolina hajadon leánytól, de a ki igen jóerkölcsű és nem tolvaj”. Mindezek a részletek bizonyos frissiséget árasztottak: mintha azok a muzsikok még tegnap is éltek volna. Sokáig nézegette a neveket, aközben egészen ellágyult a szíve s nagyot sóhajtván szólt:

- Teremtő atyám! hányan vagytok ide fölkarmolva! Mit csináltatok ti életetekben, ti szívetemtől szakadtak? hogy' törtétek át magatokat az életen?

Tekintete önkéntelenül megakadt egy néven. Ez ama bizonyos válú-kerülő Szavalyev Péter volt, a Korobocska egykori jobbagya. Megint nem állhatta meg, hogy föl ne kiáltson:

- Ej, milyen hosszú vagy! egész sort elfoglaltál. Mesterember voltál vagy egyszerű muzsik? S mi okozta halálodat? A kocsmában ütöttek-e agyon, vagy útközben elszundítottál s úgy gázolt el valamely nagy terhes szekér? - Ez meg Probka István, az a vitéz, a ki gárdistának is bevált volna. Bizonyosan bejárta az összes kormányzóságokat, övében fejszével, vállán a csizmájával, ebédje egy garas ára kenyér, két garas ára szárított hal, de azért a bőrerszényében mindig hozott haza vagy száz rúbelt, de tán még egy-két állami bankjegyet is, a melyeket

vagy a vászon-nadrágjába varrt be, vagy a csizmájában rejtett el.¹⁹ Hol adtad ki a párádat? Talán jó fizetés reményében valamely templom nagy kupoláján dolgoztál, sőt tán a keresztség is fölkapaszkodtál, ott a kecskelábról lecsúszván, lepottyantál a földre s a melletted álló Mihzej bácsi csak megvakarta a fejét s így szólt: „Eh, Ványa! te ugyan megjártad!” aztán kötelet vetve magára, ő maga mászott föl a helyedre. - Ez meg itt Teljátinkov Maxim, csizmadia. Hehe, csizmadia! Iszik, mint a csizmadia, mondja a közmondás. Ismerlek én téged, galambocskám, ismerlek; elmondom - ha akarod - az egész történetedet. Egy németnél tanultál, a ki többedmagaddal együtt ugyancsak vékony kosztont tartott, végigvert rajtad a lábszíjjal a pontatlanságod miatt, nem eresztett ki az utczára hanczúrozni s csoda voltál te, nem csizmadia és nem győzött téged a német mestered dicsérni a feleséged meg a *kamerádja* előtt. A tanuló éveid így végződtek: - „No most, - mondtad te, - most egy kis házikót bérlek, és műhelyt nyitok, de nem úgy, mint a német, a ki csak kopejkákat zsugorgat össze, hanem egyszerre gazdag leszek.” Aztán, miután a földesuradnak szép jobbágy-adót fizettél, boltocskát nyitottál, sok megrendelést kaptál és nekiláttál a munkának. Szereztél valahol harmadrész árban olcsó, korhadtt bőrt, s csakugyan minden csizmán kettős nyereséged volt, de a csizmaid egy-két hét alatt kilyukadtak s téged csúnyául összeszidtak. Erre a boltocskád üresen maradt, te meg ivásnak adtad magadat, az utczákon ténferegtél, azt mondogatva: „Hejh! rossz a világ! Nem élhet meg az orosz ember, mindent elvisz a német.” - Hát ez miféle muzsik: Vorobely Jelizavet! Piha, hiszen ez asszony! Hogy’ került ez ide? A gazember Szobákevic utoljára is megcsalt. Csicsikovnak igaza volt: csakugyan asszony volt az. Hogy’ került ez a jegyzékbe: nem tudhatni, de olyan művésziesen volt beírva, hogy messziről férfinak lehetett nézni, még a neve is hímnemű jellel végződött, t. i., nem úgy volt írva, hogy Jelizaveta, hanem úgy, hogy Jelizavet.

Csicsikov nem tehetett egyebet, mint hogy kitörülte azt a névjegyzékből. - Dojezsaj-nyedojegyes Gergely! Hát te miféle szerzet voltál? Talán fuvarozással foglalkoztál s elvívén hazuról a trojka-fogatot és a gyékény-ernyős kibitkát, örökre lemondtál otthonodról, szülőföldedről s elmentél a kupeczekkel egyik vásárról a másikra kóborolni? Útközben adtad vissza lelkedet az Úrnak, vagy a saját pajtásaid ütöttek föbe valamely kövér és pozsgásarcú katonáné miatt, vagy szemet szúrtak az erdei csavargóknak a te bőrkeptyüid s a te alacsony, de erős lovaidd trojkája, vagy talán a szekeredben végigfeküdve gondolkoztál, gondolkoztál, aztán egyszer csak kaptad magad: bementél a kocsmába, ott egyenesen neki a verekedésnek - és sohse tértél többet onnan vissza! Eh, orosz nép! Nem szeretsz természetes halállal kimúlni! - Hát ti, kedves galambocskáim, - folytatta, arra az írásra tekintve, a melybe a Plyuskin szökevényei voltak foglalva, - ti legalább még éltek valahol, de mi haszon belőletek? annyi, mint a holtakból. Merre hordanak titeket gyors lábaitok? Rosszúl ment a dolgotok Plyuskin-nál, vagy egyszerűen csak vállalkozási kedvből sétálgattok az erdőkön és fosztogatjátok az útasokat? Tömlöczben ültök, vagy más urasághoz szegődvén, szánttok és vettek? Karjakin Jeremiás, Volokita Nyikita, meg ennek a fia Volokita Antal. Ezeknek már a nevük is elárulja, hogy szökésre valók.²⁰ - Popov, udvari cseléd... Ez bizonyosan tanult ember, a ki úgy védekezett, hogy „késhez nem is nyúltam, tisztességes módon loptam”. - Hanem téged elcsipegetett az iszprávnnyik, mint útlevel nélküli csavargót. - Kié vagy? - kérdi az iszprávnnyik, néhány kemény szót mellékelve még e kérdéshez. - Ezé-meg-ezé a földbirtokosé, felelsz te fűrgén. - Miért állsz itt? - mondja az iszprávnnyik, - el vagyok bocsátva jobbágyi váltsággal, - felelsz szemhunyorintás nélkül. - Hol az útleveled? - A házigazdámnál, Pimenov polgárnál. - Híjjátok be Pimenovot. - Te Pimenov vagy? - Igen, Pimenov. - Átadta ez neked az útlevelét? -

¹⁹ Hogy az uraságtól magának megmentse, mert a jobbágy mesteremberek kötelesek voltak a keresményüket is az uraságnak beszolgáltatni.

²⁰ Karjakin = makacs; Volokita = csavargó.

Nem; nem adott nekem semmiféle útlevelet. - Hát mért hazudol, he? - szól az iszprávnnyik úr, megint mellékelve hozzá némi erős szavakat. - Hát igaz, - felelsz te bátran, - nem adtam oda neki, mert későn jött haza, hanem átadtam megőrzés végett Prohorov Antipnak, a harangozónak. - Híjjátok be a harangozót! - Odaadta ez neked az útlevelét? - Nem adott nekem semmiféle útlevelet. - Hát mért hazudtál megint? - szól az iszprávnnyik, megint megborozva a kérdését néminemű erős szavakkal, - hol van hát az útleveled? - Volt útlevelem, - felelsz te egész rendesen, gyorsan, - de úgy látszik: útközben valahogy' elvesztettem. - Hát a katonaköpenyeget miért loptad el? - szól az iszprávnnyik, megint mellékelve néminemű erős szavakat, - meg a paptól a rézpénzes kis perselyt? - Nem tudok róla semmit, - felelsz te, meg sem moczczanva, - tolvajlási dologban még sohasem voltam részes. - Akkor hogyan lehették meg nálad a köpönyeget? - Azt én nem tudhatom: bizonyosan valaki odahozta. - Óh, te semmirevaló bestia! - mondja az iszprávnnyik, fejét csóválva s kezeit a csípeire támasztva, - nocsak: vasat a lábára s vigyétek a börtönbe. - Kérem alássan: a legnagyobb szívességgel, - felelsz te. És kiveszed a zsebedből a tobákos pikszisedet, barátságosan megkínárod egy-egy szippantással a két invalidust, a kik téged vasra vernek s megkérdezed tőlük, hogy régi obsitosok-e már, meg hogy milyen háborúban voltak? Aztán a börtönben éldegélsz, míg a törvényszék elintézi a ügyedet. A törvényszéktől pedig jön a rendelet, hogy át kell téged szállítani Czarevo-Koksajszkából ezen-meg-ezen város börtönébe; az ottani törvényszék pedig újra rendelkezik: el kell téged szállítani valami Veszjegonszkba s te utazgatsz egyik börtönből a másikba s új lakóhelyiségedet megvizsgálván, így szólsz: - Ohó! a veszjegonszki börtön sokkal különb, mint ez: ott legalább koczkázni is lehet, olyan sok hely van, meg a társaság is nagyobb. - Fyrov Abakum! hát te ki és mi vagy, testvér? hol és milyen helyeken csavarogsz most? Talán a Volgára vetődtél s a burlákok²¹ közé állván, megszeretted a független, szabad életet?

Itt Csicsikov megállt és eltűnődött. Miről gondolkozott? A Fyrov Abakum sorsáról-e, vagy csak úgy, magától, mint a hogy' el szokott gondolkozni minden orosz ember, bármilyen korú, állású és vagyoni állapotú legyen is, mikor eszébe jut az élet nagy korlátlansága. De hát igazán: hol lehet most Fyrov? Szabadjára, vídáman forgolódik a gabonás-hajók kikötőiben, beállva a kupeczek szolgálatába. Kalapjokon bokkrétával, szalagokkal mulat a burlák-sereg, búcsút véve szeretőiktől és feleségeiktől, a magas, természetes, pántlikákkal és kalárisokkal ékeskedő menyecskéktől és leányoktól; szól az ének, pörög a táncz; zsibong az egész tér, azalatt pedig a zsákhordók kiabálva, szitkozódva, egymást noszogatva, kilencz orosz mázsás terhet is kapnak a vállukra s zajosan töltögetik a borsót és búzát a mélyhasú hajókba, tolják a zabos és korpás talicskákat, távol a piacon pedig mint kartács-gulák láthatók a zsákrakások, míg végre ez az egész élet-arszenál belekerül a hajók mély gyomrába s a tavaszi vizeken elindul ez az egész végtelen flotta egymásután, mint a libák... Ott kezdődik a ti munkátok, burlákok, s mint a hogy' előbb mulattatok, duhajkodtatok, összefogódzva ragadjátok meg a dolog végét; izzadva vonjátok a hajókötelet, közben végtelen nótát²² dalolva, mint a mily végtelen Oroszország.

- Ehehe! hiszen már tizenkét óra, - kiáltott föl végre Csicsikov, az órájára tekintve, - hogy' itt felejtettem magamat! Aztán ha még valamit dolgoztam volna, de így minden igaz ok nélkül, üres szószátyárkodásra adtam magamat, azután meg elgondolkoztam. Ej, beh ostoba vagyok!

Ezt mondván, skót öltözetét fölváltotta európaival, lehetőleg szorosra szorította poczakos hasát, meghintette magát kölni vízzel, meleg sapkát fogott a kezébe, a hóna alá íratokat

²¹ Hajóvontató munkások.

²² Hogy a hajókötelet egyszerre rántassanak, mindig dalolva haladnak s a dal taktusára egyszerre lépegetnek.

szorított s elindult a polgári törvényszékre, hogy a szerződéseit beiktassa. Nem azért sietett, mintha félt volna, hogy elkésik, - az elkéséstől ő nem félt, mert a törvényszéki elnök ismerőse volt s az meghosszabbíthatta, vagy megrövidíthette a hivatalos órákat, mint a Homeros Zeüise, a ki kinyújtotta a napokat és rövidebbre vonta az éjszakákat, a szerint, a mint a kedvenc hősei verekedését be akarta szüntetni, vagy alkalmat akart nekik nyújtani, hogy a verekedést tovább folytathassák; de erőt vett rajta az az óhajtás, hogy mentől előbb végezzen a dolgával; addig nem tartotta véglegesnek és biztosnak az üzletét; mégis csak eszébe jutott mindig, hogy azok a lelkek nem egészen valódiak s hogy hasonló esetekben a hasonló tehertől legjobb mentől hamarabb megszabadulni.

Alig jutott ki ilyen gondolatok közt vörhenyes színű medveprémes felöltőjében az utcára, a mint egy sikátor szögletén összeütközött egy szintén vörhenyes színű medveprémes felöltőt és meleg, füles sapkát viselő úrral. Az úr fölkiáltott: Manilov volt. Rögtön egymás karjaiba dőltek s vagy öt perczig maradtak ilyen helyzetben az utcán. A csókok mindkét részről oly hevesek voltak, hogy mindkettőjüknek csaknem egész nap fáj az ajakuk. Manilovnak a nagy örömtől csak az orra és szája maradt meg az arczán, szemei teljesen eltűntek. Mintegy negyedóráig tartotta két kézre fogva a Csicsikov kezét és roppantúl fölmelegítette azt. A legfínomabb és legkellemesebb fordúlatos beszédben adta elő: mint sietett ő Ivánovics Pál ölelésére. A beszéd végül olyan bókkal fejeződött be, a minőt legfeljebb valamely lánykának mond a gavallér, mikor azt tánczba viszi. Csicsikov eltátotta a száját, maga sem tudván, hogy' mondjon köszönetet, mikor Manilov hirtelen kihúzott a ruhája alól egy összegöngyölt és rózsaszínű szalaggal átkötött irat-tekerceset.

- Mi ez?

- A parasztok.

- Á! - Csicsikov rögtön szétbontotta a tekerceset, átfutotta azt és elámúlt az írás tisztaságán és szépségén. - Gyönyörű írás, - mondá, - le sem kell másolni. Még szélrajza is van. Ki csinálta ilyen művésziiesen ezt a bekerítő rajzot?

- No, ne kérdezze, - mondá Manilov.

- Ön?

- A feleségem.

- Ah, Istenem! Igazán röstellem magamat, hogy ilyen fáradságot szerzett magának.

- Csicsikovért semmi fáradság sem sok.

Csicsikov hálásan hajtotta meg magát. Manilov megtudván, hogy Csicsikov a törvényszékre megy, az adás-vevési szerződések hitelesítése végett, ajánlkozott, hogy elkíséri őt. A két jóbarát karonfogva ment tovább. Manilov minden kis emelkedésnél, vagy menedékes úton, vagy lépcsőn támogatta Csicsikovot s csaknem emelte őt a balkezeivel, mosolyogva mondván, hogy semmi szín alatt sem engedheti meg Csicsikovnak a lábát megsérteni. Csicsikov szinte röstelkedett, nem tudva, hogyan hálálja meg ezt a gondoskodást, mert maga is érezte, hogy egy kissé nehéz testű. Kölcsönös kedveskedések közt végre a piacra értek, a hol a hivatalos helyiségek voltak egy háromemeletes kő-házban; ez a ház egészen fehér volt, mint a kréta, körülbelül annak a symbolumául, hogy abban éppen olyan tiszta emberek látják el a hivatalos teendőket. A piac épületei nem voltak arányban evvel a roppant nagy kő-házzal. Az épületek a következők voltak; egy ór-házikó, a mely előtt fegyveres katona állt, két-három bérkocsi-állás, végül hosszú kerítések, a megszokott kerítés-fölírásokkal és rajzokkal, a melyeket szénnel és krétával szoktak fölkarcolni. Egyéb nem volt e magános, - vagy a mint nálunk mondani szokás: - szép teren. A második és harmadik emelet ablakaiból Themis papjai dugdosták ki és húzogatták újra vissza a fejeiket: valószínű, hogy abban az időben a hivatali

főnök járta be a helyiségeket. A két jóbarát nem ment, hanem szaladt a lépcsőn fölfelé, mert Csicsikov attól félt, hogy ha karonfogva halad Manilovval, lassabban jut előre, meggyorsította lépteit, mire Manilov is repülni kezdett, mindenképpen azon lévén, hogy Csicsikov valahogy el ne essék, azért aztán mind a ketten erősen lihegték, mikor fölérték egy sötét folyosóra. Sem a folyosón, sem a szobákban nem lepte meg őket valami különös tisztaság. Akkor még nem sokat törődtek a tisztasággal s a mi piszkos volt, az piszkos is maradt. Themis egyszerűen, a mint volt, vagyis pongyolában, hálóköntösben fogadta vendégeit.

Le kellene most írni az irodai szobákat, a melyeken hőseink áthaladtak, de a szerző rendkívül fél minden hivataltól. Még ha a legfényesebb és legtisztább irodákban kellene is megfordúlnia, a hol fényezett padlók és asztalok voltak, mindig sietett mentől hamarabb, szemeit lesütve, onnan kijutni, s így egyáltalában nem tudja: mint virágzik és díszlik ott minden.

Hőseink láttak sokféle barnás és fehér papirost, lehajtott fejet, vastag nyakat, frakkos, vidéki szabású kabátot, sőt valami egyszerű, világos-szürke blúzt is, a mely igen élesen vált ki a többi közül; ennek a gazdája fejét félre billentve s csaknem az előtte levő papirosra támasztva, serényen és élénk mozdulatokkal másolt valami föld-felmérési vagy eladási jegyzőkönyvet valamely birtokról, a melyet valamely békés földesúr kaparintott magához a törvény szárnyainak ótalma alatt s bőségesen ellátta magát is, gyermekeit és unokáit is. A hivatalos helyiségben koronkint ilyen rövid, rekedt kiáltások is hallatszottak: „Fedoszjejevics Fedoszjev, kérem a 368-dik számú ügydarabot!” - „Ön mindig elhányja valahová a kincstári tintatartó dugóját”. Néha valamely, kétségtelenül egyik följobbvalónak a méltóságos, parancsoló hangja hallatszott: „Nesze, másold le! különben lehúzatom a csizmádat s éhen-szomjan idebent tartalak egy hétig.” A tollak perczegeése annyira zajos volt, mintha néhány száraz gallyat szállító szekér az erdőn egy rőfnyi magasságú száraz levél-rétegen ment volna keresztül.

Csicsikov és Manilov oda mentek az első asztalhoz, a melynél két fiatal hivatalnok ült s azoktól udvariasan kérdezték:

- Legyenek szívesek megmondani, kihez kell itt az adás-vevési szerződéssel fordulni?
- S mi tetszik? - felelt mind a két hivatalnok megfordulva.
- Kérvényt akarok beadni.
- Mit vásárolt ön?
- Én előbb azt akarnám tudni: hol van a hitelesítő asztal: itt-e, vagy másutt?
- Mondja meg előbb az úr, hogy mit vásárolt és milyen árban, akkor majd megmondjuk, hogy hol, de a nélkül nem lehet.

Csicsikov rögtön látta, hogy a hivatalnokok egyszerűen csak kíváncsiskodtak, mint minden fiatal hivatalnok, szerettek volna önmaguknak és hivatalos állásuknak nagyobb tekintélyt szerezni.

- Hallják csak, kedves barátaim, - szólt Csicsikov, - én nagyon jól tudom, hogy az adás-vételi ügyek, bármilyen legyen is a vételár, egy helyen intéztetnek el, épen azért újra kérem, hogy mutassák meg az illető asztalt; ha pedig nem tudnák, hogy mi itt a rend, akkor majd másvalakitől kérdezősködünk.

A hivatalnokok erre nem válaszoltak, csak az ujjával bökött egyikük a szoba egyik sarkába, a hol egy öreg ember egy asztalnál iratokat rendezgetett. Csicsikov és Manilov az asztalok közt odamentek. Az öreg úr igen el volt merülve foglalatosságába.

- Ha szabad tudnom, - szólt Csicsikov magát meghajtva, - itt hitelesítik a szerződéseket?

Az öreg fölnézett és vontatottan szólt:

- Nem itt hitelesítik.
- Hát hol?
- A szerződések expedíciójában.
- S hol van a szerződések expedíciója?
- Antonovics Ivánnál.
- Hát Antonovics Iván merre van?

Az öreg a szoba egy másik sarkába bökött az ujjával. Csicsikov és Manilov odamentek Antonovics Ivánhoz. Antonovics Iván pedig már a félszemével hátra sandított, de abban a pillanatban még jobban bele temetkezett az írataiba.

- Ha szabad tudnom, - kérdezte Csicsikov magát meghajtva, - itt hitelesítik a szerződéseket?

Antonovics Iván mintha nem is hallotta volna ezt, teljesen eltemetkezett az aktáiba és nem felelt. Mindjárt látni lehetett, hogy ez már élemedett ember volt, nem pedig fiatal fecsegő és henczegő. Antonovics Iván, a mint látszott, már jól túl volt a negyvenen; haja sűrű fekete; arcának egész felső része előre gömbölyödött és orrban végződött; egyszerűen olyan arc volt, a melyet a közönséges életben holdvilág-pofának szokás mondani.

- Ha szabad tudnom: itt hitelesítik a szerződéseket? - ismételte Csicsikov.
- Itt, - felelt Antonovics Iván, hátra nézve a holdvilág-pofájával, aztán megint írt tovább.
- Nekem a következő ügyem van: én az itteni kerület több földbirtokosától jobbágyokat vásároltam átköltözésre; a szerződés készen van, csak hitelesíteni kell.
- Hát az eladók jelen vannak?
- Némelyek jelen vannak, másoktól megbízás van.
- Itt van a kérvény?
- A kérvény is itt van. Szeretném... Nagyon sietek... Hát nem lehetne-e az ügyet még ma elvégezni?
- Hogy még ma... Az nem lehet, - mondotta Antonovics Iván, - előbb még puhatolódzni kell, hogy nincs-e valami akadály...
- Egyébaránt pedig, a mi az ügy sürgős elintézését illeti, hát nekem az elnök úr, Grigorjevics Iván jó barátom.
- Nem csak magán Grigorjevics Ivánon múlik a dolog; vannak mások is, - mondotta mogorván Antonovics Iván.

Csicsikov megértette, hova céloz Antonovics Iván és így szólt:

- A többiek sem fognak veszteni mellette; én magam is hivatalnok voltam, ismerem az ügyek folyamatát...
- Tessék Grigorjevics Ivánhoz menni, - mondta Antonovics Iván valamivel barátságosabb hangon, - hadd adja ő ki a rendeletet az illető helyen; nálunk nem lesz semmi akadály.

Csicsikov kivett a zsebéből egy papír-pénzt, letette Antonovics Iván elé, a ki azt annyira nem vette észre, hogy rögtön letakarta egy könyvvel. Csicsikov meg akarta volna azt neki mutatni, de Antonovics Iván fejének egy mozdulatával értésére adta, hogy nincs szükség a megmutatásra.

- Ez a hivatalnok majd bevezeti önt az elnöki irodába, - mondá Antonovics Iván, fejével egy éppen ott volt kisebb hivatalnok felé intve, a ki oly odaadással szolgálta Themist, hogy mind a két könyökén ki volt szakadva a kabátja s kilátszott a ruhabélése, a miért annak idején meg is kapta a kollégiumi iktatói rangot. A kishivatalnok szolgálatára állt a mi barátainknak, mint Virgilius Dantenak s elvezette őket az elnöki irodába, hol csak széles, kényelmes karosszékek álltak, a melyek egyikében, egy tükörrel átalellenben, két vastag könyv között ült az asztalnál az elnök egyedül, mint a nap. Ezen a helyen az új Virgilius oly szent félelmet érzett, hogy semmikép sem mert oda belépni s az ajtónál visszafordult, megmutatva a hátát, a mely olyan kopott volt, mint a lejárt gyékény-szőnyeg, sőt még tyúk-pehely is volt ráragadva.

Betérvén az elnöki irodába, látták, hogy az elnök nincs egyedül: ott ült Szobákevics, a kit egészen eltakart a tükör. A vendégek megérkezése örvendező fölkiáltásokat idézett elő, zajjal mozdult meg az állami karosszék. Szobákevics is fölkel a székéről s minden oldala felől látható volt az ő hosszú kabátujjával. Csicsikovit megölelte az elnök s az elnöki iroda zengett a csókoktól; kérdezősködtek egymás egészsége felől; kisült, hogy mindnyájuknak fáj a keresztcsontja, a mit a sok ülő foglalkozásnak tulajdonítottak. Az elnök már - úgy látszik - értesült az adás-vevésről Szobákevicsstől, mert gratulálni kezdett Csicsikovnak, a mi eleinte zavarba hozta hőszünetet, kivált mikor látta, hogy úgy Szobákevics, mint Manilov, tehát a két eladó, a kikkel ő titokban csinálta meg az üzletet, most szemtől-szembe álltak egymással. Hanem azért megköszönte az elnök szerencsekívánatait s mindjárt Szobákevicshez fordulva azt kérdezte:

- Hát ön hogy' van?

- Hál' Istennek nem panaszkodhatom, - felelt Szobákevics.

S valóban nem is panaszkodhatott, mert hamarabb meghűlhetett és köhöghetett volna a vas, mint ez a csodamódon erős szervezetű ember.

- Óh, ön mindig dicsekedhetett az egészségével, - mondá az elnök, - a megboldogult atyja is ilyen erős volt.

- Igen; mindig egyedül vadászott medvére, - felelt Szobákevics.

- Azt hiszem: ön is megfojtaná a medvét, ha valamikor öltre kerülne vele, - mondotta az elnök.

- Nem, én meg nem bírnám fojtani, - válaszolt Szobákevics, - a boldogult apám nálamnál erősebb volt. - Aztán egyet sóhajtván, hozzá tette: - Hja, most már nem teremnek olyan emberek; csak vegyük például az én életemet: hát micsoda élet ez? Csak éppen hogy élek...

- Ugyan miért ne volna az ön élete szép? - kérdezte az elnök.

- Nem szép, nem szép! - felelt Szobákevics a fejét ingatva. - Ítélje meg csak Grigorjevics Iván: már az ötvenes éveket járom s még soha semmi bajom sem volt; legalább a torkom fájtna, valami kelésem vagy pattanásom lett volna... Nem, ez nem vezet jóra. Ezért majd drágán kell egyszer megfizetnem.

És Szobákevics egész melankóliába esett.

- Ejha! - gondolta Csicsikov és az elnök egyszerre, - mi nem jut ennek az eszébe? még ilyenért panaszkodik.

- Egy levelem van önhöz, - szólt Csicsikov, kihúзва zsebéből a Plyuskin levelét.

- Kitől? - kérdezte az elnök s fölbontván a levelet, felkiáltott: - Á! Plyuskindól! Hát az még mindig vegetál! Milyen a sors! Mily eszes és gazdag ember volt az! Most pedig...

- Kutya! - mondá Szobákevics, - gazember; az embereit mind éhen veszti.

- Szívesen elvállalom a megbízatást, - mondta az elnök, miután a levelet elolvasta, - mikor akarja ön a szerződést hitelesíteni: most, vagy később?

- Most, - felelt Csicsikov, - sőt kérni fogom, hogy ha csak lehet, még ma, mert holnap szeretnék a városból elutazni; elhoztam a szerződéseket is.

- Nagyon jól van, - de már megengedjen: mink önt innen olyan hamar el nem eresztjük. A hitelesítés meglesz még ma, hanem azért ön itt marad nálunk. Mindjárt kiadom a rendeletet, - mondá s kinyitotta az ajtót a közös irodába, a mely tele volt méhek módjára dolgozó hivatalnokokkal. A méhekkel való összehasonlítás ugyan nem egészen helyes, mert az irodai teendőket aligha lehet a mézsejtekhez hasonlítani.

- Itt van Antonovics Iván?

- Itt van! - felelték az irodából.

- Híjják csak ide.

Az olvasó előtt már ismeretes Antonovics Iván, a holdvilág-pofájú, megjelent az elnöki irodában és tisztelettel meghajtotta magát.

- Fogja, Antonovics Iván, itt vannak ezek a szerződések...

- De el ne feledje, Grigorjevics Iván, - szólt közbe Szobákevics, - hogy tanuk is kellenek, legalább kettő minden szerződéshez. Küldjön el mindjárt az állami ügyészért; annak úgy sincs soha semmi dolga s bizonyosan otthon ül: mindent Zolotuha alügyész, a világ legelső tolvaja csinál helyette. Az egészségügyi felügyelő is dologtalan ember, az is biztosan otthon ül, hacsak nem ment el valahova kártyázni, aztán van itt még elég a közelben: Trahacsevszkij, Bjéguskin: ezek is mind hasztalanul vannak terhére az anyaföldnek.

- Helyes, helyes! - mondotta az elnök, s mindjárt elfuttatott mindnyájukért egy-egy irnokot.

- Még arra kérném önt, - szólt Csicsikov, - hogy küldjön el azon földesasszonyság megbízottjáért is, a kivel szintén szerződtem; a megbízottja Kirill prépostnak a fia, a ki itt hivatalnokoskodik önnél.

- Hogyne; azt is elhívátjuk, - felelt az elnök, - mindent megteszünk s ön ne adjon semmit sem a hivatalnokoknak: erre magam kérem önt. Már a jó barátaimat csak nem engedem fizetni.

Ezt mondván, rögtön kiadott Antonovics Ivánnak valami rendeletet, a mi annak - a mint látszott - nem igen tetszett. A szerződések igen jó benyomást gyakoroltak az elnökre, kivált mikor látta, hogy az összes vételár csaknem százezer rúbelre rúgott. Néhány pillanatig nagy meglepéssel nézett a Csicsikov szemébe s végül így szólt:

- No lám! Így is kell azt, Ivánovics Pál! Ez aztán derekas szerzemény.

- Szép! - felelt Csicsikov.

- Derék dolog! Igazán derék dolog.

- Igen; magam is látom, hogy ennél derekabb dologba nem foghattam volna. Bármint okoskodjunk: az emberi igyekezet hasztalan, ha nincs szilárd alapja, hanem csak fiatalos ábrándozás vezet.

Itt megragadta az alkalmat, hogy lecsepűzze a liberálizmust és a fiatal nemzedéket. Megjegyzendő azonban, hogy szavaiban mégis bizonyos ingadozás volt észrevehető, mintha magamagának is azt mondta volna: „Eh, pajtás, hazudol te, még pedig nagyon”. Nem is nézett Szobákevicsre és Manilovra attól való féltében, hogy valamit láthatna azok arczán. De félelme fölösleges volt: a Szobákevics arcza meg sem moczczant, Manilovot pedig annyira elragadták a szóvirágok, hogy örömeiben csak igenlően ingatta a fejét, épp olyan hangulatba

esvén, mint a zenekedvelő, mikor az énekesnő még a hegedűnél is vékonyabb hangot vágva ki, olyan sipítást visz véghez, hogy arra semmiféle madár-torok sem képes.

- No hát, miért nem mondja meg ön Grigorjevics Ivánnak, hogy mi az voltaképpen, a mit vásárlott? - mondta Szobákevics, - ön pedig, Grigorjevics Iván, mért nem kérdezi, hogy mi az, a mit Ivánovics Pál vásárolt? Micsoda nép az! Mind valóságos aranyat érő! Hiszen én még a kocsigyártó Mihjejevet is eladtam neki.

- Mit? még Mihjejevet is? - csodálkozott az elnök. - Én ismerem a kocsigyártó Mihjejevet: remek mester; átigazította a kocsimat. De kérem, hogy' lehet az... Hiszen ön azt mondta, hogy az meghalt...

- Kicsoda? Mihjejev? - mondta Szobákevics egy cseppet sem jöve zavarba. - A fitestvére halt meg; ő maga vígan él és olyan egészséges, mint a makk. A napokban olyan bricskát készített, hogy Moszkvában sem lelne párját. Voltaképpen neki csak a czár számára kellene dolgoznia.

- Igen, Mihjejev nagyszerű mester, - ismételte az elnök - és csodálom is: hogy' tudott ön tőle megválni.

- Pedig nemcsak az egy Mihjejevről van szó. Hát Probka Iván, az ács, Miluskin, a téglá-égető, Teljatnikov Maxim, a csizmadia: - hiszen ezeket is mind eladtam.

Mikor pedig az elnök azt kérdezte: miért adta el ezeket, mikor oly szükségesek voltak a gazdaságban, a műhelyekben, Szobákevics hadarintott a kezével és azt felelte:

- Hát csak úgy! Rám jött a bolond óráim: eh, gondoltam magamban, túladok rajtok - és túl is adtam.

Aztán lehorgasztotta a fejét úgy, mintha most már sajnálná, a mit tett és hozzá tette:

- Már meg is öszültem, s még mindig nem nőtt be a fejem lágya.

- De nézze csak, Ivánovics Pál, - szólt az elnök, - minek vásárol ön jobbágyokat föld nélkül? Talán áttelepítésre?

- Igen, áttelepítésre.

- No, ha áttelepítésre - az egészen más. És hova telepíti őket?

- Izé... a kherzoni kormányzóságba.

- Óh, ott nagyszerű a föld, - mondá az elnök és áradozó dicsérettel beszélt az ottani talaj termékenységéről.

- S van elég földje?

- Van; - van annyi, a mennyi elég a vásárolt jobbágyok számára.

- Folyó is van? vagy tó?

- Folyó is! Egyébaránt tó is.

Ezt mondván, Csicsikov véletlenül Szobákevicsre nézett s bár Szobákevics még mindig mozdulatlanul ült, de mégis mintha azt lehetett volna leolvasni annak az arczáról: „Jaj, beh nagyokat hazudol! Aligha van ott folyód és tavad, de tán még földed sincs.”

Míg ez a beszélgetés folyt, azalatt lassankint gyülekezni kezdtek a tanúk: az olvasótól már ismert, sanda tekintetű állami ügyész, a közegészségi felügyelő, Truhacsevszkij, Bjeguskin és mások, a kik Szobákevics szerint minden haszon nélkül vannak terhére az anyaföldnek. Némelyikük egészen idegen volt Csicsikovnak; a hiányzó tanúkat a hivatal személyzetből pótolták. Előkeresték nemcsak Kirill prépostnak a fiát, hanem magát Kirill prépostot is. A tanúk mind állásuk és rangjuk föltüntetésével írták alá magokat, némelyik egyenesen álló

írással, másik dült betűkkel, némelyik meg csaknem tótágast álló szarkalábakkal, olyan betűket vetve, a milyeneket nem is lehet fölitalálni az orosz ábéczében. Az ismert Antonovics Iván igen fürgén intézkedett, a szerződéseket beiktatták, megszámozták, bevezették a nyilvántartó könyvbe, meg a hová kell, levontak egy fél százalékot az ujságokban való hirdetések fejében s Csicsikovnak a lehető legmérsékeltebb költséget kellett fizetnie. Az elnök még azt is elrendelte, hogy a köteles vámkölségnek is csak a felét vegyék meg rajta, a másik felét pedig - nem tudhatni: milyen úton és módon - odasózták valamely más kérvényezőnek a nyakába.

- Immár tehát egyéb hátra nincsen, mint a szerződéseket egy kissé meglocsolni, - jelentette ki az elnök.

- Szíves készséggel, - felelt Csicsikov. - Csak tessék az időt meghatározni. Hiba lenne részemről, ha ilyen kellemes társaság számára ki nem nyitnának egynéhány üveg pezsgőt.

- Nem, ön nem jól értett engemet: a pezsgőt majd csak mink adjuk, - felelt az elnök, - ez a mi dolgunk, a mi kötelességünk. Ön a mi vendégünk, tehát mi vendégljük meg önt. Tudják mit, uraim? Míg egyképpen rendelkezünk, addig is jerünk mind, így, a hogy' vagyunk, a rendőrkapitányhoz; az csodákat tud művelni: elég, ha egyet hunyorít, a mint a halpiaczon, vagy a borkereskedés előtt elmegyén. Olyan pompás zákuszkít kapunk, hogy no! Aztán egyúttal egy kis whistet is próbálunk!

Az ajánlatot senki sem utasította vissza. A tanúk a halpiacz pusztá említésére étvágyat éreztek; mindnyájan rögtön a sapkáik után nyúltak s a hivatalos órá véget ért. A mint a nagy irodán végig mentek, Antonovics Iván, a holdvilág-pofájú, udvariasan meghajtotta magát, s így szólt súgva Csicsikovhoz:

- Százezerért tetszett jobbágyokat vásárolni s a mi fáradságunkért csak huszonötöt tetszett adni.

- Hja, de milyenek azok a jobbágyok! - felelt Csicsikov, - oly hitványak, oly csenevész nép, hogy a felét sem éri meg.

Antonovics Iván ebből megértette, hogy ez erős jellemű ember és nem ad többet.

- S hogy' tetszett egy-egy lelket Plyuskintól vásárolni? - súgta a Csicsikov másik fülébe Szobákevics.

- Hát Vorobelyt miért írta be ön a jegyzékbe? - kérdezte Csicsikov felelet helyett.

- Micsoda Vorobelyt? - csudálkozott Szobákevics.

- Hát Vorobely Jelizavetát, az asszonyt; még kemény végzettel is írta a nevét, mintha hímneműről lett volna szó.

- Én semmiféle Vorobelyt nem írtam be, - mondta Szobákevics, s elkotródott a többi vendéghez.

A vendégek végre a rendőrkapitányhoz értek. A rendőrkapitány csakugyan csodatévő ember volt: mihelyt megtudta, hogy miről van szó, rögtön bekiáltott egy negyed-biztost, a ki füрге, lakk-csizmás legény volt, annak legföljebb két szót súgott a fülébe, s csak annyit tett még hozzá: „Értetted?” s már a másik szobában azalatt, míg a vendégek whisteztek, az asztalon megjelent a sok jó halféle: fehér viza, tok, lazacz, sajtolt ikra, hering, potyka, továbbá sajt, füstölt nyelv, szárított márna - mindez a halpiacsról. Aztán jöttek a háziasszony részéről a ráadások, konyhabeli termékek: halhússal töltött sütemény, a melybe kilencz púdos²³ tok porczogója és feje-része volt beletömve, aztán más sütemények galócza-gombával, írósvajjal,

²³ Púd - orosz mázsa.

olajos keverékkel, befőttel töltve. A rendőrkapitány némi tekintetben a város atyja és jótevője volt. A polgárok közt úgy érezte magát, mint a saját kamrájában. Általában megállta a helyét - a hogy' mondani szokták - és hivatalát nagy tökélyre vitte. Nehéz lett volna eldönteni: ő volt-e a városért teremtve, vagy a város ő érte? Dolgát oly okosan rendezte, hogy neki kétszer annyi jövedelme volt, mint elődeinek, mégis meg tudta érdemelni az egész város szeretetét. A főbb kupeczek nagyon kedvelték, éppen azért, hogy nem büszke; s valóban: ő volt azoknál a keresztapa, komaságot tartott velök s ámbár néha túlságosan is sarczolta őket, de mindig rendkívül ügyesen: megveregette a vállukat, nevetett, megtéáztatta őket, elígérkezett hozzájuk egy kis ostábla-játékra, szívesen kérdezősködött a dolgaik felől: hogy' megy az üzlet, hogy' és mint vannak? ha megtudta, hogy valamelyiknek a gyereke megbetegedett, rögtön orvosságot rekomendált; egyszóval: helyre legény volt! Oda megy valamelyikhez a kocsiján, rendet csinál, hanem aztán nem feledkezik meg a jó szóról sem: „No, Mihjejics! mikor kártyázunk már egyet?” - „Hát bizony, Ivánovics Elek, - felel az a sapkáját levéve, - jó volna már vagy egyszer”. - „No, barátom, Paramonycs Illés, jer el hozzám vagy egyszer, nézd meg az ügető paripámat: a tűzbe is kész bemenni; aztán fogd be a magadét is a kocsizóba; próbáljuk ki: melyik különb”. A kupecz, a ki bolondja az ügető lovaknak, erre csak elmosolyodik, s a szakállát megsimogatva, annyit felel: „Jól van, Ivánovics Elek, majd kipróbáljuk.” Még a bolti alkalmazottak is, a kik ilyen alkalmakkor rendszeren leveszik a sapkájukat, megelégedetten néznek össze, mintha azt akarnák mondani: „Derék ember ez az Ivánovics Elek!” Egyszóval: sikerült neki nagy népszerűsége szert tenni, s a kupeczek véleménye az volt, hogy „ámbár megsarczol a jó Ivánovics Elek, de aztán soha semmiképpen nem ád ki rajtad”.

Készen lévén a zákuszki, a rendőrkapitány indítványozta, hogy a whistet majd a reggeli után végezzék be, s mindnyájan átmentek abba a szobába, a honnan a kiáramló ételillat már régen csiklandozta a vendégek orrát s a hova az ajtón át Szobákevics régóta bekandikált, messziről is észrevevén a tok-halat, a mely oldalt egy nagy tálban volt elhelyezve. A vendégek bekaptak egy-egy pohárkával ama szibériai, sötét, olajzöld kőhöz hasonlatos színű pálinkából, a mely kőből Oroszországban a pecsét-gyűrűt metszik, - kezeikben tartott villákkal mindenfelől odamentek az asztalhoz s valamennyien nyilvánosságra hozták jellemüket és ízlésüket, egyik az ikrára vetvén magát, másik a halra, harmadik a sajtra. Szobákevics mindez apróságokra oda se nézve, egyenesen a tokhoz szegődött s míg amazok beszélgettek, ettek-ittak, ő egy negyedóra és néhány percz alatt annyira végire is járt annak, hogy mikor a rendőrkapitánynak eszébe jutott a vendégekhez így szólani: - Mit szólnak most már az urak a természet eme remekéhez? s a többiekkel együtt odament, hát látta, hogy a természet remekének nem maradt, csak a farka; Szobákevics meg úgy tett, mintha nem ő lett volna a pusztítás okozója, s odamenvén egy tőle távolabb állott tányérhoz, valami szárított halat kezdett abban a villájával döfölni. Elkészülvén Szobákevics a tokkal, leült egy karosszékbe s többet már nem evett, nem ivott, csak hunyorgatott s a szempilláját lappogtatta.

A rendőrkapitány, a mint látszott, nem szeretett a borral takarékoskodni; az áldomásoknak nem volt se vége, se hossza. Az első áldomást, mint azt az olvasók bizonyára magoktól is kitalálják, az új kherzoni birtokos egészségére mondták, azután a jobbágyai egészségére és azoknak szerencsés átköltöztetésére, majd a Csicsikov jövődöbeli feleségét köszöntötték fel, látatlanban is szép menyecskének nevezvén azt, a mire hősünk kellemesen elmosolyodott. Mindnyájan körülvették s mindenképpen rá akarták beszélni, hogy maradjon még legalább két hétig a városban: - No, Ivánovics Pál! Ne ellenkezzék! Ez annyi, mint a házat kihűteni: benyit, aztán a küszöbről visszafordúl! Töltsön még nálunk egy kis időt. Megházasítjuk. Igaz-e, Grigorjevics Iván: megházasítjuk!

- Megházasítjuk! Meg! - kapott a szón az elnök. - Ha kézzel-lábbal védekezik is, megházasítjuk. Nem, bátyuskám, ha egyszer közénk vetődött, hát ne legyen panasza. Mink nem sokat tréfálunk.

- Miért védekezném kézzel-lábbal? - mondta Csicsikov mosolyogva, - a házasság nem olyan dolog, hogy azért... csak menyasszony legyen.

- Lesz menyasszony is! Hogyne lenne? Minden lesz, a mit csak akar.

- No, ha lesz...

- Éljen! Itt marad! - kiáltottak föl mindnyájan, - vivát! hurráh! Éljen Ivánovics Pál!

És mindnyájan hozzámmentek a poharaikkal kocczintani. Csicsikov mindenkivel kocczintott.

- No még egyszer! - mondták a barátkozóbbak s újra kocczintottak, azután harmadszor is hozzámmentek kocczintani és harmadszor is kocczintottak. Rövid idő alatt valamennyinek rendkívül jó kedve kerekedett. Az elnök, a ki rendkívül kedves ember volt, mihelyt jókedve támadt, többször megölelte Csicsikovot, ömledezve mondván neki: - Óh, te édes lelkem te! óh, te mamácskám, te! - s még az ujjával is csattintva, elkezdett körülötte tánczolni, azt az ismert nótát dalolva, hogy „Ej te ilyen, meg amolyan, kamarinszki muzsik!”

Pezsgő után tokajit adtak fel, a melytől még vígabb és lelkesebb lett a társaság. A whistről egészen megfeledkeztek; pöröltek, kiabáltak, beszéltek mindenről, - politikáról, sőt hadidolgokról is, szabadszellemtől elveket hangoztattak, a melyekért máskor önmaguk nadrágolták volna el a gyermekeiket. Elintéztek több kemény és nehéz kérdést. Csicsikov még sohasem érezte magát ilyen vídáman, már valódi kherzoni birtokosnak képzelte magát, beszélt különféle gazdasági javításokról, a három forgóban üzött gazdálkodásról, két egyetértő szív szerencséséről és boldogságáról, s Szobákevicznek egy költői levelet kezdett fölolvadni (a Wertherét Charlottehoz), a mire az csak a szemét lappogtatta s tovább is ülve maradt a karosszékében, mert a tok emésztése után nagyon elálmosodott. Csicsikov maga is észrevette, hogy már túlságosan is sokat vett be a jóból, kocsit kért és föl is használta az állami ügyész fogatját. Az állami ügyész kocsisa, a mint látszott, igen ügyes legény volt, mert csak egy kézzel kormányozta a lovakat, a másikkal pedig hátranyúlva, a kocsiban ülő urat támogatta. Így aztán az állami ügyész kocsiján hajtattott a fogadóba, a hol még sokáig forgatott a nyelvén mindenféle ostobaságot, a minők: szőke szép menyasszony, piros arczzal, jobb arczán gödröcskével; kherzoni falvak; tőkepénzek. Sőt Szelifán még rendeletet is kapott, hogy szedje össze mind az újonnan vásárolt jobbágyokat, mert fejenkint számba kell venni őket. Szelifán igen sokáig hallgatta szótlanul a rendelkezést, aztán kimenvén a szobából, azt mondta Petruskának:

- Eredj, vetkőztesd le a tekintetes urat.

Petruska hozzálátott, hogy lehúzza az ura csizmáját, de ezzel együtt azt magát is majd lehúzta a földre. De végre sikerült a csizmát lehántani, Csicsikov levetkőzött annak rendje és módja szerint s egy ideig forgolódván az ágyban, a mely kegyetlenül nyikorgott, határozottan mint kherzoni földbirtokos aludt el.

Petruska pedig kivitte a folyosóra a nadrágot és a pettyes, áfonya-színű frakkot, s fölakasztva azt a fa-fogasra, elkezdte püfölni, kefélni, annyira, hogy az egész folyosót elárasztotta a por. Már éppen vissza akarta vinni a ruhát, mikor letekintvén a folyosóról, Szelifánt pillantotta meg, a ki éppen az istállóból jött ki. Tekinteteik találkoztak és rögtön megértették egymást: az úr alszik, mint a bunda, hát el lehetne nézni valahová. Petruska hamarosan bevitte a frakkot és nadrágot a szobába, lement s elmentek együtt, egy szóval sem mondván egymásnak, hogy hova igyekeznek s útközben egész más dologról bolondozva. Nem mentek messzire: csak áthaladtak az utcza másik oldalára, ott egy házba, a mely éppen a fogadóval szemben volt, ott beléptek egy alacsony, üveges, füstös ajtón, a mely lefelé, egy pinczeféle helyiségbe vezetett; ott egy fa-asztal mellett már sok mindenféle ember ült: borotvált és borotvátlan állúak, némelyek ködmönben, mások egyszerűen egy ingujjban, sőt némelyek durva posztóköpenyegben. Hogy mit csinált ott Petruska és Szelifán, azt a jó Isten tudja, de egy óra múlva egymásba

fogózkodva, teljesen szótlanul, egymás iránt rendkívül gondos figyelemmel s egymást minden botlástól óva jöttek ki. Karonfogva, egymást el nem eresztve, teljes negyedóraig másztak föl a lépcsőn, végre valahogy' fölkapaszkodtak és hazamentek. Petruska megállt egy pillanatra az ő alacsony ágya előtt, gondolkozott: hogyan lehetne legjobban lefeküdni s végre is egészen keresztben feküdt le, úgy, hogy a lábaival a földhöz támaszkodott. Szelifán is ugyanazon ágyba feküdt, fejét a Petruska hasára fektetve s egészen megfeledkezve arról, hogy ő neki éppen nem itt kellene aludnia, hanem tán a cselédházban, ha ugyan nem az istállóban a lovai mellett.

Mindketten nyomban elaludtak, rettenetesen érdes hortyogásba kezdve, a melyre a gazdájok a szobából vékony orr-fütyüléssel válaszolt. Utánok nemsokára minden elcsendesedett s a vendégfogadó mély álomba merült. Csak egy ablak volt még világos, a melynek szobájában valami Rjazánból érkezett hadnagy volt szálláson. Ez, a mint látszik, nagy kedvelője volt a csizmáknak, mert már négy párt rendelt, s most az ötödiket próbálgatta. Néhányszor az ágyához ment, azzal a szándékkal, hogy levetve a csizmát, lefekszik; de ez semmiképp sem sikerült: a csizma igazán remekül volt megvarrva s ő még sokáig emelgette a lábait, hogy újra meg újra megnézegethesse a csizmának merész és könnyed alkotását.

NYOLCZADIK FEJEZET

Csicsikov vásárlása általános beszéd tárgya volt. A városban okoskodtak, vitáztak, számígtatták, hogy vajon előnyös vásárt csinált-e ő a jobbágyokkal? A vitában némelyek teljes szakértelmet árultak el.

- Persze, - mondták némelyek, - az kétséget sem szenved, hogy a délvidéki kormányzóságokban igen jó és termékeny földek vannak; de mit csinálnak a Csicsikov parasztjai víz nélkül? hiszen ott nincs semmi folyóvíz.

- Az még nem volna baj, hogy víz nincs, az még semmi, Dimitríjevics István; hanem bajos dolog az átköltöztetés. Tudvalévő dolog, hogy az új földről a paraszt, ha szántás-vetéssel kell foglalkoznia, s a mellett nincs se háza, se udvara: megszökik; ez oly bizonyos, mint kétszer kettő négy; úgy otthagyja a kapufélfát, hogy bottal üthetik a nyomát. - Bocsásson meg, Ivánovics Elek, ezzel én nem értek egyet; miért szöknének meg a Csicsikov muzsikjai? Az orosz ember mindenre képes és minden éghajlatot megszokik. Akár Kamcsatkába küldik, csak meleg keztyűt adjanak neki: összecsapkodja a kezét, fogja a fejszét s csinál magának új házat. - Csakhogy igen lényeges dologról feledkeztél meg, Grigorjevics Iván: azt még nem tudod, hogy milyenek a Csicsikov muzsikjai? Valamirevaló jobbágyot nem ereszt el egy földbirtokos sem; a fejemet merném rátenni, hogy a Csicsikov muzsikja mind szemenszedett tolvaj, iszákos, lusta és verekedő természetű. - Tökéletesen egyetértek veled, igaz, hogy senki sem adja el a jóraváló jobbágyokat, s hogy a Csicsikov parasztjai korhelyek; de nem szabad elfelejteni, hogy éppen ebben rejlik a dolog morálja: a muzsikok most semmirevalók, de mihelyt új helyre költöznek át, rögtön a legkülönb jobbágyokká lehetnek. Sok példa volt már erre az életben, sőt a históriában is. - Soha és sehol, - vágott közbe a kincstári gyárak igazgatója, - tessék elhinni: soha ilyesmi meg nem történhetik, mert a Csicsikov muzsikjainak most két nagy ellenségük lesz. Egyik ellenség: a kis-orosz kormányzóságok közelsége, a hol - tudvalevőleg - szabad a pálinka-mérés. Biztosítom önt, hogy két hét alatt mind iszákos és csavargó lesz. A másik ellenség maga a csavargó-élet megszokása, a mely elkerülhetetlenül ráragad az átköltözködés alatt a parasztra. Ez ellen csak úgy lehetne védekezni, ha a parasztok örökkön-örökké a Csicsikov szemei előtt lennének, ha a legkisebb vétségért is kegyetlenül büntetné őket; más valaki felügyeletére bízni őket: semmit sem ér; neki magának sajátkezüleg

kell kiosztogatni a nyakonvágásokat és pofonütéseket ott, a hol azokra szükség van. - Ugyan miért bajlódnék ezzel Csicsikov, s miért osztogatná sajátkezűleg a pofonokat? Akad arra ispán. - Akadni akad, de az mind gazember. - Gazember ám, mert az urak nem tartják őket kordában. - Ez már igaz, - hagyták helyben többen. - A gazdának - legalább annyit, a mennyit - értenie kell a gazdálkodáshoz, ismernie kell az embereit, akkor mindig jó ispánja lesz. - De a gyárigazgató azt mondta, hogy ötezer rúbelen alól jó ispánt kapni nem lehet. Az elnök erre kijelentette, hogy háromezerért is akad. De az igazgató nem hagyta magát: - Hol talál ön? talán az orra czimpáján? - Azonban az elnök sem adta meg magát: - Nem; nem az orrom czimpáján, hanem az itteni kerületben: ott van például Számojlov Petrovics Péter: az egészen Csicsikovnak való ispán. - Sokan egészen beleképzeltek magukat a Csicsikov helyzetébe s roppantúl megrémültek akkora mennyiségű jobbágy átköltöztetésének a nehézségeitől; féltek, hogy olyan rakonczátlan nép közt, minők a Csicsikov parasztjai, még lázadás is üthet ki. Erre a rendőrkapitány megjegyezte, hogy lázadástól nincs mit tartani, mert arra ott van az iszprávnyik, a kinek a helyszínére sem kell menni, elég, ha a sapkáját oda küldi: maga az a sapka hazakergeti a parasztokat illetőségük helyére. Sokan állottak elő javaslatokkal, a melyek értelmében a Csicsikov rakonczátlan parasztjainál a rakonczátlanságot meg lehetne szüntetni. A vélemények különfélék voltak: voltak olyanok, a melyek már túlságos, sőt felesleges módon kívánták volna a katonai szigorúságot és kíméletlenséget alkalmazni; de voltak olyanok is, a melyeket csupa szelídség jellemezett. A rendőrkapitány megjegyezte, hogy Csicsikovra szent kötelességek várnak, hogy az parasztjainak bizonyos tekintetben atyja lehet, sőt az áldást hozó művelődést is meghonosíthatja köztük s ebből az ötletből kiindulva, nagy dicsérettel emlékezett meg a Lancaster-rendszerű iskoláról.

Ilyen módon beszélgettek, okoskodtak a városban. Sokan nem állhatták meg, hogy jó tanácsokat ne adjanak Csicsikovnak, sőt kíséretet is ajánlottak, a mely a parasztokat rendeltetési helyükre baj nélkül elvezesse. A jó tanácsokat Csicsikov megköszönte, mondván, hogy szükség esetén nem mulasztja el azokat igénybe venni, de a kíséretéről határozottan lemondott, azt hozván föl, hogy arra semmi szükség sincs, hogy a vásárolt muzsikok kiválóan békés természetűek, a legnagyobb készséggel költöznek át új helyükre s hogy lázadás semmiesetre sem üthet ki köztük.

Mindezek a beszélgetések és okoskodások a lehető legkellemesebb következményekkel jártak, a minőknél kellemesebbeket maga Csicsikov sem kívánhatott magának: híre kelt, hogy ő valóságos milliomos. A város lakói - mint azt már az első fejezetben láttuk - különben is nagyon megszerették Csicsikovot, most pedig, ilyen hírek után, még teljesebb szívvel és lélekkel megszerették. Egyébaránt az igazat megvallva, a városiak mind jóra való emberek voltak, egymással jól éltek, barátságos viszonyt tartottak fenn; a beszélgetéseiket is valami különös jólelkűség és szelídség jellemezte: „Édes jó barátom, Ilyics Illés!”... „Nézd csak Zaharjevics Antipater testvér...” - „Elszóltad magad, mamáskám, Grigorjevics Iván”. A postamesternek, a kít Andrejevics Ivánnak hívtak, mindig hozzá tették még ezt is: „Sprechen sie deutsch, Andrejevics Iván?” Egyszóval: egész családiában éltek. - Némelyek bizonyos fokig műveltek is voltak: a törvényszéki elnök könyv nélkül tudta a Zsukovszkij²⁴ *Ludmilláját*, a mely még akkor egészen friss újdonság volt és mesterileg szavalt belőle több részt, különösen azt, a mely így kezdődik: „Alszik a völgy, az erdő szendereg” s azt a szót, hogy „hallga!” oly kifejezéssel, hogy valóban úgy látszott, mintha a völgy szenderegne, mert nagyobb hasonlatosság kedvéért még a szemét is behúnyta hozzá. - A postamester inkább a bölcsészetre adta magát s igen szorgalmasan olvasgatta - néha még éjjel is - a Young *Éjszakáit* s Eckartshausen *A természet titkainak kulcsát*, a melyből igen részletes kivonatokat készített, de hogy ezek milyen természetűek voltak, azt senki sem tudta. Egyébként ő elméncz is volt,

²⁴ Hírneves orosz költő a Puskin előtti korszakból.

virágos szavakkal élt s a saját szavai szerint szerette a beszédét „föllobogózni”. Föllobogózta pedig a beszédét különféle rész-szócskákkal, mellénevekkal és apró indulatszókkal, minők például: „Édes uram; afféle valami; tetszik tudni; érti, kérem; gondolhatják; a mi azt illeti; úgyszólván; bizonyos tekintetben”, meg sok más egyéb, a melyeket zsákszámra hordott magával; hasonlóképpen lobogózta a beszédét sikerült kacintgatással, a félszeme hunyorításával, a mi mind igen metsző jelentőséget adott az ő szatirikus célzásainak. - A többiek is műveltek voltak többé-kevésbé: volt a ki olvasta Karamzint,²⁵ más a ki hordatta a *Moszkovszkija Vjedomosztit*, sőt olyan is, a ki egyáltalában semmit sem olvasott. Volt olyan, a kire azt szokás mondani, hogy álom-zsák, vagyis olyan ember, a kit csak nagy erővel lehet a helyéből kimozdítani, meg egyszerű henye, a ki egész életén át az oldalán fekszik s a kit már nem is lehet a helyéből kimozdítani: föl nem kel a világ kincséért sem. Külsőjüket illetőleg, mint már tudjuk, mindannyian jól meg voltak teremve: tüdővész nem volt köztük egy sem. Mind olyan szervezetűek voltak, a kiket az asszonyok négy szemközt úgy szoktak szólítgatni, hogy: gömböczkém, mangaliczám, pohoskám, tuskóm, zsuzsum stb. Általában pedig jóra való, vendégszerető emberek voltak, s a ki náluk ebédelt, vagy egy estét ott whistezett, az már testi-lelki jóbarátnak nevezhette magát, annál inkább Csicsikov, a ki oly elbájoló modorú volt s igazán tudta annak a titkát, hogyan kell az embernek magát megkedveltetni. Úgy megszerették őt, hogy nem tudta: miképpen szabaduljon ki a városból; egyre csak azt hallotta: „No, még egy hétig, csak egyig maradjon még Ivánovics Pál”. Egyszóval mindenki a tenyerén hordta - a hogy' szokás mondani. De sokkal rendkívülibb volt az a benyomás, (valóságos csoda!) melyet Csicsikov a hölgyekre gyakorolt. Hogy ezt valamiképp megmagyarázhatassuk, sokat kellene elmondani a hölgyekről, ezek társaságáról s a mint mondani szokták: lefesteni élénk színekkel az ő szellemi tulajdonságaikat, - de ez nagyon nehéz volna a szerzőnek. Egyfelől gátolja őt ebben a főhivatalnokok nejei iránt való köteles tisztelet, másfelől pedig... no, másfelől meg egyszerűen nehéz a dolog. - N. város dámái... nem; semmiképpen sem tudom elkezdni, mert félek. - N. város dámáinál feltűnőbb volt az... Ez már igazán furcsa: nem akar mozogni a tollam, mintha valami ólom-nehezék volna benne. Nincs mit csinálni: az illető dámák jellemzését olyanokra kell bíznom, a kiknek élénkebb és bővebb festékek van a palettájukon; én néhány vonással csak a külsőjüket vetem föl, csak fölületesen érintem őket. - N. város dámái olyanok voltak, a kiktől azt mondják, hogy „präsentábilisak” s ebben a tekintetben bátran példányul lehetett őket állítani az összes hölgyek elé! A mi azt illeti: hogy' kell viselkedni, a jó tónust szem előtt tartani, az illemre ügyelni, a legfínomabb szokások szerint tenni és szólni, különösen pedig a legkisebb részletekben is a legutóbbi divattal tartani: ebben a tekintetben még a pétervári és moszkvai hölgyeknél is előbb jártak. Jó ízléssel öltözködtek, a városban kocsin jártak - még pedig, a mint azt a legújabb divat hozta magával: a hátsó álló-bakon libériás, arany paszomántos inassal. A látogató-jegy - ha mindjárt a makk-hétszemre, vagy a tők-ászra volt is írva, - elmaradhatatlan dolog volt. Miatta két dáma egyszer halálosan össze is pörölt, pedig nemcsak jóbarátnők, hanem rokonok is voltak; a pör oka az volt tudniillik, hogy egyikök adós maradt a látogatással. Bármint igyekeztek is aztán a férjek és rokonok őket kibékíteni, - nem, hát nem! kiderült, hogy mindent meg lehet csinálni a világon, csak egyet nem: kibékíteni két dámát, a kik az elmaradt látogatáson vesztek össze. A két dáma meg is maradt a „kölcsonös neheztelés” állapotában, - a mint a városi előkelő világ mondogatta. Az első helyre való ülés jogáért is sok heves jelenet volt, a mely nem egyszer igazi lovagias föllépésekre tanította meg a férjeket. Párbajra persze nem került köztük a dolog, mert mindannyian polgári hivatalnokok voltak, hanem aztán annál inkább igyekezett egyik a másikat, a hol csak lehetett, megbosszantani, a mi tudvalevőleg sok esetben nehezebb dolog, mint a párbaj. Az N. városi hölgyek szigorú erkölcsűek voltak és elítéltek minden ballépést és botrányt s kíméletlenül büntettek minden gyöngeséget. Ha pedig mégis előfordult köztük

²⁵ Történetíró.

olyasmi, a mit *kettes-hármasnak* neveznek, hát ez csak titokban történt és soha senki sem tudott meg arról semmit; megőrizték a látszatot s a férj is úgy volt már praeparálva, hogy ha a tulajdon szemeivel látta is a *második, harmadik* dolgát, vagy hogy ha hallott is felőle, nyugodtan és bölcsen szólt: - Kinek mi köze hozzá, hogy komámasszony komámurammal üldögélt! - Meg kell még említeni, hogy az N. városi hölgyek, épp úgy, mint a legtöbb péterváriak, rendkívüli óvatosságot és illendőséget tanúsítottak minden legkisebb szavaikban, beszélgetéseikben. Sohasem mondták így: kifújtam az orromat; izzadtam; köptem; hanem így: könnyítettem az orromon; a zsebkendőmet használtam stb. - Semmiesetre sem volt hallható nálok ilyen mondás: ez a pohár vagy ez a tányér bűdös, sőt semmi olyan, a miből ilyent következtetni lehetett volna, hanem e helyett így szóltak: ez a pohár nem jól viseli magát, vagy más efféle kifejezést használtak. Hogy még inkább megneemesítsék az orosz nyelvet, a szavaknak csaknem felét egyszerűen kirekesztették a beszélgetésből s ugyanazért igen gyakran a francia nyelvhez kellett folyamodniok; ott, a francia nyelvben - no, az már egészen más; ott már olyan szavakkal is éltek, a melyek sokkal nyersebbek voltak a fönt említettekénél. Hát ím: ezeket lehet N. városról úgy kutyafutásban mondani. Persze, ha mélyebben néznénk a dolog fenekére, akkor sok minden más is tárúlna föl előttünk; de a hölgyek szívébe mélyebben tekinteni igen veszedelmes. Így hát megelégedvén csak e külsőségekkel, tovább folytatjuk az elbeszélést.

Ez ideig a hölgyek valahogy keveset beszéltek Csicsikovról, de különben az ő kellemes, világba való magaviseletét teljesen méltányolták; attól kezdve azonban, hogy hírek keletkeztek az ő milliomos voltáról, mindjárt fölfedeztek benne egyéb jó tulajdonságokat is. Egyébránt a dámák éppen nem voltak pénzre vágyók: mindennek az oka ez az egy szó volt: milliomos, - nem maga a milliomos személy, hanem éppen csak ez a szó; mert ennek a szónak már a hangjában - nem gondolva semmiféle pénzes zsákra - olyas valami van, a mi hatást gyakorol úgy a gazemberre, mint a tisztességesre és az olyanra, a ki se nem gazember, se nem tisztességes, - egyszóval mindenkire. A milliomosnak megvan az az előnye, hogy a teljesen önzetlen, semmire nem számító hitványságokat látja maga körül: jól tudja ugyanis egyik és másik, hogy soha semmit sem kap a milliomostól, mert nincs is rá joga, hogy kaphasson, hanem azért elébe szalad, rámosolyog, leveszi előtte a kalapját, erőszakosan is meghívhatja magát olyan ebédre, a hová a milliomost már meghítták. Nem lehet mondani, hogy a dámákat is a hitványságnak ilyen minéműsége vezérelné; de már több vendéglátó teremben kezdték emlegetni, hogy Csicsikov nem valami kiváló szépség ugyan, hanem aztán egészen olyan ám, a minőnek lennie kell egy férfinak, hogy ha csak egy kicsinykét is testesebb vagy soványabb volna: az már nem lenne jó! Ekközben a vékony dongájú férfiakra néminemű becsmérő szavakat is ejtettek: hogy az olyan férfi inkább fogpiszkálóhoz hasonlít, mint férfhoz. A dámák öltözködésében sok volt a különféle hozzáadás. A vásárcsarnokban e miatt nagy volt a sokadalom, szinte tolongás, annyira, hogy valóságos séta-mulatsággá vált, annyi fogat szokott volt ott megjelenni. A kereskedők gyakran csodálkoztak, nem tudván okát látni annak, hogy némely ruha-szövet, a melyet a vásárról magukkal hoztak, semmikép sem akadt vevőre a drága árak miatt, hanem aztán egyszerre csak igen keresetté vált s hirtelen elkelt az utolsó darabkáig. A misénél egy hölgynek a ruhája alján olyan fodrot vettek észre, a mely a féltemplomon át terjengett utána, annyira, hogy a rendőr fertály-mester, a ki éppen jelen volt, hátra és oldalra parancsolta a népet az előcsarnokban, nehogy rátapossanak az ő nagysága uszályára. Maga Csicsikov is észrevette, hogy ő iránta is ehhez hasonló, különös figyelmet tanúsítanak. Egyszer haza térvén a szállására, levelet talált az asztalán. Kitől s ki hozta a levelet: megtudni nem lehetett. A fogadóbeli szolga csak annyit mondott, hogy a levelet elhozták, de nem akarták megmondani, hogy kitől. A levél igen határozott hangon volt írva s így kezdődött: „Nem tudok tovább ellentállni: írnom kell neked!” Azután arról volt benne szó, hogy van bizonyos titkos rokonszenv a lelkek közt; e tétel bizonyítására több pont volt egymás mellé rakva, a melyek csaknem egy fél sort elfoglaltak. Majd több „gondolat” következett, a melyek

annyira helyesek voltak, hogy szükségesnek tartjuk azokból néhányat ide jegyezni: „Mi a mi életünk? Völgy, a melyben a siralmak ütöttek tanyát. - Mi a világ? Emberek tömege, a mely nem érez”. - Azután fölemlítette a levél-író hölgy, hogy e levelet gyöngéd anyja sűrű könnyhullatása áztatja, a ki már huszonöt éve, hogy meghalt; hitta Csicsikovit, hogy vonúljon vele valamely pusztára, hagyja el örökre a várost, a hol az emberek falak közé zárva, soha sem jutnak szabad levegőhöz. A levél vége határozott kétségbeeséssel volt eltelve s a következő vers-sorokkal végződött:

»Megmutatja két gerlicze
A pusztá síromat
Elmondja majd turbékolva,
Hogy a szívem megszakadt.«

Az utolsó sor mérete sántított, de az nem baj: a levél az akkori kor szellemében volt írva. Aláírása sem volt: sem vezeték-, sem keresztnév, sőt a kelet is hiányzott. A postscriptumban csak annyi volt megjegyezve, hogy a Csicsikov szívének ki kell találnia: ki írta ezt a levelet, s hogy a kormányzó holnapi bálján jelen lesz az illető.

Ez az eset nagyon érdekelte Csicsikovit. A névtelenségben oly sok volt a csábító és a kíváncsiságot csiklandozó, hogy kétszer, háromszor is újra elolvasta a levelet s végül azt mondta: - Igazán érdekes volna tudni, hogy ki írta ezt a levelet. - Egy szóval, a mint látszik, a dolog komolylyá vált; egy óránál tovább gondolkozott rajta, végre karjait szétterjesztve és fejét lehajtva így szólt: - A levél nagyon, de nagyon ügyesen van írva! - azután - természetesen - összehajtotta és betette a levelet a ládikába valami falragasz és lakodalmi meghívó mellé, mely nyomtatványok már hét év óta feküdtek ugyanazon helyen és ugyanazon helyzetben. Kis idő múlva csakugyan hozták a meghívót a kormányzó báljára, a mi igen gyakori dolog a kormányzósági városokban: a hol kormányzó van, ott bál is van, máskülönben nincs a megkívánható szeretet és tisztelet a nemesség részéről.

Minden egyebet félretéve, most már csak a báli készülődéssel volt Csicsikov elfoglalva, mert erre csakugyan sok ösztökélő oka volt. Az öltözködés dolgában talán a világ teremtése óta sem fejtettek ki annyi gondot, mint most ő. Egy egész órát szentelt csak arra, hogy arcát a tükörben megvizsgálja. Próbált annak mindenféle kifejezést adni: méltóságosat és előkelőt; tisztelettel teljeset, de némi kis mosolygással, meg egyszerűen tisztelettel teljeset minden mosolygás nélkül; meghajtotta magát néhányszor a tükör előtt, bizonyos érthetetlen hangokat adván, a melyek francia szavakhoz hasonlítottak, ámbátor Csicsikov francziául éppen nem tudott. Még magamagának is sok kellemes meglepetést szerzett: mozgatta szemöldökeit, csücsörítgette ajkait, s valami figurákat csinált a nyelvével; hja, mindent megpróbál az ember, mikor magában van, kivált ha tudja magáról, hogy csinos ember, s biztonságban érzi magát az ellen, hogy valaki a kulcslyukon ráleshessen. Végül megveregette a két arcát és így szólt: - Jaj, te kis kutya, te! - aztán öltözni kezdett. Öltözködés közben a lehető legvidámabb hangulatban volt; mikor a nadrágtartóját fölgombolta, vagy a nyakravalóját felkötötte, egyúttal jobbra-balra csosszantott a lábával és különös legényesen hajtogatta magát s ámbátor sohasem tánczolt, tánczra verte össze a bokáját. Ez a bokázás némi kis ártatlan balesetet idézett elő: megिंगott a komót-szekrény és leesett róla a ruhakefe.

Megjelenése a bálon nem kis hatással volt. A ki csak ott volt, mind sietett fogadására, némelyek a látogató-jegyeiket kézben tartva, mások a legérdekesebb beszélgetést félbeszakítva, egyikök például éppen akkor, mikor azt mondta: - A járási bíróság pedig erre azt feleli... - De hogy mit felel a járási bíróság, azt már nem bánta és sietett hősünk elébe. - Ivánovics Pál! Ah, Istenem, Ivánovics Pál! Kedves Ivánovics Pál! Mélyen tisztelt Ivánovics Pál! Édes lelkem, Ivánovics Pál! Hát itt talállak én téged, Ivánovics Pál! Ez a mi kedves

barátunk Ivánovics Pál! Hadd öleljem meg önt, Ivánovics Pál! Adjátok már ide nekem is, hadd csókoljam meg a mi drága Ivánovics Pálunkat! - Csicsikovot egyszerre többen is ölelgették. Alig feslett ki az elnök öleléséből, már a rendőrkapitány karjaiban találta magát; a rendőrkapitány a közegészségügyi felügyelőnek adta át, a közegészségügyi felügyelő a szeszgyári bérlőnek, a szeszgyári bérlő a kerületi építésznek... A kormányzó, a ki akkor éppen a dámák mellett állott s egyik kezében egy cukorka-skatulyát, másikkban pedig egy kis boulognei kutyát tartott, meglátva Csicsikovot, földre dobta a skatulyát is, a kutyát is, hogy a kutya szinte fölvisított, egy szóval: Csicsikov megjelenése általános örömet és rendkívüli vidámságot keltett. Nem volt arcz, a melyen öröm, vagy legalább az általános megelégedettségéből valami ne látszott volna. Ilyen kifejezések szoktak lenni a hivatalnokok arczain, mikor a hivatalos vizsgálatra kiküldött főnök a látottak felett örömet fejezi ki. A hivatalnokok, miután az első ijedtségen túlestek s látják, hogy a főnök legnagyobb részt meg van elégedve, sőt tréfálni is méltóztatik: a szokottnál kétszeresen jobban nevetnek, körülállva őt, de még jobban azok, a kik meg sem értették a megeresztett tréfát, de legjobban azok, a kik messze, az ajtó tájékán, a kijárásnál állanak, minők a rendőri hivatalnokok, a kik soha életükben még nem nevettek, s még csak pár órával előbb is nyaklevessel traktálták a népet; ezek rendszeren olyan mosolygást kényszerítenek arczaikra, mintha valami erős tubáktól prüszszenteni akarnának.

Hősünk szívesen viszonzta az üdvözléseket s valami szokatlanul bátran érezte magát: hajtogatta magát jobbra-balra, szokása szerint kissé keszeg-oldalra, de teljesen szabadon, annyira, hogy mindenkit elbájolt. A hölgyek rögtön fényes koszorúba álltak körülte, egész felhőjét hozva magokkal az illatoknak: az egyik rózsától illatozott, a másik márcziusi ibolyától, a harmadik tele volt rezedilla-illattal; Csicsikov csak úgy szopta föltartott orrlyukaival a levegőt. A dámák öltözékeiben rengeteg nagy volt a változatosság: muszlinek, atlaszok és csalánszövetek oly divatos halvány színekben voltak, hogy a fínom ízlésnek még nevet sem lehetett találni. A ruhákon itt-ott szalagcsokrok, virágbokréta tündökölt a legfestőibb rendetlenségben, bár e rendetlenség kitalálásán sokat törték ám a fejüket. A könnyed hajdíszt csak a fülek tartották s szinte kiáltozni látszottak: „Jaj, mindjárt elrepülök! Csak az a kár, hogy magammal nem vihetem ezt a szép dámát is.” Minden hölgynek erős, de igen kellemes formájú dereka volt. (Meg kell jegyeznünk, hogy az N.-városbeli dámák kissé testesek voltak, de oly művésziesen fűzték magukat s annyi kellemmel mozogtak, hogy testességüket sehogy sem lehetett észre venni.) Mindenöket rendkívüli gondossággal rendezték el s a nyakuk, válluk csak annyira volt meztelenül hagyva, a mennyire éppen kellett és semmivel sem többre; mindenki csak annyit mutatott ki a bájaiból, a mennyi a meggyőződése szerint elég volt valamely férfinak az esztét elvenni; a többit mind rendkívüli ízléssel dugta el valami könnyű nyakkendőcske, vagy a *csók* néven ismert süteménynél is könnyebb szalagocska érzékiesen fogta körül a nyakat, a váll környékét a ruha alól kifelejtett keskeny csipkeszegélyt *szereénységnek* nevezett batisztdarab takarta. Ezek a *szereénységek* fedték elől és hátul azt, a mi már nem vehette el a férfiak esztét, de a mik sejteni engedték, hogy éppen ott rejlik a kész veszedelem. A hosszú szárú keztyűket nem húzták föl egészen a ruhaujj széléig, hanem czélzatosan meztelenül hagyták a könyök fölötti, gerjedelmekre indító részeket, a melyek némelyeknél igen kivánatosan gömbölyűek voltak. Némelyeknek még ki is szakadt a keztyűszára, a mint följebb akarta húzni az illető, - egyszóval mintha mindezekre az lett volna felírva: „Ez nem kormányzósági, hanem székesfőváros, ez Páris.” Csak itt-ott tünt föl egész váratlanul valamely soha emberi szemtől még nem látott fejkötő, vagy valami furcsa pávatoll, a melynek viselője azt minden divat ellenére, a saját ízlése szerint találta ki. De ilyesmi nélkül kormányzósági városban ellenni nem lehet, valahol, de végre is csak kiüti magát valami.

Csicsikov a hölgyeket nézegetve, így gondolkozott: „Ugyan melyik írhatta nekem a levelet?” És már előre akarta dugni az orrát, de akkor éppen az orra előtt egész sereg könyök, hajtókás

gallér, keztű, röpkedő szalag, illatos gallér és egyéb ruhadarab röpült el. A körben forgó táncz szilajon indult meg: a postamesterné, az iszprávnyik-százados, egy kéktollas dáma, egy fehér-tollas dáma, Csiphajhildzer grúz herceg, egy pétervári hivatalnok, egy moszkvai hivatalnok, egy Coucou nevű francia, Perhunovszkij, Berebendovszkij - mind fölkeltek és repültek...

„Ucczu te! az egész kormányzóság megmozdult!” dünnögött Csicsikov hátrahökölve s mihelyest a dámák megint visszaültek a helyeikre, ő újra vizsgálgatni kezdte: nem lehetne-e valamelyik arcz kifejezéséből, vagy valamelyik szempárból kitudni, ki írta a levelet? de sem az arcz kifejezésekből, sem a szemekből nem bírta kitudni, ki írta a levelet. Minden arczon, minden szemben oly valami, alig-alig észrevehető, meg nem fogható finomság tévedezett - ah! de még milyen finomság! - Óh, ezek az asszonyok! - gondolta magában Csicsikov, - az asszonyi nép olyan... - itt még a kezével is hadonászott, - egyáltalában szót se lehet rájuk találni. Próbálja meg csak valaki elmondani mindazt, a mi az arczaikon röpköd, mindazt a mosolygást, szempillantást... hát nem fog semmire sem menni. Már csak a szemök is oly végtelen birodalom, a melybe ha belemászik az ember, soha többé ki nem igazodik belőle. Se horoggal, se egyébbel ki nem húzzák onnan. Próbálja meg az ember például csak a természetüket elmondani: hogy az mily puha, bársonyos, cukros, - meg az Isten tudná, hogy még milyen! - lágy és érdes, sőt egészen epedő, vagy a hogy' némelyek mondják: érzéki és érzéketlen, - de még rosszabb az érzéki, - hát egyformán belekapaszkodik az ember szívébe, megrezegetti az ember lelkét egészen, mintha hegedű-vonóval húzgálnák. Egyszerűen nem talál rá az ember szavakat: az asszony az emberi nemnek a czafatos fele - egyéb semmi.

Bocsánat! Úgy látszik, hogy hősünk száján útszéli szó szaladt ki. Mit tehetünk róla? Ilyen már a sorsa az orosz írónak. Egyébiránt, ha az utczára való szó nyomtatásba került, annak nem az író az oka, hanem az olvasók, mindenek előtt pedig a magasabb körökhöz tartozó olvasók: ők azok főképpen, a kiktől soha egy valamirevaló orosz szót hallani nem lehet, míg francia, angol és német szót oly bőségesen használnak, hogy az már sok; aztán ezeket is képtelenül sokféle kiejtéssel hangoztatják: a francia szavakat orrhangan és racscsolva, az angolokat madárhangan, még madárczot is vágnak hozzá, sőt ki is nevetik az olyanokat, a kik nem tudnak hozzá madárczot vágni. Csak éppen az orosz szóval nem törődnek, legföljebb azt teszik meg patriotizmusból, hogy a nyaralójuk mellé orosz stílusú parasztházikót építtetnek. Ilyenek a magasabb körökhöz tartozó olvasók, meg azok is, a kik magokat a magasabb körökhöz számítják. S mégis kényes, válogatós ízlésűek. Mindenáron azt követelik, hogy mindig a legszigorúbb, legtisztább és legilledelemesebb nyelven írjunk, egyszóval azt akarják, hogy az orosz nyelv teljesen kiművelten hulljon le az égből, repüljön be az ő szájokba, nekik pedig ne legyen egyéb dolguk, csak a szájokat kítátani és odatartani a kész elé. Ha igaz: talányos az emberi nem női fele; de azért be kell ismernünk, tisztelt olvasóim, hogy vannak a világon még talányosabb dolgok is.

Csicsikov tehát teljesen képtelen volt kiokoskodni, hogy ki írhatta ő hozzá a levelet. Megpróbálván még figyelmesebben vizsgálódní, úgy látta, hogy a dámák részéről is olyasvalami mutatkozott, a mi egyszerre reménnyel és édes búval tölti el a szegény halandó szívét, s ezért megint csak így kiáltott föl: - Lehetetlen kitalálni! - Hanem azért ez egy cseppet sem zavarta az ő vídám hangulatát. Fesztelenül és ügyesen váltott néhány kellemes szót a hölgyek egynémelyikével, egyikhez-másikhoz olyan aprózott, vagy a mint mondani szokták: tipegő lépésekkel közeledett, mint a műkedvelő, apró termetű, ficsúros öreg-emberké, a kiket hímegeknek neveznek azért, mert igen gyorsan szaladgálnak a hölgyek körül. Tipegéseiben elég ügyesen hajtogatta magát jobbra, balra, s odaérve valamely dámához, rögtön rövid farkalakú, vagy pontos-vessző formájú krix-kraxot vont a lábával. A dámák nagyon meg voltak vele elégedve, s nemcsak egy csomó kellemességet és kedvességet találtak benne, de még valami méltóságoslat is láttak az arczában, sőt bizonyos Mars-szerű hadvezéri fensőbbiséget is,

a mi tudvalevőleg nagyon tetszik az asszonyoknak. Már anyyira is mentek, hogy versengtek érte; észrevévén ugyanis, hogy Csicsikov rendszeren az ajtó tájékán szokott elhelyezkedni, a hölgyek vetekedve siettek az ajtóhoz mentől közelebb álló székekre ülni, s a mint ez egynek legelőbb sikerült, csaknem kellemetlen história lett belőle, s többen, a kik szintén abba a helyzetbe szerettek volna jutni, az esetet kellett túl szemtelennek ítélték.

Csicsikov anyyira el volt foglalva a dámákkal való beszélgetésben, vagy jobban mondva: a dámák anyyira körülvették és elfoglalták őt a beszélgetéseikkel, elárasztva őt a legvilágosabbban célzó, finom allegóriákkal, - a melyeket mind ki kellett találni, s ettől még a veríték is kiverődött a homlokán, - hogy egészen megfélekedett az illendőségről: nem kereste föl mindenekelőtt a háziasszonyt. Csak akkor jutott ez az eszébe, mikor meghallotta a kormányzóné hangját, a ki már néhány pillanat óta állt előtte. A kormányzóné kissé kedveskedő, de egyúttal ravasz hangon és negédes fejbiczczentéssel szólt hozzá:

- Á! Ivánovics Pál, tehát ön...

A kormányzóné szavait pontosan visszaadni én nem tudom, de tele volt az olyan kedveséggel, a minőt a mi híres íróink elbeszéléseiben a hölgyek és urak szoktak egymásnak mondogatni, midőn ez írók különös kedvteléssel festik a szalonokat, fitogtatják a magasabb tónus ismerését, s a mely beszélgetések körülbelől ilyen szellemesek: „Talán bizony anyyira meghódították a kegyed szívét, hogy nincs már abban hely, sőt a legkisebb zugocska sem a kegyedtől könyörtelenül elfelejtettek számára?” Hősünk abban a szempillantásban visszafordult a kormányzóné felé s már éppen felelni akart neki, - valószínűleg nem kevesebb szellemességgel, mint a minővel élnek a divatos elbeszélések hősei, a Zvonszkíjak, Linszkíjak, Lidínek, Greminek és más katonai személyek, midőn véletlenül föltekintve, hirtelen megállt, mintha a mennykő csapott volna le mellette.

Előtte nem egyedül állt a kormányzóné, hanem karonfogva tartott egy tizenhat éves, üde, szőke, finom, kellemes, ovális arcú, kissé hegyes állú, bájos leánykát, a minőt a művészek a Madonnák festésénél bátran vehetnek mintául s a minő csak ritkaságképen fordul elő Oroszországban, a hol minden széles terpedtségre törekszik: hegyek, erdők, puszták, arcok, ajkak, lábak, - ugyanazt a szőke leánykát, a kit útközben látott, mikor Nozdrevtől jött, mikor a kocsisok vagy a lovak ostobasága miatt oly furcsán összezavarodtak a fogataik, összegubanczolódtak a lószerszámok s a mikor a szétbontásukra megjelent Mitya és Minyáj bátya. Csicsikov anyyira megzavarodott, hogy nem tudott okos szót mondani s az ördög tudja, hogy mit dünnyögött, de bizonyos, hogy olyan valamit, a mit már sem a Greminek, sem a Zvonszkíjak, sem a Lidínek nem mondanának.

- Ön még nem ismeri a leányomat? - kérdezte a kormányzóné, - éppen most jött ki a nevelőintézetből.

Csicsikov azt felelte, hogy szerencsés volt már véletlenül találkozni a kisasszonnyal; megpróbált még többet is mondani, de az sehogy sem sikerült. A kormányzóné néhány szót mondván, végre elment a leányával a terem másik végére, más vendégekhez, Csicsikov pedig csak állt tovább is a helyén, mint az olyan ember, a ki vidáman lép ki az utcára, hogy egyet sétáljon, mindent sorra nézegessen, s egyszerre csak megáll, mert eszébe jut, hogy valamit elfelejtett; pedig az ilyen embernél ostobábbat képzelni sem lehet: a gondtalan tekintet egyszeribe elröpül az arczáról; töri a fejét azon, hogy mit felejtett el: talán a zsebkendőjét? de a zsebkendő ott van a zsebében; talán a pénzét? de a pénze is a zsebében van; úgy látszik: mindene megvan, de valami láthatatlan szellem azt suttogja a fülébe, hogy valamit otthon felejtett. Immár megrökönyödten és sötéten nézi az előtte mozgó tömeget, a vágató fogatokat, az elhaladó ezred sisakjait és fegyvereit, a czégréket, de semmit sem lát jól. Így Csicsikov is egyszeribe egészen idegenül érezte magát a körülte hullámzó vendégsereg közt. Ez alatt a dámák illatos ajkairól nem egy célzatos mondás, kérdés repült feléje, mind csupa finom-

sággal és kedvességgel: „Szabad-e nekünk, szegény földi halandóknak megtudni, hogy miről ábrándozik ön?” - „Hol van az a boldog hely, a hol az ön gondolatai jelenleg csaponganak?” - „Szabad-e tudni annak a nevét, a ki önt az édes önfeledtség völgyébe sülyesztette?” S ő mindenre szórakozottsággal felelt s a kellemes mondások úgy elvesztek, mintha vízbe hullottak volna. Sőt annyira udvariatlan volt, hogy mihamar otthagya őket, olyan helyre menván, a honnan látni szerette volna, hogy hova ment a kormányzóné a leányával. Hanem a dámák - a mint látszott, - nem hagyták őt oly könnyen szabadúlni; mindegyik elhatározta magában, hogy a férfiakra nézve veszedelmesnek bizonyult minden lehetséges fegyvert fölhasználni s elkövet, a mit csak lehet. - Meg kell jegyeznünk, hogy némely hölgynek - azt mondom: némelynek, tehát nem mindegyiknek - megvan az a kis gyöngéje, hogy ha valami szépet talál magán, legyen az a homloka, szája vagy a keze - már azt képzei, hogy ez a sajátja oly elsőrendű s annyira fölűnik mindenkinek, hogy mindenki azt mondja felőle: „Nézzétek csak, nézzétek: mily gyönyörű görög orra van annak a dámának”, - vagy: „mily szabályos, bájoló homloka”. A kinek szép a válla, az biztosan azt gondolja, hogy a fiatal emberek mind el lesznek tőle ragadtatva, s a mint előttök elhalad, azok nem szűnnek meg ezt mondogatni: „Ah! mily remek vállak!” az arczára, hajára, orrára, homlokára pedig ügyet se vetnek, vagy ha igen, hát csak mint valami mellékes dologra. Így gondolkoznak némely hölgyek. Valamennyi hölgy eltökélte magában, hogy a lehető legbájolóbban fog táncolni s a lehető legnagyobb mértékben érvényesíteni fogja azon szépségét, a mely rajta kiválóbb volt. A postamesterné a keringőben oly epedően hajtotta oldalra a fejét, hogy láttára csakugyan valami fölindulást érzett, a ki látta őt. Egy igen kedves dáma, - a ki éppen nem azért jelent meg, hogy táncoljon, mert a mint maga mondta: egy kis tyúkszem támadt a jobb lábán s ugyanezért még posztó-czipőt is kellett húznia - végre sem állhatta meg és néhány fordulót ő is eljárt a posztó-czipőiben, de csak azért, hogy a postamesterné valahogy túlságosan sokat ne képzeljen magáról.

De mindez nem volt Csicsikovra a kívánt hatással. Rá se nézett a hölgyek csoportjára, hanem örökösen a lábujjhegyére gebeszkedett s úgy nézegette a fejeken át, hogy hová lehetett az a gyönyörű kis szőke, azután le is guggolt, úgy kutatva a vállak és háta alatt, míg végre sikerült fölfedeznie, hogy a keresett leányka ott ül az anyja mellett, a kinek a fején méltóságosan ingott-bingott valami keleties, tollas csalma. Úgy látszott, mintha Csicsikov rohammal akarta volna őket megvenni. Talán a tavaszi hangulat készítette, vagy valaki hátulról meglökte, elég az hozzá, hogy előre furakodott, nem nézve semmit az útjában; a szeszgyár-bérlő olyan könnyöklökést kapott tőle, hogy megingott s alig bírta a fél-lábán megállni, a mi ha nem sikerül, egész rendet dűtött volna le maga körül; a postamester félre ugrott s meglehetősen finom gúnnyal vegyes, bámuló tekintetet vetett rá, de Csicsikov azt észre sem vette: ő nem látott mást maga előtt, mint a távolban a kis szőkét, annak a hosszú szárú keztyűjét. A kis szőke úgy ült ott, hogy kétségtelenül lehetett látni rajta: mennyire ég a vágtyól, hogy végig repüljön a parketten. A közelben pedig négy pár immár ugyancsak rakta a mazúrkát; a czipő-sarkak kopogtak s egy sorhadbeli törzskapitány testével, lelkével, kezével, lábával dolgozott, olyan figurákat vágva ki, a milyenről soha senki nem is álmodhatik. Csicsikov elsodródott a mazúrka mellett, csaknem a táncoló sarkait érve, s egyenesen oda tartott, a hol a kormányzóné ült a leányával. Hanem oda érve, igen szerényen közeledett hozzájuk, nem tipegett oly fűrgén és ficsúrosan a lábaival, sőt kissé meg is zavarodott s minden mozdulatában valami ügyetlenség mutatkozott.

Nem lehet bizonyosan megmondani, hogy csakugyan fölbredt-e hősünkben a szerelem érzelme; az is kétséges, hogy az efféle urak, tudniillik, a kik nem valami testesek, de nem is valami szikarak, képesek-e a szerelemre; mindazonáltal itt oly különös dolog történt, oly valami, a mit ő maga sem tudott magának megmagyarázni: úgy tetszett neki, - a mint ezt később maga is bevallotta, - mintha az egész bál, minden zajával, beszédeivel egy pillanatra valahol

távolabb lett volna; mintha a hegedűk és trombiták valahol a hegyek mögött zengtek volna; mintha mindent olyan köd lepett volna el, a minőnek a képeken a mezőket festik. És ebből a ködös, túl-túl festett mezőből világosan és határozottan csak a bájos kis szőke finom körvonalai emelkedtek ki; az ő tojásdad-gömbölyű arczocskája, finom, de nagyon finom termete, a minő csak az intézetből kikerült leánykáknak van az első hónapokban, az ő fehér, csaknem egyszerű ruhácskája, a mely könnyedén és szépen fogta körül mindenütt fiatalos, kerek, ép körvonalú tagjait. Az egész leányka olyan volt, mint egy játék-báb, a melyet gondosan faragtak elefántcsontból; egyedül csak ő fehérlett ki az ő áttetsző, fényes mivoltában a szürke és áthatatlan tömegből.

Az élet már olyan, hogy még a Csicsikovok is poétákká lesznek az élet némely pillanataiban; no de a poéta szó talán mégis sok. Hanem az bizonyos, hogy egészen fiatal embernek, csaknem huszárnak érezte magát. Üres székét látván a kormányzóné és leánya mellett, rögtön elfoglalta azt. A beszélgetés eleinte nem akart megindulni, hanem aztán valahogy mégis csak ment, sőt Csicsikov már neki is tüzesedett volna, de... Legnagyobb sajnálatunkra meg kell itt jegyeznünk, hogy az előkelő és magas állású férfiak a hölgyekkel való beszélgetésben kissé nehézkesek; ebben csak a hadnagyok a mesterek, de legföljebb csak a kapitányi rang-fokozatig. Hogy hol veszik ehhez a képességeket, azt az Isten tudja; úgy látszik, hogy nem is valami bölcs dolgokat fecsegnek, hanem azért az őket hallgató kisasszony csak úgy reng ültében a nevetéstől; ellenben a polgári tanácsos Isten tudja, hogy mit nem hord össze; vagy arról beszél, hogy Oroszország igen nagy álladalom, vagy bókot mond, a mely persze elég elmésen van kigondolva, csak az a baja, hogy rettenetes könyv-szaga van; ha pedig valami mulatságos dolgot mond, akkor ő maga hasonlíthatatlanul többet és jobban nevet, mint a hallgatója. Ezt azért jegyezzük meg itt: hadd tudják meg az olvasók, hogy miért ásítózott a kis szőke a mi hősünk beszélgetése alatt?

A mi hősünk azonban ezt észre sem vette, mialatt egy csomó kellemes történetet beszélt el azokból, a melyeket különböző helyeken és különböző alkalmakkor már gyakran elmondott, úgymint: a szimbirszki kormányzóságban Bezpecsnj Ivánovics Szofroniusznál, a kinek akkor jelen volt a leánya, Szofronovna Adél s ennek három sógornője: Gavrilovna Mária, Gavrilovna Alexandra és Gavrilovna Adelhajda; azután a rjazáni kormányzóságban Perekrojev Fedorovics Fedornál; továbbá a penzai kormányzóságban Pobjedonoszknyj Vaszilyevics Florusnál és ennek testvérénél, Vaszilyevics Péternél, a hol jelen voltak: Mihajlovna Katalin sógorasszony s ennek két unokatestvére: Fedorovna Róza és Fedorovna Emilia; úgyszintén a vjátkai kormányzóságban Varszonofjevics Péternél, a hol jelen volt a jegyese nőtestvére Jegorovna Pelagéja, és az unokahúga Rosztiszlavna Zsófia két mostoha nőtestvérével: Alexandrovna Zsófiával és Alexandrovna Maklatúrával.

Csicsikov viselkedése a legnagyobb visszatetszéssel találkozott az összes dámák részéről. Ezek egyike készakarva elhaladt mellette, hogy ezt a visszatetszést vele éreztesse, sőt a kis szőkét is meglehetősen fitymálva suhintotta meg tömött ruha-fodrával, a válla körül röpködő-pattogó szalaggal meg úgy manőverezett, hogy annak a vége a leánykának az arczát is érintette; ezzel egyidejűleg a Csicsikov háta mögött a hölgyek szájából az ibolya-illattal együtt eléggé metsző és mérges megjegyzések törtek elő. De ő vagy csakugyan nem hallotta azokat, vagy úgy tett, mintha nem hallaná, de ezt ugyan rosszul cselekedte, mert a hölgyek véleményeit lenézni nem szabad; meg is bánta ő ezt, de csak később, tehát - persze - már későn.

A minden tekintetben jogos fölháborodás igen sok arczon mutatkozott. Bármily nagy volt is a társaságban a Csicsikov tekintélye, s habár ő milliomos volt is, meg az arczában is valami méltóság, sőt bizonyos Mars-szerű hadvezéri rátermettség mutatkozott, de vannak dolgok, a melyeket a dámák meg nem bocsátanak senkinek sem, még ha az illető olyan nagy úr is, - s

akkor röviden szólva: jaj annak! Vannak esetek, a melyekben a nő, ha még oly gyöngye is a jelleme a férfiúéhoz viszonyítva, egyszeribe erősebb lesz nemcsak a férfinál, de a világon mindennél.

A Csicsikov részéről tapasztalt, szinte akaratlan elhanyagolás még bizonyos összetartásra is bírta a dámákat, a mely végveszélybe dönthette volna Csicsikovot azért, hogy leült arra a bizonyos székre. Véletlenül mondott száraz és közönséges szavaiban metsző czélzásokat kerestek. A baj tetézésére valami fiatal ember ott helyben satirikus verset írt a tánczó társaságról, a mi nélkül tudvalevőleg egy kormányzósági bál sem lehet el. Ezt a verset rögtön Csicsikovnak tulajdonították. Az ingerültség nőttön-nőtt s a dámák zugokba gyűlve a legnagyobb kellemetlenségeket beszéltek róla, a szegény kis szőke pedig tökéletesen meg volt semmisülve, ítélete ki volt mondva és aláírva.

Ekközben pedig hőszűnkre roppant kellemetlenség várt az alatt, míg a kis szőke ásítózott s Csicsikov különféle történeteket beszélt el neki (még a görög philosophust, Diogenest is érintve). A hátsó szobák egyikében feltűnt Nozdrev. Az ebédlőnél került-e elő vagy a kis zöld vendég-látóból, a hol a szokottnál is élénkebb whist-játék folyt, s a maga jószántából jött-e ki, vagy kilökték: elég az hozzá, hogy vidáman, zajosan jelent meg, karonfogva az állami ügyészt, a kit valószínűleg már hosszabb idő óta vonszolt magával, mert a szegény állami ügyész jobbra-balra forgatta sűrű szemöldökeit, mintha eszköz után nézne, a melynek segítségével megszabadulhatna e karonfogva végzett barátságos utazástól. Valóban: ez tőrhetetlen volt.

Nozdrev bátorságot szedvén magába két csésze téából, - a mely persze jól meg volt rumozva, - könyörtelenül hazudozott. Csicsikov, a mint őt távolról meglátta, még áldozatra is kész volt, arra tudniillik, hogy elhagyja irígylésreméltó helyét s a mennyire csak lehet, gyorsan távozzék; mert semmi jót nem remélt a jelentkező találkozástól. De legnagyobb bajára éppen akkor jött hozzá a kormányzó, rendkívül örvendezvén, hogy megtalálta Ivánovics Pált s megállítván, arra kérte őt: legyen bíró közte és két dáma közt azon kérdésben, hogy tartós-e a mai szerelem, vagy sem? ekközben pedig Nozdrev már meglátta őt s egyenesen neki tartott.

- Á! kherzoni földesúr! - kiáltott Nozdrev, közelebb jöve és oly szilajúl kaczagva, hogy csak úgy rengett friss, tavaszi rózsához hasonló, piros arcza. - Nos? mennyi holtat vásároltál? Nem is tudja, méltóságos uram, - harsogott a kormányzóhoz fordulva, - hogy ő holt lelkekkel kereskedik! De bizony Isten! Hallod-e, Csicsikov, egész barátságosan mondom neked, mindenkinek hallatára, ő méltósága előtt, hogy én téged fölakasztatnálak; Isten ucsse fölakasztatnálak.

Csicsikov azt sem tudta: él-e, hal-e?

- Higyje el, méltóságos uram, - folytatta Nozdrev, - hogy mikor ő azt mondta nekem: „Adj el nekem holt lelkeket”, én majd megrepedtem nevettemben. Ide jövök ma, hát hallom, hogy három millió ára jobbagyságot vásárolt átköltöztetésre. Szép átköltöztetés! Hiszen velem holtakra alkudott. Hallod-e, Csicsikov, nagy bestia vagy te, bizony Isten, nagy bestia! Itt mondom ezt szemedbe, ő méltósága előtt... igaz-e, ügyész úr?

De az ügyész, meg Csicsikov, sőt a kormányzó is, annyira megzavarodtak, hogy nem tudtak mit szólni; azalatt pedig Nozdrev, nem törődve semmivel, félittasan folytatta:

- No már, pajtás, te, te... nem megyek el tőled addig, míg meg nem mondd, hogy minek vettél te holt lelkeket? Hallod-e, Csicsikov, azt mondom én neked, hogy szégyeld magad; hiszen magad is jól tudod, hogy neked jobb barátod nincs, mint én. No hát, itt van most ő méltósága is... igaz-e, ügyész úr? Nem is képzeled, méltóságos uram, mennyire ragaszkodunk mi ketten egymáshoz, más szóval, egyszerűen mondom: ha most azt mondaná ön, - a mint itt állok, azt mondaná nekem: - „Nozdrev, mondd meg őszintén, ki drágább neked: a szülő apád

vagy Csicsikov?” - én arra azt felelném: „Csicsikov”, - de bizony Isten! Megállj csak, szívem, hadd ragasztok rád egy *baiser*-t. Már csak engedje meg, méltóságod, hogy őt megcsokolhassam. No, Csicsikov, ne is ellenkezzél, engedd meg, hogy egy baisert nyomhassak a te hófehér arczodra.

Nozdrev olyan lökést kapott az ő *baiser*jével, hogy csaknem végigesett a földön. Erre mindenki otthagya és senki sem hallgatott rá többé. Hanem a holt lelkek vásárlásáról mondott szavai mégis csak elhangzottak, még pedig egész harsányan és oly hangos kaczaj kíséretében, hogy még azok figyelmét is fölkellették, a kik a terem legszélső szögletében álltak. Ez az ujság oly különösnek látszott, hogy mindenki elképedt és ostobán kérdő tekintettel bámult. Csicsikov észrevette, hogy a dámák közül többen epés, gúnyos nevetéssel néztek össze, s némelyek arczán oly kétértelmű kifejezés volt látható, a mely még jobban növelte zavarát. Hogy Nozdrev nagy hazug: azt mindenki tudta és senkit sem lepett meg, ha ilyen határozott képtelenségeket hallott tőle; de a halandó ember már úgy van alkotva, hogy azt szinte lehetetlen megérteni: bármily hitvány légyen is a hír, egyik halandó okvetetlenül közli azt a másikkal, már csak azért is, hogy így kiálthasson föl: „Nézd csak, milyen hazugságot találtak ki!” A másik halandó pedig készségesen tartja oda a fülét, ámbár később azt mondja: „Ez tökéletes hazugság, nem is érdemes rá hallgatni.” Azután pedig rögtön keres egy harmadik halandót, a kinek azt elbeszélje s a kivel együtt kiálthasson föl ilyen méltatlankodással: „Mily hitvány hazugság!” Ez utóbbi pedig bejárja az egész várost s a halandók, a hányan csak vannak, kedvökre kibeszélik magukat, azután pedig bevallják, hogy az egész szót sem érdemel és kár rája szót vesztegetni.

Ez az eset, a mint látszott, nagyon lehangolta hősünket. Bármily haszontalan is az ostoba emberek beszéde, néha éppen elég arra, hogy megzavarja az okos embert. Csicsikov kezdte magát kényelmetlenül és kellemetlenül érezni, éppen úgy, mintha szépen kifényesített csizmával egyszerre valami sáros, bűdös dágványba lépett volna; egyszóval rosszul érezte magát, nagyon rosszul. Megpróbálta, hogy kiverje az esetet a fejéből, igyekezett szórakozni, leült a whistezők közé, de minden próbája úgy ment, mint a görbe kerék: kétszer játszott ki idegen színt s egészen megfeledkezvén arról, hogy kétszer ugyanegy kártyával nem üthet, egészen nekibódult, s erővel el akarta venni a más ütését. A törvényszéki elnök nem bírta megérteni, hogy Ivánovics Pál - a ki oly jól, sőt mondhatni: finoman játszik, - olyan vastag hibákat ejthetett s még az ő pikk-királyát is „behajtotta”, a melyben pedig ő - a mint maga mondta - úgy bízott, mint az Istenben. Persze a postamester, az elnök, sőt a rendőrkapitány is sokat évődtek a mi hősünkkel, hogy talán bizony szerelmes, sőt hogy ők tudják is, hogy Ivánovics Pálnak a szíve mitől fáj, de még azt is, hogy ki nyilazta meg azt; de mindez nem derítette föl őt, bármennyire igyekezett is nevetni és tréfálkozni. A vacsoránál sem bírta magát összébb szedni, ámbár az asztalnál igen kedves vendégsereg ült, s Nozdrevet már rég kivezették, mert már magok a hölgyek is észrevették, hogy túlságosan botrányosan viselte magát: a füzértáncz alatt leült a földre és a tánczoló ruhái után kapkodott, a mi a hölgyek szerint már igazán hallatlan dolog volt. - A vacsora igen vidáman folyt le: a háromkarú gyertyatartók, virágbokréták, gyümölcs- és czukortartók s boros üvegek körül ülők arczain a legfesztelenebb vidámság és elégedettség mutatkozott. A katonatisztek, dámák, frakkos vendégek - mind csupa kedvesség volt, szinte a túlzásig. A férfiak fölugráltak és siettek el- venni a szolgálától az étkefogásokat, hogy valami rendkívüli ügyességgel odatarthassák a dámáknak. Egy ezredes a szószos csészét a meztelen kardja végére téve, tartotta egy dáma elé. Az élemedett korú férfiak, a kik közt volt Csicsikov is, hangosan vitatkoztak, együtt falva be a szavakat a hal- vagy marha-sülttel, a melyet kegyetlenül megmustároztak, s olyan tárgyról vitatkoztak, a melyek iránt máskor a mi hősünk is erősen érdeklődött; de most olyan volt, mint valamely messze útról jött, fáradt és törődött ember, a kinek sehogy sem fog az esze, s

nem képes semmibe sem beletalálni magát. Meg sem várta a vacsora végét és sokkal korábban ment haza a szállására, mint máskor.

Ott, abban a kis szobában, a melyet már ismer az olvasó, a komót-szekrényvel torlaszolt ajtajával s a szögletekből koronként kinézegető sváb-bogaraival, csak oly nyugtalan gondolatok zaklatták őt, mint a milyen nyugtalanul viselte magát az a karosszék, a melyen ült. Szívében kellemetlenséget, zavart érzett; valami nehéz üresség volt annak a fenekén. - Hogy az ördög vinne el mindnyájukat, a kik a bálakat kitaláltatok! - mondogatta haragosan. - Ugyan mitől van olyan jókedvetek? A kormányzóságban rossz az aratás, nagy a drágaság, de nekik azért bál kell. Hogy' felöltöztek az asszonyok! Bizonyosan belekerült egynémelyiknek a ruhája ezer rúbelbe is. Hadd fizesse majd a paraszt, vagy még a magunkféle is. Hiszen azért fogadnak el a hivatalnokok megvesztegetéseket, azért adják el a lelküket, hogy a feleségeiknek egy-egy shawl-kendőt vagy egyéb haszontalanságot vehessenek, mert a guta tudja jobban, hogy minek nevezik mindazt a cifraságot! És miért? Azért, nehogy valamely repedtsarkú Szidorovna azt mondhasa, hogy a postamesternének volt a legkülönb ruhája. Ezért aztán csak úgy dobálják az ezer rúbeleket. És tele van a szájok, egyre azt kiabálva: „Bál, bál! mulatság!” Az ám! hitványkodás; nem orosz szokás, nem orosz természet szerint való mulatozás, hanem az ördög tudja, hogy micsoda: felnőtt, nagykorú emberek feketébe öltözve, mint a manók, egyszerre csak kiugranak a középbe s elkezdik össze-vissza ránczigálni a lábaikat. Némelyik még azt is megteszi, hogy mialatt a bolondját járja a párjával, s a lábait vitézkötés bogaihoz hasonló vonalakban rugdalja, mint valamely kecskebak, azalatt a szomszédjával a legkomolyabb dolgokról beszélget... Majmolás, csupa majmolás! Mert a franczia ember negyven éves korában is éppen olyan, mint volt tizenöt éves korában, hát rajta! legyünk mink is olyanok! Nem, ez már igazán... minden bál után úgy érzi magát az ember, mintha valami bűnt követett volna el s még visszaemlékezni sem akaródzik rá. Az ember feje olyan üres, mintha valamely nagyúrral beszélgetett volna; a nagyúr mindenről beszél, könnyedén mindent érint, mindent elmond, a mit könyvekből kapkodott ki, föltálat mindent tarkán, csínosan, de mindebből nem marad semmi sem az ember fejében; csak azután látja az ember, hogy ha valamely egyszerű kupeczczel beszél, a ki nem tud egyebet, mint a maga dolgát, de azt jól és alaposan tudja, hát még az is többet ér, mint a nagyurakkal folytatott csiri-csaré. Hát ugyan mit lehetne kipréselni egy ilyen bálból? Hát ha egyszer valamely írónak eszébe jutna, hogy leírja azon jeleneteket a maguk valóságában? Hiszen a könyvben is csak oly érthetetlen volna az, mint természetben. Micsoda is az: erkölcsös vagy erkölcstelen összejövétel? az ördög tudja! Köp egyet rá az ember, aztán becsapja a könyvet.

Ily kedvezőtlen véleménynyel volt Csicsikov általában a bálók felől, de úgy látszik, hogy méltatlankodásának más, különös okai is voltak. Bosszankodása főképpen nem a bál ellen irányult, hanem az bántotta őt inkább, hogy oly rosszul járt, hogy egyszeribe olyan furcsa színben tűnt föl a jelenvoltak előtt; hogy olyan különös, kétséges szerepet kellett ott játszania. Hiszen igaz, hogy okos ember szemével nézve a dolgot, látta ő, hogy mindez ostobaság; hogy bolond ember szava nem sokat jelent; kivált most, mikor a fődolog már rendbe van hozva úgy, hogy jobban sem kell. De az ember különös teremtés; éppen azoknak a kedvezőtlen véleményétől félt ő, a kiket semmire sem becsült, a kiket oly élesen elítélt magaviseletök és öltözködésök miatt. S ez annyival inkább bántotta, mert a dolgot jól felgondolva, belátta, hogy a kellemetlenség oka részben maga volt. De magamagára nem haragudott s ebben - természetesen - igaza volt. Mindnyájunknak megvan az a kis gyengénk, hogy magunk iránt egy cseppecskét engedékenyek vagyunk, s inkább valamely közeli emberünket keressük ki bűnbakúl, a kire bosszúságunkat zúdítjuk, például a szolgánkat, vagy valamely hivatalnokot, a kivel dolgunk akadt, a feleségünket, vagy végül a széket, a melyet úgy odadobunk az ajtóhoz, hogy összetörik a karja, háta: hadd tudja meg, hogy mi az a harag. Csicsikov is hamar talált ilyen közel álló embert, a kire rárakott mindent, a mit csak haragja szült. Ez a közelálló ember

Nozdrev volt, s annyi bizonyos, hogy ezt annyira ellátta Csicsikov jobbról is, balról is szitkai fergetegével, mint a hogy' a ravasz falusi bírót, vagy bérkocsist szokta ellátni az utazó, tapasztalt százados vagy tábornok, a ki a szinte klasszikus káromkodásokhoz még sok újat és ismeretlent is mellékel, a melyeket ő maga talált ki. Sorra vevődött Nozdrevnek minden atyafisága s a családja fölmenő tagjai különösen sokat szenvedtek.

De a míg Csicsikov gondolataitól és álmatlanságtól gyötörtetve a karszékében ült s Nozdrevet és atyafiságát szemenszedett áldásokban részesítette, míg előtte a faggyú-gyertya pislogott, a melynek kanóczára már régen fekete sapka verődött össze, annyira, hogy minden pillanatban kialvással fenyegetődött, míg a sötét, vak éjszaka bebámult az ablakán s már készült a közeledő reggeltől megszürkülni, a mennyiben már a kakasok is kukorékolnak valahol a távolban s a teljesen álomba merült városban talán valahol el is indult egy-egy durva köpenyeges, nem tudni, milyen rendű és rangú ember az oroszoktól annyira kitaposott úton, a kocsmá felé: - a város másik végén olyan eset történt, a mely még kellemetlenebbé tehetné a mi hősünknek úgyis eléggé kellemetlen helyzetét. A város távoli utczáin és sikátorain egy különös fogat csörgött-zörgött végig, a melyről nehéz lett volna megmondani, hogy a szekerek és kocsik melyik osztályához tartozik. Nem hasonlított sem tárántászhoz, sem hintóhoz, sem bricskához, de inkább valamely roppant nagyhasú, kerekerekre nőtt görögdinnyéhez. A dinnye pofája, vagyis az ajtaja, a mely valamikor sárgára lehetett mázolván, igen rosszul zárult, mert igen elhanyagolt állapotban voltak a sarkai és kilincse, s csak zsinnyel voltak jól-rosszul összekötözve. A dinnye belseje tömve volt zacskókhoz hasonló párnákkal, takarókkal, derék-aljakkal, kenyeres-zsákkal, kalácsokkal, süteményekkel, pogácsákkal, percekkel. Sőt felül még tyúk-pástétom és sózott hús is kandikált ki. A kocsik hátulján inasforma ember állt háziposztóból készült kabátban, kissé őszbe csavarodó szakállal, egyszóval olyan alak, a kiről azt szokták mondani, hogy *jó figura*. A rozsdás tengelyvas és kapcsok nyikorgása és csikorgása fölébresztette a város túlsó szélén szendergő éjjeli baktort, a ki felkapván az alabárdját, félálmban teli tüdejéből elrikkantotta magát, hogy: „Ki az?”, de látván, hogy senki, s csak a nagy nyikorgást hallván, megfogott a gallérján valami vadállatot s egy lámpáshoz menve, rögtön elkommantotta azt a körmén, ezek után pedig letévé az alabárdját, az ő lovag-rendi szabályai szerint újra elaludt. A dinnye elé fogott lovak minduntalan leestek térdeikre, mert nem voltak megvasalva, s ezenkívül - a mint látszott - a nyugodalmas városi kövezet is egészen ismeretlen volt előttük. A rozszant alkalmatlanság, miután még néhány utcán keresztül ki- és befordult, végre bekanyarodott egy sikátorba s ott a kis Miklós-templom mellett megállt a prépost kapuja előtt. A dinnyéből egy krispines, fejkendős leányka mászott ki, s oly dörömbözést vitt véghez a kapun, hogy férfinak is becsületére vált volna; (a hátúlsó bakon ülő inast úgy kellett később a lábánál fogva leránczigálni, mert úgy aludt, mint a megmetszett.) A kutyák ugatni kezdtek s a kapu végre kinyílván, nehezen ugyan, de végre is elnyelte az otromba úti-alkalmatlanságot. A dinnye farakásokkal, tyúkólakkal és egyéb szerszámokkal megrakott, szűk udvaron állt meg; ott kimászott belőle a gazdája: Korobocska földesasszony és kollégiumi titkárné.

Ez az öreg asszonyosság Csicsikov elútazása után oly rendkívüli nyugtalanságot kezdett érezni a miatt, hogy hátha nagyon megcsalták, hogy nem aludván egymásután három éjjel, elhatározta, hogy, ámbár a lovai nincsenek megvasalva, beutazik a városba s ott egész bizonyosan megtudakolja: hogy' kelnek a holt lelkek s nem csalták-e meg őt? mert az is meglehet, hogy ő - a mitől Isten őrizzen - talán fél- vagy harmadrész-áron adta el a magáét. Hogy ennek milyen következményei lettek, azt megtudhatja az olvasó azon párbeszédéből, a mely két dáma közt folyt le. Ez a párbeszéd... no, de jobb lesz, ha ezt a párbeszédet külön fejezetben adjuk elő.

KILENCZEDIK FEJEZET

Reggel, jóval korábban, mint mikor N. városban látogatásokat szoktak tenni, egy narancs-színű, kékoszlopos és magas földszintes házból egy dáma röppent ki elegáns, koczkás köpenyegben, kíséretében inassal, a ki százgallérú köpenyeget, simára vasalt, aranyzsinóros kalapot viselt. A dáma rögtön, szokatlan sietéssel röpült fel a bejárat előtt álló hintó le-bocsátott hágóján. Az inas becsapta a kocsiajtót, felfordította a hágsót, s a hátúlsó bakra fölkapaszzkodva, rákiáltott a kocsisra: „Hajts!”

A dáma egy frissiben hallott újdonságot vitt magával s égett a kívánságtól, hogy azt mentől előbb továbbadja. Minden perczen kinézett a kocsi ablakán s nagy bosszúságára mindig azt látta, hogy még messze van útjának céljától. Úgy tetszett neki, mintha minden ház hosszabb volna a szokottnál; a fehér kis szegényekháza apró ablakaival tűrhetetlenül hosszúnak látszott neki, annyira, hogy utoljára sem bírta magát túrtóztatni és felkiáltott: - Átkozott épület! hisz' ez sohasem ér véget! - A kocsis meg már kétszer kapott intést: - Gyorsabban, Andris, gyorsabban! Ma kiállhatatlanul lassan hajtasz! - Végre megérkezett. A kocsi megállt egy emeletes, szürkészínű, ugyancsak fából épült ház előtt, a melynek ablakai fölött csínos domború képek voltak, közvetlenül az ablak alatt magas rács és karcsu oszlopocskák, a rácson belül vékonyka fák, egészen fehér színt mutatva az utca porától, a melyet sohasem tisztogattak le róluk. Az ablakokban cserepes virágok látszottak, azután egy papagály a kalitkájában himbálódzva s csőrével egy rézkarikába fogódzva, végül két kis kutya, a napon sütkérezve és aludva. Ebben a házban érkezett hölgy legbensőbb barátnője lakott.

A szerző nagyon meg van akadva: hogy' nevezze meg a két hölgyet a nélkül, hogy megharagudjanak rá, mint megharagudtak régen is. Kigondolt nevet adni nekik - veszedelmes. Bármilyen nevet találjunk is ki, valahol, a nagy ország valamely zugában végre is akad valaki, a ki a költött nevet viseli s bizonyosan halálosan megharagszik, azt mondván, hogy a szerző külön odautazott azzal a czéllal, hogy megtudjon róla mindent: ki- s miféle ő, milyen zekét hord, milyen Ivanovna Agrafénának udvarol és mi a kedves étele. Ha csak a rangjuk szerint nevezzük meg őket: az még veszedelmesebb. Mostanában nálunk valamennyi hivatalos és rangbéli ember annyira ingerült, hogy mindent, a mit nyomtatásban olvas, egyszeribe személyes czélzásnak tekint; úgy látszik: ez már benne van a levegőben. Elég annyit mondani valamely városról, hogy egy ostoba ember lakik benne: mindjárt megvan a személyeskedés; rögtön előugrik valamely tisztos külsejű úr és kiabálni kezd: - Én is ember vagyok, tehát én is ostoba vagyok? - Egy szóval, rögtön eltalálja, miről van szó. Ugyanazért ilyen kellemetlenségek elkerülése czéljából azt a dámát, a kihez vendég érkezett, úgy fogjuk megnevezni, mint a hogy őt N. városban egyhangúan hívják: *minden tekintetben kellemes hölgy*. Ehhez az elnevezéshez ő törvényes úton jutott, mert igazán semmit sem sajnált, hogy a legnagyobb mértékben kellemesnek bizonyuljon, habár, persze, a kellemeskedésin mindig átütött az asszonyi természet általános tulajdonsága és kellemes szavaiban gyakran éles gombostűszúrásokat osztogatott. Attól a haragtól meg Isten őrizzen, a mely a szívében felforrt olyan dáma ellen, a ki valamiképpen vagy valamiben elsőbb akart volna lenni, mint ő. Mindezen tulajdonságait azonban a kormányzósági városokban föltalálható lehető legfínomabb udvariasság alá rejtette. Minden mozdulata csupa ízlés volt, még a verseket is szerette, sőt néha még a fejét is ábrándosan tudta tartani s mindenki egyetértett abban, hogy ő valóban minden tekintetben kellemes dáma. A másik, vagyis a vendégül érkezett dámát, miután annak nem volt ilyen sokoldalúsága egyszerűen csak *kellemes dámának* fogjuk nevezni.

A vendég érkezése fölébresztette a napon alvó kis kutyákat: a hosszúszerű Adélt, a ki rendesen a maga szőrével takaródzott és a vékonylábú Potpourrit. Mind a kettő perezbe kanyarított farkkal és csaholva jelent meg a pitvarban, hol a vendég letette köpönyegét s divatos szabású ruhában maradt, nyakán hosszú boával, jázmin-illatot terjesztve megjelenésé-

vel a szobában. Mihelyt a minden tekintetben kellemes hölgy az egyszerűen kellemesnek megérkezéséről értesült, azonnal kiszaladt elibe a pitvarba. A dámák kezet fogtak, összecsókolódtak, fölkiáltottak, mint az intézetbeli leány-barátok mindjárt az intézetből való kikerülésök után, mikor még a mamáik nem értek rá fölvilágosítani őket, hogy az egyiknek a papája szegényebb és rangban is lejjebb álló, mint a másiké. A csókok olyan hangosan czuppogtak, hogy a kis kutyák megugatták, a miért néhány zsebkendő-csapást kaptak; azután a két dáma bevonult a vendéglátó szobába, a mely, természetesen, kék volt, pamlaggal, tojásdad asztallal, sőt bársonnyal bevont ablak-ellenzőkkel is; nyomukban bevonult, még mindig morogva, a nagyszőrű Adél is s a magas, vékony lábú Potpourri.

- Ide, ide, ebbe a zugocskába, - szólt a háziasszony, a pamlag szögletébe ültetve vendégét; - így ni! Itt van ez a párnácska is.

S ezt mondva, egy kis párnácskát gyömöszölt a vendég háta mögé. A párnára olyan ábrázatú lovag volt pamuttal hímezve, a minőt általában hímezni szoktak; az orra olyan, mint egy létra, az ajka pedig mint egy négyzet.

- Ah, beh örülök, hogy olyan kegyes volt... Csak hallgatok, hallgatok: hiszen - mondok - valaki kocsin érkezett; de gondolom magamban: ki lehet az ilyen korán? Párásá azt mondja, „a vicze-kormányzóné”, én meg azt mondom: „No köszönöm szépen! megint itt van az a fél-kegyelmű, hogy halálra untasson”, s már éppen ki akartam üzeni, hogy nem vagyok itthon.

A vendég már rá akart térni a dologra s elmondani az ujságját, de a minden tekintetben kellemes hölgynek egy fölkiáltása más irányt adott a beszélgetésnek:

- Jaj, milyen kedves szín! - kiáltott föl, t. i. a minden tekintetben kellemes hölgy, az egyszerűen kellemes ruhájára tekintve.

- Igen: nagyon kedves. Hanem Fedorovna Prászkovja azt mondja, hogy jobb volna, ha a kockák kisebbek s a babok nem fehérszínűek lennének, hanem kékek. A nőtestvéremnek is küldtem egy ruhára valót; de az már igazán oly bájos, hogy ki sem lehet mondani. Képzeld csak, kérem: a lehető legvékonyabb csíkok, a minőt csak képzelni lehet, a földje kék, a csíkokon pedig fölvaltva pontocskák és virágocskák, pontocskák és virágocskák... Egyszóval: páratlan szépségű. Határozottan el lehet mondani, hogy olyan szép még nem is volt a világon.

- De, édesem, az nagyon is tarka.

- Jaj, dehogy tarka.

- De tarka.

Meg kell jegyeznünk, hogy a minden tekintetben kellemes hölgy némiképpen materialista volt, nagyon szeretett ellent mondani, kételkedni és sok mindent tagadott az életben.

Az egyszerűen kellemes hölgy kijelentette újra, hogy biz' az egyáltalán nem tarka, aztán hozzátette:

- Gratulállok: a zsinórok kimentek a divatból.

- Hogy-hogy?

- Úgy, hogy helyettök rojtokat viselnek.

- Ah, a rojt nem szép.

- Pedig most csak rojtot és rojtot hordanak: a köpenyegen is rojt, a ruhaujjon is rojt, a vállon is rojt, a ruha-aljon is rojt, mindenütt rojt.

- No, az már nem lehet szép, Ivanovna Zsófia, ha mindenütt rojtot alkalmaznak.

- Ellenkezőleg, Grigorjevna Anna, nagyon is kedves: kettős szegéssel, széles hasítékkal, fölül pedig... De még jobban elcsodálkozik, ha megtudja, hogy... Képzelve csak: a derekat most még hosszabbra szabják, elől fodrosan s az első részen a halcsontok rendkívül hosszan leérnek; a szoknya egészen duzzadt formába szedődik, mint volt a krinolin korában, sőt hátul még egy kis vattát is raknak be, hogy szép kerekséget mutathasson, s ezt úgy hívják, hogy: *belle femme*.

- No, az már egyszerűen hallatlan, - mondá a minden tekintetben kellemes dáma, méltóságos mozdulattal kapva föl a fejét.

- Tökéletesen igaza van: hallatlan, - felelt az egyszerűen kellemes hölgy.

- Már én nem bánom, akárki akármit mond is, én ugyan nem fogom ezt a divatot fölvenni.

- Én magam is... Igazán, ha fölgondolja az ember, hogy mire nem vetemedik néha a divat... az már igazán hallatlan. Tisztán csak tréfa kedvéért kértem el a húgomtól a szabás-mintát; Malánya már hozzá is fogott a varrásához.

- Hát kegyednek már szabás-mintája is van hozzá? - kiáltott föl a minden tekintetben kellemes hölgy, nem minden benső izgatottság nélkül.

- Van; a húgom hozta.

- Édes lelkecském, minden szentekre kérem: adja ide nekem is.

- Ah, már odaígértem Fedorovna Prászkovjának. Talán majd ha attól visszakapom.

- Ugyan ki fog Fedorovna Prászkovja után hátul ballagni? Nagyon különös volna a kegyed részéről, ha a jó barátneját megkerülve, idegennek adná az elsőséget.

- Hiszen ő unoka-néném!

- Ugyan miféle nénje: a férje részéről! Nem, Ivánovna Zsófia, hallani sem akarok róla; ez azt jelentené, hogy kegyed meg akar engemet sérteni... Látom, hogy már nem szeret engem, látom, hogy meg akar szakítani velem minden ismeretséget.

Szegény Ivánovna Zsófia nagyon meg volt akadva. Maga is érezte: mily erős kereszt-tűzbe került. „Nesze neked: mért dicsekedtél!” Szerette volna ezért a saját nyelvét túvel megszukkálni.

- Nos, hát a mi Don Juánunk mit csinál? - kérdezte ekközben a minden tekintetben kellemes hölgy.

- Ah Istenem! Én meg itt ülök kegyed előtt hiában! Ez már csakugyan nagyszerű! Tudja-e, Grigorjevna Anna, hogy mi hozott engem ide?

Itt a vendég lélekvétele meggyorsult, szavai, mint a vércsék, készek voltak egymást kergetni s csak olyan embertelenség állíthatta meg őt, mint a minőt az őszinte barátné tanúsított.

- Dicsérheti, magasztalhatja nekem, - szólt az, a szokottnál nagyobb élénkséggel, - én nyíltan kimondom, a szemébe is megmondom neki, hogy haszontalan ember, haszontalan, haszontalan, haszontalan...

- De hallgassa meg hát, a mit mondani akarok!

- Elhíresztelték, hogy ilyen meg olyan derék ember, pedig egyáltalában nem az; az orra is... a lehető legkellemetlenebb orr.

- Engedje meg, édes lelkem, Grigorjevna Anna, engedje meg már, hogy szóhoz jussak. Hiszen az, a mit én el akarok mondani, egy história, *ce qu' on appelle une histoire!* - mondta a vendég, csaknem kétségbeesetten és tökéletesen könyörgő hangon.

Nem árt megjegyezni, hogy a két dáma beszélgetésében igen sok volt az idegen szó, sőt több hosszú francia szólás is. De bármennyire elismerje is a szerző azt a nagy hasznot, melyet a francia nyelv Oroszországnak hajt, bármily elismeréssel viseltetik is a mi felsőbb köreink iránt, a melyek a nap minden órájában francziául beszélnek, - természetesen: csupa hazafiaságból, - mindazáltal nem mer semmiféle idegen szokat behozni ebbe a poémába. E szerint hát folytassuk oroszúl.

- Micsoda história?

- Ah édesem, Grigorjevna Anna! Ha el tudná képzelni azt a helyzetet, a melyben én voltam! Képzeld: hozzám jön ma a prépostné, a Kirill atya felesége s mit gondol kegyed? hogy ki- és miféle az a mi kedves jövevényünk? mi?

- Hogyan? hát talán a prépostnénak is udvarolt?

- Ah, Grigorjevna Anna, ha csak udvarolna! Hallja csak, hogy mit beszélt a prépostné. Megérkezett hozzá - azt mondja - Korobocska földesasszonyság egész rémülten, halál-sápadtan és elkezdett beszélni, de miket beszélni! hallgassa csak: valóságos regény; egyszerre csak egy vak éjszakán, mikor már az egész ház aludt, a kaput döngetni kezdik, de oly rettenetesen, hogy el sem lehet képzelni; aztán kiabálnak hozzá: „Nyissátok ki, nyissátok ki, mert ha nem, betörjük a kaput”. Mit szól hozzá? Hát micsoda Don Juan az ilyen?

- Ki az a Korobocska? talán valami fiatal özvegy?

- Dehogy! öregasszony.

- Ah, ah! Tehát öregasszony után vetette magát? No, tisztelem akkor a mi dámáink izlését! Ugyancsak megválasztották, hogy kibe szeressenek bele.

- De kérem, Grigorjevna Anna, egyáltalában nem arról van szó, a mit kegyed gondol. Hanem képzelje csak el, hogy megjelenik tetőtől talpig fegyverben, mint valami Rinaldo Rinaldini és így szól: „Adja el nekem - azt mondja - a holt lelkeit”. „Nem adhatom el, mert meghaltak”. - „Nem - azt mondja - nem haltak meg azok; az már az én dolgom, hogy meghaltak-e vagy sem - azt mondja és azt kiáltja: nem holtak azok!” Egyszóval roppant botrányt csinált: összefutott az egész falu, a gyerekek rínak, mindenki óbégat, egyik ember nem érti a másikat, röviden: *horreur, horreur, horreur!* Nem is képzelem, Grigorjevna Anna, mennyire felizgatott engem ez a dolog, mikor meghallottam. „Galambocskám, nagyasszonyom - szólt hozzám az én Máskám, - nézze meg csak magát a tükörben: milyen sápadt”. - „Kisebb gondom is nagyobb nekem most a tükörnél - mondok, - Grigorjevna Annához kell mennem, hogy elmondjak neki mindent”. S rögtön parancsot adok, hogy fogjanak be; Andris kocsis azt kérdezi tőlem, hogy hova hajtson s én nem tudok neki felelni, csak nézek a szemébe, mint a bolond; azt hiszem: azt gondolta felőlem, hogy megtébolyodtam. Ah, Grigorjevna Anna! el sem képzelheti, milyen izgatott voltam.

- Ez mégis különös, - szólt a minden tekintetben kellemes dáma; - vajon mit akarnak jelenteni azok a holt lelkek? Megvallom, hogy én nem értem. Most már másodszor hallok azokról a holt lelkekről; s a férjem még azt mondja, hogy Nozdrev hazudik; de valaminek mégis csak kell benne lenni.

- Elképzelheti a helyzetemet, Grigorjevna Anna, mikor én ezt meghallottam. „Most pedig - azt mondja Korobocska - nem tudom - azt mondja - hogy mit csináljak. Aláíratott velem - azt mondja - valami hamis iratot s ledobott az asztalra tizenöt rúbelt; én - azt mondja - tapasztalatlan, támasz nélkül való özvegyasszony vagyok, semmihez sem értek...” No hát ez aztán szép eset. De még csak halvány fogalma sincs kegyednek arról, hogy mennyire fölizgatott engem ez a dolog.

- No már akárki akármit mond: itt nem holt lelkekről van szó; ez alatt valami más rejlik.

- Én is azt mondom, - válaszolt az egyszerűen kellemes dáma bizonyos meglepetéssel s azonnal erős vágyat érzett megtudni azt, hogy mi lehet az, a mi ez alatt rejlik? Meg is kérdezte lassan tagozott szavakkal: - No, és mit gondol: mi rejlik alatta?

- Hát kegyed mit gondol?

- Hogy én mit gondolok? Én, az igazat megvallva, azt sem tudom már, hogy mit gondoljak.

- Mégis csak szeretném tudni, hogy mi a kegyed felfogása erre nézvést.

De az egyszerűen kellemes hölgy nem tudott mit mondani. Csak hüledezett, hanem hogy valami határozott véleményt mondjon, arra nem volt képes; erre neki sokkal inkább, mint akárki másnak, gyöngéd baráti tanácsra volt szüksége.

- No hát hallja csak, hogy mik azok a holt lelkek, - mondta a minden tekintetben kellemes dáma, mialatt a vendég csupa figyelemmé vált: a fülecskéi maguktól megnyúltak, ő maga följebb emelkedett annyira, hogy nem is ült és nem is támaszkodott a pamlagra s bár kissé testesecske volt, egyszeribe megvékonyult, hasonlítani kezdett a könnyű pehelyhez, a mely röpködve száll tova a szellő fúvásától.

Így változik át a vadászkuttyákat kedvelő orosz úr, midőn az erdőbe érve lesi, hogy no most mindjárt kiugrik a fölzaklatott nyúl, így változik át lovával és fölemelt ostorával együtt megdermedt figyelemmé, lóporrá, a mely most mindjárt tüzet kap. Szemei egészen bevájódnak a levegőbe s íme: ő már eléri a vadat, már hatalmába keríti azt, bár mennyire ellene támadjon is az egész hó-viharos puszta, telefújva hósziporkákkal, száját, bajuszát, szemét, szemöldökét és hódprémes sapkáját.

- A holt lelkek... kezdte a minden tekintetben kellemes dáma.

- Nos, nos? - türelmetlenkedett a vendég.

- A holt lelkek...

- Jaj, beszéljen már, az Istenre kérem, beszéljen.

- A holt lelkek dolga csak ürügy, a mely alatt egészen más valami rejlik, még pedig az, hogy Csicsikov meg akarja szöktetni a kormányzó leányát.

Ez a fölfedezés igazán váratlan volt és minden tekintetben rendkívüli. Az egyszerűen kellemes dáma ezt hallva, majd sóbálvánnyá vált, halálsápadt lett és komolyan erőt vett rajta az ideges fölindultság.

- Jaj, Istenem! - kiáltott föl, összecsapva a kezét, - ezt már igazán nem hittem volna.

- Én pedig, az igazat megvallva, mindjárt sejtettem, hogy miről van szó, mihelyt kegyed megszólalt, - felelt a minden tekintetben kellemes hölgy.

- Hát micsoda nevelés ezek után az az intézetbeli, Grigorjevna Anna? Szép ártatlanságok kerülnek ki onnan.

- Micsoda ártatlanság? A fülem hallatára olyanokat beszélt, hogy azt én - megvallom - ismételni sem merem.

- Tudja, Grigorjevna Anna, fáj az ember szíve, ha látja: mennyire jutott már az erkölcsiség.

- A férfiak meg bele vannak bolondulva. Én meg, őszintén megvallva, nem találok rajta semmit.

- Rettenetesen affektál.

- Óh, édes lelkem, Grigorjevna Annám, olyan, mint a kőszobor: semmi kifejezés az arcában.

- Ah, mennyire affektál! De mennyire! Istenem, mennyire affektál! Ki tanította rá, nem tudom, de én még nem láttam nőt, a ki annyira affektált volna!

- Lelkem, hiszen olyan, mint a kőszobor és sápadt, mint a halál.

- Jaj, ne is mondja, Ivánovna Zsófia, hiszen Istentelenül festi magát.

- Hova gondol, Grigorjevna Anna, hiszen olyan, mint a kréta, valóságos kréta.

- De édesem: én mellette ültem; ujj-vastagságnyi pirosító van rajta s úgy válik és hűll le róla, mint a vakolat. Az anyja tanította rá, a ki ugyancsak kaczer teremtés, de a leánya még fölül fogja múlni az anyját.

- No kérem, még ha olyan erős esküt tesz is rá, én azt mondom, vesszenek el rögtön a gyermekeim, a férjem és minden vagyonom, hogy ha egy csepp, de csak egy parányi pirosító is van rajta.

- Ugyan mit beszél, Ivánovna Zsófia! - kiáltott föl a minden tekintetben kellemes dáma, összecsapva a kezét.

- Jaj beh furcsa kegyed, Grigorjevna Anna. Bámúlom kegyedet, - mondta az egyszerűen kellemes dáma, szintén összecsapva a kezét.

Nem tűnik az föl furcsának az olvasó előtt, hogy a két hölgy egészen különböző véleményen volt az iránt, a mit csaknem egy és ugyanazon időben láttak? Valóban sok olyan dolog van a világon, a minek már az a sajátsága, hogy az, ha egy valamely dáma ránéz, hát fehérnek látszik, ha pedig valamely másik néz rá, hát olyan pirosnak, mint a vörös áfonya.

- No hát, még egy bizonyíték arra nézve, hogy a kisasszony sápadt és fehér, - folytatta az egyszerűen kellemes dáma, - mintha most történnék, úgy emlékszem rá, hogy ülök Manilov mellett és azt mondom neki: „Nézze csak, milyen sápadt a házikisasszony!” Igazán, csak olyan fajankónak is tetszik az a leányka, mint a milyenek a mi férfaink. A mi Don Juanunk meg... Jaj, beh ki nem állhattam! El se tudja képzelni, Grigorjevna Anna, mennyire ki nem állhattam.

- Igen, de akadtak hölgyek, a kik nem maradtak közönyösek iránta.

- Talán én, Grigorjevna Anna? No, már ezt ne mondja, kérem!

- Hiszen nem is kegyedről beszélek; mintha bizony kegyeden kívül senki sem lett volna ott.

- Nem, nem, Grigorjevna Anna! Engedje megjegyezmem, hogy én nagyon jól ismerem magamat; legföljebb más dámákról mondhatja azt, olyanokról, a kik a hozzáférhetetlenek szerepét játszzák.

- Már megbocsásson, Ivánovna Zsófia! Engedje tudtára adnom, hogy én velem efféle botrány soha sem történt. Más valakivel talán, de én velem - már megengedjen...

- Hát miért veszi magára? Hiszen más dámák is voltak ott, még olyanok is, a kik dulakodva foglalták el az ajtó melletti székeket, hogy közelebb lehessenek hozzá.

No, az egyszerűen kellemes hölgy eme szavai után elkerülhetetlennek látszott a vihar kitörése; de nagy meglepetésünkre mind a két dáma egyszerre elcsendesedett és egyáltalában semmi sem tört ki. A minden tekintetben kellemes hölgynek eszébe jutott, hogy a legújabb divatú ruha szabás-mintája még nincs a kezei között, az egyszerűen kellemes hölgy pedig arra gondolt, hogy nem tudta még meg az ő őszinte barátnéja fölfedezésének részleteit, ugyanazért a béke hirtelen helyre állt. Egyébaránt nem is lehet mondani a két dáma egyikéről sem, hogy kellemetlenkedő természetűek lettek volna, általában nem is volt bennük semmi gonoszság, csak úgy, szóra szót adva, önmagától keletkezett bennök némi vágy az iránt, hogy meg-

megcsípjék egymást, némi kis élvezetet érezvén abban, hogy adott alkalommal így szólhassanak magukban: „Nesze neked!” A szíveknek különféle vágyai vannak, úgy a nőknél, mint a férfiaknál.

- Csak azt nem bírom én fölfogni, - mondotta az egyszerűen kellemes dáma: hogy' szánhatta rá magát Csicsikov, mint jövevény ember, olyan merész lépésre. Lehetetlen, hogy a dologban bűnrészesek ne legyenek.

- Hát kegyed azt hitte, hogy nincsenek?

- De ki lehet az, a ki segédkezik neki?

- Hát akár Nozdrev.

- Hogy Nozdrev?

- Miért ne? egészen neki való dolog. Hiszen tudja tán, hogy Nozdrev el akarta adni, vagy jobban mondva: el akarta kártyázni a tulajdon édes apját.

- Óh Istenem, milyen érdekes híreket hallok én kegyedtől! Eszem ágába sem jutott volna, hogy még Nozdrev is bele van a históriába keverve.

- Én ilyesmit mindig föltételeztem róla.

- Ha fölgondolja az ember: mi minden történik a világon. No hát lehetett-e azt képzelni akkor, mikor Csicsikov a városunkba megérkezett, hogy ilyen különös vállalkozásra adja magát? Jaj, Grigorjevna Anna, ha tudná: mily izgatott vagyok. Ha nem bírnám a kegyed rokonszenvét és barátságát, bizony, örvény szélén képzelném magamat... Azt mondja az én Máskám, látván, hogy én olyan sápadt vagyok, mint a fal: „Nagyasszonyom - azt mondja - olyan fehér, mint a fal”. „Máska - feleltem én - azzal én most nem gondolok”. Hát ez lett a dolog vége! És még Nozdrev is! no, szép eset, annyi igaz!

Az egyszerűen kellemes hölgy még nagyon szerette volna a leányszöktetés részleteit is hallani, tudniillik, hogy hány órákor fog az végbe menni, stb., de ezzel már sokat is akart. A minden tekintetben kellemes dáma egyenesen kijelentette, hogy semmit sem tud. Hazudni nem tudott - csak föltételezett egyet-mást, - a mi egészen más dolog, - de azt is csak olyankor, mikor a föltételezés benső meggyőződésén alapúlt; ha pedig meg volt a benső meggyőződése, akkor ugyancsak megállta a helyét és hiába próbálkozott volna vele disputálni bármely ügyvéd, ha még oly tehetsége lett volna is mások meggyőződésének a megváltoztatására, - majd meglátta volna ő vele szemben, hogy mi az a benső meggyőződés! Hogy a két dáma végre teljesen meggyőződött a felől, hogy a mit előbb csak föltételeztek, az tiszta valóság: - ebben nincs semmi különös. Mink, tudományos emberek is - a mint magunkat nevezni szoktuk - csaknem egészen úgy cselekszünk, s bizonyítékokul a mi tudományos eszmélkedéseinket használjuk. A tudós eleinte úgy jár el, mint valamely nem közönséges csaló: szerényen, mérsékelten, a legbékésebb kérdéssel kezdi: „Vajon valamely vidék nem ettől meg attól a tótól vette-e a nevét?” vagy: „Vajon ez az okmány nem valamely későbbi korba való-e?” Idézi mindjárt egyik és másik régi író s mihelyt valami kis célzást lát, vagy ha csak úgy rémlik is neki, hogy célzás van a szövegben, rögtön vakmerő lesz, fölbuzdúl, komázva beszél a régi szerzőkkel, kérdéseket tesz nekik és maga felel meg azok helyett, egészen megfélelkezve arról, hogy félnék találgatással kezdte; most már azt hiszi, hogy mindent lát, hogy a dolog világos s okoskodását ilyen szavakkal végzi: „Íme tehát így meg így volt a dolog, íme: ezt meg azt a népet kell itt érteni! Íme: ilyen néző pontból kell ezt a tárgyat vizsgálni”. Erre már csak a katedráról kell a dolgot nyilvánosságra hozni - s a legfrissebb fölfedezésű igazság elindul az ő világra szóló körútjára és követőket, híveket gyűjt magának.

Míg a két dáma ily sikeresen és szellemesen megoldotta a szövevényes kérdést, a vendéglátóban megjelent az állami ügyész az ő örökösen mozdulatlan arczával, sűrű szemöldökével és kancsal szemével, A dámák egymás szavába vágva, siettek neki elmondani a történeteket, a holt lelkek vásárlását, a kormányzó leányának megszőktetésére való tervet, s annyira kihozták a sodrából, hogy bármily sokáig állt is egy helyben, bármint pislogott is a balszemével, bármint veregette le szakálláról a zsebkendőjével a tubákot, nem bírt egy szót sem megérteni. Úgy is hagyták magára a hölgyek s indultak rögtön neki a városnak, egyik erre, a másik arra, hogy mindenkit föllármázzanak. Ezt a föladatot valamivel több, mint félóra alatt sikerült is nekik végrehajtani. A város föl volt kavarva; minden forrt, bár senki sem tudta, miről van szó. A dámáknak sikerült az embereket úgy elvakítani, hogy egy ideig mindnyájan, - de főképpen a hivatalnokok - egészen meg voltak bódorodva. Eleinte éppen olyasmit éreztek, mint az álmos iskolásfiú, a kinek korábban fölébredt társai „huszárt”, vagyis tubákkal behintett papirdarabot dugnak az orrába. Ez, a mint ébredése közben az alvó teljes szuszogásával magába szippantja a tobák-port, fölébred, fölugrik, széjjel néz, mint a bolond, kimereszti a szemét s nem bírja megérteni: hol van, mi történt vele, csak azután veszi észre a naptól megvilágított falakat, a szoba szögleteiben megbújt pajtások kaczagását s az ablakon benéző, fölkelő reggelt, a mely ezer meg ezer madár-hangtól zajos, a nádas közt csillogó patakot, a melyet már egészen elleptek a fürdő, meztelen gyerekek - s csak ezek meglátása után érzi végre, hogy „huszár” van az orrában. Tökéletesen ilyen volt a város lakóinak és hivatalnokainak a helyzete. Mindenki megállt, mint a birka, kimeresztve a szemét. A holt lelkek, a kormányzó leánya és Csicsikov rendkívül furcsán kavarogtak a fejeikben, csak később, az első megbódorodás elmúltával kezdték azokat némiképpen egyenkint megkülönböztetni, követeltek bővebb fölvilágosítást és haragudtak, látván, hogy a dolog semmiképpen sem akar világosabb formát öltetni. „Micsoda mese az a holt lelkekről? Nincs semmi értelme a holt lelkeknek, hát hogy’ venne valaki holt lelkeket? hol van olyan bolond? ki adna azokért pénzt? mi hasznát veheti valaki a holt lelkeknek? aztán hogy’ kerül ebbe a kormányzó leánya? Vagy ha Csicsikov el akarta szőktetni a kormányzó leányát: minek vásárolt ehhez holt lelkeket? Ha meg holt lelkeket vásárolt, akkor minek a kormányzó leányát megszőktetni? Talán ajándékkul akarta adni neki a holt lelkeket? Milyen ostoba mende-monda mindez! Micsoda eljárás az, hogy alig fordul meg az ember, máris olyan históriát találnak ki, a melynek semmi értelme sincs... De ha megvan a mende-monda, csak kell valami okának lenni? Micsoda oka lehet a holt lelkek vásárlásának? Semmi oka. Az egész nem egyéb szószátyárkodásnál, ostobaságnál, agyrémnél, hogy az ördög vinné el mind!”

Egyszóval szóltak-szapúltak, az egész város a holt lelkekről, a kormányzó leányáról és Csicsikovról beszélt és fenekestül felfordult minden. Mintha vihar forgatta volna föl az addig békén szendergő várost. Kimásztak odúikból mindazok a rég elfelejtett alakok, a kik már néhány év óta hálókabátban kuczorogtak otthon, ráhárítva ez elbúvásuk okát vagy a csizma-diára, mintha az szűk csizmát varrt volna nekik, vagy a szabóra, vagy a részeges kocsisra; mindazok, a kik már rég megszakítottak minden ismeretséget, s a kik - a mint mondani szokás - már csak a Henyei és Szundikáló földesurakkal tartották fenn az ismeretséget, (ezek pedig jeles nevek, a melyek az Oroszországban nagyon használatos *henyélni* és *szundikálni* igékből származnak épp úgy, mint ez a mondás: „*ugyan látogassuk meg Szendergőéket és Hortyogóékat*”, a mely mondással jeleznek minden mélységes alvást oldalt, hanyatt és minden egyéb helyzetben, szuszogással, orr-sípólással és egyéb muzsikával); mindazok, a kiket nem lehetett kicsalni a házaikból a legdrágább hallevessel, a legízesebb pisztránggal, szájban szinte elolvadó legfínomabb pástétomokkal sem; - röviden: kisült, hogy a város élénk is, nagy is, a lakossága is sűrű, mint a hogy’ annak lenni kell. Előkerült bizonyos Pafnútyevics Szyszoj és Karlovics Makdonald, a kikről soha senki nem is hallott; a vendéglátó termekben megjelent egy rendkívül nyurga, ellőtt kezű invalidus, olyan magas termettel, a minőt soha senki nem látott; az utczákon ismeretlen födeles kocsik, soha nem látott fogatok, hintók, bricskák

jelentek meg - és előállt az a helyzet, a melynél azt kiáltják: „Gyere ki Kati, forr a szurok!” Más időben, más körülmények közt az ilyen hírek tán figyelmet sem keltettek volna; de N. városa már réges-régen semmi hírt sem kapott. Nem volt már három hónap óta még olyasmi sem a városban, a mit a székhelyeken úgy neveznek, hogy *commerage* s a mi tudvalevőleg éppen az a városra nézve, mint annak idején az élelmiszerek beszállítása.

A folyó beszélgetésekben hirtelen két, egymással homlokegyenest ellenkező vélemény képződött s hirtelen két egymással szemben álló párt keletkezett: a férfiak és nők pártja. A férfiak pártja, - ez volt a lehető legtökéletlenebb, - figyelmét főképpen a holt lelkekre irányozta. A nők pártja kizárólag csak a kormányzó leányának a megszőktetése dolgával foglalkozott. Meg kell adni a dámáknak, hogy ebben a pártban hasonlíthatatlanul nagyobb rend és körültekintés uralkodott. Úgy látszik: az már együtt jár az ő rátermettségükkel, hogy ők mint gazdasszonyok, jó rendet tudnak tartani. Minden lépésük élénk és határozott volt, világos és szemmel látható formát öltött, megmagyarázódott, megtisztítódott, egyszóval: mindig teljes kép volt az eredmény. Kiderült, hogy Csicsikov már régóta szerelmes a kormányzó leányába, hogy gyakori légyottjuk volt a kertben, holdvilágos éjjeleken, hogy a kormányzó feleségül is adná hozzá a leányát, mert Csicsikov gazdag ember, akár valamely zsidó, de az a bökkenő, hogy Csicsikov feleséges ember, csak elhagyta a feleségét, (honnan tudták meg, hogy Csicsikovnak felesége van - ezt senki még csak nem is sejtette), hogy Csicsikonné, a kit reménytelen szerelem gyötör, rendkívül megható levelet írt a kormányzónak s Csicsikov látván, hogy a leányka apja és anyja beleegyezését semmiképpen sem nyerheti meg, elhatározta magát a szőktetésre. Más házaknál ugyanezt valamelyest másképpen beszélték: hogy Csicsikovnak egyáltalában nincs felesége, de mint finom és csak bizonyosra vállalkozó, tapasztalt ember, azon kezdte a dolgot, hogy előbb a leányka mamáját környékezte meg, azzal kötött titkos szívbeli viszonyt s csak azután kérte meg attól a leánya kezét; de az anya félvén, hogy a vallással ellenkező bűnt követhetne el és lelkiismereti furdalást érezvén, kereken megtagadta beleegyezését és ez az igazi oka annak, hogy Csicsikov a leány megszőktetésére határozta el magát. Mindehhez még sok magyarázat és helyreigazítás járult, a szerint, a mint a hír tovább és tovább terjedt, eljutván egész a legfélreesebb sikátorokba is. Oroszországban pedig az alsóbb rendbeliek nagyon szeretnek a felsőbb rendbeliek botránnyairól beszélgetni, ugyanazért e dolgról olyan házikókban is beszélgettek már, a melyek lakói Csicsikovnak soha színét se látták, még jobban magyarázgatták az esetet, még többet tettek hozzá. A tárgy perczről-perczre érdekesebbé vált, napról-napra bevégzettebb formát nyert, végül teljes bevégzettségében eljuttatták azt magának a kormányzónénak a saját füleibe. A kormányzóné, mint család-anya és a város elsőrangú asszonya, végül mint nő, nem is álmodván ilyesmiről, rendkívül meg volt sértve a históriától s minden tekintetben igazolt haragra lobbant. A szegény kis szókének oly viharos jelenete volt a mamájával, a minőt nem minden tizenhatesztendő leányka él át. Megindult a kérdések, faggatások, lehordások, fenyegetések, szemrehányások, intések zuhataga annyira, hogy a kis szóke könyekre fakadt, rítt és nem tudott egy szót sem megérteni, a kapusnak pedig kiadatott a rendelet, hogy Csicsikovot soha és semmi ürügy alatt nem fogják fogadni.

A nők, elvégezvén a dolgukat a kormányzónét illetőleg, a férfiak pártja felé fordultak, igyekeztvén azokat a magok pártjára hódítani, azt állítván, hogy a holt lelkek csak ürügy arra nézve, hogy az alatt minden gyanút el lehessen hárítani és a szőkest sikeresebben végrehajtani. A férfiak közül csakugyan többen át is mentek a nők pártjára, annak ellenére, hogy társaik részéről igen erős lehordásban részesültek, megkapván a „vénasszonyok” és „szoknya-hősök” titulust, a mi tudvalevőleg igen sértő elnevezés a férfiakra nézve.

De bármennyire ellenkeztek és berzenkedtek is a férfiak, az ő pártjukban nem volt olyan rend, mint az asszonyokéban. Náluk minden nyers, faragatlan, esetlen, szögletes, rendetlen volt, a fejekben csupa zavar, ellenmondás, ingadozás, a gondolatok formátlansága; - röviden:

mindenből kirítt a férfiúi üres, durva, nehézkes természet, a mely nem alkalmas sem házi berendezkedésre, sem szívbeli meggyőződésekre, a mely nem tud hinni, renyhe, örökös kétkedéssel és szokatlan félnépséggel van tele. A férfiak azt mondogatták, hogy az egész história képtelenség, hogy a kormányzó leánya megszőkötése inkább huszárnak, mint polgári embernek való, hogy Csicsikov nem teszi azt meg, hogy az asszonyoknak csak a nyelve jár, hogy az asszony olyan, mint a zsák: a mit bele tesznek, azt viszi el magában; hogy a földolog, a mire a figyelmet irányozni kell: a holt lelkek, a melyek különben hogy mit jelentenek, azt az ördög tudná jobban, hanem hogy azért azok valami nagy csúfságot rejtenek magukban. Miért gondolták a férfiak, hogy a holt lelkek valami csúfságot rejtenek magukban, azt rögtön megmondjuk.

A kormányzóság részére új főkormányzót neveztek ki. Oly esemény, a mely a hivatalnokokat tudvalevőleg mindig izgatottá teszi: megindúlnak a szemlék, vizsgálások, kutatások, revíziók és egyéb hivatalos kellemetlenkedések, a melyekkel a följobbvaló az ő alárendeltjeit szokta megtraktálni. „No, - gondolták a hivatalnokok, - ha az új főkormányzó megtudja, mily ostoba hírek keringenek a városban, olyan haragra lobbanhat, hogy végünk lesz!” A közegészségügyi felügyelő rögtön elsápadt; Isten tudja: mit képzelt, de a többi közt azt is, hogy hátha a *holt lelkek* alatt a kórházakban és egyebütt a forró láztól nagyobb számban megholtakat találják érteni, - a mely betegség ellen nem tettek meg a kellő óvó-intézkedések, - s hogy hátha Csicsikov nem egyéb, mint a főkormányzói hivatalból titkos vizsgálatra kiküldött hivatalnok? Mindjárt közölte is ezt a törvényszéki elnökkel. Az elnök azt felelte, hogy ez ostobaság, de nyomban ő maga sápadt el, azt a kérdést tévén föl magának: hátha a Csicsikovtól megvásárolt lelkek csakugyan holtak? ő pedig megengedte, hogy ezekre adásvevési szerződést kössenek, sőt ő maga is szerepelt, mint a Plyuskin meghatalmazottja: - mi lesz, ha ezt megtudja a főkormányzó? El is mondta ezt az aggodalmát egynek s másnak, s egyszerre csak elsápadtak ám azok is; a félelem ragadósabb, mint a ragályos nyavalya s egy pillanat alatt megy át egyikről a másikra. Egyszeribe mindenki olyan hibákat fedezett föl magában, a melyek nem is voltak meg benne. A *holt lelkek* szavait oly határozatlanul hangoztatták mindenfelé, hogy még az iránt is gyanakodtak: nincs-e azokban valami célzás a hirtelen halállal kimúltak hamaros eltemetésére, mert csak nemrégiben fordult elő két ilyen eset. Az egyik eset valami szolvycsegodszi kupeczekkel történt, a kik vásárra jöttek a városba és vásár után usztyszyszolyszki kupecz-társaikat megvendégelték, - megvendégelték orosz módra, de németes toldalékkal: puncscsal, limonádéval, balzsamokkal és egyebekkel. A vendégség annak rendje és módja szerint verekedéssel végződött. A szolvycsegodszi kupeczek halálra verték az usztyszyszolyszkiakat, bár ezektől ők is kemény ütések kaptak a vékonyukba, a fejök búbjára és az orrukra, annak bizonyítékául, hogy az Istenben megboldogultak is jóra való öklökkel rendelkeztek. A győzedelmesek egyike olyat kapott az orrára, hogy az egészen behorpadt, annyira, hogy egy félujjnyira sem látszott ki a fészkeből. A győzelmes kupeczek beismerték tettöket, kijelentvén, hogy egy kicsikét biz' ők mulatoztak. Híre járt, hogy a büntető eljárás alatt mindnyájan letettek volna egy-egy szép, kerek summácskát; de ezt senki sem tudja bizonyítani; a megejtett vizsgálatból kiderült, hogy az usztyszyszolyszki emberek megégtek s úgy is temették el őket, mint tűzhalállal kimúltakat. - A másik, csak nemrégiben történt eset a következő volt: Vsivája-Szpjesz falucska kincstári jobbágyai, egyesülve Borovki és Zadirajlovo falucska hasonló jobbágyaival, el akarták tüntetni a föld színéről a kerületi rendőrséget, ennek ülnöke, bizonyos Drobjázskin személyében, még pedig azért, mert a kerületi rendőrség, azaz Drobjázskin már nagyon is gyakran tisztelgette meg őket látogatásaival, a mi néha felér a járványos forró lázzal, s mert a gyakori látogatás oka az lett volna, hogy a kerületi rendőrség néminémű szívbeli gyöngeséggel bírván, szaporán kacsintgatott a falusi menyecskékre és lányokra. Bizonyosan azonban a dolog nem tudható, habár a parasztok vallomásaiból nyilván kitűnt, hogy a kerületi rendőrség olyan pákosztos volt, mint a macska, hogy ők azt már nem egyszer figyelmeztették, sőt egyszer meztelenül meg is ugrasztották egy házból, a

hová belopózkodott. Persze: a kerületi rendőrség megérdemelte a büntetést szívbeli gyöngeségéért, hanem a Vsivoj-Szpjesz és Zadirajlovó falvak parasztjait sem lehetett fölmenteni az ön-bíráskodás miatt, ha ugyan tényleg résztvettek a gyilkosságban. De az ügy talányos volt, a kerületi rendőrséget holtan találták meg az úton, az uniformisa, vagy kabátja már csupa rongy volt, az arcát pedig föl sem lehetett ismerni. Az ügy megjárta a rendes bíróságot s följutott végre a legfőbb ítélőszékhez, a hol zárt ajtók mögött így bírálták el az esetet: minthogy bizonyosan nem tudható, ki volt az igazi tettes a sok paraszt közül, minthogy továbbá Drobjázskin már holt ember, következésképp nem sok haszna volna belőle, ha meg is nyerné a pert, a parasztok pedig élők, következésképp érdekükben áll, hogy az ő javukra szóljon a döntés, mindezek következtében ítéltetik: Drobjázskin ülnök maga volt a hibás, midőn igazságtalanul és jogtalanul zaklatta Vsivoj-Szpjesz és Zadirajlovó falu parasztjait, különben pedig gutaütéstől halt meg, a mint szánkán hazafelé hajtattott. - Mindenki láthatja, hogy az ügy egész kereken volt elintézve, de a hivatalnokok, nem tudni, miért, azt gondolták, hogy bizonyosan ezen holtakról van most szó. - Ezen fölül még az is történt, hogy mintegy készakarva, éppen abban az időben, mikor a hivatalnok urak különben is nehéz helyzetben voltak, egyszerre két írat is érkezett a kormányzóhoz. Az egyikben az volt mondva, hogy beérkezett jelentések és följelentések szerint az ő kormányzóságában egy hamis-bankó-csináló lappang különféle álnevek alatt, s hogy azonnal indítsák meg a legszigorúbb nyomozásokat. A másik írat a szomszéd gubernium kormányzójától jött egy, a törvényes büntetés elől megszökött rabló dolgában, felszólíttatván minden hatóság, hogy minden gyanús, útlevél nélkül járó embert azonnal le kell tartóztatni. A két hivatalos írat a hivatalnokokat végképp megrökönyítette. Az előbbeni találgatások és következtetések mind halomra dültek. Azt persze nem lehetett föltételezni, hogy itt Csicsikovra vonatkozhatnék valami, mindazáltal a mint külön-külön valamennyien egybevetették a körülményeket, s fölgondolták, hogy ők még mindig nem tudják, ki s mi voltaképpen az a Csicsikov, hogy az maga is igen homályosan nyilatkozott a saját személyéről, s bár említette, hogy sokat szenvedett hivataloskodása idején az igazságért, de ez mind nem elég világos dolog; s a mint ekközben arra gondoltak, a mit Csicsikov úgy fejezett ki, mintha neki sok kellemetlensége lett volna, mert még az élete ellen is törtek, hát még jobban eltűnődtek: e szerint hát veszedelemben forgott az élete; e szerint hát üldözték őt; e szerint hát olyasvalamit követett el... De hát ki is ő voltaképpen? Persze, azt nem lehet róla föltételezni, hogy hamis pénzt csinált volna; még kevésbbé azt, hogy rabló lett volna - a külseje egészen szolid; de mindemellett végre is kicsoda ő? S a hivatalnok urak most tették föl maguknak ezt a kérdést, a melyet mindjárt eleinte, vagyis a mi poémánk első fejezetében kellett volna föltenniök. Elhatározták, hogy előbb még tudakozódní fognak azoknál, a kiktől a jobbágyokat vásárolta, hogy megtudják legalább azt: miféle vásár volt az? hogy mit kell voltaképpen a *holt lelkek* alatt érteni, hogy nem árulta-e el ő, ha véletlenül is, elszólásképpen, vagy mellékesen, mik az ő voltaképpeni szándékai s nem mondta-e meg valakinek, hogy kicsoda ő? Mindenekelőtt Korobocskához fordultak, de azzal nem sokra mentek; Csicsikov tizenöt rúbel ára vásárlást tett, ágytollat is vásárol és sok egyebet is ígért vásárolni, a kincstárnak faggyúneműt is szállít, de mindenkit megcsal s a prépostnál több mint száz rúbel erejéig rászedte. A mit még ezenkívül mondott Korobocska, az már csak ismétlése volt az előbbieknél s a hivatalnokok csak annyit tudtak meg, hogy Korobocska ostoba vénasszony. Manilov azt mondta, hogy ő Ivánovics Pálért mindig kész jótállani, akár csak maga-magáért, hogy ő szívesen fölládozná egész vagyonát azért, hogy az Ivánovics Pál képességeinek csak századrészét is megnyerje s általában a leghízelgőbb szavakban emlékezett meg róla, már félig behunyt szemmel téve hozzá néhány szentenciát a barátságáról. Ezek a szentenciák eléggé megvilágították az ő szíve gyöngedségét, de nem világították meg az ügyet a hivatalnokok előtt. Szobákevics azt mondta, hogy Csicsikov az ő véleménye szerint derék ember, hogy ő választás szerint adott el neki jobbágyokat, még pedig csupa élő lelkeket, de hogy ő nem vállal felelősséget azért, a mi később történt, vagy történhetik, hogy ha a jobbágyok az

átköltözés sanyarúságai között útközben elhalnak, hát abban ő nem hibás, az már a jó Isten dolga, forró láz és egyéb halálos betegség pedig elég van a világon s arra is vannak példák, hogy egész falvak kihalnak. - A hivatalnok urak még egy nem igen gavalléros próbához folyamodtak, de melyet néha meg szoktak kísérelni, t. i. mellékúton, különféle inasi ismeretségek útján igyekeztek a Csicsikov szolgaszemélyzetéhez férni: nem tudnak-e azok némi részleteket a gazdájuk korábbi életéről és körülményeiről; de így sem tudtak meg sokat. Petruskától nem nyertek egyebet, mint azt a már ismertetett búzt, Szelifántól meg csak annyit, hogy „kiszolgálta az országot és régebben vámhivatalnok volt” - egyebet semmit. A szolgáknak igen különös szokásuk van. Ha valamely szolgától valamit egyenesen kérdeznek, ő soha semmire nem emlékezik, nem bírja a dolgot megérteni, sőt egyenesen azt feleli, hogy ő nem tud semmiről semmit, de mihelyt más dolog felől kérdezősködnek nála, akkor mindjárt rátér amarra s oly aprólékosságot mond el arról, a melyet nem is kívánunk megtudni.

A hivatalnokok puhatolódzása mindössze annyit eredményezett, hogy utoljára sem tudták meg, kicsoda voltaképpen Csicsikov, de kell hogy Csicsikov végre is valaki legyen. Elhátározták, hogy ezt a kérdést még egyszer alaposan megbeszéljük s megállapodnak legalább az iránt, hogy' és miképpen járjanak el, milyen rendszabályokat alkalmazzanak, megállapítják: ki s mi voltaképpen Csicsikov, olyan ember-e, a kit le kell tartóztatni mint gyanús személyiséget, vagy olyan, a ki - ellenkezőleg - őket valamennyiüket letartóztathatja, mint gyanús személyiségeket. E célból eltökélték, hogy összegyűlnek a rendőrkapitányságnál, a városnak ismert atyai jótevőjénél.

TIZEDIK FEJEZET

Összegyűlvén a rendőrkapitánynál, a kit az olvasó már ismer, mint a város atyai jótevőjét, a hivatalnokok észrevették egymáson, hogy a folyó gondoktól és izgalmaktól valamennyien megfogytak. Valóban, az új főkormányzó kinevezése, azok a komoly tartalmú hivatalos le- és átíratok, meg azok az isten tudja miféle hírek - mindez feltűnő nyomokat hagyott az ő arcaikon s a frakkjaik észrevehetően bővebbek lettek. Mindenki megcsappant: a törvényszéki elnök is megfogyott, a közegészségügyi felügyelő is megfogyott, az állami ügyész is megfogyott, valami Ivánovics Simon, a kit sohasem szólítottak a vezetéknévén, s a ki a mutatóujján viselt gyűrűt mindig odaadogatta megtekintés végett a dámáknak, - az is megfogyott. Persze találkoztak itt is, mint mindenütt, bátor emberek, a kik nem vesztették el lélekjelenlétüket, de ezek igen kevesen voltak: csak az egy postamester. Csak ő nem változott meg az ő állandó, egyenletes természetében s hasonló esetekben mindig így szokott szólani:

- Ismerjük mi azokat a főkormányzókat! Azokat egyre-másra lehet kinevezni, más helyre küldeni, de én - tisztelt uram - már harmincz év óta ülök egy és ugyanazon helyemen.

Erre a többi hivatalnokok rendesen így feleltek:

- Könnyű neked, sprechen sie deutsch Andrejics Iván: a te dolgod postai dolog: felvenni, meg tovább küldeni a leveleket, csomagokat; legfeljebb azzal csalhatsz, hogy egy órával hamarabb zárod be a hivatalodat, s hogy a hivatalos órán túl elkéssetten érkező kupeczczel külön megfizetteted a levele fölvetelét, vagy azzal, hogy expediálsz olyan csomagot, a melyet nem volna szabad elfogadni sem: - így persze könnyű szentnek maradni. De környékezne meg csak az ördög mindennap úgy, hogy ha nem akarnád is a kenést elfogadni, ő beledugja azt a zsebedbe! Te persze könnyen füttyülhetsz már azért is, mert csak egy fiacskád van, de az én Feodorovna Praszkovjátam olyan termékenységgel áldotta meg az Isten, hogy minden esztendőben megörvendeztet vagy egy Praszkuszával, vagy egy Péterkével; ilyen körülmények közt te is más nótát fújnál, pajtás!

Így beszéltek a hivatalnokok s hogy az ördögnek lehet-e ellentállani: azt megítélni nem a szerző dolga.

A megbeszélés végett összeült gyűlésen föltűnően észrevehető volt annak a távolléte, a mit közönségesen úgy hívnak, hogy jó tanács. Általában mi nem arra valók vagyunk, hogy gyűlésekben tanácskozzunk. A mi valamennyi gyűléseinken, kezdve a paraszt kupaktanácstól a mindenféle tudományos és egyéb bizottságokig, ugyancsak nagy a zűrzavar, hacsak nincs jelen valamely mindent vezető értelmesebb fő. Nehéz volna megmondani, hogy mi ennek az oka; úgy látszik: olyan nép vagyunk; csak azon gyülekezések sikerülnek, a melyek csupán azért hívtak össze, hogy együnk és igyunk; ilyenek a clubbok és egyéb német módra összeütött társas egyletek. Ilyenekre persze minden perczen készek vagyunk. Csak inteni kell: szervezünk jótékonycélú, védelmi és mindenféle egyleteket. A cél nagyon szép, de azért nem lesz belőle semmi. Meglehet: ez attól van, hogy mindjárt a kezdetnél ki vagyunk elégítve s azt hisszük, hogy immár minden meg van téve. Például, ha valamely jótékonycélú egyletet hozunk össze a szegények gyámolítására, s ha jelentékeny összeget adtunk hozzá, már e különben dícséretes áldozat öröme régtől nagy ebédet rendezünk, meghívjuk arra a város összes főbb embereit - persze: az összes adakozásokból összegyűlt összeg felének a kontójára; a megmaradt felerészből régtől pompás lakást bérlünk a bizottság számára fűtéssel, világítással és szolgáló-személyzettel; marad aztán a szegények számára összesen öt és fél rubel, de még ennek a kiadatása iránt sem tudnak a bizottsági tagok megegyezni s mindenki a maga komájának akarná azt juttatni. Egyébaránt a ma összeült gyűlés egészen más természetű volt: ezt a kényszerűség hozta össze. Nem szegényekről, nem másokról volt szó, hanem önmagukról, mert a dologban valamennyi hivatalnok érdekelve volt; a baj közös volt, mindnyájokat fenyegette, következésképp itt akaratlanul is nagyobb, szorosabb volt az egyetértés. Mindamellet az ördög tudja, hogy mi lett belőle. Nem is nézve a vélemény-különbségeket, a melyek minden tanácskozásnál előfordúlnak, a jelen voltak okoskodásaiban valami megfoghatatlan tétovázás nyilvánult: egyik azt mondta, hogy Csicsikov hamis bankót gyárt, de aztán maga is hozzá tette, hogy: „azonban az is meglehet, hogy nem gyárt”; másik azt állította, hogy Csicsikov a főkormányzósági kancellária hivatalnoka, de mindjárt hozzá tette, hogy: „Különben az ördög tudja, hogy kicsoda; nincs az orrára írva”. Ama gyanú ellen, hogy hátha álruhába bújt rabló, valamennyien kikeltek; megállapították, hogy nem tekintve külső megjelenésére, a mely teljesen megnyerő, a beszédében sem lehetett semmi olyast fölfedezni, a mi gonosz természetű emberre vallana. Egyszerre csak a postamester, a ki néhány perczig gondolataiba temetkezett, - talán hirtelen támadt ihlettségből, vagy más okból - váratlanul fölkiáltott:

- Tudják-e uraim, ki ő?

A hang, a melyen ezt mondta, valami megrázó volt, annyira, hogy a többiek egyszerre kérdezték:

- No, hát ki?

- Ő, uraim, édes uraim, nem más, mint Kopjejkín kapitány.

S mikor a többiek újra egyhangúlag azt kérdezték:

- Hát az a Kopjejkín kapitány kicsoda?

A postamester azt felelte:

- Hát önök nem tudják, ki az a Kopjejkín kapitány?

Mindnyájan azt felelték, hogy határozottan nem tudják, ki az a Kopjejkín kapitány.

A postamester fölnyitotta a tobákos pikszisét, de csak félig, mert félt, hogy a szomszédjai valamelyike bele nyúl, már pedig nem igen bízott a szomszédok ujjainak tisztaságában, sőt azt is szokta mondogatni: „Bátyuskám, úgy látom, hogy ön, Isten tudja, micsoda helyeken kaparászgat az ujjával, a tobák pedig olyan dolog, a mely tisztaságot kíván”. S miután jót szippantott a tobákból, így szólt:

- Kopjejkín kapitány - hiszen ha én azt elmondom, hát olyan dolog jön ki belőle, hogy valamely író is hasznát vehetné: bizonyos tekintetben kész poéma.

A jelen voltak valamennyien kijelentették, hogy szeretnék hallani azt a históriát, a melynek - mint a postamester mondotta - valamely író is hasznát vehetné s a mely bizonyos tekintetben kész poéma.

KOPJEJKIN KAPITÁNY TÖRTÉNETE

Az 1812-iki hadjárat után, édes uram, - így kezdte a postamester annak ellenére, hogy a társaságban nem egy úr ült, hanem hat, - az 1812-dik hadjárat után a sebesültekkel haza küldték Kopjejkín kapitányt is. Víg legény volt, ravasz, mint az ördög; többször volt vendége a főőrségnek és az áristomoknak: keresztül ment mindenben, Krasznoje, vagy Lipcse mellett történt-e, elég az hozzá, hogy - képzeljék kérem, - ellőtték az egyik kezét és lábát. Nos, akkor még, tetszik tudni, nem voltak olyan intézkedések e sebesültek dolgában: az a bizonyos rokkant-alap, képzelhetik kérem, bizonyos tekintetben csak későbbi keletű. Kopjejkín kapitány arra ébredt, hogy dolgoznia kell, csak az a baj - tetszik érteni - hogy csak a bal keze van meg. Próbálkozott, hogy haza megy az apjához, de az apja azt feleli neki: Én nem tudlak eltartani - tetszik érteni - én magam is alig bírok megélni. Elhatározta az én Kopjejkín kapitányom - édes uram, - hogy fölmegy Pétervárra s tudakozódik a felsőbbbségnél: nem kaphatna-e valami segítséget, hogy ő így meg úgy, néminemű tekintetben, úgyszólván föl-áldozta az életét, vérént ontotta... Hogy miképpen ment föl, tetszik tudni, terhes szekerekkel-e, vagy kincstári fuvarosokkal, elég az hozzá, édes uram, fölvánszorgott valahogy Pétervárra. No, képzelhetik: afféle Istentől elhagyatott ember, már mint Kopjejkín kapitány s egyszerre csak a székvárosban ébred föl, a melyhez hasonló, hogy úgy szóljak, az egész világon sincs! Egyszerre csak megnyílik előtte a világ, illetőleg szólván, bizonyos tekintetben az élet mezeje, hasonlatos a Seherezáda meséihez, tetszik érteni! Egyszerre csak előtte áll - képzelhetik kérem - a Nyevszkij-Prospekt, vagy hát - tetszik tudni, - a Gorohovája-utcza, vagy az ördögbe is: az a nagyszerű Lityejnája! azután fönt a levegő-égben valami kúpola; hídak, olyan ördögi módon függő állapotban, - képzelhetik kérem - már hogy minden támaszték nélkül; egyszerűval, édes uram, Szemirámis városa, azzal vége! Kovártélyt szeretett volna fogadni, de hát rettenetes czifra volt mindegyik: függönyök, zsalugáterek, ördöngös holmik, tetszik tudni, azután szőnyegek: Perzsia édes uram... egyszerűval, aránylag úgy szólván, lábbal tapodják a tőkepénzt. A ki csak végig megy az utcán, már érzi az orra, hogy százezrektől szaglik a levegő, az én Kopjejkín kapitányomnak pedig az egész vagyona, tetszik tudni, mindössze vagy tíz rúbelből s néhány apró ezüst-pénzből állt... No, ezen nem lehet falut vásárolni, vagy ha lehet is, hozzá adván még vagy negyvenezret, de azt a negyvenezret a francia királytól kell kölcsön venni. No, valahogy bekvártélyozza magát a reveli traktérban naponkint egy rúbelért: ebédre - scsí, meg egy darabka marhahús... Látja, hogy ettől ugyan meg nem hízik. Kérdezősködött, hogy hová kéne fordulnia? „Ugyan hova fordulna, - mondják neki, - a legfőbb emberek nincsenek itthon”; tetszik érteni: akkor mind Párisban voltak, a katonaság sem tért még vissza; hanem - azt mondták, - „van időleges komissió, annak egy vezénylő tábornok a főnöke, próbálja meg, ott talán tehetnek valamit.” - „Elmegyek én abba a komissióba - gondolja Kopjejkín - elmondom, hogy bizonyos tekintetben a véretem ontottam és úgyszólván életemmel áldoztam”. No hát, édes jó uram, fölkelte ő egy korán reggel,

meggerebenezte a balkezével a szakállát, mert még borbélyt is fizetni - az bizonyos tekintetben summa-pénz lett volna, fölhúzta magára a rendi-ruhácskáját s a fa-mankóján - képzelhetik édes uraim, - elhekebókált a komissió főnökéhez. Kitudakolta, hol lakik a főnök. „Ott van a háza - azt mondják - a csári palota mellett, a rakodóparton”, - meglehetősen kis házikó, tetszik tudni, ablakai roppant nagyok, másfélöles tükrök, márvány, lakk, édes jó uram... egyszóval káprázatos dolgok. Az ajtón valami ércz-kilincs, a lehető legfinomabb kiállításban, annyira, hogy mielőtt az ember hozzá nyúlna, tetszik érteni, hát előbb el kell szaladnia valamelyik boltba, ott szappant venni, a szappannal bizonyos tekintetben vagy két óráig mosni a kezét, s legfeljebb csak akkor merészkedhetik a kilincset megfogni. A tornáczon áll egy kapus, tetszik tudni, egy lándzsával: valóságos generalissimus, arcza egész grófiás, a gallérja batiszttól; az egész ember, mint valamely jól táplált, kövér mopsz-kutya... Bevánszorgott valahogy az én Kopjejkonom az ő mankóján az előszobába, meglapult egy szögletben, nehogy a könyökével leüssön valami Amerikát vagy Indiát, - képzelhetik kérem, - a melyek mint afféle aranyozott porcellán-vázák állottak ottan. No, magától értetődik, hogy jó sokáig álldogált ott, mert olyan korán ment oda, mikor a tábornok még némi tekintetben alig kelt föl az ágyából s az inas még csak akkor vitt be neki valami ezüst tálat, tetszik tudni: különféle mosdókészülékeket. Vár az én Kopjejkonom vagy négy órát, a mint bejön a napos hivatalnok és azt mondja: „Mindjárt kijön a tábornok”. A váró-szobában pedig már annyi a vállrojt, meg vállszalag, annyi a nép, mint bab a szakajtóban. Végre, édes jó uram, zefir-szerű suttogás támad: „su-su-su” azután félelmes csend. Bejön a nagyúr. No, képzelhetik kérem, egy államférfi! saját személyében, hogy úgy mondjam... no, az ő rangjához, hivatalához méltóan - tetszik tudni... olyan arczkifejezéssel. Egészen fővárosi megjelenés. A ki csak ott van, mind kihúzza magát egyenesre, mintha nyársat nyelt volna: les, vár, reszket, várja sorsa eldöltét. A nagyúr vagy miniszter oda megy egyikhez is, másikhoz is: „Mit akar maga? hát maga? mi tetszik? mit kíván?” Végre, édes jó uram, rákerül a sor Kopjejkinra is. Kopjejkin pedig: „Így meg úgy, - azt mondja, - véretem ontottam, elvesztettem némi tekintetben a kezemet és lábamat, nem dolgozhatom, - bátor vagyok az uralkodó kegyéért esedezni: nem kaphatnék-e valami segedelmet, valami afféle rendelkezéssel, már hogy úgy szólván és aránylag valami kárpótlást, nyugdíjat vagy egyebet” - tetszik tudni. A miniszter megnézi: fa-mankós ember, a rendi-ruhájának jobb ujja pedig oda van tűzve a derekához. „Jól van - azt mondja - jelentkezzék a legközelebbi napokon”. Az én Kopjejkonom egészen magánkívül van. „No, rendben van a dolog!” Csak úgy ugrált örömben a gyalogjárón - képzelhetik, bement a Palkin-féle traktérba, hogy megigyék egy pohárka pálinkát; megebédelt, édes jó uram, a London-szállóban, hozatott magának pecsenyét kapornával, sült csirkét mindenféle befőttekkel, egy üveg bort, este elment a színházba - egyszóval: mulatott hét szögre, hogy úgy szóljak. A gyalogjárón látja: jön vele szembe valami széptermetű angol hölgy, képzelhetik! Az én Kopjejkonom - tetszik tudni: játszani kezdett a vére - utána akart szaladni a falábal: kop, kop! De nem - gondolta mégis magában, - vigye az ördög a kalandokat egyelőre! majd később, mikor megkapom a nyugdíjat; már úgy is nagyon kirúgtam a hámfából. És kérem ám megjegyezni, hogy egy nap alatt csaknem a fele pénzét elgórálta már. Két-három nap múlva megjelen ő, édes jó uram, a komissióban, a miniszter előtt: „Eljöttem megtudni, így meg amúgy - azt mondja, - mivelhogy munkaképtelenné váltam, megsebesültem... bizonyos tekintetben a véretem ontottam” és több efféle, tetszik tudni, hivatalos előadásban. „Jól van, - felel a miniszter, a ki persze rögtön ráismert, - de előbb tudtára kell önnek adnom, hogy az ön ügyében legfelsőbb elhatározás nélkül semmit sem tehetünk. Hiszen maga is jól tudja: milyen időket élünk most. A hadiműveleteket aránylag, úgyszólván, még nem fejezték be teljesen. Várja meg, míg visszaérkezik a csár ő felsége; akkor majd mindenesetre rendelkezni fognak a sebesültek dolgában, de ő felsége nélkül én semmit sem tehetek. Legyen türelemmel.” Azzal egy főhajtás és aláz'szolgája.

Képzeltetik, hogy Kopjejkín a legmeghatározhatatlanabb hangulatban jött ki onnan. Ő azt hitte, hogy már holnap kiadnak neki egy summácskát: „Nesze, galambocskám, egyél, igyál, légy víg!” E helyett pedig azt mondják neki, hogy várjon s még azt sem határozzák meg, hogy meddig. Úgy jött ki az elfogadóteremből, mint a konyhából a kutya, a kit a szakács, tetszik tudni, leöntött, s a kinek a farka is be van húzva, a füle is lekonyult. „No, - gondolja magában, - majd eljövök másszor, kimagyarázom, hogy már az utólsómat eszem, ha nem segítenek, bizonyos tekintetben éhen kell vesznem.” Egyszóval, édes jó uram, megjelen ő megint a Néva-parti palotában. Ott azt mondják neki: „Nem lehet, ma a kegyelmes úr nem fogad; jöjjön holnap.” Másnap - ugyancsak így. A kapus még csak meg sem akarja őt látni. Neki pedig a tíz rúbeléből már csak egy szerénykedik a zsebében. Eddig még cscsít és egy-egy darabka marhahúst ehett, de most már csak a szatócsnál vett valami heringet, vagy savanyú ugorkát s néhány kopejka ára kenyeret; egyszóval, éhezik az istenadta, az étvágya pedig olyan, mint a farkasé. A mint elhalad valamely vendéglő előtt, látja, hogy a szakács - képzeltetik kérem, valami külföldi ember, afféle szélespofájú franczia, a fehérenműje hollandi vászon, a köténye fehérsége olyan, mint a hó - süt-főz ott különféle consommékat, peccsenyék, gombákat; egyszóval, olyan pompás ebéd, hogy a szegény Kopjejkín szeretné maga-magát felfalni. Vagy ha a Miljutin-féle boltok előtt megy el; ott az ablakból bizonyos tekintetben remek lazacz kandikál ki, meg olyan cseresznye, a melyből egy szem öt rúbel, azután a roppant nagy dinnyék, egy-egy olyan, mint egy dilizsánsz s mind keresi azt a bolondot, a ki darabjáért száz rúbelt fizessen; egyszóval, lépten-nyomon olyan kísértés, hogy kicsordul tőle az ember nyála, - ő meg érje be azzal, hogy „majd holnap”. Képzeltetik, minő a helyzete: egyfelől ingerli, hogy úgy mondjuk a lazacz és dinnye, másfelől pedig egyre csak azt találják neki, hogy „majd holnap”. Végre az istenadta kifogyott - úgyszólván - a türelméből, elhatározta, hogy a mint lesz, úgy lesz: rohamot intéz, tetszik tudni. Várakozott a kapu alatt, hogy mikor jön valaki audienciára, aztán valami generállissal együtt - tetszik tudni - becsúszott a falábal az elfogadó-terembe. Jön ki szokása szerint a nagyúr: - „Miért jött ön? Mit akar ön?” - „Á! - kiált föl, meglátva Kopjejkint, - hiszen mondtam már önnek, hogy várja meg a legfelsőbb határozatot.” - „De kérem, kegyelmes uram, úgyszólván nincs mit ennem...” - „Hát mit tegyünk? Én semmit sem tehetek önért: igyekezzék egyelőre valahogy segíteni magán, keressen rá valami módot.” - „De, kegyelmes uram, ítélje meg bizonyos tekintetben ön maga: micsoda módot találhatnék én, mikor nincs sem kezem, sem lábam.” - „De ön is lássa be, - felel a nagyúr, - hogy én csak nem tarthatom el önt bizonyos tekintetben a magam költségén; sok ilyen sebesült van még, annak mind egyenlő joga van... Igyekezzék béke-tűréssel lenni. Hazajön az uralkodó s becsületszavamat adhatom önnek, hogy a felség kegyelme önt el nem hagyja.” - „De, kegyelmes uram, én nem várhatok”, - mond Kopjejkín, még pedig bizonyos tekintetben egész nyersen. A nagyúr, tetszik tudni, már bosszankodni kezdett. Igaz is: csupa tábornokok várják rendeleteit, határozatait; fontos ügyek, úgyszólván államiak, a melyek a lehető legsürgösebbek, - egy percnyi késés is nagy bajt okozhat, - aztán örökösen útban áll ez az ördögadta! - „Bocsásson meg, - azt mondja, - nem érek rá... sokkal fontosabb végezni valóim vannak, mint az ön dolga.” - Tudtára adja bizonyos tekintetben fínom módon, hogy végre is ideje már távoznia. De az én Kopjejkínemet, tetszik tudni, megsarkantyúzta az éhség. - „Már akármit mond is excellenciád, - azt mondja, - el nem megyek innen addig, míg végleges határozatot nem kapok.” - No, képzeltetik: ilyen feleletet adni egy nagyúrnak, a kinek csak egy szavába kerül, s úgy repül az ember, mint a madár, hogy nincs az az ördög, a ki aztán összeszedje! Ha a magunkfélének mond hasonlót csak egy rangfokozattal is kisebb hivatalnok, hát az mindjárt gorombaság. Hát még itt milyen volt a különbség, hajhaj, milyen különbség: vezénylő tábornok és egy Kopjejkín kapitányocská! Kilencezer rúbel és - semmi! Tetszik tudni, a tábornok nem tett egyebet, mint ránézett, de az a nézés olyan volt, mint a puska tüzelése; attól már nincs az emberben lélek, leszaladt a talpába. Az én Kopjejkínom pedig - képzeltetik, kérem - meg sem mozdul, hanem áll ott, mint

a bálvány. - Mit akar maga? - mond a tábornok és vállon kapja, a mint mondani szokás. Egyébaránt az igazat megvallva, még igen szeliden bánt el vele; más talán úgy ráijesztett volna, hogy a fejetetején járkalhatott volna két-három napig az utczákon, de a tábornok csak azt mondta: - „Jól van, - azt mondja, - ha magának sokba kerül itt az élet, s ha nem bírja a székesvárosban nyugodtan megvárni, míg sorsa felett határoznak, hát akkor én magát államköltségen eltolonczoltatom. Híjzatok be egy zsandárt! Ezt az embert haza kell tolonczolni!” A zsandár pedig, tetszik tudni, már ott is állott: egy három rőf magasságú legény, a kezét, képzelhetik, már a természet is kocsis számára teremtette, egyszóval afféle vasgyúró. Megfogták az istenadtát, édes jó uram, aztán föl vele egy parasztszekérre a zsandárral! - „No, - gondolja magában Kopjejkín, - legalább nem kell forspontot fizetni; ez is haszon.” És megy, megy a zsandárral és némi tekintetben, úgyszólván így gondolkozik magában: - „Ha azt mondja a tábornok, hogy keressek magamnak megélhetési módot, hát jól van, - azt mondja, - én - azt mondja - majd keresek is.” - Hogy hova vitték, hol tették le, azt nem tudhatni. Kopjejkín kapitánynak híre-nyoma veszett, beleesett a feledés patakjába, valami Léthébe, a mint a poéták mondják. De, engedjék meg, uraim, éppen itt kezdődik a regénynek a fonala, lehet mondani a csomója. Hogy hova lett Kopjejkín, azt senki sem tudta; de - képzeljék - alig múlt el két év, a mint a rjazani erdőkben egy rablóbanda kezdett mutatkozni, a banda vezére pedig senki más nem volt, édes uram, mint...

- De engedj meg, Andrejevics Iván, - vágott közbe a rendőrkapitány, - hiszen Kopjejkín kapitánynak nincs meg a félkeze meg a féllába, Csicsikovnak pedig...

A postamester fölkiáltott, a homlokára ütött, és nyilvánosan bornyúnak nevezte magát. Nem bírta megérteni: hogy' nem jutott neki eszébe ez a körülmény mindjárt az elbeszélés elején s beismerte, hogy teljesen igaz az a közmondás: „Az orosz ember esze mindig elkésik.” De egy percz múltán már csürni-csavarni kezdett s igyekezett magát kivágni, azt mondván, hogy Angliában nagyon előrehaladt a mechanika, hogy akárhányszor lehet olvasni a lapokban: mint találtak föl olyan falábat, a mely egy rúgó nyomintására úgy elviszi az embert, Isten tudja, hova, hogy soha többé arra rátalálni nem lehet.

De mindnyájan erősen kételkedtek abban, hogy Csicsikov volna az a bizonyos Kopjejkín kapitány, s úgy ítélték, hogy a postamester már nagyon is túloz a találgatásával. Egyébaránt ők maguk sem maradtak faltúl a találgatásban s a postamester elmés felfedezésétől fölbátorodva, alighanem fölül is múlták azt.

A maguk nemében igen éleseszű találgatások közt volt végre egy, a mely - még elmondani is furcsa! - azzal állt elő, hogy hátha Csicsikov nem más, mint Napoleon, hogy az angol már régóta irígy szemmel nézi Oroszország nagy kiterjedését, sőt már karrikaturák is jelentek meg, a melyeken az orosz beszél az angollal: az angol áll, és a háta mögött kutyát tart pórázon, a kutya pedig természetesen Napoleon: - „Vigyázz magadra, - azt mondja az angol, - mert ha nem, hát rögtön ráderesztem ezt a kutyát.” - S meglehet, hogy most csakugyan szabadon eresztették Szent-Ilona szigetéről s az most - talán Csicsikov név alatt - Oroszország ellen tör, lévén ő tényleg nem Csicsikov.

Persze, hogy nem hitték el ezt a hivatalnokok, de máskülönben tovább gondolkoztak s magában valamennyi meghányván-vetvén az esetet, úgy vélték, hogy a Csicsikov arcza, ha oldalt fordúl, nagyon emlékeztet a Napoleonéra. A rendőrkapitány, a ki résztvett az 1812-diki hadjáratban és személyesen látta Napoleont, szintén kénytelen volt beismerni, hogy az nem volt magasabb termetű, mint Csicsikov, s hogy testalkatára nézvést sem lehet mondani Napoleonról, mintha nagyon kövér volna, de azt sem, mintha nagyon sovány. Meglehet, hogy az olvasók egyrésze mindezt igen valószínűtlennek tartja, s a szerző, hogy ezek kedvében járjon, szintén kész volna ezt valószínűtlennek mondani; csak az a baj, hogy minden épen úgy történt meg, a hogy' azt itt elmondtuk, sőt még annál fölháborítóbb a dolog, hogy az az illető város

nem valahol az Isten háta mögött volt, hanem ellenkezőleg: nem messzire a két székesfővárostól. Máskülönbem nem szabad felednünk, hogy mindez nemsokára azután történt, hogy a francziákat oly dicsőségesen kilódították az országból. Ez időtájt földesuraink, hivatalnokaink, kereskedőink, üzletembereink, írástudó, sőt írni-olvasni nem tudó népünk is mind nekivadult politikus volt vagy nyolcz évig. A *Moszkovszkija Vjedomoszti* és *Szijn otecsesztva*²⁶ lapokat kíméletlenül olvasták, annyira, hogy ezek az ujságok az utolsó olvasó kezébe oly rongyos állapotban jutottak, hogy a papirosukat semmire sem lehetett már használni. A helyett, hogy azt kérdezték volna egymástól: „Hogy’ adta el, bátyuska, a zab mérőjét? Hogy’ esett ki a friss havon a nyomozás?”, azt kérdezték: „Mit írnak az ujságok? Nem bocsátották-e el Napoleont a szigetről?” Ettől a kereskedők nagyon féltek, mert tökéletesen hittek egy jós embernek a jövendölésében, a ki már három év óta tömlöczben ült. A jós ember bocsorban, rothadt halbűzű rongyos ködmönben jött valahonnan s azt hirdette, hogy Napoleon az Antikrisztus, a kit hat kőfal és hét tenger mögött kő-lánczon tartanak, de a ki végre széttépi a lánczát és uralkodni fog az egész világon. A jós ezért a jövendőmondásáért annak rendje szerint tömlöczbe került, de akkor már megtette a magáét s teljesen megbolondította a kupeczeket. Ezek még sokáig, az üzletek legszorgosabb idején is eljárógattak a vendéglőkbe, hogy ott áldomást csapván a kötött üzletek tetejébe, beszélgethessenek az Antikrisztusról. De még a hivatalnokok és nemes földesurak közt is sokan akadtak, a kik önkéntelenül is eltűnődtek ezen a dolgon s erőt vevén rajtok a miszticizmus ragálya, a melynek akkor tudvalevőleg nagy divatja volt, a Napoleon szó minden betűjében valami különös jelentőséget láttak, sőt sokan apokaliptikus jeleket is fedeztek föl azokban. Nem csodálható tehát, hogy a hivatalnokok e pontnál elgondolkoztak. Hanem azért mihamar észretértek, belátván, hogy a képzelődésük már mégis csak túlságba ragadta őket, s hogy itt valami más lappang. Gondolkoztak-gondolkoztak, okoskodtak-okoskodtak, s végül elhatározták, hogy nem ártana még egyszer körülményesebben kikérdezni Nozdrevet. Minthogy ő bocsátotta először világgá a holt lelkek históriáját s a mint beszéltek: igen szoros ismeretségben volt Csicsikovval, tehát kétségtelenül tudnia kell valamit a jövevény életéből. Meg kell hát próbálni: mit mond Nozdrev?

Különös emberek ezek a hivatalnok urak s velük együtt a többi állásbeliek is: hiszen jól tudták, hogy Nozdrev nagy hazudozó, hogy nem lehet egy szavát sem hinni, még a legjelentéktelenebb dologban sem: mégis hozzá folyamodnak. Hát értse meg őket, a ki tudja! Az ember olyan, hogy nem hisz az Istenben, de abban hisz, hogy ha az orraczimpája viszket, hát nemsokára meghal; föl sem veszi a költő alkotását, mely világos, mint a nap, tele van az egyszerűség harmóniájával és emelkedett bölcsességével, s mohón kap azon, a melyben valami vakmerő szájhős hazugságokkal, képtelenségekkel forgatja ki a természetet; ez tetszik neki és így kiált: „Ez az! ez a szív titkainak igazi ismerése!” Egész életében nem bízik az orvosban, s a vége az, hogy utoljára is valamely javas-asszonyhoz fordul, a ki ráolvasással, ráköpéssel gyógyít, vagy maga talál ki magának valami locspocsot, a melyről - Isten tudja: miért? - azt hiszi, hogy igen jó a betegsége ellen. - Igaz, hogy a mi hivatalnokainkat ezúttal némileg igazolhatja nehéz helyzetök. A vízbefúló, azt mondják, a szalmaszál után is kapkod, s nem ér rá azon okoskodni, hogy a szalmaszálon legföljebb egy légy lovagolhat, ő pedig csaknem négy orosz mázsát nyom, - ha nem ötöt, - de ez nem jut neki olyankor az eszébe, s utána kap a szalmaszálnak. Így kaptak a mi hivatalnok uraink is Nozdrev után. A rendőrkapitány rögtön írt neki egy kis levélkét, meghíván őt magához vacsorára, a magas csizmaszárú, pirosképű fertálmester pedig rögtön elszaladt a Nozdrev szállására, futásaközben a hóna alatt tartva a kardját. Nozdrev igen fontos dologgal volt elfoglalva; már négy teljes napja, hogy nem jött ki a szobájából, nem bocsátott be magához senkit s az ebédjét is csak az ablakon át adatta be

²⁶ Moszkvai hírek« és »Hazafi«.

magának; egyszóval, még meg is soványodott és megzöldült. A dolog nagy figyelmet igényelt: tíznél több tuczat kártyából - a melyek mind egyforma hátúak, de könnyen megjegyezhetők voltak, - kellett neki egy olyan tuczatot összeállítania, a melyben úgy megbíz-hassék, mint a legjobb barátjában. Még legalább két hétre való dolga volt ezzel; ez idő alatt köteles volt Porfir a már ismert kutyakölyök hasát külön kefével tisztogatni s napjában háromszor szappan-lében megfürösztetni.

Nozdrev nagyon felbőszült azért, hogy visszavonúltságában megzavarták; mindenekelőtt pokolba küldte a fertálmestert; de a mint azt olvasta a meghívóban, hogy egy kis nyereségre is lehet kilátás, mert a vacsorára valami noviciust is várnak: abban a pillanatban megenyhült, gyorsan bezárta a szobáját, hirtelen felöltözött, s elindult az urakhoz. A Nozdrev előadása, vallomása és feltevései oly éles ellentétben álltak a hivatalnok urak felfogásaival, hogy a legutolsó álláspontjukat is kénytelenek voltak elhagyni. Nozdrev határozottan olyan ember volt, a ki habozást, kételkedést nem ismert; a milyen volt a hivatalnokok részén az ingadozás, a feltevésekben a féltékenység, épp olyan volt az ő részéről a szilárdság, a bizonyosság. Minden kérdésre rögtön, habozás nélkül felelt, kijelentve, hogy Csicsikov néhány ezerért holt lelkeket vásárolt s hogy ő maga is adott el neki, mert nem lát erre nézve semmiféle akadályozó okot. Arra a kérdésre: nem spion-e Csicsikov s nem az-e a célja, hogy valamit kitudjon, Nozdrev azt felelte, hogy de bizony spion; hogy már az iskolában, a hol tanuló-társa volt, fiskálisnak csúfolták, s hogy ezért a pajtásai - köztük ő, Nozdrev is - annyira elverték egyszer, hogy csak a halántékára kétszáznegyven pióczát kellett ragasztani; - a mit úgy kellett érteni, hogy Nozdrev negyvenet akart mondani, de a kétszáz már úgy magától mondódott hozzá. Arra a kérdésre: nem hamisít-e pénzt Csicsikov? azt felelte Nozdrev, hogy igenis, hamis pénzt csinál - s erre vonatkozólag elmondott egy anekdotát a Csicsikov rendkívüli ügyességéről: tudomásra jutván, hogy a Csicsikov házában két milliónyi hamis bankó van, lefoglalták, lepecsételték a házat, minden ajtó elé két katonát állítottak őrségül, de Csicsikov egy éjszaka alatt mind kicserélte a bankókat, úgy, hogy másnap, mikor a pecséteket leszedték, mind csupa igazi bankókat találtak a házban. Arra a kérdésre: csakugyan meg akarta-e szöktetni Csicsikov a kormányzó leányát, s igaz-e, hogy ő is megígérte a segítségét ebben a vállalatban: Nozdrev azt felelte, hogy igenis: segített Csicsikovnak s hogy ő nélküle a dologból nem lett volna semmi. Itt észrevette, hogy kár volt hazudnia, mert még bajba keverheti magát, de már nem bírta a nyelvét visszatartani. Egyébaránt nehéz is lett volna, mert mintegy önmaguktól is oly igen érdekes részletek kínálkoztak, a melyekről semmi szín alatt sem lehetett lemondani: még annak a falunak a nevét is megmondta, a melynek a templomában az esküvőnek végbe kellett volna menni, nevezetesen Truhmacsevka falu; Szidor, a pap, hetvenöt rúbelt kapott volna az esketésért, s a pap ezzel nem akarta volna beérni, ha ő, Nozdrev, rá nem ijeszt, földadással fenyegetvén őt, a miért Mihály lisztkereskedőt összeeskette a koma-asszonyával; hogy ő még a kocsiját is följánlotta s gondoskodott, hogy minden állomáson váltásra való friss lovak álljanak készen. A részletekben annyira haladt, hogy már a postakocsisokat is névszerint nevezgette meg. Megpróbálták szóba hozni a Napoleon-féle gyanút is, de maguk is megbánták, mert Nozdrev olyan képtelen csiri-csárét tálalt föl nekik, a mely nemcsak hogy nem is hasonlított az igazsághoz, de nem hasonlított az a világon semmihez sem, annyira, hogy a hivatalnok urak csak a kezeikkel legyintettek, fölsóhajtottak és otthagyták őt a faképnél; egyedül a rendőrkapitány hallgatta őt még tovább is, kíváncsi lévén, hogy ugyan mi lesz még ebből, de végre az is hadarintott egyet a kezével s azt mondta: „Az ördög tudja, hogy mi ez!” S mindnyájan megegyeztek abban a közmondásban, hogy *bármennyit készteted is, tejet a bikától nem fejsz.*

A hivatalnok urak még rosszabb helyzetbe kerültek, mint a minőben voltak előbb s abban kellett megállapodniok, hogy egyáltalában nem tudhatni: ki hát Csicsikov? És világosan kiderült: milyen Isten teremtése az ember; eszes, okos és bölcs mindenben, a mi másokat illet,

nem pedig őt magát. Mily körültekintő, biztos tanácsokkal tud előállani az élet nehéz perczeiben! - „Mily nagyszerű fő! - kiált a tömeg, - mily rendíthetetlen jellem!” - S mihelyt valami baj éri ezt a nagyszerű fejet, mihelyt ő maga is bele kerül az élet valamely nehéz perczébe - vége van a rendíthetetlen jellemnek. A szilárd akaratú férfi egészen összeesik és szánalmas gyászvitéz, tehetetlen gyermek lesz belőle, vagy egyszerűen papucsvitéz, mint Nozdrev mondja.

Mindezek a hírek, vélemények, mende-mondák, legnagyobb hatást gyakoroltak - nem tudni: miért - a szegény állami ügyészre. Annyira hatottak rá, hogy haza menvén elkezdett gondolkozni, gondolkozni - s egyszer csak - mint mondani szokás: minden ok nélkül - kapta magát és meghalt. Gutaütést kapott-e, vagy más egyebet, elég az hozzá, hogy a széken-ültéből lefordult, arczra esett. Lett persze riadalom, kezek összecsapkodása, hogy: „Ah, uramistenem!” orvosért szalajtottak, hogy vágjon eret rajta, de aztán látták, hogy az állami ügyész már lélek nélkül való hullá. Csak akkor tudták meg nagy részvéttel, hogy a megboldogútnak csakugyan volt lelke, csakhogy ő oly szerény volt, hogy sohasem mutatta meg azt másoknak. Különben pedig a halál megjelenése épp oly ijesztő volt a kis embernél is, mint a milyen szokott lenni a nagynál: a ki még csak nem is oly régen járt-kelt, mozgott, whistet játszott, különféle aktákat írt alá s oly gyakran volt látható a hivatalnokok közt az ő sűrű szemöldökével, kancsal szemével, most ott feküdt az asztalon;²⁷ nem hunyorgott már a balszeme, de a szemöldöke még mindig valami kérdő helyzetbe volt fölhúzva. Mit kérdezett a megboldogult: hogy miért halt meg, vagy hogy minek élt? - azt csak a jó Isten tudná megmondani.

- No, de az már mégis sok! az már hallatlan! az már képtelenség, hogy a hivatalnokok annyira megrémítsék magukat, összehordjanak annyi ostobaságot, annyira eltávolodjanak az igazságtól, mikor a gyerek is láthatja: miben áll a dolog. - Bizonyára így gondolkozik az olvasó és képtelenséggel vádolja a szerzőt, vagy szamaraknak nevezi a hivatalnokokat, mert az emberek készek ezzel napjában húszszor is kedveskedni az ő felebarátaiknak. Elég, ha valaki tíz oldala közül csak egy oldala felől ostoba, hogy megkapja a *szamár* nevet, kilencz jó oldala ellenére is. Könnyű az olvasóknak ítélni, letekintvén kényelmesen az ő zúgocskájokból és magaslatocskájokról, a honnan beláthatják az egész láthatárt, szemlélhetik: mi történik odalent, a hol viszont a tevő-vevő emberek csak a legközelebbi tárgyakat látják. S az emberiség egyetemes történetében egész századok vannak, a melyeket szeretnének kitörülni, megsemmisíteni, mint sükségteleneket. Sok olyan tévedés történt a világon, a minőt most talán már a gyerekek sem követnének el. Milyen görbe, járatlan, keskeny, rögös, félrevezető utakat választott az emberiség az igazságra való törekvésében, mikor pedig nyitva állt előtte az egyenes út a fenséges templom felé. Ez valamennyi útnál szélesebb, pompásabb; megvilágítja a nap sugara, éjjel a hold és csillagok s az emberek mégsem tértek reá, mentek a járatlan, sötét utakon. S ha néha valamely mennyei gondolattól megvilágítva rá is mentek erre az útra, mindig újra elhagyták azt és másfelé tévedtek, sikerült nekik fényes nappal megjárhatatlan ösvényre jutni, egymást átláthatatlan ködbe borítani, fáradhatatlanul bolygó lidérczfények után futni, hogy végre meredek szélére jutva, rémülettel kérdezhessék egymástól: „Merre van itt a menekülésre vezető út?” A mostani nemzedék világosan látja már mindezt, csodálkozik a tévedéseken, neveti eleinek értelmetlenségét s nem látja, hogy ezt a történelmet égi fény világítja meg, hogy annak minden betűje kiált, hogy belőle ő ujjmutatást kap, hanem nevet s elbizakodottan, büszkén kezd újabb tévedéseket, a melyekért éppen úgy kinevetik majd őt a későbbi nemzedékek.

Csicsikov az egész dologról semmit sem tudott. Véletlenül éppen akkor kapott egy kis náthát, meg egy kis torok-gyúladást, a mely bajok osztogatásában igen bőkezű a mi legtöbb kormányzósági városunk. Nehogy, - a mitől Isten őrizzen - valamiképpen örökösök nélkül fejezze be életét, elhatározta, hogy inkább otthon üldögél vagy három napig. E napokban

²⁷ Orosz szokás a holtat az asztalon kiteríteni.

szorgalmasan öblögette a torkát tejjel és füge-lével; a fügét azután megette; arczára pedig kamilla-téával és kámmal megtöltött párnácskát kötött. Hogy az időt valamivel eltöltse, néhány új és részletes kimutatást csinált az összes megvásárolt jobbágyokról, elolvasott egy kötetet Lavalliére hercegnőről; a melyet az útításkájában talált, végig nézegette a ládikájában volt összes tárgyakat, írásokat, a levelek közül egyet-kettőt újra végig olvasott - s únta magát roppantúl. Sehogy sem bírta fölfogni: mit jelentsen az, hogy a városi hivatalnokok közül nem látogatta meg őt egy sem, nem tudakozódott senki az egészsége felől, holott csak nem régen is szüntelen álldogáltak a szállása előtt a kocsi - hol a postamesteré, hol az állami ügyészé, hol a törvényszéki elnöké. A szobában járva-kelve, csak a vállát vonogatta.

Végre jobban érezte magát s ki sem lehet mondani: mennyire megörült, mikor látta, hogy már kimehet a szabad levegőre. Rögtön öltözködni kezdett, kinyitotta a szer-tartó skatulyáját, egy pohárba forró vizet öntött, elővette a pacsmagot és szappant s meg akart borotválkozni, a mi már régen rá is fért, mert a mint kezével a szakállát megtapogatta s a tükörbe nézett, indíttatva érezte magát így fölkiáltani: „Ejha! milyen erdő nőtt itt!” Erdő, mint erdő, az az egy bizonyos, hogy egész arczát és állát ellepte a szőr-tüske. Megborotválkozván, öltözködni kezdett, még pedig oly gyorsan és élénken, hogy majd kibújt a nadrágjából. Végre készen volt az öltözködésével, meghintette magát kölni vízzel s jó melegen beburkolódzva kiment az utcára, a hol óvatosságból még bekötötte a nyakát. Kimenését, mint minden föllábadt ember, valóságos ünnepnek érezte. Minden, a mi csak elébe került, mintha nevetett volna: a házak, a járó-kelő muzsikok - a kik különben elég komolyak voltak s a kik közül egynek-kettőnek sikerült már fültövön csapni a felebarátját. - Az első látogatást a kormányzónál akarta tenni. Útközben sok mindenre gondolt: megfordult eszében a kis szőke, sőt képzelődése már féktelenkedni is kezdett, sőt kezdte maga-magát is gúnyolni, nevetni. Ilyen hangulatban ért a kormányzó kapuja elé. Már le akarta dobni magáról a folyosón a köpenyegét, mikor a kapus teljesen váratlan szavakkal lepte meg őt:

- Az a parancs, hogy be ne bocsássam a tekintetes urat.

- Mi? Micsoda? Úgy látom, nem ismertél meg. Nézz meg jól! - mondta neki Csicsikov

- Dehogyan nem ismertem meg! hiszen nem először látom! - mondotta a kapus, - de éppen is a tekintetes úr az, a kire nézvést az a parancs, hogy be ne eresszem; a többieket mind lehet.

- No, ez szép! Aztán miért?

- Az a parancs; úgy látszik: így dukál, - felelt a kapus hozzá tevén még, hogy *igenis*, - aztán egész fesztelenül állt meg előtte, nem mutatott olyan előzékenységet, a minővel ezelőtt a köpenyegét sietett róla levenni. Mintha azt mondta volna a nézése: „Ehe, ha téged az urak kikergetnek a tornácra, akkor te bizonyosan valami haszontalan ember vagy”.

- Megfoghatatlan! - dörmögött magában Csicsikov s rögtön elindult a törvényszéki elnökhöz; de a törvényszéki elnök az ő láttára olyan zavart lett, hogy alig tudott néhány szót mondani s azzal is olyan ostobaságot, hogy attól mind a ketten elröstellték magukat. Innen is távozáván, bármennyire igyekezett útközben Csicsikov kisütni, hogy mit akart mondani az elnök, s mire vonatkozhattak annak a szavai, nem bírt semmit sem megérteni. Azután betért másokhoz: a rendőr-kapitányhoz, a vicze-kormányzóhoz, a postamesterhez, de vagy nem fogadták, vagy oly furcsán fogadták, oly különös, kényszeredett hangon szóltak hozzá, olyan zavarban voltak, s oly fonáságokat beszéltek, hogy ő kétségbe vonta azok eszének a józanságát. Megpróbált még ide-oda betérni, hogy legalább megtudja e különös helyzet okát, de nem bírt semmit sem megtudni. Mintegy félálomban ögyelgett a városban, nem bírván megállapodni az iránt, hogy álom-e mindez, vagy ébrenlétben történik ez az álomnál is bolondabb eset? Csak későn, esti szürkületkor tért vissza a szállására, a honnan oly kellemes hangulatban jött el s unalmában téát rendelt magának. Helyzetének különös volta fölött gondolkozva, bizonyos

semmire sem eszmélő tünődéssel öntötte ki a csészéjébe a téáját, mikor egyszerre csak kinyílt a szobája ajtaja és egész váratlanul Nozdrev toppant be hozzá.

- Azt tartja a közmondás: „jóbarátnak hét verszta sem nagy kerülő”, - szólta Nozdrev, letéve a sapkáját; - erre mentem, hát látom, hogy az ablakod világos. No,- mondok - benézek; bizonyosan nem alszik még. A! milyen derék dolog, hogy éppen téázol, magam is szívesen beveszek vagy egy csészével: ma az ebédnél mindenféle hitványságot össze faltam; érzem, hogy már valami háborúság kezdődik a gyomromban. Ugyan tölts nekem egy pipát! Hol a pipád?

- Hiszen nem szoktam én pipázni, - felelt Csicsikov szárazon.

- Kifogás! Mintha én nem tudnám, hogy nagy dohányzó vagy! Hej! hogy' is hívják csak a szolgálodat? Hej, Vahramjej, hallod-e?

- Nem Vahramjej az, hanem Petruska.

- Hogyan? hiszen azelőtt egy Vahramjej volt nálad.

- Nem volt én nálam soha semmiféle Vahramjej.

- Igazad van; a Derebinét hívják Vahramjejnek. Képzeld csak: milyen szerencséje van annak a Derebinnek: a nénye megharagudott a fiára, azért, mert az egy jobbágy-leányt vett feleségül s az összes vagyonát Derebinre írta át. Gondoltam is magamban: beh jó volna, ha a jövőre nézve ilyen néném volna. De mi lelt téged, testvér, hogy így visszavonúltál, sehol sem vagy látható! Hiszen tudom én, hogy te néha tudományos dolgokkal is foglalkozol, olvasgatsz (miért gondolta Nozdrev, hogy a mi hősrünk tudományos dolgokkal is foglalkozik és olvasgatni szokott, ezt - az igazat megvallva - mi nem tudjuk megmondani, de még Csicsikov sem). Hej, Csicsikov testvér, ha egyszer meglátnád... mennyi tárgya volna a te szatirikus természetnek! (miért volt Csicsikovnak szatirikus természete: ez sem tudható). Képzeld testvér, Lihacsev kupecznél kopkát játszottak - no, volt is nevetés. Perependev, a ki ott volt velem, meg is jegyezte: „No, ha most itt volna Csicsikov... az aztán igazán...” (Pedig Csicsikov soha semmiféle Perependevnek a hírét sem hallotta). No, most már csak bevallhatod, testvér, hogy te nagyon csúfúl bántál velem akkor, emlékszel még rá, mikor ostáblát játszottunk. Hiszen akkor én nyertem... Úgy van, testvér, te akkor engemet egyszerűen becsaptál. De én, a milyen bolond ember vagyok, nem tudok haragudni. A minap a törvényszéki elnökkel... Nicsak! még nem is mondtam, hogy az egész város ellened van. Azt hiszik, hogy hamis bankót csinálsz; elkezdtek engem is faggatni, de én körömszakadtig nem hagytalak; elhittem velök, hogy tanulótlársad voltam s az apádat is jól ismertem; no és aztán mondhatom, hogy ugyancsak besóztam őket.

- Hogy én hamis pénzt csinállok? - kiáltott föl Csicsikov, fölkelve a székéről.

- De hogy' tudtad őket úgy megijeszteni? - folytatta Nozdrev, - hiszen azok majd megbolondultak az ijedségtől: rablónak meg spiónnak tartanak... Az állami ügyész rémületében meg is halt; holnap temetik. Elmégy a temetésére? - Az igazat megvallva, ezek az urak mind félnek, hogy az új főkormányzó kinevezése alkalmából valami bajuk lehet miattad; nekem meg az a véleményem az új főkormányzóról, hogy ha ő fönn fogja hordani az orrát és pökhendiskedni fog, akkor a nemességgel semmire sem fog menni. A nemesség szívességeket vár - igaz-e? Persze: azt is megteheti, hogy megbúvik a szobájában s nem ad egy bált sem, de mi lesz akkor? Ezzel semmit sem nyer. Hanem te ugyancsak veszedelmes dologra vállalkoztál, Csicsikov.

- Micsoda veszedelmes dologra? - kérdezte nyugtalanul Csicsikov.

- Hát hogy megszökteted a kormányzó leányát. Az igazat megvallva, ezt én szinte vártam tőled, Istenucsce vártam! Mihelyt először megláttalak benneteket együtt a bálban... No, - gondoltam magamban - Csicsikov bizonyosan nem hiában... Különben nem sokat érsz ezzel a

választásoddal: én nem látok a kisasszonyon semmi szépet. Hanem van egy szép leányka, Bikuszovnak egy rokona, a testvére leánya: az aztán leány! lehet mondani: csodaszép!

- De mit darálsz te? hogy én megszőktetem a kormányzó leányát? micsoda beszéd ez? - mondta Csicsikov a szemét meresztgetve.

- No, csak ne fogadkozzál, testvér. Ej, beh titkolódzó ember vagy! Az igazat megvallva: azért jöttem hozzád, hogy fölajánljam a segítségemet. Azt már el nem engedem, hogy a koronát én tartsam a fejed fölött;²⁸ én adom a hintót és a váltani való lovakat, de csak egy föltétellel: ha háromezer rúbelt adsz kölcsön nekem. Roppant szükségem van rá, testvér.

Csicsikov a Nozdrev fecsegése alatt többször megtörülgette a szemét, mintha meg akarna bizonyosodni a felől: vajon nem álmában hallja-e ő mindezt? A hamis pénz-csinálás, a kormányzó leányának megszőktetése, az állami ügyész halála, a minek állítólagos oka ő, a főkormányzó megérkezése - mindez ugyancsak megrémítette. „No, ha már ennyire jutott a dolog, - gondolta magában, - akkor már nincs idő a késedelmezésre, mentől hamarább el kell tűnni innen”.

Igyekezett Nozdrevtől mentől előbb megszabadulni, hívatta rögtön Szelifánt és megparancsolta neki, hogy hajnalban készen legyen, mert már hat órakor okvetetlenül indulni kell; hogy szedjen rendbe mindent, kenje meg a tengelyt, stb. stb. Szelifán azt mondta, hogy: „Értem, Ivánovics Pál”, hanem azért még egy ideig ott maradt az ajtónál, meg sem mozdult a helyéből. Csicsikov mindjárt megparancsolta Petruskának is, hogy húzza ki az ágy alól az utazó táskát, a melyet már ugyancsak meglepett a por s elkezdett vele együtt csomagolni, nem sokat válogatva és összedobálva harisnyát, inget, tiszta és szennyes fehérneműt, csizmát, kaptafát, meg egy kalendáriumot... Mindez tövel-hegygyel került együvé, mert Csicsikov minden áron készen akart még este lenni, hogy másnap ne kellessen valami tenni való miatt késedelmeskedni. Szelifán, miután vagy két perczig álldogált az ajtónál, végre is kiment nagy lassan a szobából. Lassan, de oly lassan, a hogy' azt csak képzelni lehet, ballagott le Szelifán a lépcsőn, minden lépésnél nyomokat hagyva a nedves csizmájával a kopott lépcső-fokokon és sokáig vakargatta a füle tövét. Mit jelenthetett ez a vakaródzás? s mit jelenthet a vakaródzás általában? Bosszúságot-e a fölött, hogy most már nem mehet holnap az ő nyers-ködmönös, kötél-öves barátjához valamely kocsmába, vagy talán valami új szerelmi viszony kezdődött az új városban s most abban kell hagyni a kapu előtt való esteli ácsorgást, a leány fehér kezének szorongatását abban az időben, mikor a várost meglepi az esti szürkület, mikor egy-egy vörösinges legény czinczogni kezd balalajkáján a cselédház előtt és csendes beszélgetést folytat a napi munka után pihenő nép? vagy egyszerűen sajnálta elhagyni a cseléd-konyhában a padka közelében egy bunda alatt már megmelegített helyet, a scsít, a városi finom derelyét csak azért, hogy újra neki menjen esőnek, sárnak és egyéb úti kellemetlenségeknek? azt csak az Isten tudja, - mi ki nem találjuk. Az orosz népnél oly sokat jelent a fültőnek a vakarása!

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Hanem semmi sem történt úgy, a hogy' Csicsikov gondolta. Először is: későbben ébredt föl, mint akart, - ez volt az első kellemetlenség. Fölkelvén, rögtön elküldött tudakozódní: be van-e fogva s készen van-e minden? de azt a feleletet hozták, hogy még nincs befogva s még semmi sincs készen: ez volt a második kellemetlenség. Csicsikov megharagudott, sőt néminémű nyaklevest is készült adni a mi Szelifán barátunknak s csak azt várta türelmetlenül: mivel fogja az magát menteni? Szelifán nemsokára megjelent az ajtóban s a gazdájának szerencséje

²⁸ Orosz esketésnél a fiatal párok feje fölött a vőfények koronát tartanak.

volt meghallgatni ugyanazokat a szószaporításokat, a melyek mindig és mindenütt hallhatók a cselédek részéről olyankor, mikor sürgősen útra kéne kelni.

- De kérem alássan, Ivánovics Pál, hiszen előbb meg kell vasaltatni a lovakat.

- Jaj, te gazember! te semmirevaló! hát mért nem szóltál erről már régebben? Nem volt rá elég idő?

- Idő lett volna... De hát a kerék is, Ivánovics Pál... egészen új ráfot kell húzatni rá, mert mostanában az út nagyon darabos, mindenfelé csupa gödör... Aztán azt is jelentem még alássan, hogy a bricska eleje egészen kizötyögött az eresztékeiből, annyira, hogy talán két stációig se tart ki!

- Haszontalan gazember! - kiáltott rá Csicsikov, összecsapva a kezét s oly közel ment hozzá, hogy Szelifán attól való félelmében, hogy valami ajándékot kap az urától, hátra hőkölt és oldalra ugrott.

- Meg akarsz ölni? mi? gyilkosom akarsz lenni? Az országúton akarsz engem kivégezni, te rabló, te átkozott gazficzkó, te viziló! Mi? mi? Három hétig ültünk egy helyen - mi? Csak egy árva hangot adott volna a kötélre való - de nem: a legutolsó pillanatban jut eszébe! Mikor már föl kellene ülni és indulni - mi? s te most állsz elő ezekkel? mi? mi? Hiszen tudtad te mindezt előbb is? Úgy-e, hogy tudtad? mi? mi? Felelj hát: tudtad? mi?

- Tudtam, - felelt Szelifán lehorgasztott fővel.

- No hát, mért nem mondtad akkor mindjárt, he?

Erre a kérdésre Szelifán nem felelt, de a mint ott állt lehorgasztott fővel, úgy látszott, mintha így gondolkozott volna magában: „Úgy-e, milyen jól sült el a dolog: tudtam, de nem mondtam meg”.

- Most pedig menj, hídd el a kovácsot és két óra alatt minden készen legyen! Érted? legföljebb két óra alatt; ha nem leszel készen, akkor... akkor... birkaszaruba dömöczköllek, s kötéllel kötlek belé.

Hősünk nagyon dühös volt.

Szelifán már meg akart fordulni az ajtó felé, hogy teljesítse a parancsot, hanem másat gondolt és azt mondta:

- Jó, hogy eszembe jut, tekintetes uram: igazán jó lenne a vörös-pej lovat eladni, mert tessék elhinni, Ivánovics Pál, hogy az teljesen hasznavehetetlen gazember, olyan ló, hogy az Isten őrizzen tőle; csak bosszúság van vele...

- Nagyon jó; mindjárt szaladok a vásárra és eladom...

- Ucssegéljen, Ivánovics Pál, hogy az csak mutatós, de a valóságban a legravaszabb ló; olyan lovat sehol...

- Bornyú! Ha majd kedvem lesz rá, hát eladom. Éppen most jött rád az elmélkedés! Annyit mondok, hogy ha rögtön nem hozol kovácsokat s ha két óra alatt nem lesz minden készen, hát úgy váglak pofon, hogy magad sem ismered meg magadat. Lódúlj!

Szelifán kiment.

Csicsikov rendkívül rosszkedvű volt s a földhöz csapta a kardot, a melyet utazásában azért hordott magával, hogy kellő tiszteletet gerjessen maga iránt bizonyos emberek előtt. Körülbelől egy negyedóraig alkudozott a kovácsokkal, míg végre megegyezett velök, mert a kovácsok, mint rendesen, országos gazemberek voltak s megsejtvén, hogy a munka sürgős, éppen hatszoros árt kértek. Bármennyire dühöngött Csicsikov, hiában nevezte őket csalóknak,

betörőknek, útonállóknak, hiába czélt a végítélet napjára is, a kovácsok hajthatatlanok maradtak és szavuknál maradtak: nemcsak nem engedtek a kimondott árból, de annyira elbabráltak a munkával, hogy két óra helyett öt és fél óra alatt készültek el. Ez idő alatt Csicsikovnak szerencséje volt ama kellemes pillanatokat végig élvezni, a melyeket ismer minden utazó, midőn már minden be van csomagolva az útításkába s a szobában már csak spárgadarabok, papír-rongyok és egyéb szemétre való dolgok hevernek, mikor az ember se nem utazik, se nem ülhet nyugodtan a helyén, nézi az ablakból a járókelőket, az ügyes-bajos embereket, a kik dolgaikról beszélgetve, valami ostoba kifejezéssel tekintenek föl, hogy őt megnézzék, majd tovább folytatják útjokat - s mindez még jobban elkészeríti a szegény nem-utazó útas kedélyhangulatát. Mindent, a mit csak lát: az ablakával szemközt levő szatócsbolt, az átelleni házban lakó vénasszony feje, a ki a rövid függönyökkel takart ablakok közt ide-oda járkál: - mindezt szörnyen únja már, de azért mégsem megy el az ablakból. Áll s hol megfélekedezik magáról, hol újra bámúlja bizonyos tompa figyelemmel az előtte mozgó és nem mozgó dolgokat, aztán megfojt mérgében valami legyet, a mely zúgva vergődik ujja alatt az ablak-üvegen.

De mindennek van vége s a kívánt pillanat végre elérkezett: minden készen volt már, a bricska elejét kijavították, a kerékre új ráfot húztak, a lovakat megittatták, s a gazember kovácsok megszámlálván a kapott pénzt és szerencsés jó utat kívánva, elmentek. Végre befogtak a bricskába, két czipót, a melyet azon melegében vásároltak, betettek a kocsiba, Szelifán is zsebredugott már valami útravalót, s maga a mi hősrünk is felült végre a bricskára. Az elutazás alkalmára összeverődtek a kapuban és ásítózva várták a fogadóbeli és idegen cselédek, inasok és kocsisok az idegen úr távozását, köztük a pinczérral, a ki most is ugyanabban a vékony szövetű felöltőben volt és búcsúzásúl a sapkáját csóválta a levegőben. A bricska, a minőben az agglagények szoktak utazni, a mely oly sokáig időzött ebben a városban s talán annyira unalmassá is vált már az olvasók előtt, végre kifordult a fogadó kapuján. - „Hál’ Istennek”, - gondolta Csicsikov és keresztet vetett magára. Szelifán suhintott az ostorával, a felhágón egy ideig állva maradt Petruska is leült hozzá a bakra, s a mi hősrünk jól elhelyezkedve az ülés grúz-takaróján, odatette a háta mögé a bőrpárnát, összeszorította a két meleg czipót s a fogat elkezdte újra a maga tánczát és ugránczát a kövezeten, a mely tudvalevőleg ugránczoló természetű volt megáldva.

Csicsikov valami határozatlan érzéssel nézte a házakat, falakat, kerítéseket és utcákat, a melyek mintha éppen úgy ugránczozva, lassan mentek volna visszafelé s a melyeket ő - Isten tudja - lát-e még valaha. Egy fordulónál a bricskának meg kellett állnia, mert az utcát egész szélteben elfoglalta egy végtelennek látszó temetési menet. Csicsikov kihajolva, azt mondta Petruskának, hogy tudja meg, kit temetnek? S megtudta, hogy az állami ügyészt temetik. Igen kellemetlenül érezte magát, rögtön behúzódott a bricska egyik szögletébe, felhúzatta a kocsi-ernyőt és lebecsátotta annak a függönyét. Azalatt, míg a kocsi így állt, Szelifán és Petruska, miután előbb szent áhítattal levették a sapkájukat, egyre azt szemlélték, hogy ki hogyan, miképpen, miben és min ment, számszerint összeadták: hányan voltak összesen, hányan gyalog és hányan kocsikon, a gazdájuk pedig, a ki megparancsolta nekik, hogy ne árulják el magokat s ne viszonzozzák az ismerős inasok és kocsisok köszöntését, szintén elkezdett kinézni, de egész félénken a bőrrernyőn levő kis-ablakon. A koporsó után haladtak levett kalappal a hivatalnokok mind. Csicsikov félt, hogy felismerik a kocsiját, de azok nem törődtek most ő vele, hiszen még azokat a szokásos, közérdekű beszélgetéseket is elhagyták, a melyeket a halottas menetben rendszerint folytatni szoktak. Minden gondolatuk önmagukra volt most irányozva: azon tünődtek, hogy milyen lesz az új főkormányzó, hogyan lát a dolgához és miképpen fog ő velök bánni. A gyalog mendegélő hivatalnokok után kocsik következtek, a melyekből gyász-főkötös dámák kandikáltak ki. Ajkaik és kezeik mozdulataiból látni lehetett, hogy élénk beszélgetést folytatnak; meglehet, hogy ők is az új főkormányzó meg-

érkezéséről beszéltek, terveket szőttek annak a báljaira vonatkozólag s az ő örökös rojtjaikkal és bojtjaikkal bíbelődtek. Végül a kocsik után liba-sorba húzódó üres bérkocsik következtek, végre pedig nem következett már semmi, s a mi hősrünk tovább mehetett. Visszahúzáván a bőrernyőt, nagyot sóhajtott és lelkéből szólva, mondotta: „Szegény ügyész! élt, éldegélt, aztán meghalt! Most majd kiírják az ujságban, hogy alárendeltjeinek és az egész emberiségnek szomorúságára meghalt egy tiszteletreméltó polgár, ritka jó családapa, példás hitves, és sok, sok minden efféléit; talán azt is hozzátesszik, hogy özvegyek és árvák sírása kísérte sírjába; pedig ha jól felgondoljuk, hát egyebet sem tettél, oh, megboldogult, mint hogy sűrű szemöldökös volt!” Itt ráiasztott Szelifánra, hogy gyorsabban hajtson s e közben azt gondolta magában: „Mégis csak jó dolog, hogy temetéssel találkoztam, mert azt mondják, hogy halottal találkozni szerencsét jelent.”

A bricska ekközben üresebb utcákba ért; mihamar végtelen hosszú fakerítések következtek, jelezve, hogy nemsokára vége a városnak. Ime: már a kövezet is véget ért, már a város is, a vámsorompó is messze hátramaradt, s ő újra úton van. S az országút két oldalán újra fel-tüenedeztek a verszta-mutató czölöpök, a posta-állomási felügyelők, a kúta, a terhes szekerek, a szürke falvak az ő szamovárjaikkal, vénasszonyaikkal és élénk, szakállas gazdáikkal, a kik az útszéli csárdából marokra szedett zabbal szaladnak ki; a rongyos, bocskoros gyalog-utasok, a kik nyolczszáz versztányi utakat tesznek meg; az élénk formában épített kis-városkák az ő faboltjaikkal, lisztes hordóikkal, bocskor-árúikkal, czipóikkal és egyéb apróságaikkal; a tarka vámsorompók, kijavított hidak, a jobb- és balfelől egyaránt beláthatatlan mezők, a földesurak nehéz alkotású kocsijai, egy-egy lovas-katona, a ki zöldre festett, ólomgolyócskával töltött, s a következő fölírással ellátott ládikát visz: „Ilyen-meg-ilyen üteg tulajdona”; a zöld, sárga és frissen szántott, fekete szántóföld-darabok, a pusztán messziről fölhangzó szomorú nóták, a ködből kiágaskodó fenyőfacsúcsok, a messzeségben elvesző harangszó, a varjak oly sokaságban, mint a legyek, és a végtelen láthatár...

Oroszország, Oroszország! Látlak téged az én csodás messzeségemből. Szegénység, szükség és nehéz élet van te benned, a néző tekintetét nem lepik meg, nem rémítik meg a természet csodái, párosúlva a művészetek vakmerő alkotásaival; nincsenek neked sokablakú, sziklákba vájt palotákkal ékes városaid, körülvéve a vízesések örökös víz-porában felnőtt fáid és futó bokraid sokaságától, melyek fölfurakodtak a házak falaira; nem néz vissza benned az utas, hogy a végnélkül magasba törő kőhalmazokat még egyszer lássa; a felkúszó szöllővenyigétől, borostyántól és megszámlálhatatlan virágú futórózsától övedzett, egymást érő, homályos oszlopcarnokokon át nem tekintenek be az ezüstsínű, világos, égbe emelkedő távoli hegyek örökös körvonalai. Nyíltan pusztá és sík te benned minden; a síkságból mint pontok, mint apró jelek, alig észrevehetően emelkednek ki a te alacsony városkáid; semmi sem gyönyörködteti, semmi sem ragadja el a nézőt. Mi hát az az érthetetlen, titkos erő, a mely engemet tehozzád vonz? Miért cseng a fülemben szüntelenül a te tereiden széltében és hosszában, egyik tengertől a másikig áradozó bánatos dalod? Mi van abban a dalban? Hova hív, mért rí, mért kapja meg az úgy a mi szíveinket? Micsoda hangok azok, a melyek oly fájdalmasan csókolgatnak, lelkembe ömlenek, és körülfogják a szívemet? Óh, Oroszország! mit akarsz te én tőlem? Micsoda megérthetetlen kötelék van mi köztünk? Mért nézel úgy reám, mért néz rám minden, a mi csak benned van, oly nagy várakozással? És míg én így tünődöm s mozdulatlanul állok, a fejem fölé fenyegető, hamaros esőt ígérő felhő tornyosul és tünődéseim elnémúlnak a te végtelenséged előtt. Mit jósol ez a végtelen kiterjedtség? Hát ne teremnének itt, te benned, határtalan nagy gondolatok, mikor te is határtalan vagy? Hát ne támadna te benned hős, mikor annyi a hely, a hol kifejlődhetik, nagygyá lehet? És félelmesen fog el engemet ez a hatalmas végtelenség és megtölti lelkemet titokzatos erővel; szemeim természetfölötti látóerőt nyernek! Hah! mily hatalmas, fényes ország ez a távoli jövőben! Oh, Oroszország!...

- Vigyázz, te számár, vigyázz! - kiáltott Csicsikov Szelifánra.

- Majd adok én neked mindjárt ezzel a karddal, - kiáltott rá a szemben jövő zsandár, - nem látod a kincstári kocsit, hogy a manó vigye el a lelkedet!

S mint valami látomány repült el nagy robogással mellettük egy hármasszögletű kocsit.

Mily különös, mily csalogató, mily röpítő, mily csodálatos ez a szó: utazás! És mily szép is valóban maga az az út! Fényes nap, őszi lombok, hűvös lég... jobban be kell burkolódnunk az útköpenyegbe, lehúzni fülig a sapkát, szorosabban és kényelmesebben helyezkednünk el az ülés szögletében. A futkosó hideg utoljára szalad át tagjainkon s immár kellemes meleg váltotta azt fel. A lovak ügetnek... Mily édesen lopakodik hozzánk az álom, hunyódik le a szem s már csak álmon keresztül halljuk a „Nemcsak fehér a hó” kezdetű dalt, a lovak prüszögését, a kerekek berregését, már hortyogva támaszkodunk a szomszédunkhoz. Mire felébredünk, öt állomást hagytunk el; feljött a hold; ismeretlen város előttünk; régi, faalkotmányú kupolás templomok, feketéllő, éles torony-hegygyel; fehér kő- és sötét faházak; a holdvilágnak itt és amott átvillanó fénye, mintha fehér vászonkendőket aggattak volna a falakra, teregettek volna a kövezetre, az utcákra; ezeket ferdén szeldelik át a koromfekete árnyak; mint a csillogó ércz, úgy fénylenek az oldalról megvilágított házfedelek; és sehol egy lélek sem látható: minden alszik. Legföljebb egy helyen pislog egy ablakban világosság: talán a városi polgár varrogatja, tatarozza a csizmáját, vagy valamely pék bajlódik a sütőkemenczéjével - ki bánja? Hanem ez az éj!... Óh, minden szentek, milyen éj megy így végbe a magasságban! Hát a levegő, hát a távoli, magas ég ott az ő megfoghatatlan, hangos és fényes kiterjedésében! De íme, már a szemünkbe liheg a friss, éjszakai lég s elringat bennünket, már szenderegünk, elfeledkezünk magunkról és hortyogunk - és haragosan izeg-mozog a szegény szomszédunk, a kinek kellemetlen, hogy ránehezünk. Felébredünk - s már megint puszták és mezők terülnek el előttünk: sehol semmi, mindenfelé csak nyílt messzeség. A verszta-jelző számok röpködnek mellettünk; szürkülni kezd a reggel; a szellő frissebb és metszőbb lesz; a fehéredő, hideg ég alján halvány-aranyos sáv mutatkozik; a hajnali hűvességtől még jobban beburkolódnunk!... Mily pompás hideg! milyen csodálatos álom nehezedik ránk megint! Egy zökkenés - és megint felébredünk. A nap fölkel. „Lassan! lassabban!” hallatszik valami hang. Egy meredeken parasztszekér ereszkedik le; lent széles a tér, azon széles tó, úgy ragyogva a felkelő nap fényében, mint a réz; a domboldalon fák, parasztházikók vannak szétszórva; mint a csillag ragyog oldalt a falusi templom keresztje; parasztlányok beszélgetnek; s gyomrunkban túrhetetlen étvágyat érzünk... Istenem! beh szép vagy te néha, te messze, messze való út! Hányszor kapaszkodtam én beléd elvesző, fulladozó mivoltomban s te mindig nagylelkűen kivittél, megmentettél bajomból. Hány csodálatos gondolatot, költői ábrándot ébresztettél bennem, hány végtelen benyomást éreztem át te benned!...

De a mi barátunk, Csicsikov, sem éppen prózai dolgokat érzett ez időben. Nézzük is meg, hogy mit érzett. Eleinte semmire sem eszmélt, csak hátra nézegetett, meg akarván bizonyosodni, hogy csakugyan ki jött-e a városból; mikor pedig meggyőződött a felől, hogy a város már messze elmaradt, nem látni sem kovácsműhelyt, sem malmot, sem más egyebet, a mi a városok szélein szokott lenni, sőt mintha már rég a föld alá bújtak volna a kőtemplomok fehér tornyai is, csak akkor kezdett kizárólag az úttal foglalkozni, csak akkor tekintett jobbra és balra, N. város pedig mintha nem is lett volna már az eszében, mintha ő azon réges-régen, gyerekkorában, utazott volna keresztül. Majd az úttal sem törődött már, le-lehunyta a szemét s fejét a párnára hajtotta. A szerző - az igazat megvallva - örül ennek, mert alkalma van egyet-mást elmondani a hősről, a miben eddig - mint az olvasó láthatta - mindig megakadályozták, hol a bálok, hol Nozdrev, hol a dámák, hol a városi mendemondák, hol azok az ezer meg ezer apróságok, a melyek csak akkor látszanak apróságoknak, ha könyvbe kerülnek, de a míg az életben forognak, addig igen fontos dolgoknak tartatnak. De most hagyjuk el ezeket végképp és lássunk egyenesen a dologhoz.

Erősen kételkedünk abban, hogy a mi hősiünk tetszenék az olvasóknak. Hogy a dámáknak nem tetszik, azt biztosra lehet mondani, mert a dámák megkövetelik, hogy a hős teljes tökéletesség legyen s ha valami testi vagy lelki foltocska van rajta - az már baj! Bármilyen mélyen nézzen is a szerző a lelkébe, rajzolja bár pontosabban az alakját a tükörnél, nem tulajdonítanak ennek semmi értéket. Már a testes volta és meglett kora is sokat árt Csicsikovnak; a testességet semmi szín alatt meg nem bocsátják a hősnek és igen sok dáma mondja rá elfordulva: „Piha! beh csúf!” Fájdalom, a szerző mindezt igen jól tudja, mégsem tudott afféle erényes hőst választani. De... meglehet, hogy ugyancsak az elbeszélésben mégis valami új, eddig nem pengetett húrok zendülnek meg, aztán támad az orosz természetnek még eddig nem tapasztalt gazdag tehetsége, kerül valamely isteni adományokkal megáldott férfi, vagy egy csodás, sehol párját nem lelő orosz hölgy, tele a női lélek szépségeivel, fenséges törekvésekkel és önmegtagadással és holtaknak fognak feltűnni ezek előtt a más nemzetségbeli összes erényes személyek, mint a milyen holt a könyv az élő szó mellett. Megindulnak az orosz mozgalmak s látni fogják: mily mélyen fekszik az a szláv természetben, a mi a más nemzetek természetét csak a felszínen érinti... De minek beszélni arról, a mi még csak a jövődé? Nem illik a szerzőhöz, a ki már rég elérte férfikorát, a ki szigorú benső életben s az elvonultság frissítő józanságában nőtt fel, ifjonti módra megfeledkezni magáról. Mindennek megvan a maga sora, helye és ideje. Hanem azért csupa-erény embert mégsem veszünk hősiül. Sőt azt is meg lehet mondani: miért nem? Azért, mert ideje már egy kis pihenőt juttatni a szegény erényes embernek; azért mert tartalmatlanul forog az ajkakon ez a szó: erényes ember; azért, mert lónak használják az erényes embert s nincs az az író, a ki ne lovagolna rajta, noszogatva azt ostorral is, egyébbel is; azért, mert elnyúzták már az erényes embert annyira, hogy nincs már rajta még az árnyéka sem az erényességnek s test helyett csak a bőre és a bordái maradtak meg; azért, mert képmutatással nevezik az erényes embert erényesnek; azért, mert meg nem becsülik az erényes embert. Óh, rég ideje már megnyergelni a gazembert is. Nos: lovagoljunk tehát gazemberen.

Sötét és szerény a mi hősiünk származása. Szülői nemes emberek voltak, de hogy személyes volt-e a nemesi mivoltuk, vagy csak öröklött, azt az Isten tudja. Arczban nem hasonlított a szüleihez. Legalább egy alacsony, együgyű nőrokonuk - olyan formájú, a minőket bíbiczeknek szoktak nevezni - jelen lévén a szülésnél, a gyereket kezébe véve, így kiáltott föl: „Egyáltalában nem olyan, mint a milyennek én vártam!” Az anyai ágról való nagyanyjára kellett volna ütnie, a mi a legjobb lett volna, ő meg egyszerűen úgy jött a világra, hogy a mint a közmondás tartja: „Nem hasonlít sem apjára, sem anyjára, de valamely átutazott víg huszár”. Az élet kezdetben valami savanyú kelletlenséggel nézett rá, valami homályos, hóval behordott, szűk ablakon keresztül; se társa, se pajtása nem volt gyerekkorában. Apró ablakos, kis ház volt a lakóhelye; annak ablakait se télen, se nyáron nem nyitogatták; apja beteg ember volt, a ki mindig hosszú, báránycsuk zekében, csupasz lábra húzott, kötött papucsban járkált a szobában, örökösen köpködve a szögletben álló köpökládába; a fiúnak örökösen a padon kellett ülnie, kezében örökösen tollat tartani, keze, sőt ajka is, örökösen tintás volt; örökösen a szeme előtt volt a regula: „Ne hazudj; tiszteld az öregeket, és erényt táplálj a szívedben”; ehhez járult a szobában az örökös papucs-csoszogás, az ismerős, de mindig komor megszólítás: „Már megint rendetlenkedel!” a mely rendesen akkor hangzott föl, ha a gyerek, megunva az egyhangú foglalkozást, egy-egy betűhöz valami cifraságot, vagy farkat kanyarított; aztán az az örökösen ismert, örökösen kellemetlen érzés, hogy a fent említett szavak után a fülét hátulról odanyúlt, hosszú ujjak körmei igen fájdalmasan huzigálták: íme, szegényes képe az ő gyermekkorának, a melynek csak igen halvány emlékét őrizte meg. De az életben minden gyorsan változik: egy napon, a legelső tavaszi fényen és a megáradt patakok locsogása közben apja fogta a fiát, elindult vele egy parasztszekeren, egy olyan sovány pejkióval, a melyet a lócsiszárok szarkának szoktak nevezni. A pejkiót egy kis, púpos kocsis hajtotta, családfeje amaz egyetlen jobbágy-családnak, a melylyel a Csicsikov apja rendelkezett, s a ki csaknem az

összes házi dolgokat végezte. A szarkán több mint másfél napig czammogtak; útközben megháltak; átkeltek egy folyón, hideg süteményt és báránysültet ettek s csak harmadnap reggel érkeztek meg egy városba. A gyereket meglepték a váratlan nagyszerűségben feltűnt városi utcák úgy, hogy néhány pillanatra eltátotta a száját. Azután a szarka a szekérrel együtt belegurult egy gödörbe, a melylyel egy szűk sikátor kezdődött egyre lefelé haladva és sárban úszva; a szarka a púpos kocsiától és az úrtól bízattva sokáig dolgozott, dagasztott a lábaival a sárban, míg végre kimászott egy domboldalon álló házikó kis udvarára. Az ócska házikó előtt két virágzó almafa állt, mögötte meg egy kis kert terült el, csupa alacsony, apró fákkal; nem is volt abban egyéb, mint néhány berkenye- és bodzafa, meg a közepén egy kis fa-budka, szűk homályos ablakkal és szedett-vedett fedéllel. Itt lakott az ő rokonuk, egy töpörödött vén-asszony, de a ki még minden reggel kijárt a piacra, aztán a szamovárnál szárítgatta a harisnyáit. Ez megveregette a kis fiú arcát és örült, hogy annak olyan gömbölyű a képe. Itt maradt a fiú s köteles volt naponként megjelenni a városi iskolában. Az apa, miután ott meghált, másnap haza ment. A válásnál a szülei szemekből könnyek nem omlottak; adódott a fiúnak egy félrubelnyi rézpénz apró kiadásokra és nyalánkságokra, de - a mi még fontosabb - adódott bölcs tanács is: „Vigyázz Pali, tanulj szorgalmasan, ne rendetlenkedjél, ne haszontalankodjál s a mi fő: járj kedvében a tanítóidnak és följobbvalóidnak. Ha a följobbvalók kedvében jársz, hát ha még a tudományokban nem is haladnál, ha az Isten nem adott volna is tehetséget, mégis előre fogsz menni s mind elhagyod a társaidat. Ne pajtáskodjál, a pajtásoktól jót nem tanulsz; de ha mégis közéjük kerülsz, hát azokkal tarts, a kik gazdagabbak, hogy alkalomadtán segíthessenek rajtad. Ne kínálgass, ne vendégelj senkit, hanem inkább úgy intézd a dolgod, hogy téged vendégeljenek meg mások; de a mi a legfőbb: légy takarékos, kuporgasd a kopejkákat: az ér legtöbbet a világon. A társad vagy pajtásod megcsal s a bajban elárul, de a kopejka el nem árul semminemű bajodban. A világon mindent kivihetsz, mindent legyőzhetsz a kopejkával.” Kiadván e tanácsokat, az apa elvált fiától, visszaczammogott a falujába a szarkáján és azután soha nem is látta őt a fia többé; de szavai és oktatásai mélyen belevésődtek a fiú lelkébe.

Pali másnap elkezdett az iskolába járni. Valamely különösebb tehetség e vagy ama tantárgy iránt nem mutatkozott benne; inkább a szorgalmával és rendszeretével tűnt ki; hanem aztán annál nagyobb tehetsége volt a gyakorlatiak iránt. Rögtön föltalálta magát, megértette a helyzetet s csakugyan úgy viselte magát a társaival szemben, hogy azok csakugyan megvendégtették őt, ő pedig nemcsak hogy soha meg nem kínálta azokat, hanem gyakran el is tette a kapott ennivalót, hogy azt később ugyanazon pajtásainak eladja. Már gyerek korában le tudott mondani mindenről. Az apjától kapott félrubelből nemcsak hogy semmit el nem költött, hanem még ugyanazon évben meg is szaporította, szinte példátlan szerencsével forgatta a kis tőkéjét: viaszkból gimpliket csinált és igen jó áron adogatta el azokat. Azután egy kis idő elteltével más üzletekbe is bocsátkozott: a piacon összevásárolt holmi ennivalókat, aztán az iskolában a pénzesebb pajtásai mellé ült s mihelyt észre vette, hogy a pajtás éhezni kezd, ő mintegy véletlenül mindjárt kimutatta a zsebéből a pad alatt a perezet, vagy kalácsot, elosztotta azt az éhesek közt s ezeknek az étvágya szerint fizettette meg magának. A lakásán két hónapig bajlódott fáradhatatlanul egy egérrel, a melyet egy kis fa-kalitkába zárt s végre is sikerült neki annyira vinnie, hogy az egér parancsszóra a hátulsó lábára állt, lefeküdt és fölkelte, aztán igen szép pénzért eladta. Mikor már együtt volt öt rúbele, bevarrta a zacskót és egy másikba kezdett kuporgatni. A följobbvalóival szemben még okosabban viselkedett. Senki sem tudott a padban oly csendesen ülni, mint ő. Meg kell még jegyezni, hogy a tanítója nagyon szerette a csendet-rendet és jó magaviseletet s ki nem állhatta az eszes, szilaj fiúkat: attól tartott, hogy az ilyenek okvetetlenül kinevetik őt. Az olyannak, a ki az éles-eszűség gyanújába keveredett, elég volt megmozdúlnia, vagy véletlenül a szemöldökét megrántania, hogy rögtön kihívja a tanító haragját. Az olyat a tanító úr üldözte, kegyetlenül büntette. „Majd kiverem én belőled az elbizakodást és engedetlenséget, fiam!” - mondogatta olyankor -

„jobban ismerem még a véredet is, mint te magad. Majd térdepelsz! Majd itt maradsz ebédre!” S a szegény fiúk, nem is tudva, hogy miért? feltörték a térdeiket és huszonnégy óráig is éheztek. „A képesség és tehetség - csupa merő ostobaság, - mondogatta a tanító, - én csak a magaviseletet tekintem. Én jeles osztályzatot valamennyi tantárgyból csak olyannak adok, a ki talán a nagy Á-t sem ismeri, de jól viseli magát; a kiből pedig rossz hajlamot, gúnyolódó természetet látok, annak szekundát adok, még ha Szolont is fölülmúlja a tudományával”. Így beszélt a tanító, a ki halálosan gyűlölte a nagy meseíró, Krylovot azért, mert az azt mondta volt: „Inkább légy korhely, csak értsd a dolgodat”, - s mindig nagy gyönyörűséggel beszélgetett arról, hogy abban az iskolában, a hol ő ezelőtt tanított, akkora nagy csöndesség uralkodott, hogy hallani lehetett a légy röpülését, hogy az egész iskolai év alatt egyetlenegy fiú sem köhintett, nem fújta ki az orrát az előadás alatt s hogy egész a csöngetés idejéig nem lehetett tudni: van-e valaki az osztályban, vagy nincs.

Csicsikov egyszeribe megértette a följebbvalója szellemét s azt, hogy miképpen kell magát viselnie. Soha meg sem mozdította sem a szemét, sem a szemöldökét az előadás alatt, ha még úgy csipkedték is hátúlról; mihelyt megszólalt a csengetyű, ő volt az első, a ki odaugrott, hogy odanyújtsa a tanítónak a pofoncsapott kalapot (a tanító pofoncsapott kalapot hordott); oda nyújtván a kalapot, ő ment ki legelőül az osztályból s igyekezett útközben kétszer-háromszor a tanítóval találkozni, mindannyiszor megemelintvén a sapkáját. Ennek megvolt a tökéletes eredménye. Az egész idő alatt, míg az iskoláit végezte, a kitűnő tanulók közt volt s iskolái végeztével minden tantárgyból kitűnő bizonyítványt s egy jutalomkönyvet kapott a következő arany-betűs fölrással: „Példás szorgalom és kifogástalan magaviselet jutalmául”. Az iskolából kikerülve, már megnőtt legényke volt, meglehetősen kellemes külsővel, borotvára szorult szakállával. Ebben az időben halt meg az apja. A hagyatékban nem volt egyéb, mint két darab visszacsinálhatatlanul elviselt mellény, két ócska báránycsőrű felsőkabát s jelentéktelen összegű pénz. A mint látszik: az apa csak jó tanácscsal értett a pénz-kuporgatáshoz, gyakorlatban pedig ugyancsak keveset rakott össze. Csicsikov mindjárt eladta a rozoga házikót a jelentéktelen földcskével együtt ezer rubelért, a jobbágy-családot pedig magával vitte a városba, azt szándékozván, hogy majd ott megtelepedik, s valami szolgálatot vállal. Ugyanakkor elbocsátották az iskolából a nagy csöndességért és dícséretes magaviseletért élő-haló tanítót. A tanító elkeseredésében ivásnak adta magát; végül nem volt már anyyija sem, a miből ihatott volna; betegen, betevő falat és minden segedelem nélkül vészett el valamely fűtetlen, elhagyott odúban. Volt tanítványai közül az eszesebbek, nevetgélő természetűek, a kikben ő folytonosan engedetlenséget és rossz magaviseletet gyanított, értesülve az ő szánalmas helyzetéről, rögtön gyűjtöttek maguk közt egy kis pénzt, még a szükséges holmijuk árán is, csak az egy Csicsikov Pali mentegetődzött azzal, hogy neki magának sincs, s mindössze valami ötkopejkás ezüst pénzdarabot adott, de a melyet nyomban vissza is dobtak neki, azt mondván, hogy „Ej, te zsugori!” A szegény tanító csak eltakarta kezével az arcát, mikor a volt tanítványai ezen dolgáról értesült, kiégett szeméből megeredt a könny, mint a zápor, rítt mint az elhagyott gyerek. „Halálos ágyamon adta rám az Isten, hogy sírva fakadjak, - mondotta gyöngye hangon, nehezen pihegve s a Csicsikov eljárásáról értesülve, hozzá tette: - ej, Pali Pali! Hát ennyire megváltozik az ember! Pedig milyen jó erkölcsű fiú volt! Semmi szilajság - csupa selyem-gyerek! Csalódtam benne, nagyon csalódtam...”

Hanem azért még sem lehet azt mondani, hogy a mi hősiünk oly rideg, száraz természetű s annyira eltompult érzékű lett volna, hogy nem érzett volna sem szánalmat, sem részvétet. Érzett ő szánalmat is, részvétet is, még segíteni is szeretett volna másokon, de csak úgy, hogy az ne kerüljön tetemesebb összegbe, hogy ne kelljen ahhoz a pénzhez nyúlni, a melyet éppen azért rakott össze, hogy ahhoz többé nyúlni ne lehessen; egyszóval, az az apai tanács, hogy össze kell a kopejkákat kuporgatni, hibára vezette őt. De nem a pénzért ragaszkodott ő a pénzhez, fősვნყնყնყ és zsugoriság nem uralkodtak ő rajta. Óh, nem ezek vezérelték őt; ő

kényelmes, minden jóval bővelkedő jövőről ábrándozott; fogat, szép ház, pompásan készített, izletes ebédek, ezek motoszkáltak egyre az ő fejében. Hát hogy ezt valamikor, majd idővel bizonyosan elérhesse: ezért kuporgatta a kopejkákat, fősvényül megtagadva azokat egyelőre magától is, másoktól is. Ha valamely gazdag ember hajtatott el mellette czifra kocsin, pompásan fölszerszámozott paripákkal: megállott, mintha legyökereztek volna a lábai, aztán mintegy mély álomból ébredve mondta: „Pedig ez csak irnok volt és körhajat viselt”. Minden, a mi csak gazdagságra, bőségre mutatott, magának is megfoghatatlan hatással volt reá. Az iskolából kikerülvén, meg sem akart pihenni, oly erős vágya volt mentől előbb dologhoz látni, szolgálatba állni. De minden kitűnő bizonyítványai mellett csak nagynehezen bírt hivatalba jutni, mert még a távol-vidéken is protekcióra van szükség. Igen jelentéktelen állását kapott, évi harmincz vagy negyven rúbel fizetéssel. De föltette magában, hogy fáradhatatlan lesz a hivatalban, leküzd mindent. S valóban: hallatlan önmegtagadást, türést és kitartást tanúsított szükségében. Kora reggeltől késő estig, nem kímélve se testét, se lelkét, írt és írt, eltemetkezett az irodai aktákba, nem járt haza sem, hanem ott hált az irodai asztalokon, néha a hivatalosokkal ebédelt, a mellett meg tudta őrizni csinos külsejét, tisztességesen öltözött, arcának kellemes kifejezést tudott adni, sőt mozdulatainak is bizonyos eleganciát. Megjegyzendő, hogy a többi kishivatalnokok különösen kitűntek az ő rendetlenségükkel, formátlanságukkal. Némelyiknek olyan volt a képe, mint a rosszul sült kenyér: arcza az egyik oldalra puffadt, álla a másikra; felső ajka fölhólyagzott és kipattogzott; egyszóval: minden volt, csak nem szép. Mindnyájan mogorván és olyan hangon beszéltek, mintha meg akarnának valakit ütni; gyakran áldoztak Bacchusnak, bebizonyítván ezzel, hogy a szláv természetben még sok a pogány maradvány; néha még a hivatalba is - amint mondani szokták - benyalt állapotban jöttek, a mitől a hivatalos helyiségben a levegő éppen nem volt valami kellemesen illatozó.

Ilyen személyzet közt lehetetlen volt Csicsikovnak ki nem tűnnie, a ki teljes ellentéte volt társainak úgy tisztán tartott arczával, mint hangjának szívességével és a szeszes italok élvezetének teljes mellőzésével. Hanem azért mégis nehéz volt az ő állapota. Egy már idősebb irodavezető keze alá került, a ki példányképe volt a megkövesedett érzéketlenségnek és szívtelenségnek: mindig ugyanaz a megközelíthetetlen, soha egész életében el nem mosolyodó ember, a ki még csak annyit sem tett meg, hogy valakinek az egészsége felől tudakozódjék. Soha senkisémet látta ezt másnak, mint a minő volt, sem kint az utcán, sem bent az otthonában; soha semmi iránt sem érdeklődött, soha még csak le sem itta magát, hogy legalább ittas állapotában nevetett volna vagy egyszer; ha legalább valami vad vígasságnak adta volna magát, a minőnek szokta magát adni részeg állapotában a rabló; de nem! még csak árnyéka sem mutatkozott nála ilyeneknek. Nem volt az sem rossz, sem jó ember, csak mindezen tulajdonságoknak a teljes hiánya tette őt félelmissé. Ridegen sötét, minden feltűnő szabálytalanság nélkül való arcza nem hasonlított még távolról sem valamely más arczhoz, arczvonásai mind valami kellemetlen összhangban aránylottak egymáshoz. Csak sűrű himlőhelyei sorolták őt azon emberek közé, a kiknek az arczán - a népies mondás szerint - az ördög éjjelenként borsót csépel. Úgy látszott, hogy nincs emberi erő, a mely képes lett volna ennek az embernek a jóindulatát megnyerni; de Csicsikov ezt is megpróbálta. Eleinte igyekezett minden apróságokkal a kedvében járni, figyelmesen megvizsgálta a lúdtollakat, a melyekkel az írni szokott s néhány ilyen tollat annak ízlése szerint megmetszván, mindig odarakta azt neki a keze ügyébe; lefujkálta és lesöpörgette annak asztaláról a porzót és dohány-szemetet; friss vászon-rongyot helyezett a tintatartója mellé; előkereste annak a sapkáját, a világ leg-hitványabb sapkáját s mindig odatette azt neki néhány perczczel a hivatalos óra letelte előtt; lekefélt a hátát, ha az bepiszkolódott a fal mesztől. De mindez a legkisebb figyelemre sem talált, mintha mindez egyáltalában meg sem történt volna. Végre megorrontotta Csicsikov az irodafőnök házi, családi életét: megtudta, hogy van neki egy felnőtt leánya, szintén olyan arczczal, mintha éjjelenként borsót csépelnének rajta. Erről az oldalról próbálta hát meg az

ostromot Csicsikov. Megtudta, hogy melyik templomba szokott vasárnaponként a leányzó járni, ott mindig szemközt vele helyezkedett el gondos öltözékében, erősen keményített ingében, s a kísérlet sikerre is vezetett: a mogorva irodafőnök megingott s meghívta Csicsikovot téára. S mielőtt az irodában észrevették volna a dolog ilyen fordulatát, megtörtént, hogy Csicsikov bejáratos lett az irodafőnök házába, hogy hasznos és nélkülözhetetlen emberré lett, hogy ő vásárolt be ott lisztet is, cukrot is, hogy a leányzóval szemben kérésképpen viselte magát, hogy az irodafőnököt papának hitta és kezét csókolt neki. A hivatalban mindenki arról beszélt, hogy a lakodalom a nagybőjt előtt, februárius végén meglesz. A mogorva irodafőnök még lótot-futott is a feljebbvalóknál a Csicsikov előléptetése érdekében s rövid idő múltán Csicsikov is mint irodafőnök foglalt el egy megüresedett állást. Úgy látszik: csak ez volt a főcélja a vén irodafőnökkel, mert a ládáját titokban azonnal elvitette ennek a házából s másnap már új szálláson rendezkedett be. Nem hitta már papának az irodafőnököt, nem csókolt többé kezét neki, a lakodalomról pedig úgy megfélemedezett, mintha soha szó sem lett volna róla. Hanem azért, ha találkoztak, mindig barátságosan kezét fogott az öreggel, meghívta azt téára, s az öreg irodafőnök, daczára az ő örökös érzéketlenségének és komor egykedvűségének, mindannyiszor megcsóválta a fejét s dűnnyögve szólt: „Megcsaltál, ördögadta, megcsaltál!”

Ez volt a legnehezebb lépés. Ettől kezdve gyorsabban és könnyebben haladt. Tekintélyes emberré lett. Minden megvolt benne, a mi az életben szükséges: kellemes érintkezés és magaviselet, s ügyesség a teendői végzésében. E tulajdonságai révén mihamar megszerezte magának azt, a mit jó meleg helyecskének neveznek és nagyszerűen tudott azzal élni. Tudni kell, hogy éppen abban az időben kezdték üldözni a legszigorúbban a vesztegetéseket. Ő az üldözéstől nem ijedt meg, sőt rögtön a saját javára fordította azt, tanúságot téve ezzel az oroszok találékonyságáról, a mely csak nyomás alatt szokott mutatkozni. Dolgát így rendezte: a mint megjelent előtte valamely ügyes-bajos ember s benyúlt a zsebébe azzal a czállal, hogy előhúzza az ismert ajánlóleveleket, - a melyek, mint nálunk, Oroszországban mondani szokás: Hovanszkij herczegtől vannak aláírva,²⁹ - „Nem, nem! - szólt ő rögtön, mosolyogva s megfogva az illetőnek a kezét, - ön azt gondolja tán, hogy én... nem, nem! Ez nekünk kötelességünk; mi tartozunk minden jutalom nélkül végezni a dolgunkat! Ebben a tekintetben legyen ön nyugodt: holnap minden készen lesz. Csak legyen szíves megmondani: hol lakik; nem is kell majd ide fáradnia: megkap ön mindent helyébe, a lakásán.” Az elbájolt ügyes-bajos csaknem elragadtatva megy haza, gondolva magában: „No, végre egy olyan ember, a milyen sok kellene; ez már valóságos drágagyöngy!” Hanem aztán vár egy napig, kettőig - nem jön az írás a házába; nem jön harmadnap sem. Siet az irodába - még hozzá se fogtak a dolgához; siet egyenesen a drágagyöngyhöz: „Ah! bocsánatot kérek, - mond Csicsikov, a legnagyobb udvariassággal fogva meg annak mind a két kezét, - annyi a dolgunk! de holnapra készen lesz, holnapra minden bizonynyal! Igazán, magam is nagyon restellem.” És mindezt csupa elbájoló mozdulatok kíséretében mondogatta, annyira, hogy ha például szétnyílt a házikabátja szárnya, azt sietett mindjárt illedelmesen összefogni. De se holnap, se holnapután, sem azután nem kapja meg az ügyes-bajos ember a dolgát. Az ügyes-bajos elgondolkozik: „Vajon nem történt-e valami?” Tudakozódik - s azt felelik: „Adni kell valamit a másoló irtokoknak”. „Hát miért ne adnék? egy-két negyedrubelt szívesen.” - „Negyedrubel nem lesz elég; legalább huszonöt rubelt.” - „Huszonöt rubelt egy-egy irtoknak?” - kiált föl az ügyes-bajos. - „Mit riadozik az úr? - felelnek neki, - hiszen csak az történik, a mit ön akar: az irtokok csak negyedrubeleket kapnak, a többi pedig a följebbvalókhoz jut.” - Akkor csap az együgyű ügyes-bajos a homlokára; mint a zápor, szidja az új rendet, a vesztegetések üldözését s a hivatalnokok udvarias, előkelő bánásmódját. - „Ezelőtt legalább tudta az ember, hogy hányadán van: átadott az

²⁹ T. i. az állami bankkormányzótól.

irodafőnöknek egy *vöröshasút* és kész volt a dolga; most pedig huszonöt rúbelével kell előállni s elmúlik egy hét is, míg rájön, hogy mit tegyen... hogy az ördög vinné el ezt a hivatalnoki önzetlenséget és udvariasságot!” - Az ügyes-bajos embernek persze igaza van, de aztán nincsenek is ám mostan megvesztegetések s az ügyek intézői a legtisztességesebb, legbecsületesebb emberek: csak a titkárok és az irnokok a gazemberek.

Nemsokára sokkal nagyobb tér nyílt Csicsikov előtt: bizottságot alakítottak valami kincstári, nagyon is költséges épület fölállítására dolgában. Ebbe a bizottságba ő is bejutott s ő volt egyike a legtevékenyebb tagoknak. A bizottság azonnal hozzálátott a dolgához. Hat évig tartott az építkezés; de az éghajlat volt-e az oka, vagy az anyag: elég az hozzá, hogy a kincstári épület nem jutott feljebb a fundamentumnál. Akközben pedig a város más részeiben a bizottság minden tagjának egy-egy szép háza emelkedett: bizonyára alkalmasabb volt ama részeken a talaj! A bizottsági tagok már egészen jól érezték magukat s kezdtek családot alapítani. Csicsikov csak most kezdte magát a lemondás és az önfeláldozás szigorú törvényei alól némiképpen kivonni. Csak most engedett végre valamit a hosszas böjtölésből s bebizonyult, hogy ő voltaképpen sohasem idegenkedett a különféle élvezetektől, a melyektől különben visszatartóztatta magát még abban a heves fiatal korban is, a melyben egy ember sem képes magán teljesen uralkodni. Még néminemű fényűzést is megengedett magának: elég jó szakácsot tartott és finom hollandi vászonból készült inget viselt. Már olyan finom posztóban járt, a minőt az egész kormányzásban nem lehetett találni s ettől az időtől kezdte jobban kedvelni a fahéjszínű és sötétpiros, pettyezetett ruhákat. Már fogatot is tartott, maga is szeretett hajtani s a rudas lovat ficzánkoltatni. Már kezdett spongyiával mosakodni, a melyet kölni vízzel vegyített vízbe mártott. Már igen drága szappant vett, hogy puhítsa, finomítsa a bőrét. Már...

Hanem egyszerre csak a régi anyámasszony hivatalfőnök helyébe új ember jött, szigorú, katonaviselt főnök, ellensége a vesztegetéseknek és minden igazságtalanságnak. Megérkezése után másnap valamennyi hivatalnokát megrémítette, számadásra fogta őket, mulasztásokat, lépten-nyomon hiányzó összegeket fedezett fel, észrevette mindjárt a szép új házakat is - és megindult a vizsgálat. A hivatalnokokat fölmentették állásaiktól; a szép új házak az állam birtokába jutottak, átalakították őket árvaházakká, iskolákká. Mindnyájan ebek harminczad-jára jutottak, legjobban Csicsikov. Az arcza - daczára annak, hogy az oly kellemes volt - egyszerre csak nem tetszett a főnöknek, - hogy miért: azt az Isten tudja; néha nincs is erre semmi ok - s Csicsikovot halálosan meggyűlölte. De a többi hivatalnokoknak is valóságos csapása volt az új főnök. S mert a főnök katonaviselt ember volt, tehát nem ismerhette a polgári élet minden finomságait, rövid idő múltán szolid külsejűekkel és mindenhez alkalmazkodó természetűekkel más hivatalnokok jutottak be a kegyébe s a tábornok mihamar még nagyobb gazemberek körme közé került, a kiket ő egyáltalában nem tartott gazembereknek; sőt meg is volt elégedve, hogy végre sikerült jóra való embereket maga mellé válogatnia s komolyan dicsekedett finom emberismerő érzékével. A hivatalnokok rögtön tisztában voltak az ő szellemével és jellemével. Minden, a mi csak az ő főnhatósága alá tartozott, rettenetes üldözője volt az igazságtalanságnak; a hivatalnokai mindenütt üldözték azt, mint a hogy' üldözi a halász a szigonyával a kövér vizát, üldözték pedig olyan eredményesen, hogy rövid idő alatt mindnyájoknak néhány ezernyi tőkepenze gyűlt össze. Abban az időben a régi hivatalnokok közül többen rátértek az igazság útjára s visszavétek volt állásaikba. De Csicsikov semmi módon sem bírta megnyerni az elvesztett kegyet, bármennyire igyekezett is a pártját fogni a tábornoknak herczeg Hovánszkijtól aláírt papirokkal biztatott első titkárja, a ki pedig teljesen orránál fogva vezette a generálist: nem lehetett semmire sem jutni ebben a tekintetben. A tábornok olyan természetű ember volt, hogy ha orránál fogva vezették is (persze: az ő tudta nélkül), de ha egyszer valamit a fejébe vett, az úgy benne maradt, mint valamely vasszög: semmiképp sem lehetett azt onnan kivenni. Minden, a mit az eszes titkár tehetett, annyiból állt, hogy megsemmisítették a Csicsikov rossz bizonyítványát s erre is csak

a felebaráti részvét felköltésével tudta rávenni a tábornokot, élénken festvén a Csicsikov családjának megható sorsát, ámbár Csicsikovnak - szerencsére - semminemű családja nem volt.

- „Nos mit tehetek róla! - mondá Csicsikov, - megtörtént a szerencsétlenség, ezen nem lehet változtatni. Itt nem segít se sírás, se jajgatás; munkához kell látni!” S elhatározta hogy új életpályát kezd, újra türelemmel fegyverzi föl magát, újra szűkölködni fog mindenben, bármily nehezebbre esett is a megszokott uraskodástól megválni. Más városba kellett költözködni, ott újra nevezetessé tenni magát. De sehogy sem akart menni a dolog. A legrövidebb idő alatt háromszor kellett változtatni a szolgálatát. Ezek a szolgálati állások igen kellemetlenek voltak, megaláztatásokkal jártak. Megjegyzendő, hogy Csicsikov a lehető legkényesebb ember volt, a minő csak valaha a világon létezhetett. Ámbátor pályája kezdetén kénytelen volt a legközönségesebb emberek közt forgolódni, lelkében mindig megőrizte a választékosság érzetét, szerette, ha az irodákban az asztalok fényesek voltak s megvolt mindenben a tisztességes forma. Beszédközben soha se ejtett ki a száján egyetlen szót és mindig megbotránkozott, ha mások beszédében állásukhoz és hivatalukhoz nem illő szavakat hallott. Az olvasó bizonyára szívesen veszi tudomásul, hogy Csicsikov minden másodnap tisztát vett, nyárban pedig, a hőségek időszakában mindennap, mert őt minden legkevésbé is kellemetlen bűz végtelenül bántotta. Ez okból mindannyiszor, valahányszor Petruska bement őt levetkőztetni s a csizmáját lehúzni, ibolyával dugta be az orrát; sok esetben meg olyan ideges, csiklandós volt, mint valamely leányka. Mindenképpen igen nehéz volt neki újra leszállani azon rétegekbe, a hol pálinka-bűz és egyetlen magaviselet uralkodott. Bármennyire igyekezett is magát összeszedni, mégis megfogyott, sőt meg is zöldült e csapások idejében. Pedig már hízni kezdett, fölvenni azt a gömbölyded, tisztességes formát, a melyben akkor találta őt az olvasó, mikor vele megismerkedett, mikor a tükörbe tekintgetve, már sok minden kellemes dologra kezdett gondolni: feleségre, gyerek-szobára, - s ilyen gondolatoknál mindig elmosolyodott; de most, a mint néha véletlenül a tükörbe pillantott, lehetetlen volt föl nem kiáltania:

- Szent Szűz Anyám! hogy' megcsúfultam!

Ilyenkor sokáig nem merte magát megnézni. De elviselt mindent, elviselt szilárd akarattal és türéssel, s végre is a vámhivatalban kapott állást. Megjegyzendő, hogy ez állásról ő már régóta ábrándozott. Látta: mily cifra külföldi dolgokban dúskáltak a vám-hivatalnokok, milyen porcellán- és batiszt-neműeket küldözgettek a koma-asszonyaiknak, néneiknek és húgaiknak. Többször föl is sóhajtott: „Oda kéne nekem bejutnom: a határ is közel van, a művelt emberek is közelebb vannak és a legfinomabb hollandi fehérneművel láthatná el magát az ember”. Hozzá kell még tennünk, hogy ilyenkor még valami különös minőségű francia szappanra is gondolt, a mely a bőrnek rendkívüli fehérséget, az arcnak friss színt adott; hogy mi volt a neve ennek a szappannak, azt csak a jó Isten tudja, de az ő gyanítása szerint okvetetlenül külföldi árúnak kellett lennie.

Ő tehát már régen kívánczolt a vám-hivatalhoz, csak a kincstári építkezés körül kínálkozott előnyök tartották őt vissza s igen helyesen okoskodott, hogy a vám-hivatal, bármilyen hasznos legyen is, a pusztán kilátásban és reménykedésben nem egyéb, mint a tűzök valahol a szabadban, az építészeti bizottsági tagság pedig már a marokban tartott veréb. Most azonban föltette magában, hogy be kell jutnia a vámhivatalba bármi áron is - és bejutott. Hivatalát rendkívüli szorgalommal kezdte meg. Úgy látszott, mintha a sors is vámhivatalnoknak szánta volna őt. Olyan sokoldalúságot, éles tekintetet és éberséget nemcsak, hogy nem látott, de nem is hallott az ember. Három-négy hét alatt annyira elsajátította a vámügyi kezelést, hogy határozottan mindent tudott; már nem is mért sem hosszasági, sem súlymértékkel, de megítélte a fakturából: melyik csomagban hány rőf posztó vagy egyéb szövet van; mihelyt a kezébe vett valami csomót, mindjárt tudta: hány fontot nyom. A mi pedig a

kutatást illeti, hát arra nézve azt mondták még a hivatalnok-társai is, hogy valóságos kutya-szimatja van: lehetetlenség volt nem csodálkozni, látván, mily nagy türelemmel tapogatott meg minden legkisebb gombot, s mindezt halálos hidegvérrel és hihetetlen udvariassággal. S azalatt, míg az átkutatott emberek mérgelődtek, magukon kívül voltak, sőt szerették volna őt, az ő kellemes alakját dühös indulatukban egy pár ökölcsapással is ellátni, ő - a nélkül, hogy arcának csak egy izma is megmoczszanna, vagy udvariasságán változtatna, csak annyit mondott: „Nem méltóztatnék fáradságot venni magának arra, hogy fölálljon?” vagy: „Nem méltóztatnék-e, nagyasszonyom, befáradni a másik szobába? ott majd egy hivatalnok felesége bővebb magyarázatokkal fog szolgálni”; vagy: „Engedje meg kérem, hogy ezzel a kis késsel fölfejtsem a köpenyege bélését”. S ezeket mondva kihúzgált onnan mindenféle kendőket, nagykendőket - de oly hidegvérrel, mintha csak a saját ládájából szedte volna ki azokat. Még a följobbvalói is azt mondták rá, hogy ördög, nem ember; keresett-kutatott a kocsi-kerekében, a rudakban, a lovak füleiben, s ki tudná, hogy még miféle helyeken, a hová soha semmiféle regényírónak nem jutna eszébe benyúlni s a hová csak a vám-hivatalnokoknak szabad behatolni, - annyira, hogy a szegény útas, átjutván a határon, még néhány perczig sem bírt magához térni s letörölvén az izzadságát, a mely apró harmatjával egész testét elborította, csak keresztet vetett magára és így szólt: „Ejha!” Ilyennek a helyzete nagyon hasonlított az iskolás gyerekekéhez, a kit a tanítója azért hitt be egy magános szobába, hogy ott valami oktatással lássa el, e helyett azonban egész váratlanul jól végig vert raja. - Rövid idő múlva nem bírtak tőle meglenni a csempészek. Ostora és csapása volt a lengyel zsidóknak. Becsületessége és megvesztegethetetlen volta szilárd volt, szinte természetellenes. Még csak egy kis tőkepenzt sem szerzett a különféle, elkobzott árukból és azon elszedett tárgyakból, a melyeket a fölösleges irka-firka elkerülése céljából nem volt érdemes a kincstárnak beszolgáltatni. Ily fáradhatatlan és önzetlen hivataloskodás méltán kelthetett bámúlatot s végre eljutott annak a híre a felsőbbséghez is. Csicsikov jobb állást kapott és előléptetésben részesült. Ezek után tervet készített az összes csempárosok elfogatása iránt, csak azt kötve ki, hogy a tervet ő maga hajthassa végre. Rögtön rendelkezésére bocsátották a kívánt katonai segítséget és korlátlan hatalommal ruházták föl a kutatásokra vonatkozólag. Csak ez kellett neki.

Abban az időben igen jól szervezett csempárosbanda alakult; a vakmerő szervezet milliókat jövedelmezhetett volna. Csicsikovnak már rég tudomása volt a szervezésről, sőt a hozzá küldött hír-vivőnek szárazan azt felelte: „Most még korán volna!” De mihelyt megkapta a teljes hatalmat, rögtön tudatta azt a társasággal, azt üzenvén, hogy: „No, most már rajta!” A számítás egészen jól ütött ki. Itt egy év alatt annyit szerezhettek, a mennyit máskülönben húsz év alatt sem, a legodaadóbb szolgálattal sem szerezhettek volna. Korábban nem akart semmiféle összeköttetésbe lépni a csempárosokkal, mert akkor még mint közönséges kishivatalnok csak keveset kaphatott volna; de most... most egészen más volt a dolog: olyan föltételeket szabhatott, a minőket akart. Hogy a dolog annál biztosabban sikerüljön, beleavatta abba egy hivatalnok-társát is, a ki nem bírt a kísértésnek ellent állani, bár a feje már jól megderesedett. A föltételeket megállapították, a társaság megkezdte működését.

Az olvasó bizonyára hallotta azt a gyakran elmondott történetet a spanyol birkák elmés behozataláról, a melyeket a határon való átkelésük alkalmával kettős bundába varrtak s e bundák alatt egy millió értékű brabanti csipkét csempészték át. Ez éppen akkor történt, mikor Csicsikov a vámhivatalnál szolgált. Ha ő neki nem lett volna része abban a vállalkozásban, hát a világ összes zsidainak sem sikerült volna azt sikeresen végrehajtani. Mire a birkákat ilyen módon háromszor-négyszer átsétáltatták a határon, a két hivatalnoknak fejenként négyszázazernyi tőkéje lett. Sőt azt mondják, Csicsikovnak ötszázezerre is fölment a szerzeménye, mert ő sokkal szemesebb volt. Isten tudja, milyen roppant nagy számot érhetek volna el az áldott összegek, ha valami ördöngős vad keresztül nem szaladt volna előttök az úton. Az

ördög elvette mind a két hivatalnok eszét; röviden szólva: a két hivatalnok valami semmi-ségen czudarúl összeveszett. A heves szóváltásban - vagy talán részszegségükben is - Csicsikov a társát pap-fiúnak nevezte, ez pedig - ámbár tényleg papnak a fia volt - nem tudni, hogy miért: rendkívül sértve érezte magát s rögtön rendkívül élesen és keményen azt felelte neki:

- Hazudsz, én polgári tanácsos vagyok, nem pap-fiú, - hanem te, te vagy a pap-fiú! Aztán még nagyobb sértés kedvéért hozzá tette: - az vagy, tudod!

Ámbár ezzel tökéletesen leverte, mert visszafordította reá a gúnyolódást, s ámbár az a kifejezés, hogy „az vagy, tudod!” erős is volt, azon kívül még titokban föl is jelentette őt. Egyébaránt azt mondják, hogy e nélkül is czivakodtak valami menyecske miatt, a ki olyan szép, friss és egészséges volt, mint a makk - a hogy' a vám-hivatalnokok mondogatni szokták; sőt embereket is fogadtak föl azzal a czéllal, hogy a mi hősiüket sötét este valamely szűk sikátorban jól elverjék, de hogy mind a két hivatalnok csak a bolondját járta, mert a friss menyecske voltaképpen valami Sámsárev nevű törzskapitányt szeretett. Hogy' és mint állt valójában a dolog, azt csak az Isten tudja; legjobb, ha ezt maga az ilyen dolgokban jártas olvasó határozza el. Lényeges itt az, hogy a csempárosokkal való összejátszás nyilvánvalóvá lett. A polgári tanácsos maga is elveszett, de legalább bosszút állt a társán. A két hivatalnokot törvény elé állították, mindenöket zár alá vették, elkobozták s mindez oly hirtelen kerekedett a fejük fölé, mint tiszta égből a villámcsapás. Csak mikor magukhoz tértek, akkor vették nagy rémüldözéssel észre, hogy mit cselekedtek. A polgári tanácsos nem is állt talpra, elzüllött valahol, valamely félreeső zúgban, de a kollégiumi tanácsos talpra állt. Neki sikerült a pénze egy részét eldugni, bármily vizsla volt is a vizsgálatra kiküldött hivatalnok; azonkívül tapasztalt esze minden fufangját, minden emberismeretét fölhasználta; hol kellemes, fordulatatos, hol szívreható beszéddel élt, hol a hízkelkedés tömjénét gyújtotta meg, a mi soha sem szokott hatástalan maradni, hol egy kis pénzecskét folyósított - egyszóval: legalább annyira vitte a dolgát, hogy kitették ugyan a hivatalából, de nem olyan csúfosan, mint a társát és megmenekült a büntető bíróság eljárásától. De sem tökepénze, sem különféle külföldi aprósága nem maradt, - mindezek más műértők tulajdonába mentek át. Nem maradt egyebe, mint vagy tízezer rúbelje, a melyet szűkebb időkre tett volt el, aztán vagy két tuczat hollandi vászoninge, meg egy kis bricskája, a milyenen aglegények szoktak utazni, meg két jobbágya: Szelifán, a kocsis, és Petruska az inas; ezenkívül a részvéttől megindult hivatalnokok meghagytak nála öt-hat darab szappant, hogy legyen mivel az arcza frissességét ápolni: - ez volt az egész. Hát ilyen helyzetben találta magát újfent a mi hősiünk! Ilyen csapások érték az ő fejét! Erről mondta ő, hogy sokat szenvedett szolgálata közben az igazságért.

Most már azt lehetne következtetni, hogy ilyen viharok, a sors kegyetlenségei és az élet keserőségei után elmegy valahova a vérén szerzett tízezerrel valamely távol eső, járási városba, meghúzza ott magát örökre valamely kis házikó ablakánál, olcsó házikabátban üldögélve nézegeti vasárnaponkint a parasztok verekedését az ablaka alatt, vagy változatosság kedvéért elballag a tyúk-ólhoz, személyesen megtapogatja a levesnek szánt tyúkot, s ilyenformán ugyan zajtalanul, de a maga nemében nem haszontalanul éli le majd hátralevő napjait. De nem így történt.

Meg kell neki adni, hogy akaratereje törhetetlen volt. Mindazok után, a mi képes lett volna más embert, ha nem is megölni, de legalább lehűteni, ő benne meg nem csappant a nagyratörő szenvedély. Búsult, bosszankodott, szidta az egész világot, haragudott az igazságtalan sorsra, panaszkodott az emberek igazságtalansága miatt, hanem az újabb kísérletekről lemondani nem tudott.

Egyszóval olyan kitartást tanusított, a mely mellett eltörpül a német érzéketlen szívóssága, a mely már vele jár annak lassú, lusta vérkeringésével. A Csicsikov vérmérséklete pedig gyors volt és nagyra kellett volna lennie annak az észbeli erőnek, a mely visszatarthatta volna

mindazt, a mi belőle kifelé igyekezett és szabadjára törekedett. Csicsikov elmélkedett és elmélkedéseiben néminemű igazság mutatkozott: Miért éppen én? Miért szakadt a csapás éppen én reám? Ugyan ki az, a ki összetett kézzel ül a hivatalában? - mindenki szerez. Szerencsétlenné én senkit sem tettem: nem fosztottam ki özvegyet-árvát, nem juttattam koldúsbotra senkit; én csak a fölöslegeset vettem el; vettem pedig ott, a hol mindenki lett volna; ha én nem használom föl az alkalmat, fölhasználta volna más. Miért boldogúlnak mások s miért kell nekem elpusztúlnom, mint a féregnek? S mi vagyok én most? Mire való vagyok én még? Hogy' néztek én most valamely tisztességes családapának a szemébe? Hogy' ne éreznék lelkiismereti furdalást, tudván, hogy hiában vagyok a föld terhére? S mit fognak mondani majd a gyermekeim? Majd azt mondják: „Lám, milyen gazember volt az apánk, nem hagyott ránk semmit”.

Azt már tudjuk, hogy Csicsikov nagyon sokat gondolt az utódaira. Hisz' ez oly megható dolog is. Némely ember talán nem is markolgatna olyan nagyokat, ha nem állna előtte az a, nem is tudni, hogy honnan kerülő kérdés: mit mondanak majd a gyerekek? És a leendő családalapító, félszemmel félre sandítva, mint a kandúr-macska, hogy nem látja-e a gazdája, hirtelen összekapkod mindent, a mihez érhet: szappant, gyertyát, zsírt, kanári madarat - egyszóval: nem hagy ott semmit. Így sírángozott a mi hősünk, ezalatt azonban a tevékenység gondolata nem ment ki a fejéből; egyre akart valamit csinálni, csak a terve hiányzott még. Újra rálépett a tevékenység útjára, újra ráadta magát a tűrő életre, újra megtagadott magától mindent, az uras életből újra átment az alacsonyabb sorsúak piszkos életébe. Jobb időket várva, kénytelen volt ügyvédi teendőket is végezni, mely foglalatosság nálunk még nem nyert polgár-jogot, a melyet mindenféleképpen magyarázgatnak a hivatalok tintaférgei és a melyet maguk a megbízók is kevésre becsülnek, a mely arra van még kárhoztatva, hogy az előszobákban álldogáljon, gorombaságokat és egyebet tűrjön. De a szükség erre is rávitte őt. Megbízatai közül kivált egy érdemel említést: hogy' eszközölje ki az árvaszéknél néhány száz jobbágnak az elzálogosítását. A birtok, a melyhez a jobbágyok tartoztak, a lehető legrosszabb állapotban volt. A rossz helyzetet marha-dög, lelketlen gazdatisztek, rossz aratások, a legjobb munkásokat kipusztító járványos betegségek idézték elő, főképpen pedig magának a földbirtokosnak oktalansága, a ki Moszkvában divatos házat rendezett be magának, ráköltvén gazdaságának utolsó fillérét is annyira, hogy már nem volt mit ennie. Ez okból zálogba kellett már tenni mindenét. A kincstárnál való elzálogosítás akkor még új dolog volt és mindenki félt tőle. Csicsikov, mint megbízott ügyvéd, minden intézkedést megtett (előleges megbeszélés nélkül, mint tudjuk, semmit sem lehet csinálni, legalább egy-két pohár borocskát kell elibe elfogyasztani), s megtévén az előzetes intézkedéseket, jelentette a többi közt, hogy a dolog így áll: a jobbágyok fele kihalt, a mit azért szükséges tudni, nehogy később e miatt...

- De hiszen azok a revízióban föl vannak véve, - jegyezte meg a titkár.

- Igenis, föl vannak véve, - felelt Csicsikov.

- No, hát akkor mitől tart ön? - mondta a szekretárius, - hogyha van egy meghalás, születik helyette más, - és rendbe jön a dolog.

A szekretárius, a mint látszik, versben is tudott beszélni. Ekközben pedig a mi hősünket oly nagy gondolat ihlette meg, a minő ritkán fordult meg még az emberiség agyában. - Óh, én fajankó! - mondotta magában, - keresem a lovat, pedig rajta ülök! Összevásárlom a holt lelkeket, mielőtt kijön a rendelet az új revízió iránt; összeveszek - teszem azt - ezer lelket, s a gyámhatóság ad mindegyikre - teszem azt - kétszáz rúbelt: az kétszáz ezernyi tiszta nyereség! Az idő most nagyon kedvező: nemrégén epidémia volt, s - hál' Istennek! - nem kevés ember halt meg! A földesurak pazarlók, sokat kártyáznak, korhelykednek és úgy megszorúlnak, hogy jobban se kell; a legnagyobb részök siet Pétervárra hivatalt keresni, a birtokokat magukra hagyják, a gazdálkodás megy a hogy' tud, az adókat évről-évre nehezebben tudják

fizetni, tehát szívesen átengedi nekem mindenki a holt lelkeket, már csak azért is, hogy ne kellessen értök adót fizetniök; sőt az is meglehet, hogy némelyik még rá is fizet nekem egy-két kopejkát. Persze, a dolog kissé nehéz, sok lótás-futással jár, sőt veszedelmes is, mert ha kisül: újabb históriába keveredhetem. No de hiszen nem hiába adatott az ész az embernek. És nagyon jó az a körülmény, hogy a dolog egészen valószínűtlen, senkisé is hiszi el. Igaz, hogy földbirtok nélkül se venni, se elzálogosítani nem lehet. De én áttelepítésre vásárlók, áttelepítésre; a taviai és kherzoni kormányzóságokban most ingyen osztogatják a földet, csak be kell népesíteni. Hát oda telepítem őket! Kherzonba velök! hadd éljenek ott. Az áttelepítést pedig törvényesen, a hatóság útján lehet eszközölni. Ha számba akarják venni a jobbágyokat, hát jól van, azt is megtehetem; miért ne? Kiállítatok róluk az iszprávnyik sajátkezű aláírásával ellátott bizonyítványt. A falunak Csicsikov-telep nevet adhatunk, vagy akár a keresztnevektől vehetjük a falu nevét: Pálfalva.

Ilyen módon képződött a mi hősnök fejében az a furcsa terv, a melyet nem tudom, hogy megköszönnek-e neki az olvasók. De hogy mennyire köszöni neki a szerző, azt ki sem lehet mondani, mert - szó, a mi szó - ha Csicsikovnak nincs ez az ötlete, akkor ez a poéma sem látott volna napvilágot.

Orosz szokás szerint keresztet vetvén magára, Csicsikov hozzálátott a dologhoz. Annak az ürügye alatt, hogy letelepedési helyet keres, meg egyéb ál-okokkal is, bejárta az ország egyik és másik zugát, de különösen olyan helyekre látogatott el, a hol nagyobb mértékben dúlt a szerencsétlenség, mint rossz aratás, sűrű halálozás stb. stb., - egyszóval: a hol alkalmasabb és olcsóbb volt a kívánt vásár. Nem szólított meg csak úgy bolondjára minden földbirtokost, de megválogatta a neki megfelelőbbeket, vagyis azokat, a kikkel nagyobb nehézségek nélkül gondolta üzletét megcsinálni, igyekeztvén mindenekelőtt ismeretségeket kötni, az emberek barátságát megnyerni, hogy ha csak lehet, inkább barátságból kapja meg a jobbágyokat, mintsem vétel útján. Ugyanazért az olvasó ne haragudjék, ha az eddig szerepelt személyek nem nyerték meg a tetszését: ennek az oka Csicsikov; ő itt az úr a háznál s a hova neki tetszik menni, kénytelenek vagyunk mink is oda ballagni. Részünkről, ha csakugyan kifogást emelnének a személyek halványsága és a jellemek határozatlansága miatt, csak annyit mondhatunk, hogy a kezdetnél sohasem látható a dolog lefolyásának egész széle és hossza. Az utazás valamely városba, ha mindjárt a székesfővárosba is, valahogyan mindig halvány; eleinte minden szürke és egyforma: elvonúlnak előttünk a végtelen, füstös gyárak és műhelyek, csak azután tűnnek föl a háromemeletes házak szögletei, a boltok, bolti czégek, a rengeteg utcák, tornyok, oszlopok, szobrok, bástyák, a városi pompa, és zaj, s mindaz, a mit az emberi kéz és tudomány oly csodaszépen előállított.

Hogy miképpen estek meg az első vásárlások, azt az olvasó már látta; hogy' fejlődik tovább a dolog, mily sikerek és balsikerek érik hősnököt, hogy' fogja megoldani, rendezni további nehéz feladatát, hogy' támadnak majd mindebből nagyméretű képek, hogy' forognak a széles szerkezetű elbeszélés titkos kerekei, mint szélesedik ki a látkör, mint vesz az egész poéma nagyszerű, lírai folyamatot: mindezt majd később látja meg az olvasó. Nagy út van még azon úti-készség előtt, a mely áll egy középkorú úrból, egy bricskából (a milyeneken agglagények szoktak utazni), Petruska inasból, Szelifán kocsisból és három lóból, a melyeket szintén ismer az olvasó, kezdve az Ülnöktől a vörös-pej-gazemberig. Előttünk áll immár a hős az ő egész mivoltában. De talán azt szeretnék még tudni némelyek, hogy ki és mi ő erkölcsi tekintetben? Hogy ő nem a tökéletességek és erények hőse, - azt mindenki látja. De ki és mi hát? Gazember? Miért volna gazember? Miért legyünk oly szigorúak mások iránt? Mostanában nálunk gazemberek nincsenek; vannak jóviseletű, kellemes emberek; de olyanok, a kik az általános megvetéssel nem törődve, odatartanak nyilvánosan az arcukat a pofonvágásnak, nem sokan: legföljebb hárman-négyen vannak, de még ezek is erényességről beszélnek mostanában. Leghelyesebb, ha Csicsikovot jó gazdának, vagyonszerzőnek nevezzük. A szerzés az oka

mindennek: a miatt történnek olyan dolgok, a melyeket a világ nem egészen tisztáknak nevez. Igaz, hogy az ilyen karakter már magában is ellenszenves, s az olvasó, a ki élete folyamatában ilyen emberrel barátságba jut, vendégeskedik és kellemesen tölti vele az idejét, mindjárt sandítva fog reá nézni, mihelyt az valami dráma vagy regény hőségé lesz. Csak az pedig az okos ember, a ki nem törődik semmiféle jellemmel, hanem belemerítve fürkésző tekintetét, kiismeri azt a lelke mélyéig. Az emberben gyorsan változik minden. Alig veszi észre magát: már megtermett benne valami rettenetes féreg, a mely ellentállhatatlanul magába szí minden életnedvet. S megtörténik nem egyszer, hogy a kiválóbb tettekre született embert nem is valamely nagy szenvedély, hanem csak valamely kicsinyes vágy ejti hatalmába, a mely feledtetí vele legfontosabb, legszentebb kötelességeit, és apró babrálásukban láttat vele nagy és szent dolgokat. Az emberi szenvedélyek száma határtalan, mint a tenger fővenyének por-szeme, egyik sem hasonlít a másikhoz, s valamennyien - a hitványak úgy, mint a szépek - eleinte engedelmeskednek az embernek, csak később kerítik őt hatalmukba. Boldog az, a ki a szenvedélyek közül a legszebbet választja magának; mérhetetlen boldogsága órák- és perczeikkint megtízszereződik s az ilyen egyre beljebb jut lelkének végtelen paradicsomába. De vannak szenvedélyek, a melyeket nem maga választ az ember magának. Ezek már vele születtek, s nincs annyi ereje, hogy azoktól megszabadítsa magát. Valami felsőbb hatalomtól erednek s van bennök valami, a mi szakadatlanul hangot ad és egész életén át el nem hagyja az embert. Az ilyen szenvedély rendeltetése, hogy az emberi életet végigkísérje, akár mint sötét árny, akár mint a világot beragyogó vezérlő-csillag: s mindenképpen az embernek előre nem sejtett jóvoltára. Meglehet, hogy Csicsikovot is ilyen szenvedély ragadta el, s az ő hideg lényében az rejlett, a mi minket arra indít, hogy térdre borúlva az egek bölcsességét imádjuk. És még titok, hogy mért keletkezett éppen ez a forma a most napvilágot látó ezen elbeszélésben.

De nem az a baj, hogy nem lesznek az olvasók a hőssel megelégedve; inkább attól lehet félni, a mi mint bizonyos sejtelem él a lelkemben, hogy ugyancsak ezzel a hőssel, ezzel a Csicsikovval meg lesznek elégedve az olvasók. Ha mélyebben bele nem néz a hősünk lelkébe, ha fel nem kavarja ott azt, a mely elillan és elbúvik a világosság elől, ha fel nem kutatja ama legtitkosabb gondolatokat, a melyeket soha senki sem szokott mások előtt elárulni, hanem csak olyannak mutatja be őt, a milyennek mutatta ő magát az egész városnak, Manilovnak és másoknak: mindnyájan örvendeznének és mindenki érdekes embernek tartotta volna őt. Igaz, hogy sem arcza, sem egész mivolta nem forgott volna élethíven a szemünk előtt, hanem aztán az olvasás után nem lett volna az olvasók lelke izgalomban s újra folytatni lehetett volna a kártyázást, a mely annyira szórakoztatja egész Oroszországot. Igen, kedves olvasóim, önök nem szívesen látják a leleplezett emberi szegénységet. - „Miért? - kérdik önök, - miért állítja ezt? Talán nem tudjuk mi jól, mily sok megvetni való és ostoba dolog van az életben? De a nélkül is látunk elég olyat, a miben nincs semmi öröm. Inkább rajzolja nekünk a szépet és kellemest, hadd feledkezzünk meg magunkról.” - „Minek mondd te azt nekem, barátom, hogy a gazdaságunk hanyatlik? - mondja a földesúr az ispánjának, - azt nélküled is tudom; hát nem tudsz te másról beszélni? Inkább feledtesd velem ezt a gondot, - akkor boldognak érzem magamat.” - És az a pénz, a melylyel valamennyire javítani lehetne a helyzeten, a különféle szórakozásokra megy el. S elalszik az értelem, a mely talán mentőeszközöket találhatna fel; azalatt pedig a vagyon dobra kerül, a földesúr pedig világgá megy s képes lesz olyan aljasságokra, a melyek felett azelőtt elszörnyűködött volna.

Vád illetheti még a szerzőt az úgynevezett hazafiak részéről is, a kik nyugodtan kuporognak odúikban, s a kik egészen más dolgokkal foglalkoznak, tőkét gyűjtenek, mások rovására szerezvén maguknak kényelmes életet, de mihelyt olyasmi történik, a mi ő szerintök a haza kárára van, vagy megjelen olyan könyv, a melyben keserű igazságok mondatnak el, rögtön kifutnak minden odújokból, mint a pókok, ha legyet látnak a hálókban - és rögtön ordítózni

kezdenek: „Ugyan minek ilyesmit napvilágra hozni, ilyenről beszélni? Hiszen mindaz, a mi itt le van írva, a mi saját dolgunk - hát szép dolog ez? Mit mondanak majd a külföldön? Hát olyan kellemes dolog kedvezőtlen véleményeket hallani önmagunkról? Azt hiszik, hogy ez nem fáj? Azt hiszik, hogy mi nem vagyunk jó hazafiak?” Megvallom, hogy ilyen megjegyzésekre, különösen a mi a külföldiek véleményét illeti, nem tudom: mit feleljek. Hacsak nem a következőket: Élt egyszer Oroszországnak egy távoli helyén két ember. Az egyik, név szerint Mokijevis Kifa, családapa volt, igen csendes ember, a ki egész életét hálókabátban töltötte. A családjával nem foglalkozott; egész életét elmélkedésnek szentelte s a következő - mint ő mondá: filozofiai kérdéssel bíbelődött: „Itt van példának okáért egy állat, - mondotta ő a szobájában járkálva, - az állat csupaszon jön a világra; de miért éppen csupaszon? miért nem úgy, mint a madár: mért nem búvik ki tojásból? Már az igaz, hogy... izé... egyáltalában megfoghatatlan a természet, mentől jobban belemélyed az ember!” Így gondolkozott Mokijevis Kifa. De nem ez a fődolog. A másik ember volt Kifovics Mokij, az ő édes fia. Ez afféle ember volt, a kit Oroszországban tagbaszakadtnak mondanak s addig míg az apja az állatok világrajöttével foglalkozott, az ő húsz éves, vaskos természete erőtől duzzadva igyekezett magának helyet csinálni. Semmiféle mozdulata sem volt könnyed, síma: vagy a karját rántotta ki, vagy az orrát törte be valakinek! Otthon és a szomszédban - a szolgától kezdve a házőrző kutyáig - úgy féltek tőle, mint a tűztől, még a nyoszolyáját is összetörte a hálószobájában. Ilyen volt Kifovics Mokij, de máskülönben igen jólelkű. De még ez sem a fődolog ám! Hanem fődolog a következő. - „Ugyan kérlek, Mokijevis urambátyuskám - mondogatták az apának úgy a saját házabelijeit, mint a szomszédok, - micsoda Kifovics Mokijed van neked? Senkinek sincs tőle nyugta, olyan szilaj legény”. - „Hát biz’ ő duhaj gyerek, duhaj, - feleli erre rendesen az apa, - de mit csináljak vele? Verekedni vele már késő, még azt mondanák rólam, hogy kegyetlen vagyok; aztán ő igen érzékeny ember is; ha mások hallatára pirongatnám meg, mindjárt sértve érezné magát, mert a nyilvánosság - az nagy baj! megtudja a város és mindjárt az a híre kelne, hogy úgy bánok vele, mint a kutyával. Vagy azt képzelik, hogy nekem nem fáj ez a dolog! hát nem vagyok-e én neki apja? Azért, hogy filozofiával foglalkozom s néha nem érek rá, hát azért én nem vagyok apa? Oh, az nem úgy van; azért én apa vagyok! apa ám, hogy az ördög akárhova tegye a dolgát, apa! Kifovics Mokij ide van nekem zárva a szívembe!” Itt Mokijevis Kifa erősen mellbe vágta magát az öklével és egészen neki hevült. „Már ha kutya is, de ezt ne én tőlem tudják meg; én nem adok ki rajta”. S kiadván ezen apai érzelmeit, hagyta Kifovics Mokijt, hogy tovább folytassa duhajkodásait, maga pedig visszatért az ő kedvelt filozofiájához, föltévén magának hamarosan valami más kérdést: „Nos, ha pedig az elefánt tojásból kelne ki, a tojás-héja olyan vastag volna, hogy azt ágyúval sem lehetne átlőni; valami új tüzelő fegyvert kellene hozzá feltalálni”. Így folyt az élete a békés távolvidéki két embernek, a kik egész váratlanul, mint valamely kis ablakból tekintettek ki elbeszélésünknek a végéből, kitekintettek pedig azért, hogy szerényen megfeleljenek ama hevesvérű hazafiak vádjaira, a kik idáig filozofiával foglalkoztak, vagy azzal, hogy tőkécskéiket a forrón szeretett haza rovására öregbítsék s a kik nem arra törekednek, hogy rosszat ne cselekedjenek, hanem csak arra, hogy híre ne keljen, ha rosszat cselekesznek. De nem! nem is a hazafiság sugallja az ő vádjait; más rejlik a hazafiság alatt. Minek a szót titokban tartani? Ki mondja ki a szent igazságot, ha nem az író? Ti a mélyre ható tekintettől féltek, tisztelt hazafiak, ti magatok sem mertek mélyebbre nézni, szemetek csak elsiklik a dolgok fölött. Ti még jót is nevettek Csicsikovon, sőt tán még a szerzőt is megdicséritek, azt mondván: „Meg kell neki adni, hogy egyet-mást jól megfigyelt; úgy látszik: vidám természetű ember”. S e szavak után kettős büszkeséggel fordultok magatok felé, elégedett mosoly mutatkozik arcotokon s hozzá teszitek még: „Meg kell adni, hogy igen furcsa és igen nevetséges emberek vannak némely vidéken, de még nagy gazemberek is ám”. - S akad köztetek, a ki keresztyéni megadással - nem fenhangon, hanem csöndesen, elvonuló magányában önmagával beszélgetve, belemélyed a saját lelkületébe ezzel a kérdéssel: „Hát én

bennem nincs-e valami Csicsikoból? No, még csak a' kéne!" - S ha olyankor elmegy mellette valamely ismerőse, (se nem valami nagy, se nem valami kishívatalnok), rögtön megkönyököli a szomszédját s azt mondja neki, csaknem nyerítve a nevetéstől: „Nézd csak, nézd: Csicsikov, valóságos Csicsikov!” Azután mint a gyermek, megfeledkezve a kort és állást megillető tiszteletről, utána szalad s hátulról ingerkedik vele: „Csicsikov! Csicsikov! Csicsikov!”

No, de már nagyon is hangosan beszélünk, elfeledvén, hogy hősünk, a ki egész élettörténetének elmondása alatt aludt, már fölébredt és könnyen meghallhatja oly gyakorta emlegetett nevét. Ő pedig érzékeny ember s nem szereti, ha tiszteletlenül beszélnek róla. Az olvasó nem sokat törődik vele: megharagszik-e rá Csicsikov, vagy sem, de a szerző nem szeret összeveszni a hőssel, mert még jó sok utat kell kettőjüknek együtt, karonfogva megtenni: még hátra van a második rész - az pedig nem kis dolog.

- Ehehe! hát te mit művelsz? - kérdezte Csicsikov Szelifántól, - talán...

- Tessék? - felelt Szelifán lassú hangon.

- Mi tessék? Te bornyú! Hogy' hajtasz? Nocsak gyorsabban!

Csakugyan, Szelifán már régóta behúnyt szemmel hajtott, csak nagy ritkán csapván egyet-egyét ébredés közben a gyepelőszárral a szintén szundikáló lovakra. Petruska pedig már rég elvesztette a sapkáját, azt sem tudni, hol; ő maga pedig hátra dülve, oda lógatta a fejét a Csicsikov térdére, annyira, hogy ez kénytelen volt őt pofon ütni. Szelifán összeszedte magát és végig vágva néhányszor a vörös-pej hátán, mire az ügetésnek eredt, aztán megsuhogtatva ostorát a többi lovak fölött is, megszólalt vékony, éneklő hangon: „Ne félj!” A lovak megiramodtak s mint a pelyhet, úgy röpítették a könnyű bricskát. Szelifán csak az ostorával hadonászott és néha kiabált rájuk: „Gyí te, gyí!”, s közben ringó ütemekben ugrált le s föl a bakon, a szerint, a mint a kocsi valamely rögön, kavicsos föl- vagy lezökölt, mert röggel és kavicscsal volt borítva az egész, alig észrevehetőleg lefelé tartó országút. Csicsikov csak mosolygott, a mint ő is le s föl ringott a bőrpárnáján, mert nagyon szerette a gyors hajtást. De van-e orosz, a ki ne szeretné a gyors hajtást? Az orosz ne szeretné! az orosz lelke, a mely annyira kedveli a szédítő mulatságot, közbe azt kiáltozva, hogy: „Vigyen el az ördög mindent!” Az orosz ne szeretné a gyors hajtást, mikor abban oly csodálatos, diadal-szerű érzés van? Úgy rémlik, mintha valami titokzatos erő venné az embert a szárnyára - és repül az ember is, repül körülötte minden: repülnek a versztamutató czölöpök, szembe repülnek a kupeczek kibitkáiak bakján ülve, repülnek kétoldalt az erdők fenyveseik sötét soraival, a fejsze-csapások csattogásával és a varjak káromlásával; repül az egész út, azt sem tudja: hova, az elvesző messzeségbe. S valami félelmetesség van e gyors föltünezésben, a melyben nem ér rá az ember megkülönböztetni az egyes tárgyakat, csak feje fölött az ég, meg a könnyű fellegek, meg az ezeken áttörő holdvilág látszanak mozdulatlanoknak. Ejh, trojka, trojka, madár-sebességű trojka, - ki talált ki téged? Csak élénk természetű nép között jöhettél te létre, - azon a földön, a mely nem sokat törődve semmivel, szélteiben-hosszában elterült a félvilágon a rónaságával - s belevakúl az, a ki meg akarja rajta számlálni a versztákat. És nem is valami különös az orosz szekér: nem tartják össze vas-szögek, hanem csak sebtiben, fejszével, vésővel, tül-tül róttá össze egy neki durált jároszlávi paraszt. A mi postakocsisunk nem visel hosszúszerű német csizmát: nincs egyebe, mint a szakáll, meg a téli keztyűje s ül - az ördög tudja, hogy min; de ha egyszer fölemelkedik, egyet suhint az ostorával s rákezdi a nótáját - rohan a ló, mint a szélvész, a kerekek küllői egy síma síkba olvadnak, remeg a föld s félve áll meg oldalt a gyalogos ember - a kocsi pedig már elrobogott, el, el!... Már csak a távolban látható, hogy valami porzik s eltűnik a láthatáron.

Nem úgy rohansz-e te is, óh Oroszország, mint a sebes, utólérhetetlen trojka? Porzik, füstöl nyomodban az út, recsegnek a hidak, s minden elmarad utánad, minden! Csodálkozva áll meg ez Isten-csodája láttára a néző: nem égből szakadt villám-e ez? Mit jelent az a félelmet

gerjesztő iramodás? mely titkos erő rejlik e soha sem látott paripákban? Hah! micsoda lovak! micsoda paripák! Talán vihar fészkel a sörényeikben? csupa fül tán minden legkisebb erecskéjük? Mihelyt meghallják fölülről az ismert nótát: - egyszerre és tüzesen nekidúlnak ércszügyeik a hámnak, s alig érintve patáikkal a földet, kinyúlt vonallá változnak, a mely repül a levegőben, mintha Istentől volnának megihletve... Óh, Oroszország, hát te mikor repülsz már úgy? felelj! - De Oroszország nem felel. Gyönyörűen szól a csengő; reszket és széllé változik a darabokra szaggatott lég; oldalt marad minden, a mi csak van a világon s az előre rohanó Oroszországnak útjából félve térnek ki a többi népek és országok...

MÁSODIK RÉSZ

ELSŐ FEJEZET

Minek rajzolni csak a szegénységet, mindig a szegénységet, meg a mi életünk tökéletlenségét, kikaparva az embereket az ország félreeső, hozzáférhetetlen zugaiból? Mit tehetünk róla; olyan már az író természete, hogy belebetegedvén a saját tökéletlenségébe, már nem is tud másról beszélni, mint a szegénységről, meg a szegénységről, meg az élet tökéletlenségeiről, kikaparva az embereket az ország félreeső, hozzáférhetetlen zugaiból. Ím, már megint félreeső, hozzáférhetetlen zugba jutottunk. Hanem aztán milyen félreeső hely, milyen zug!

Mint valamely roppant nagy várnak szöglet-bástyákkal és lőrésekkel ellátott óriási fala, húzódtak el fölmeredezve, több mint ezer versztányira a hegyek. Méltóságosan emelkedtek föl a végtelen róna felett a szakadékok és magaslatok, mésszel és agyaggal kevert falat alkotva, patakoktól és vízesésektől áttörve, majd kellemesen gömbölyödtek ki, bárány-fürtökhöz hasonló fiatal bokroktól takartan, a melyek a kivágott fák helyén bújtak ki, majd pedig sötét erdővel ékeskedtek, a melyek csodamódon megmenekültek a fejszéktől. Egy folyó, sehol ki nem térve szilárd partjaiból, a hegyekkel együtt könyököket, fordulókat képez, s a távoli rétre zuhan, hogy ott néhány kanyarodást téve, megcsillogtassa magát a nap fényében, mint a tűz, elbújják a füz- és rakottya-bokrok közt, aztán diadallal fusson ki onnan a hidak, malmok és gátak közé, a melyek minden kanyarodásnál mintha kergetnék őt.

A meredek magaslatot egy helyen sűrűbben fedte a zöld fák koszorúja. A hegyszakadék egyenlőtlensége következtében, emberi kéztől ültetve dél és észak növényei voltak itt együtt. Tölgy, fenyő, vadkörte, juhar, meggy és kökény, kőris és barkócza, befutva komlóval, a mely egymást a növésben segítve vagy gátolva kapaszkodott fel a hegyen, mindenütt alulról fölfelé. Fönt, a tetőn, a fák zöld csúcsait urasági épületek vörös fedelei, parasztházikók szalmatetői, az urasági lakóház felső építményei, faragványos erkélye és nagy félkörű ablaka tarkították. A fák és épületek fölött régi fatemplom emelkedett fényes, aranyozott hegyű öt tornyával. Valamennyi tornyon áttört arany-kereszt volt, megerősítve ugyancsak áttört arany-lánczokkal; messziről ez úgy látszott, mintha a levegőben szabadon, semmitől sem tartott, izzó fényt szóró arany függne. Mindez megfordított helyzetben, tetővel, fedéllel, keresztekkel lefelé, kedvesen tükröződött a folyóban, a melynél képtelenül odvas fűzfák álltak, némelyek egészen a vízben, beleeresztve lombjaikat is, együtt úsztatva azokat a zöld hinárral és vízi liliummal, s mintha gyönyörködtek volna a pompás látványban.

A táj igen szép volt, de felülről lefelé, a háztól nézve, még szebb volt a kilátás a távolba. Vendég vagy látogató nem maradhatott közömbös, ha kiállt az erkélyre.

A gyönyörűségtől megállt a lélekzete s felkiáltott: „Istenem, mily végtelen tér!” Végtelen, határtalan rónaság tűnt a néző elé: a bokrokkal és vízimalmokkal tarkított réteken túl több szalagban erdők zöldültek; az erdőkön túl a már homályosodni kezdő légen át fővény sárgállott, majd újra erdők következtek, a melyek már kékellettek, mint a szélesen előmlő tenger vagy köd: aztán megint fővény, már halványabb, de még mindig sárga színben. A távoli látkörön fogazott mészhegyek ormai emelkedtek, ragyogva a fehérségtől még borult időben is, mintha őket örökös nap világítaná meg. Ezt a vakító fehérséget a hegy lába táján, a mely helyenkint gipszes volt, valami ködszerűen kékes, párázó foltok takarták. Ezek távoli falvak voltak; de ezeket szabad szemmel már nem lehetett megkülönböztetni. Csak a templom aranyos csúcsának a napfényben föl villanó tüze jelezte, hogy ez vagy az ott egy nagyobb falu. Mindez semmitől sem zavart csöndbe volt merülve, a melyet még a légi énekeseknek alig-alig hallható s a távolságban elvesző csicsérgése sem bírt megtörni. Egyszóval: az erkélyen álló

vendég több órai szemlélődés után sem mondhatott egyebet, mint azt, hogy: „Istenem, mily végtelen tér!”

Ugyan ki lehetett ura és gazdája ennek a falunak, a melyet, mint valami várerősséget, nem is lehetett erről az oldalról megközelíteni, hanem meg kellett kerülni a másik oldaláról, a hol a vendéget tölgyek fogadták, kiterjesztve hatalmas gallyaikat, mintha barátságos öleléssel várnák a jövevényt s elkísérték ezt annak a háznak az elejéig, a melynek tetejét túlfelől láttuk, s a mely most egészen előttünk állt, egyik oldalán cifrázatos tetejű parasztházakkal, másikán a ragyogó arany-keresztes templommal, a melynek tetején a levegőben függeni látszottak az áttört arany-lánczok. Mely boldog halandóé volt ez a csendes fészek? A tremalahanszki kerületnek Ténténikov Ivánovics András nevű földbirtokosáé, egy harmincz éves, szerencsés nőtlen fiatal emberé.

Hát az kicsoda, micsoda, milyen tulajdonságai, milyen sajátságai vannak? Már ezt a szomszédoktól lesz jó megkérdezni, kedves olvasónőim, a szomszédoktól. Egyik szomszéd, amaz ügyes, de már pusztuló családokból, a melyekben mindig akadnak nyugalmazott törzstisztek vagy hadi-parancsnokok, így nyilatkozott róla: „Valóságos barom!” Egy körülbelül tíz versztányira lakó tábornok azt mondta róla: „Nem éppen ostoba fiatal ember, de sokat képzelt magáról. Én hasznára tudnék lenni, mert nem vagyok éppen összeköttetések nélkül való ember, még Pétervárott is, sőt...” A tábornok nem fejezte be a frázisát. Az iszprávníki kapitány ilyen fordulatot adott a feleletnek: „Én éppen holnap megyek hozzá adóhátralék miatt.” Egy falubeli paraszt arra a kérdésre, hogy az urok milyen ember, semmit sem felelt. Ezekből azt lehet következtetni, hogy nem voltak felőle valami jó véleménynyel.

Elfogúlatlanul szólva: nem volt ő rossz ember, csak égbe kancsalgó. Minthogy pedig a világon elég olyan ember van, a ki égbe kancsalog, hát miért ne kancsalgott volna égbe Ténténikov is? Egyébként pedig kivonatúl itt van egy nap az életéből; ítéljen ebből maga az olvasó, hogy milyen természetű ember volt ő s mennyire felelt meg élete az őt környékező szépségeknek.

Reggel nagyon későn kelt s fölemelkedvén, sokáig ült az ágyában, a szemét törülgetve. S minthogy a szeme - szerencsétlenségére - apró volt, hát annak a törülgetése rendkívül sokáig tartott, s ezalatt folytonosan ott állt az ajtó mellett az inasa, Mihály, mosdó-tálat és törülközőt tartva a kezében. Állt, álldogált a szegény Mihály egy óráig, kettőig, azután kiment a konyhába, majd újra visszatért: az ura még mindig az ágyban ült és a szemét törülgette. Végre kikelt az ágyból, megmosdott, hálóköntösbe bujt s kiment a vendéglátó-szobába, hogy teát, kávé, kakaót, sőt forralt tejet is igyék; de mindegyikből csak keveset szürsölt, s aközben irgalmatlanul szétmorzsolta a süteményt s mindenfelé kíméletlenül szemetelt a pipa-hamuval. Két óráig ült a reggelineél. De még azután is magával vitt egy csésze hideg teát s odaült azzal az udvarra szolgáló ablakhoz. Az ablak alatt pedig mindennap a következő jelenet játszódott le:

Mindenekelőtt Gergely udvari cseléd, a ki pinczemesteri szolgálatokat teljesített, a házvezetőnéhez, Perfilyevnához körülbelül a következő válogatott szavú rikkantással fordult:

- No, te drágalátos, te kedves semmiség! Jobb lenne, ha befognád a szádat, te alávaló!
- Talán ez kellene? - kiáltott vissza öklét annak az orra alá tartva a semmiség, vagyis Perfilyevna, a ki szilaj természetű asszony volt, ámbátor nagyon kedvelte az édességeket, mazsolát, mandulát és egyebet, a mi mind az ő felvigyázatára volt bízva.
- Hiszen te még a gazdasági irnokkal is hajbakapsz, te éléskamarai patkány, - bögött Gergely.
- Az irnok is olyan zsvány, mint te. Azt hiszed, hogy az úr nem tud mindent? Hiszen itt van és mindent jól hall.

- Hol van az úr?

- Ott ül az ablak mellett; mindent hall.

S az úr csakugyan ott ült az ablaknál és mindent hallott.

Hogy a sodomai lárma teljes legyen, bőgve sírt egy cseléd-gyerek, a kit az anyja megnyakalt, üvöltött egy agár a hátsó lábaira ülve, mert a szakács forró vízzel öntötte le a konyhában. Minden ordított, lármázott éktelenül. Az úr csak ült tovább az ablaknál és hallgatta a pokoli zajt. Csak mikor ez már annyira tűrhetetlenné vált, hogy még a semmittevést is zavarta, küldött ki valakit azzal a rendelettel, hogy lassabban zajongjanak.

Ebéd előtt két órával bement a szobájába, hogy komolyan foglalkozzék egy mű megírásával, a mely hivatva lett volna egész Oroszországot minden oldalról megvilágítani, felölelvén a polgári, politikai, vallási és bölcséleti dolgokat, megfejteni a kortól fölvetett legfogasabb kérdéseket s föladatokat és világosan meghatározni az ország nagy jövőjét; egyszóval: mindent úgy, a hogy' azt a korral haladó embernek meg kell cselekednie. Egyébiránt a kolosszális vállalkozás inkább csak elmélkedésekre szorítkozott: rágta a pennát, a papiroson rajzok jelentek meg, azután minden félretevődött, az író könyvet vett a kezébe s azt már egész ebédig le sem tette. Ezt a könyvet olvasgatta a leves, a szósz, a peccsenye, sőt a sütemények evése közben is, annyira, hogy némely étékfogás e miatt ki is hült, másik pedig érintetlenül került le az asztalról. Ezután pipa és kávé következett, majd sakkjáték - egyedül. Hogy mi történt azután vacsoráig - azt igazán nehéz volna megmondani. Úgy látszik, semmi sem történt.

Így töltötte az idejét egyesegyedül a harmincz éves fiatal ember, ülven szüntelenül hálókabátban, nyakravaló nélkül. Nem volt kedve sem mulatni, sem kimenni, sem fölállni, még arra sem, hogy az ablakot kinyissa s friss levegőt bocsásson a szobájába, a falu remek tája pedig, a mely iránt egy látogató sem maradhatott közömbös, ő rá nézve mintha nem is létezett volna. Láthatja ebből az olvasó, hogy Téntétnikov Ivánovics András amaz emberek közé tartozott, a kikben Oroszország nem szükölködik, a kiket régebben resteknek, naplopóknak neveztek, s a kiket hogy mostanában hogy' neveznek, azt igazán nem tudom. Így születnek-e az ilyen természetű emberek, vagy csak később képződnek ilyenekké, mint az embert szigorúan kényyszerítő, szomorú körülmények termékei? A helyett, hogy erre felelnék, jobb lesz elmondani gyermekkorának és nevelésének történetét.

Úgy indult, hogy mindenki valami derék embert várt belőle. A tizenkét éves, eszes, kissé ábrándozó és gyenge szervezetű fiú egy nevelőintézetbe került, a melynek élén abban az időben nem közönséges ember állt. Bálvány a fiataláságnak, példányképe a nevelőknek, a páratlan Petrovics Sándor rendkívüli képességgel bírt arra, hogy érezze, megértse az emberi természetet. Mennyire ismerte az orosz ember tulajdonságait! Mennyire ismerte a gyermekeket! Mennyire tudott azokkal bánni! Nem volt az a rakoncátlan gyerek, a ki ha valami csínytet tett, maga ne ment volna be hozzá, hogy beismerje elkövetett hibáját. Ez még semmi: szigorú rendreutasítást kapott ugyan a rakoncátlan fiú, de nem úgy jött ki a szobából, hogy leeresztette volna az orrát, hanem úgy, hogy föntartotta a fejét. S mindig volt valami buzdító a tekintetében, a mely mintha azt mondta volna: „Előre! Állj lábra mentől hamarabb, ha elestél!” Soha nem beszélt ő a gyerekeknek a jó magaviseletről. Rendesen így szólt: „Én értelmet várok mindenkitől, egyebet semmit. A ki arra gondol, hogy értelmes embernek kell lennie, az nem ér rá hitványkodni; a hitványkodás eltűnik magától.” S csakugyan úgy történt, hogy a hitványkodások, pajkosságok megszűntek önmaguktól. A ki nem igyekezett jól viselni magát, az a társai lenézését vonta magára. A kamasz szamarak és ostoba ficzkók kénytelenek voltak a legsértőbb csúfneveket eltűrni a fiatalabbaktól s nem merték ezeket egy ujjal sem bántani. - „Ez már sok! - mondták némelyek, - az eszesebb fiúk elbizakodottak lesznek.” - „Nem, ez nem sok, - mondotta ő, - a gyenge elméjűeket én nem tartom itt sokáig; elég nekik

egy évi folyamat; az eszesek számára egész más tanfolyamokat rendezek.” - És tényleg: az eszesebbek mind sikerrel végezték el a másik tanfolyamot. Sok szilajságot el is nézett, mert abban a szellemi képességek fejlődését látta s azt mondta, hogy neki a szilajságokra olyan szüksége van, mint az orvosnak a pattanásokra: azokból ítélni meg, hogy mi lakozik az ember belsejében.

No de szerették is a fiúk! Soha sem szeretik úgy a gyermekek az ő szülőiket. Még a kamasz-kor kamasz kedvteléseinek szenvedélye sem oly olthatatlan, mint a minő volt a fiúk szeretete ő iránta. Még későbbi időkben is, mikor a derék nevelő és tanító már rég a sírban porladozott, hálásan emelte föl poharát a volt tanítvány annak nevenapján, s szeméit behunyva, siratta meg őt. Az ő legkisebb helyeslése megremegtetete, örömmel teljes izgalomba hozta a tanítványokat s mindnyájukban vágyat ébresztett arra, hogy társaikat felülmulják a jóra valóban. A kevésbé tehetséges fiúkat nem tartotta sokáig az intézetben: azok számára csak rövid kurzust rendezett be, hanem aztán a tehetségesek kötelesek voltak kettős kurzust végezni. Az utolsó évi tanfolyam, a melyben csak a válogatottak vehettek részt, semmiben sem hasonlított más, hasonló intézetek utolsó tanfolyamához. Ő csak itt követelte a tanulótól mindazt, a mit némely oktalan tanítók már a gyerekektől követelnek, azt a pallérozottabb értelmet, a mely nem gúnyol másokat, de minden gúnyt eltűr, hagyja ostobáskodni az ostobát, de nem indulatoskodik, nem kel ki magából, nem áll boszút semmi esetben, hanem megőrzi teljes, büszke lelkinyugalmát. Mindent fölhasznál, a mi csak képes az emberből szilárd férfiút képezni, s ő maga gyakori próbákat tett a tanítványaival, mert tudta az élet tudományát.

Intézetében nem tartott sok tanítót. A tantárgyak legnagyobb részét maga adta elő. Pedáns terminusok, vélemények és mellékokoskodások nélkül a tudománynak csak a magvát adta, úgy, hogy a kezdő is megérthesse: mire való lesz neki a tanulás. A tudományok közül csak azokat választotta ki, a melyek alkalmasak arra, hogy az emberből a hazának jó polgára válják. Az előadások nagy része annak az elmondásából állt, hogy mi várja az életben a fiatal embert s ennek pályáját oly élénken tudta rajzolni, hogy a tanuló már az iskolai padban beleképzelte magát az életbe, a szolgálatba. Nem titkolódzott semmivel: mindazokat a keserőségeket és akadályokat, azokat a kísértéseket és boszúságokat, a melyek az embert élete pályáján várják, teljes meztelenségökben állította elébök, nem hallgatva el semmit. Mindent tudott, mintha minden ranghoz és osztályhoz oda tartozott volna. Talán azért, mert az ifjak becsvágya már föl volt tüzelve, vagy talán azért, mert e rendkívüli tanítónak már a szeméből is azt olvasták, hogy *előre!* mely szót az orosz ember oly jól ismer s a mely oly csodákat művelt ennek fogékony természetével, elég az hozzá, hogy az ifjú mindjárt kezdetben csak a nehézségeket szerette, csak ott óhajtván dolgozni, a hol erős akadályokra talált, a hol nagyobb lelkierőt kellett kifejteni. Ezt a kurzust csak kevesen végezték, hanem azok aztán rátermett, csatára kész legények voltak ám. A szolgálatban a legnehezebb helyeket foglalták el, míg mások, náluknál talán eszesebb emberek, mihelyt irigykedéssel vagy kicsinyes kellemetlenségekkel találkozottak, nem bírtak kitartani, ott hagytak mindent, vagy megernyedvén, megvásárolható szélhámosok és gazemberek közé keveredtek. De ők, a derék tanító növendékei meg nem ingottak, s ismervén az életet és az embereket, bölcseséggel fölfegyverkezve, erős befolyást gyakoroltak még a rossz emberekre is.

A becsvágyó fiúnak hevesen dobogott a szíve már csak annál a gondolatnál is, hogy belekerül a magasabb tanfolyamba. Nem is lehetett volna a mi Ténténikovunk számára jobb nevelőt találni. De éppen akkor, mikor a kiválasztottak kurzusára - a mire annyira vágyott - átlépett, a nem közönséges tanító hirtelen meghalt. Milyen csapás volt ez, mily nagy veszteség! Úgy tetszett neki, mintha az intézetben egyszerre más formát vett volna föl minden. A Petrovics Sándor helyét valami Ivánovics Fedor foglalta el. Ez rögtön bizonyos külsőségekre való rendet hozott be; olyanokat követelt a gyerekektől, a miket csak felnőttektől lehet követelni. A szabad fesztelenségben zabolátlanságot látott. S mintha csak az elődjét akarta

volna megcsúfolni, mindjárt az első napon kijelentette, hogy ő az értelmet, a sikereket semmibe sem veszi, ő csak a jó magaviseletre fog tekinteni. S mily különös: jó magaviseletet még sem birt a növendékeinél Ivánovics Fedor elérni. A fiúk titokban rendeztek mindenféle rendetlenkedéseket. Nappal ment minden, mint a karikacsapás, éjjelenként pedig korhelykedések folytak.

A tudományokkal is valami különös dolog történt. Új tanítókat hoztak, új fölfogással és új elvekkel. Elárasztották a tanulókat az új terminusok és szavak özönével; volt az új tanítók előadásában logikai következetesség is, új fölfedezésekre való törekvés is, sőt bizonyos nekihevülés is, de fájdalom! nem volt élet! A holt tudományok holtan jelentek meg ajkaikon. Egy szóval: minden megfordítva történt. A felsőbbek iránt való tisztelet megszűnt; gúnyolni kezdték a tanítókat és nevelőket, az igazgatót Fegyvának, czipónak és egyébnek nevezgették. Már nem csak gyerekes csinytevések fordultak elő, hanem olyan kihágások is, a melyek miatt némelyeket ki kellett csapni az iskolából. Két esztendő múltán rá sem lehetett ismerni az intézetre.

Ivánovics András szelíd természetű volt. Őt nem csábították el a társai orgiái, a kik közvetlenül az igazgató ablakai alatt rendeztek bizonyos hölgyekkel légyottokat, sem a vallásos érzelmeket nem gúnyolta velök, azért, hogy nem valami eszes és okos pap került az intézethez. Az ő lelke még álmában is érezte mennyei származását. Elcsábítani őt nem tudták, hanem a helyett ő maga elvesztette minden kedvét. Becsvágya már föl volt ébresztve, tevékenységre pedig nem volt tere... Jobb lett volna, ha föl sem ébredt volna a becsvágya. Hallgatta a katedrán heveskedő tanítókat, s az alatt a régire gondolt, a ki heveskedés nélkül tudott okosan beszélni. Milyen tárgyakat, milyen tanfolyamokat kellett neki végig hallgatnia! Orvostudományt, philosophiát, jogot s az emberiség történetét olyan rengeteg formában, hogy a professzor három évig csak a bevezetést, meg valami német városok fejlődését adta elő. De minden, a mit végig hallgatott, csak valami formátlan rongy alakjában maradt meg a fejében. A természetes eszével ő csak azt tudta, hogy nem úgy kell előadni, - de hogy miképpen: azt nem tudta. Gyakran eszébe is jutott Petrovics Sándor s olyankor nem tudott hova lenni a szomorúságtól.

De a fiatalságnak a szerencséje, hogy előtte áll még a jövő. Abban a mértékben, a mint közelebb és közelebb jutott iskolái elvégzéséhez, egyre jobban dobogott a szíve. Gyakran mondogatta magában: „Hiszen ez még nem az élet; ez még csak készülődés az életre; az igazi élet majd csak a tevékenységgel kezdődik”. Aztán nem törődve a gyönyörű vidékkel, a mely annyira meglepett minden vendéget, látogatót, nem imádkozva a szülei pora fölött, mint minden becsvágyó: sietett Pétervárra, a hová tudvalevőleg a mi Oroszországunk minden részéből özönlik az ifjúság, hivatalt keresni, pompázni, vagyont szerezni, vagy egyszerűen a színtelen, jéghideg, csálóka társasélet virágait szedni. Hanem az Ivánovics András becsvágyát mindjárt kezdetben lehűtötte a bátyja, Ivánovics Onufrij, valóságos államtanácsos. Ez kijelentette, hogy fődolog a szép írás, semmi más; hogy szép írás nélkül nem lehet senki sem miniszter, sem államférfi. A bátyja segítségével nagynehezen bejutott végre valami hívtaliba. Mikor bevezették őt egy pompás, világos, parkettes terembe, a mely tele volt politúrozott asztalokkal, mintha ott az ország legfontosabb ügyeivel foglalkozó főméltóságok szoktak volna összegyűlni, s meglátta, hogy ott egy légió csinos fiatal ember ír, perczegtetve a tollait és egészen oldalra hajtva a fejeiket, aztán leültették őt is egy asztalhoz s mindjárt elébe is tettek valami lemásolni való iratot, a mely mintegy készakarva csak jelentéktelen tartalmú volt, lévén abban mindössze három rúbelről szó, a melylyel már félév óta bajlódtak: különös érzés fogta el a tapasztalatlan ifjút. A köröskörül ülő emberek úgy tüntek föl előtte, mint iskolás gyerekek. A nagyobb hasonlatosság kedvéért némelyikök valami ostoba, fordított regényt olvasott, bedugva azt a munkába vett, nagy ívekből álló akták közé, úgy téve, mintha az ügyirattal foglalkoznék, s akközben egyre föl-fölrezzent, valahányszor az irodafőnök

arrafelé közeledett. Mindez igen furcsának tetszett neki, korábbi foglalkozását sokkal jelentékenyebbnek ítélte a mostaninál, a szolgálatra való előkészülést különbnek, mint magát a szolgálatot. Sajnálta az iskolát. S egyszerre maga elé képzelte egész élénken Petrovics Sándort - és egy cseppbe múlt, hogy sírva nem fakadt. A terem forogni kezdett vele, a hivatalnokok, az asztalok összekavarodtak előtte s alig bírta magát összeszedni a pillanatnyi elsötétülésben. - „Mindegy, - mondotta magában, próbát teszek ezzel is, bármily kicsinyesnek látszik is ez most.” - összeszedte minden erejét s elhatározta, hogy szolgálni fog, mint a többi.

Hol nincsenek csöndes élvezetek? Vannak még Pétervárott is, e város érdes, borongós színezetének ellenére. Az utcán recseg-ropog a haragos, harmincz fokos hideg; sívít az Észak szülötte, a boszorkányos vihar, hófúvással takarva be az utcákat, elvakítva a járókelőket, behajporozva a prém-gallérokat, az emberek és szőrös állatok bajszát, de még a röpkedő hópelyheken keresztül is vidáman ragyog egy-egy kis ablak, valahol a negyedik emeleten: otthonos szobácskában, szerény stearingyertya mellett, a szamováár zubogásánál szívet és lelket melegítő beszéd folyik, olvassák valamely fényes megnyilatkozását az orosz költőknek, a kikkel bőven megáldotta az ég Oroszországot s a fiatal ember fiatal szívét oly fenséges hevület fogja el, a melynél különb délszakon sem képzelhető.

Téntétnikov hamarosan megszokta a hivatalos szolgálatot, de nem ez volt neki első célja és fődolga, mint a hogy' eleinte képzelte, hanem csak valami másodrendű foglalkozása. A hivatal csak arra való volt nála, hogy ahhoz mérje az idejét s annál jobban megbecsülje szabad óráit. Bátyja, a valóságos államtanácsos már azt gondolta, hogy öcsce megállandósúl a hivatalban, de ebben csalódott. Az Ivánovics András nagyszámú barátai közt kettő olyan volt, a milyeneket általában elkeseredett embereknek szoktak nevezni. Oly nyughatatlan természetűek voltak ezek, a kik nem tudják egykedvűen elviselni nemcsak az igazságtalanságokat, de semmit sem, a mi az ő szemökben igazságtalanságnak látszik. Eredetileg jó emberek, de rendetlenek a magok dolgaiban is, elnézést követelvén maguknak, míg ők tele vannak türelmetlenséggel mások iránt. Ezek nagy hatást gyakoroltak reá, úgy heves beszédekkel, mint a társadalom ellen intézett indulatos kifakadásaikkal. Fölizgatták idegeit és ingerültségét, észrevetették vele mindamaz apróságokat, a melyeket ő előbb figyelemre sem méltatott. Leniczyn Fedorovics Fedort, az említett pompás termekben elhelyezett osztályok egyik főnökét, egyszerre csak ki nem állhatta: mindenféle fogyatékoságot kezdett benne fölfedezni. Úgy tetszett neki, hogy Leniczyn, mikor valamely följobbvalójával beszélt, csupa édes czukorrá változott, de eczetté, ha valamely alárendeltje fordult hozzá; hogy a kisszerű emberek módjára megjegyezte magának azokat, a kik ünnepnapokon tisztelegtek nála, s bosszút állt azokon, a kik nem jelentek meg nála tisztelgés végett vagy a kiknek a nevét nem találta a kapusnál följegyezve. Mindezekért ideges gyűlölettel volt Leniczyn iránt. Valami rossz szellemtől indítatva, szeretett volna valami kellemetlenséget okozni Fedorovics Fedornak. Erre különös vágygyal törekedett és sikerült is neki célta érne. Egy alkalommal oly gorombán feleselt vele, hogy a felsőbbség ítélete szerint vagy bocsánatot kellett kérnie, vagy állásáról lemondania. Bátyja, a valóságos államtanácsos, riadtan szaladt hozzá és könnyörgő hangon szólt:

- A Krisztus nevére kérlek, Ivánovics András, mit mívelsz? Elhagytad oly előnyösen megkezdett pályádat csak azért, mert nem olyan főnök keze alá jutottál, a minőt akartál volna. De kérlek: mit akarsz? Hiszen ha az emberek ilyesmire néznének, hát senki sem maradna hivatalban. Szállj magadba, küzd le büszkeségedet, érzékenységedet, menj el hozzá és kérleld meg.

- Nem arról van itt szó, kedves bátyám - felelt az öcs; - nem volna nekem nehéz bocsánatot kérni tőle. Hibás vagyok, mert főnököm, s nem volt szabad olyan hangon beszélnem vele. De a dolog így áll. Van nekem egy más hivatalom is: van háromszáz lélek jobbágyom, romlásnak

indult birtokom, és a gazdatisztem számár. Az ország nem sokat veszít, ha én helyettem másvalaki körmöli az aktákat, de az már nagy veszteség, ha háromszáz lélek után nem fizetem az adót. Én - tetszik-e tudni? - földesúr vagyok, a kinek... a szolgálat... Ha arra törekszem, hogy a rám bízott emberek sorsáról gondoskodjam, azt jobba tegyem s az országnak adok háromszáz rendbe szedett, józan, jó munkás alattvalót, - mivel lenne rosszabb az én szolgálattételem, mint azé a másvalakié, a ki Leniczyn osztályában dolgozik?

A valóságos államtanácsosnak nyitva maradt a szája meglepetésében. Ilyen szóáradatot nem várt. Rövid gondolkozás után így szólt:

- Mindazonáltal... már azért mégis csak... mért akarod magadat a faludban eltemetni? Micsoda társaságod lehet neked ott a... Itt pedig úton-útfélen tábornokokkal, hercegekkel találkozol. Elmégy valamelyik mellett... izé... no meg aztán a gázvilágítás, európai műveltség... ott pedig akárhová lépsz, nem látsz egyebet, mint paraszt embert, paraszt asszonyt. Hát miért akarod magadat egész életedre parlagi tengődésre kárhoztatni?

De a nagybácsi rábeszélései nem voltak semmi hatással. A falu úgy tűnt föl a fiatal ember előtt, mint valami szabad szállás, mint a hasznos tevékenység egyedüli tere. Már be is szerezte a legújabb mezőgazdasági könyveket. Röviden - e beszélgetés után vagy két héttel már azon a vidéken volt, a hol gyermekkorát töltötte, nem messze attól a remek zugtól, a mely iránt nem maradhatott közömbös egy vendég és látogató sem. Új érzés mozdult meg benne. Lelkében fölbredtek a rég meg nem nyilvánult hajdani benyomások. Már sok helyről egészen megfeledkezett s mintha először járt volna ott, úgy nézte a tájképeket. Aztán hirtelen, nem is tudni: hogyan? megdobbant a szíve. Mikor pedig útja szűk szakadék között rengeteg erdőbe vitte őt s fönt és lent háromszáz éves tölgyfákat látott, a melyeket három ember karja sem bírt körül ölelni, ezek között pedig itt-ott ezüst-fenyőket, hárs- és nyárfákat; mikor arra a kérdésre: „Kié ez az erdő?” azt felelték neki: „Téntétnikové”; mikor az erdőből kijutva, kiért a rétekre, fűzfabokrok, fiatal és vén fűzfák, kőrifák, zöld halmok mellett haladt el, két hídon kelt át, a melyek egy és ugyanazon kanyargó folyóra voltak építve, egyszer jobb felől, másszor balfelől hagyva maguk mögött a folyót s arra a kérdésre: „Kié ez a rétség?” azt felelték: „Téntétnikové”; mikor végül útja hegynek vitt s lapos fensíkon ment végig, egyik oldalon még aratatlan étellel, búzával, rozsszal, árpával, másik oldalon a már bejárt helyekkel, a melyek most már kicsinyített formákban tűntek föl, s mikor lassankint beállt az alkonyat és útja terebélyes fák alatt vezetett egész a faluig, miközben föltűnedezték a paraszt faházikók és az urasági épületek vörös födelei, megcsillantak a templom arany csúcsai, mikor a hevesen megdobbant szív kérdés nélkül is tudta, hova érkezett: a szünet nélkül gyülemlő érzések és gondolatok végre hangos szavakban törtek ki belőle:

- No hát, nem voltam én bolond idáig? A sors arra jelölt ki, hogy jótevője legyek egy földi paradicsomnak, én meg holt betűk közé temetkezem! Megkaptam kellő nevelésemet, tanultam, el vagyok látva azon ismeretekkel, a melyek szükségesek arra, hogy az alárendeltjeim érdekében jól művelhessek, hogy megjavítsam az egész környék helyzetét, hogy a földesúri sokoldalú kötelezettségeket teljesíthessem, hogy rendelkező és bíró lehessenek egy személyben, - s ezt én mind rábíztam az ostoba gazdatisztre, magam pedig inkább olyan emberek ügyeivel foglalkoztam, a kiket soh'sem láttam, a kiknek jellemét és egyéb tulajdonságaikat nem ismerem? Előbbre valónak tartsam az igazi kormányzásnál a tőlem ezer versztányira fekvő vidékeknek papiron való, fantasztikus igazgatását, olyan vidékekét, a hol soha nem is jártam s a melyek dolgában én egy csomó képtelenséget és ostobaságot követhetek el?

Hanem hát egészen más várt reá. A jobbágyok értesülvén az ő megérkezéséről, összegyűltek a házba fölvezető lépcsőn. A szarkafészekhez hasonló asszonyi főkötők és fejkendők, sapkák, zekék és festőiesen leomló szakállak özöne vette őt körül a különben szép lakosságú faluból.

A mint fölhangzott az üdvözlő megszólítás: „Kegyes jóltevőnk!” férfiak és asszonyok önkéntelenül sirva fakadtak s eszébe juttatván neki a nagyapját és ósapját is, ő maga sem állhatta meg könnyek nélkül. Gondolta magában: „Milyen szeretet és ragaszkodás! És miért? Azért, mert én soha közéjük sem jöttem, soha nem törődtem velük”.

És föltette magában, hogy megosztja velük a munkát és fáradalmat. És elkezdett gazdálkodni, intézkedni. Lejebb szállította a robotot és ezáltal több időt engedett arra, hogy a jobbágy a maga számára dolgozhassék. Az ostoba gazdatisztet elbocsátotta. Maga járt mindenüvé, a mezőre, a csűrbe, a gabonaszárítóba, a malmokba, a kikötőbe, a bárkák és tutajok le- és föl-rakodásához, annyira, hogy a rest jobbágyok már vakaródzni kezdtek. De ez nem sokáig tartott. A muzsik furfangos. Hamarosan rájött, hogy az úr, ha fürge is és szeret mindenbe gyorsan belekapni, de hogy hogyan és miképpen kapjon egybe-másba, azt már nem érti s bár írástudó ember, de nem sokat konyít a dologhoz. Az lett a vége, hogy úr és muzsik - nem az, mintha egyáltalában nem értették volna meg egymást, de egyszerűen nem tudtak egymással lépést tartani, mindegyik más nótát fűjt.

Téntétnikov kezdte észrevenni, hogy az urasági földeken valahogy minden hitványabban termett, mint a parasztokén. Korábban vetettek, mégis későbbben kelt ki a vetés, pedig, úgy látszik, rendesen ment a munka. Ő mindenütt ott volt, sőt a szorgalmasabb embereknek egy-egy pohár pálinkát is adott jutalmul. És a muzsikok gabonája már régen kalászba szökkent, a zab már peregni kezdett, a köles bugába ment, az ő földjén pedig még alig ment szárba a vetés, kalász még nem mutatkozott. Egyszerűen kezdte észrevenni az úr, hogy a muzsik ravasz-kodik, minden kedvezmény mellett is. Próbálta a muzsikokat pirongatni is, de azok így feleltek:

- Hogy' lehetne az, uram, hogy mink az uraság érdekeivel ne törődnénk. Hiszen tetszett látni, milyen szorgalmasak voltunk szántásban, vetésben - még egy-egy pohár pálinkával is meg tetszett jutalmazni.

Mit lehetett erre felelni?

- Hát akkor miért olyan rossz a vetés? - kérdezte az úr.

- Ki tudná azt? Talán valami féreg pusztítja a gyökerét. Azután meg azt is tessék venni, hogy nem járt eső.

De az úr látta, hogy a muzsikok vetésének a gyökerét nem bántotta a féreg s különös módon eső is volt a parasztok földjein: azoknak a kedvében járt a természet, az urasági földre pedig egy szem esőt sem juttatott.

Még nehezebb dolga volt az asszonyokkal. Ezek nap-nap után elkérezkedtek a munkából, panaszkodtak a nehéz úrdolgára. Különös dolog! hiszen ő egészen megszüntette a vászon, különféle bogyók, gomba, mogyoró stb. beszolgáltatása kötelezettségét, a robotok felerészét elengedte, azt remélve, hogy az asszonyok az ezzel megkímélt időt a többi gazdaságra fordítják, szőnek-varrnak a férjeikre, bővebben foglalkoznak kerti veteményezéssel. Hát szó sincs róla! A fejrényp közt oly henyélés, czivakodás, pletykálás kapott lábra, hogy a férjeik egyre jártak az úr nyakára a panaszaikkal:

- Uram, tégy valamit ezekkel a boszorkányokkal! Mintha az ördög szállta volna meg őket, nem lehet velük megenni.

Eltökélte, hogy szigorúan fog föllépni. De miben álljon a szigorúság? Az asszony végre is csak asszony; az asszony nép olyan jajgatást vitt véghez, olyan beteg volt, olyan rongyos ruhát aggatott magára, hogy azt sem tudta elképzelni az ember: hol szedte azt össze.

- Eredj haza, eredj; csak ne lássalak! - mondotta Téntétnikov - s látta aztán, hogy a lábán alig álló asszony kimenve a kapun, rögtön hajba kapott a szomszédasszonyával valami répa miatt s úgy megoldozta annak az oldalbordáját, hogy akármelyik férfi sem tehetne volna különben.

Arra is gondolt, hogy valami iskolát állít a jobbágyai számára, de ebből is olyan hiábavalóság sült ki, hogy ő a fejét lecsüggesztve, azt mondta magában: jobb lett volna bele sem kezdeni. A bíraskodási és vizsgálati ügyekben egyszerűen használhatatlanoknak bizonyultak azok a jogi fínomságok, a melyeket ő a bölc tanároktól tanult. Az egyik fél is hazudik, a másik fél is hazudik - hát légy okos! Belátta, hogy a jogi és philosophiai fínomságok helyett többet ér az ember-ismeret, belátta, hogy hiányzik nála valami, de hogy mi: azt az Isten tudja. És megtörtént az, a mi oly gyakran meg szokott történni: sem az úr nem ismerte a szolgáját, sem a szolga az urát; a szolga is rossznak tűnt föl, az úr is. Mindez nagyon lehűtötte a földesúr nekibuzdulását. A munkáknál már nem ügyelt semmire. Akár a kaszák suhogtak a fűben, akár asztagokat raktak, akár a magtárt töltötték, ha közvetlenül előtte folyt is a munka, tekintete másfelé kalandozott, ha meg távolabb dolgoztak, akkor közelebb tárgyat nézgett, vagy félre fordúlva szemlélt valami folyó-kanyarulatot, a melynek partján valamely vörös lábú, vörös csőrű madár sétálgatott; nézte, hogy az a madár, megfogva egy-egy halat, azt a csőrében keresztben tartotta, mintha azon gondolkoznék: lenyelje-e vagy ne nyelje le, akközben pedig állhatatosan nézett le a folyó mentén, a hol egy másik madár álldogált, a mely még nem fogott halat, csak bámulta azt a társát, a melyik már halat fogott. Aratás-közben nem nézte, hogy rakják a kévéket: keresztbe, csomókba, vagy egyszerűen halomba? nem törődött vele: resten vagy fürgén rakták-e a kazlakat, boglyákat. Szemét behúnyva és fejét a végtelen ég felé emelve, kéjelgett abban, hogy a mezők illatát magába szíjja s hallgassa a légi énekeseket, mikor azok dala mindenfelől, az égről és a földről egy karban egyesülnek, nem zavarva egyik a másikat: kiabál a bíbicz, pittypalatyol a fürj, csicseregnek és csevegnek az ide-oda röpkedő kendericzék, trilláz a láthatatlan légi létrán fölemelkedő pacsirta, kurrognak a hosszú sorban tova szálló darvak, olyan hangot adva, mint az ércz-kürt s messze hangozva a légi magasságban. És olyan volt, mint az a szórakozott tanuló, a ki a könyvbe néz ugyan, de azalatt a füget is látja, melyet a tanuló társa tesz eléje. Utóljára már egyáltalában nem is járt ki a munkákhoz, föl hagyott az emberek póreinek elintézésével, beült a szobájába s még a jelentést tevő ispánt sem eresztette be magához.

Időnkint a szomszédok közül be-benézett hozzá egy örökösen pipáló-füstölő nyugalmazott huszár-hadnagy, meg egy visszavonult ezredes, a ki nagyszerűen tudott mindenről beszélni. De ezeket is megúnta. Fölületesnek ítélte ezek beszédét; élénk, ügyes mozgásaikat, térdveregetéseiket és egyéb bizalmaskodásaikat pedig már túlságosan is egyszerűnek és fesztelennek. Elhatározta, hogy megszakítja velük az ismeretséget s ezt meglehetősen nyerseséggel meg is cselekedte. Egyszer ugyanis, mikor az ezredesek kiváló alakja, a mindenről kellemesen beszélni tudó Visnepokromov Nikolajics Várvár ellátogatott hozzá, éppen azzal a czéllal, hogy kedvére kibeszélje magát, érintve politikát, philosophiát, irodalmat, morált, sőt Anglia pénzügyi helyzetét is, Téntétnikov kiüzent, hogy nincs otthon, de egyidejűleg elég vigyázatlan volt egy ablakban megjelenni. A vendég és háziúr tekintetei találkoztak. Az egyik, persze, fogai közt azt dűnyögte, hogy: „disznó” s a másik is körülbelől efféle dörögött. Ezzel az ismeretség véget is ért. Attól kezdve nem látogatta őt senki. A házban a teljes egyedülvalóság ütötte föl tanyáját. A háziúr soha le nem vetette a házikabátját, teljes tétlenségre adta magát s ekkor támadt az a gondolata, hogy Oroszországról könyvet írjon. Hogy miképpen eszmélkednek ilyen könyv megírásán, azt már látta az olvasó. A napok teltek, múltak egyhangúan, színtelenül. Nem lehet azonban állítani, hogy nem akadtak volna olyan napok is, a melyeken Téntétnikov fölriadt álmodozásaiból. Mikor a posta hírlapokat és folyóiratokat hozott s valamely volt tanuló társa nevét látta egy-egy cikk alatt, a ki már tekintélyes állást foglalt el az állam szolgálatában, vagy az egyetememes tudományosság és művelődés érdekében dolgozott,

olyankor mindig titkos szomorúság lepte meg a szívét és szelíd, néma fájdalommal gondolt a maga tétlenségére. Olyankor túrhetetlennek, kiállhatatlannak ítélte a maga életét. Rendkívüli élnkséggel újult föl előtte az iskolában töltött idő s előtte állt egész élő valóságában az ő egykori tanárja, Petrovics Sándor... És megindult a könnye zápor módjára s zokogása eltartott csaknem az egész napon.

Mit jelentettek e zokogások? Talán a szenvedő lélek nyilatkoztatta ki azokban titkos bánatát a fölött, hogy nem sikerült neki fölfelé törekedő, küzködő szellemét kiművelni, hogy nem edződven meg idejekorán a balsikerekkel való küzdelemben, most már nem volt képes föl-emelkedni és megbirkózni az útját álló akadályokkal; hogy ellágyulván, mint izzó tűzben az ércz, nagy érzésekkel gazdag szelleme nem kapta meg az utolsó formába-öntést s akarata most rugékonyság és erő nélkül való; hogy reá nézve nagyonis korán halt meg a derék nevelő és tanító s hogy most az egész világon nincs senki, a ki képes volna föllendíteni örökös ingadozásokban élő erejét és rugalmatlan, tehetetlen akarátát, nincs, a ki élő, buzdító szóval kiáltaná oda neki: *előre!* a mely szót pedig megvár mindenütt, minden rendben és rangban, minden állásban és foglalkozásban álló orosz ember!

De hol az az ember, a ki az édes orosz anyanyelven ide kiáltaná nekünk a csodás hatású szót: *előre!* ki az, a ki ismerve a mi természetünk erejét, tulajdonságait és egész mélységét, egy varázs-intéssel odaterelné az orosz embert a magasabb életpályára? Mily örömkönyekkel, mily szeretettel köszönnök meg mi ezt! De nemzedékek tűnnek el nemzedékek után, a révedezők, tétlenül tengődők százezrei szunnyadják örök álmukat, s Oroszországban csak nagy ritkán támad ember, a ki el tudja kiáltani ezt a mindenható szót.

Hanem egy körülmény csaknem fölírta Téntétnikovot s kicsibe múlt, hogy új fordulatot nem adott életének. Valami szerelemféle esett meg vele, de valahogy' ez is félbemaradt. A falujától vagy tíz versztára lakott egy tábornok szomszédja, a ki - mint már láttuk - nem valami hizelgő véleménynyel volt Téntétnikov felől. A tábornok tábornoki módra élt, vendégeket látott, szerette, ha a szomszédok tisztelegni jártak hozzá; ő persze a látogatásokat nem viszonzta, rekedt hangon beszélt, könyveket olvasgatott s volt egy különös leánya, a kit inkább lehetett volna fantasztikus látománynak mondani, mintsem nőnek. Néha álmában lát az ember olyanformát, s attól kezdve egész életén át révedezik azzal az álombeli látománnyal, elveszíti végképpen a való életet s ilyen állapotában semmire sem alkalmas. - A leányt Juliskának hítták. Különös volt a nevelése. A nevelőnője angol volt, a ki egy szót sem tudott oroszul. Anyját még gyermekkorában elvesztette. Apja nem ért rá vele foglalkozni. Különben is, a mily képtelenül szerette leányát, még elronthatta volna. Hihetetlenül nehéz föladat a Juliska arczképét leírni, olyan csupa élnkség volt, mint maga az élet. Inkább kellemes jelenség, mint szépség; több mint eszes; szebb növésű, légiesebb, mint a klasszikus nők. Semmi szín alatt sem lehetett volna megmondani, hogy mely éghajlat nyomta reá a bélyegét, mert olyan arczelt és olyan arczvonásokat nehéz lett volna valahol találni, legfőlebb az antik véseteken. Teljes szabadságban nővén föl, mindenben akaratos volt. Ha látta volna valaki, mint gyűjtött a hirtelen harag szigorú redőket csudaszép homlokára, mily hevesen pörölt apjával, azt hihette volna, hogy ez a legszeszélyesebb teremtés. De csak olyankor haragudott, ha valamely igazságtalanságot hallott vagy valamely kegyetlen eljárásról értesült, történt legyen az bárkivel is. De mily hirtelen eltűnt volna az a harag, ha azt, a ki ellen felbőszült, valami szerencsétlenségben pillantotta volna meg! Mily gyorsan dobta volna oda az erszényét, nem okoskodva előbb, hogy helyesen cselekszik-e vagy sem, s mily sietve tépte volna sebkötésre a saját ruháját, ha azt megsebesültnek látja vala! Volt benne valami törekedő szellem. Mikor beszélt, úgy látszott, mintha minden porczikája törekednék a gondolat után; arczkifejezése úgy, mint hanghordozása, keze mozgása; mintha még a ruha redői is arrafelé röpködtek volna s úgy tetszett, mintha ő maga is mindjárt utána röpülne a saját szavainak. Nem volt semmi titka. Nem félt bárki előtt is kinyilvánítani gondolatait s nincs az az erő és

hatalom, mely őt hallgatásra bírta volna, ha egyszer beszélni való kedve támadt. Különös, egyedül az ő sajátságát tévő, elbájoló járása annyira fesztelenül szabad volt, hogy bárki is önkéntelenül félre állt volna az útjából. Jelenlétében zavarba jött, meghúzta magát a rossz ember, míg a jó, ha még oly félénk lett volna is, egyszeribe olyan beszédes lett vele, mint a testvérevel és oly különös csaldódást érzett, mintha ő ezzel a leánnyal valahol és valamikor találkozott volna, valamikor az emlékezetből is kikopott gyermekkorban, valamely szülői háznál, vidám estenden, vidám játszó gyermekek társaságában s mintha ezek után unalmassá vált volna előtte az okos, felnőtt ember.

Téntétnikov Ivánovics András nem tudta volna elmondani: hogyan történt az, hogy ő mindjárt az első naptól fogva úgy érezte magát Juliskával, mintha mindig ismerős lett volna vele. Megmagyarázhatatlan, új érzés vett erőt a lelkén. Élete egyszeribe földerült. A hálókabátját egyidőre magára hagyta, nem vaczkolódott oly sokáig az ágyában, nem állt oly sokáig Mihály a mosdótállal. A szobák ablakai kinyíltak s a ház ura gyakran járt-kelt kertje sötét árnyaiban s órákig elálldogált a távolság megkapó képét szemlélve.

A tábornok eleinte elég jól és szívesen fogadta; de teljesen megbarátkozni nem bírtak. Beszélgetéseik mindig vitával végződtek s olyankor mindketten valami kellemetlen érzéssel teltek el. A tábornok nem szerette, ha ellent mondtak neki, bár olyasmiről is szeretett beszélni, a mihez semmit sem értett. Másfelől Téntétnikov is kényes ember volt. Egyébaránt az apának sok megbocsátatott a leánya kedvéért s a békét fönn tartották mindaddig, míg a tábornokhoz vendégül jöttek a rokonai: Boldyseva grófné és Juzjákina hercegnő; amaz özvegyasszony, emez aggszűz, valamikor mindketten udvarhölgyek, részben fecsegők, részben pletyka-fészkek, nem valami elbájoló külsővel, de jelentékeny összeköttetésekkel Pétervárott, a kiknek jelenlétében a tábornok kissé még henczegett is. Téntétnikovnak úgy tetszett, hogy a hölgyeknek megérkezése napjától kezdve a tábornok hidegbben viselkedett ő vele szemben, csaknem észre sem vette őt s úgy bánt vele, mint valami műveletlen emberrel vagy alantas hivatalnokkal, a kit írások másolására szoktak tartani. Hol úgy szólította, hogy: *barátocskám*, hol pedig úgy: *hallja csak*, sőt egyszer még úgy is, hogy: *te*. Ivánovics András megsokallta a dolgot, fejébe szökött a vér. Hanem azért fogait összeszorítva erőt vett magán s rendkívül udvarias, lágy hangon szólalt meg, csak az arcán mutatkozott vörös foltok árulták el benső háborgását.

- Tábornok úr, én hálás köszönettel veszem az ön szívességét. A *te* szóval ön engemet szorosabb barátságra hí föl, engemet is arra indítva, hogy én is *te*-nek szólítsam önt. De a köztünk levő korkülönbség nem engedi meg, hogy ilyen bizalmas viszony legyen köztünk.

A tábornok zavarba jött. Gondolatot és szavakat keresve, kissé összefüggéstelenül azt felelte, hogy a *te* szót ő nem oly értelemben használta, meg hogy öreg embernek megengedhető, ha a fiatal embert *te*-nek szólítja, (állását és rangját ekközben nem is említette).

Természetes, hogy az ismeretség ettől kezdve megszakadt köztük s a szerelem mindjárt a kezdetén véget ért. Ellobbant a fény, a mely Téntétnikov előtt egy pillanatra kigyúlt s az ezt követő homály még sűrűbb lett. Újra kezdődött az az élet, a melyet az olvasó már e fejezet elején látott, a henyélés, a tétlenség élete. A házban rendetlenség, tisztátlanság ütött tanyát. A padlófényesítő kefe egész napokig ott hevert a szoba közepén a szeméttel együtt. A nadrágokat a vendéglátó-szobában is fölaggatták; a pamlag előtt álló elegáns asztalon nadrágtartó hevert, mintha azzal várnák a vendéget s egész élete oly semmis, oly álmos lett, hogy nemcsak a cselédjei nem tisztelték, de már a tyúkjai is majdnem megvagdalták a csőreikkel. Tollat véve a kezébe, oda sem gondolva, órákig rajzolgatott bokrokat, házikókat, kunyhókat, szekereket, trojkákat. Néha annyira elfeledkezett magáról, hogy a tolla mintegy magamagától, az ura tudta nélkül, finom arcvonású, gyors, átható tekintetű fejcskét rajzolt, selymes hajfürtökkel, s olyankor meglepetve látta a toll gazdája, hogy annak az arczképe áll

előtte, a kiról semmiféle festőművész sem volna képes jó arczképet festeni. Ilyenkor még jobban elszomorodott s átadva magát annak a hitnek, hogy a földön nincs boldogság, még komorabb apátiába merült.

Ilyen volt a Téntétnikov Ivánovics András lelkiállapota. A napnak abban a szakában, a melyben rendesen az ablak mellé ült, hogy szokásaként kinézegessen, egyszer csak nem hallotta ám sem Gergelyt, sem Perfilyevnát, a helyett valami élénkség, jövés-menés keletkezett az udvaron. A kukta és a sikáló-szolgáló a kapuhoz szaladtak, hogy kinyissák. A kapuban lovak tűntek föl, éppen úgy, mint a hogy' a diadalkapuknál rajzolják: egy lófej balra kikanyarodva, egy másik lófej jobbra kikanyarodva, a harmadik lófej pedig a középén magasra tartva.³⁰ A lovaknál följebb, a bakon a kocsis meg az inas bő kabátban, övét zsebkendőjével átkötve. Ezek mögött egy úr sapkában, köpönyegben, tarka kendőbe burkolva a nyakát. A mint a fogat a följáró lépcső elé gördült, kisült, hogy nem egyéb az, mint kisebbszerű, ruganyos bricska. A szokatlanul kellemes külsejű úr gyorsan, ügyesen, csaknem katonásan ugrott le a följáró lépcsőre.

Ivánovics András megrökönyült: azt hitte, valami állami hivatalnok. Mert tudni kell, hogy fiatal korában belekeveredett valami oktan dologba. Két philosophus a huszárok közül, a kik összeolvastak mindenféle röpiratokat, meg egy esztétikus, a ki azonban egyetemi kurzusait el nem végezte, meg valami tönkrement kártyás valami jótékonycélú egyesületet akartak létrehozni egy vén gézengúz és szabadkőműves elnöklete alatt, a ki szintén nagy kártyás, de egyúttal igen kiváló szónok is volt. A társaság azzal a nagy programmal alakult meg, hogy állandó boldogulást biztosít az egész emberiségnek, a Thames partjaitól kezdve egész Kamcsatkáig. A pénztárnak roppant összegre lett volna szüksége; a pénzáldozatokat hihetetlen összegekben szedték be a nagylelkű tagoktól. Hogy mindezt hova fordították, azt csak az elnök tudta. Téntétnikovot ebbe az egyetbe két jóbarátja vonta be; ezek a jóbarátok hevesvérű, de jó emberek voltak, csakhogy a gyakori pohár-köszöntőktől, a melyek a tudomány, a fölvilágosultság és az emberiség jövője érdekében hangzottak el, idővel valóságos részegeskedő korhelyekké lettek. Téntétnikov mihamar észbe kapott, s kivált ebből a körből. Hanem az egyetnek sikerült már olyan ügyletekbe is belekeveredni, a melyek egyáltalában nem illettek nemes emberekhez, annyira, hogy idővel a rendőrség is beleavatkozott a dologba. Nem csodálható tehát, hogy Téntétnikov - ámbár kivált a társaságból és azzal minden összeköttetést megszakított - mégsem lehetett nyugodt: a lelkiismeretét nem érezte egészen tisztának. Nem minden félelem nélkül nézett tehát most is a rányitott ajtóra.

De a félelme rögtön elmúlt, mihelyt a vendég hihetetlen elegáncsiával üdvözölte őt, tiszteletteljesen, kissé félrebillentve tartotta a fejét s rövid, de határozott szavakkal elmondta, hogy ő már régóta utazik Oroszországszerte, hajtattván úgy foglalkozásától, mint érdeklődésétől; hogy a mi hazánk bővelkedik figyelemreméltó tárgyakban, nem is szólva a különféle iparokról és a talaj különféleségéről; hogy ő el van ragadtatva e falu festői vidékétől; hogy daczára a vidék szépségének, ő nem lett volna oly vakmerő, hogy e látogatásával alkalmatlankodjék, ha a tavaszi áradások és a rossz utak miatt hirtelen baja nem történik a kocsijának, a melynek kijavítására kovács és egyéb kézműves kezére van szükség; hogy azonban, ha baja nem történt volna a bricskájának, ő még akkor sem tudott volna lemondani arról a szerencséről, hogy itt személyesen tiszteletét tegye.

A vendég, miután mondókáját elvégezte, elbájoló kellemmel kanyarított egyet a lábával, a mely ficsúros, gyöngyház-gombos, lakkozott félczipőbe volt bujtatva s daczára köpczös mivoltának, nyomban hátra is ugrott, akár a gummi-lapda.

³⁰ Az erre külön idomított trojka-fogat mind ilyen.

A megnyugodt Ivánovics András azt következtette, hogy ez valami tudományos professzor, a ki talán azért utazza be Oroszországot, hogy növényeket gyűjtsön, vagy régiségek után ásatásokat rendezzen. Rögtön ki is jelentette neki, hogy kész mindenben szolgálatára lenni; följánlotta a mesterembereit, kerékgyártóit és kovácsait; kérte, hogy érezze magát egészen otthonosan, leültette egy nagy Voltaire-karosszékbe s készült annak a beszédét meghallgatni a természettudományokról.

Hanem a jövevény inkább a belső világgal foglalkozott. Életét a tenger hajójához hasonlította, a melyet ide s oda hánynak-vetnek a megbízhatatlan szelek; megemlékezett arról is, hogy gyakran kellett változtatnia állását, hivataltait, hogy sokat szenvedett az igazságért, sőt hogy élete is nem egyszer veszedelemben forgott az ellenségei fondorkodása folytán, s még sok olyasfélét beszélt, a mi őt inkább gyakorlati férfiúnak tüntette föl. Beszéde végeztével pedig oly hangosan fúttá ki batisztzsebkendőjébe az orrát, hogy Ivánovics András olyat még nem is hallott. A zenekarokban szokott lenni olyan trombita, a mely ha megszólal, úgy rémlik az embernek, mintha nem a zenekarban történt volna a harsogás, hanem a saját fülében. Éppen ilyen hang zendült meg a szendergő ház falai közt, s utána rögtön kölni víz illata kezdett terjengeni, a melyet a batisztzsebkendő egyes megrázásával idézett elő a vendég.

Az olvasó talán már ki is találta, hogy a vendég nem volt senki más, mint a mi rég nem látott, tiszteletreméltó hősünk, Csicsikov Ivánovics Pál. Hősünk kissé megvénült: úgy látszik, hogy ez az idő nem repült el fölötte minden zivatar és gond nélkül. Úgy tetszett, mintha a frakkja is megkopott volna s a bricskája, kocsisa, inasa, lova, lószerszáma: mind fakóbb, viseltesebb lett volna. Úgy látszott, mintha még a pénzügyi helyzete is gyöngélnék. Hanem az arcza, finom magaviselete a régi maradt. Sőt mintha még kellemesebb lett volna a magatartása, a beszéde, mintha még csinosabban rakta volna keresztbe a lábát, mikor leült. Még több lágyság volt beszédében, nagyobb óvatosság mérsékelt szavaiban és kifejezéseiben; okosabb és tapintatosabb volt mindenben. Fehérből és hónál tisztább volt a gallérja, ing-eleje s ámbár éppen útról érkezett, nem volt a frakkján még csak egy pehely sem, akár mindjárt leülhetett volna valami névnap lakomához. Arcza és álla oly szépen meg volt borotválva, hogy csak a vak nem gyönyörködhetett volna azok gömbölyűségében.

A házban rögtön változás történt. A ház azon felét, a mely idáig vakságra volt kárhóztatva bezárt fatábláival, hirtelen elöntötte a derűtség és világosság. A világosságot kapott szobákban tettek-vettek, s mihamar a következő kép tárult föl: a hálóújl szánt szobában az éjjeli toillethez szükséges holmit helyeztek el, a nappalinak szánt szobában... de előbb tudni kell, hogy ebben a szobában három asztal volt: egy íróasztal a pamlag előtt, egy játszóasztal az ablakok közt, egy sarok-asztal egy szögletben a hálószobába vezető s a lakatlan terembe nyíló ajtó között, a mely terem a benne elhelyezett, megsántult bútorokkal most előszobául szolgált s a melybe már vagy egy év óta senki sem tette be a lábát. Ezen a sarok-asztalon helyezték el az útításkából kiszedett ruhát, úgymint a frakkhoz való nadrágot, egy új nadrágot, egy sötét nadrágot, két bársony- és két atlasz-mellényt meg egy kabátot. Mindez egymás fejére-nyakára, gúla-alakban volt rakva, s felül selyemzsebkendővel letakarva. A másik szögletben, az ajtó és ablak között, sorba rakódtak a csizmák, cipők, a melyek némelyike nem volt már új, de némelyike egészen új s voltak köztük lakkozott félczipők és voltak papucsok is. Ezeket is szemérmesen takarták le selyemzsebkendővel, úgy, mintha ott sem lettek volna. Az íróasztalon nagy rendszeretettel voltak elhelyezve az iskátulyák, kölni-vizes üvegek, egy kalendárium s valami két regény, de mindakettőnek csak a második kötete. A tiszta fehérnemű már a hálószoba komót-szekrényébe került, míg a mosónénak való fehérneműt csomóba kötve, az ágy alá dugták. Ugyancsak az ágy alá került a kiürített útításka is. A kardot, a mely azért utazott az urával, hogy félelmet gerjeszsen az útonállóknak, szintén a hálóban helyezték el, fölakasztván az ágy közelében egy szögpre. Minden rendkívüli tisztaságtól és takarosságtól ragyogott. Sehol sem egy pehely, sem egy darabka papír-rongy, sem egy

csípetnyi szemét. Mintha maga a levegő is megnemesült volna: megtelt friss, egészséges férfiszaggal, olyan férfiéval, a ki gyakran vált fehérenmút, gyakran fürdik, ünnepnapokon pedig nedves spongyiával dörzsöli le magát. Az előszobául szolgáló teremben egy időre próbát tett a Petruska inas búze, hogy otthonossá tegye magát, de Petruskát hamarosan áthelyezték a konyhába, a mint az dukált is.

Az első napokban Ivánovics András féltette a függetlenségét, hogy a vendége majd leköti, életmódját megváltoztatja és megbontja oly sikeresen megállapított berendezkedését; de ez a félelme fölösleges volt. A mi Ivánovics Pálunknak rendkívüli képessége volt arra, hogy mindenhez alkalmazkodjék. Helyeselte a házigazdája fontolva haladó életbölcességét s azt mondta, hogy azzal százéves kort lehet elérni. Az egyedülvalóságról igen találóan nyilatkozott, kijelentvén, hogy az nagy gondolatokat ébreszt az emberben. A könyvtárra tekintvén s dicsérettel emlékeztetve meg a könyvekről egyáltalában, megjegyezte, hogy azok megmentik az embert a tétlenségtől. Kevés szóval sokat mondott. Magaviseletében meg szintén igen alkalmazkodó volt. Kellő időben tudott megjelenni, kellő időben távozni; nem zaklatta kérdésekkel a házigazdáját olyankor, mikor annak nem volt beszélgető kedve; szívesen játszott vele sakkot, szívesen hallgatott. Addig, míg az egyik fodros fellegekben eregette a dohány-füstöt, a másik, nem pipázván, kitalált valami ennek megfelelő foglalatosságot; kivette például a zsebéből feketén zománczott ezüst tobákos-szelenczét s azt balkeze két ujja közé szorítva, gyorsan pörgette a jobbkezevel, mint a hogy' a földgömböt szokták a tengelye körül forgatni, vagy dobolt rajta az ujjaival és taktust fütyölt hozzá. Egyszóval, nem zavarta a házigazdáját.

- Életemben először látok olyan embert, a kivel meg lehet élni, - mondotta magában Téntétnikov; - ez a művészet nálunk általában igen ritka. Van elég eszes, művelt és jó emberünk, de állandóan egyforma emberünk, a kivel holtig megélhessen az ember a nélkül, hogy összeveessen vele: - nem tudom, sok ilyen embert lehetne-e nálunk találni. Ez az első, a kire én rábukkantam.

Így nyilatkozott Téntétnikov vendégéről.

Csicsikov meg örült, hogy egyidőre oly csendes, békés emberhez kovártélyozhatta be magát. Megunta már a cigány-életet. Megpihenni, hacsak egy hónapig is, valamely szép faluban, nézegetni tavasz jöttével a mezőket, még mint hemorrhoidás embernek is nagyon jól esett neki.

Nehéz lett volna pihenésre külön zugot találni. A tavasz, melyet a hidegek sokáig késleltettek, hirtelen beköszöntött minden szépségében s mindenütt megpezsdült az élet. Már kékeltek az erdőközi tisztások s az első kizöldülés smaragdján átütött a pitypang, a lila-rózsaszínű anemone szelíden hajlongó fejecskéje. A posványok felett musliczák és egyéb rovarok rajzottak; ezeket már kergette a vízi-pók, és sokféle madár gyülekezett a száraz nádasban. Minden közelebb jött egymáshoz, mintha meg akarta volna nézni egymást. A föld hirtelen megnépesült, fölbredt az erdő, hangos lett a rét. A faluban kezdetét vette a legények, lányok dalos játéka. Vígadott mindenki. Mily gyönyörű zöld minden! mily friss a lég! hogy' zsvajognak a kertekben a madarak! Paradicsom, ujjongás és örvendezés mindenfelé. A falu zengett, énekelt, mint valami lakadalom.

Csicsikov sokat sétálgatott. De volt is hova és merre! Fölment a hegytetőre s lenézett az alatt elterülő völgyekre, a melyekben ott csillogtak még a vízáradat maradványai, s ezekből mint homályos szigetek tűntek elő a még lombtalan erdő-foltok. Bement az erdő sűrűjébe, hol az egymás mellett egész közel álló, fészkekkel megrakott fák éppen rügyezni kezdtek, fölöttük károgó varjak röpködtek, sereges röptükben elhomályosítva az eget. A föld felszáradtával elmehetett már a folyó rakodópartjaihoz is, a hol az első hajók borsóval, árpával és búzával megrakodva útra keltek, mialatt a víz bódító zuhogással forgatta a malomkerekeket. Kiment a

mezőre, megnézte az első tavaszi munkát, nézegette a zöld alapon fekete sávokban húzódó friss szántásokat s a magvetőt, a ki kezével meg-megveregette a nyakában függő rostát, egy-egy marék szemet szórt szélylyel, egyenletesen, a nélkül, hogy csak egy szem is oldalra hullt volna.

Járt Csicsikov mindenütt. Szóba állt az ispánnal, a muzsikokkal, a molnárral. Megtudott mindent apróra, hogy' és miképpen folyik a gazdálkodás, hogy' kél az élet, mennyi vámot vesznek ősszel és tavasszal az őrlésért, megkérdezte az összes muzsikok nevét, megtudakolta: ki melyikkel rokon, ki hol vette a tehenét, mivel eteti a disznaját, egyszóval: mindent. Megtudta azt is: hány muzsik halt meg; kisült, hogy nem sok. Mint értelmes ember azonnal rájött, hogy az Ivánovics András gazdasága nem valami jól megy: mindenfelé elhagyott termés, fejetlenség, lopás és iszákosság! És gondolta magában: „Nagy marha ám ez a Ténténikov! Ilyen szép birtokot így elhanyagolni! Hiszen ebből ötvenezer évi jövedelmet lehetne húzni.”

E sétái alatt nem egyszer jött az a gondolata, hogy valamikor ő is ilyen csendes, nyugodalmas birtok tulajdonosa lesz; valamikor, de hát persze nem most, hanem később, mikor majd befejezi a földgát s meglesznek a szükséges eszközök. Ilyenkor természetesen mindjárt eszébe jutott egy fiatal, friss, fehérarcú asszonyka is, valamely kupecz vagy más tehetős ember leánya, a ki a zenében is jártas. Eszébe jutott az új nemzedék is, a mely hivatva lesz majd a Csicsikov-családot tovább terjeszteni: egy pajkos fiúcska és egy szép kis leánya, vagy talán két fiúcska s két vagy akár három leánya is; hadd tudják meg, hogy ő tényleg élt és létezett, s nem csak áthaladt, mint valami árnyék vagy kísértet a földön, - s ne legyen szégyenére a hazának sem. Ilyenkor még arra is gondolt, hogy nem ártana a rangját is egy kissé kipótolni: például a polgári tanácsosság igen tiszteletreméltó dolog... S ki tudná, hogy mi-mindenre gondolt sétái közben, olyanra, a mi az embert oly gyakran kiragadja a jelenből, űzi, hajtja, ingerli, sarkalja a képzelődést s még akkor is kellemesen esik, ha az ember meg van győződve felőle, hogy mindebből soha semmi sem lesz. A falu a Csicsikov szolgáltnak is megtetszett. Ezek is egészen otthon érezték magukat. Petruska mihamar megbarátkozott Gergelylyel, a pinczesterrel, habár eleinte kiállhatatlan módon nagyralátók voltak egymás iránt és lenézték egymást. Petruska azzal henczegett Gergelylyel szemben, hogy ő világlátott, sokat járt ember, de Gergely rögtön lefőzte őt Pétervárral, a hol Petruska még nem volt. Petruska följebb akart kerekedni s nekirontani ama távoli helyeknek, a hol ő megfordult, de Gergely olyan helyet nevezett meg neki, a melyet semmiféle mappán nem lehetett volna megtalálni s elszámolt több, mint harmincezer versztát, annyira, hogy az Ivánovics Pál inasa végképp elkábúlt, eltátotta a száját, s nyomban kikaczagta őt az egész udvari cselédség. Hanem aztán a per mégis a legszorosabb barátsággal végződött. A falu végén a Kopasz Pimen, minden parasztnak a bácsija, kocsmát tartott, a melynek *Czápa* volt a neve. Ebben a helyiségben lehetett őket a nap minden órájában látni. Ott lettek jóbarátokká, törzsvendégekké.

Szelifánnak más kedvtelése akadt. A faluban minden este énekeltek, táncoltak, vígadtak. A természetes, pozsgás leányok láttára, a milyeneket mai napság már nehéz találni a nagyobb falvakban, órákig lesben állt, mint a holló. Nem tudta elhatározni, melyik a különb; valamennyinek fehér a kebele, fehér a válla, valamennyinek olyan a szeme, mint a kökény, járása mint a pávapé, varkocsa az övéig ér. Mikor a két kezével megfogta a fehér kezeket s lassan jobbra-balra forgott velök a koszorú-táncban, vagy a többi legényekkel összefogódzva úgy haladtak a lányok sora felé, mint a fal, s a leányok is ilyen sorfalat formálva jöttek szembe velök, hangos, kaczagó danával: „Bojárok! hol a vőlegényem?” és ekközben lassan bealkonyodott s a dana visszhangja búsan verődött vissza a folyó túlsó partjairól: maga sem tudta, hogy mi történik vele. Ébren, álmában, reggel és este mindig úgy rémlett neki, hogy fehér kezeket tart a két kezében és járja a koszorú-táncot.

De még Csicsikov lovai is megszerették az új szállást. A középrudas, az Asszeszor s a vörös-pej egyaránt vidáman érezték magukat Téntétnikovnál, a zabot kitűnőnek ítélték, az istállót pedig rendkívül kényelmesnek: mindegyiknek megvolt a maga külön állása, a mely el volt ugyan deszkával választva, de a deszkázaton át látni lehetett a többi lovakat úgy, hogy ha kedve kerekedett volna valamelyiknek odanyeríteni akár a legtávolabb állóra is, ez rögtön felelhetett arra.

Egyszóval: mindnyájan úgy éltek, mintha otthon lettek volna. A mi pedig azt illeti, a miért Csicsikov a nagy Oroszországot keresztül-kasúl utazgatta, tudniillik, a mi a holt lelkeket illeti, hát ebben a dologban igen óvatos kezdett lenni, még ha végképp ostoba emberrel került is össze. Téntétnikov pedig, bármit mondjunk is, könyveket olvas, elmélkedik, igyekszik mindennek az okát megtalálni: hogyan és miért? - „Ezt más oldalról kell megkerülni!” - gondolta Csicsikov. - Az udvari cselédséggel folytatott beszélgetései során megtudta ezektől a többi közt, hogy az urok régebben elég gyakran látogatta a szomszéd tábornokot, hogy a tábornoknak leánya van, hogy az urok jó szándékkal volt a kisasszony iránt, meg a kisasszony is az úr iránt... hanem azután valami miatt minden abban maradt. Ő maga is észrevette, hogy Ivánovics András tollal is, plajbászszal is valami fejecskéket rajzolgatott, a melyek mind hasonlítottak egymáshoz.

Egyszer ebéd után, a mint szokása szerint a tobákos szelenczjét a tengelye körül forgatta, így szólalt meg:

- Ivánovics András, mégis csak hiányzik itt valami.
- Ugyan, mi? - kérdezte az, bodros füstöt fujva.
- Az élete-társá, - mondta Csicsikov.

Ivánovics András nem felelt. Ezzel véget is ért a beszélgetés.

Csicsikov azonban nem hagyta annyiban. Más időszakot keresett ki. A mint egyszer vacsora előtt egyről-másról diskuráltak, megint előállt a magáéval.

- Igazán, Ivánovics András, nagyon jól tenné, ha megházasodnék.

De még csak egy ígét se mondott erre Téntétnikov, mintha kellemetlenül érintette volna ez a beszéd.

De Csicsikov nem tágított. Harmadízben a vacsora utáni időt választotta s akkor szólt így:

- Már akárhogy' forgatom is elmémbe az ön helyzetét, én csak azt látom, hogy önnek meg kell házasodnia, máskülönben hipochondriába esik.

A Csicsikov szavai ezúttal olyan hatással voltak, vagy olyan volt ezúttal a Téntétnikov kedélyhangulata, hogy erőt vett rajta az őszinteség, hogy ez, miután nagyot sóhajtott és a pipafüstöt fölfelé fujta, így felelt:

- Mindenhez szerencse kell, Ivánovics Pál.

Azután elbeszélte: hogy' és mint történt a tábornokkal az ismeretség, azután a szakítás.

A mint Csicsikov megismerte a dolgot hegyről-végire s megértette, hogy minden a *te* szón múlt, - egészen elképedt. Vagy egy perczig merőn nézett a Téntétnikov szemébe s nem tudta, mit gondoljon róla: ostoba számár-é ez, vagy csak hóbortos, vagy végre...

- De az isten szerelméért, Ivánovics András! - kiáltott föl aztán, megfogva annak mind a két kezét; - hát micsoda sértés van abban? micsoda bántó van abban a szóban, hogy *te*?

- Csakugyan nincs benne semmi sértés, - felelt Téntétnikov, - de a szó értelmében, a hangban, a melyen ez a szó mondva volt: abban van a sértés! *Te!* - ez annyit jelent: „Ne feledd, hogy te semmiség vagy; csak azért eresztelek be a házamba, mert nincs más; mikor pedig ideérkezik Juzjákina herczegné, hát húzd meg magad, maradj a küszöbnél.” Ezt jelenti az a szó.

Ezeket mondva, a békés, szelid Ivánovics András szemei szikrákat vetettek, hangjában a megsértett érzés ingerültsége volt érezhető.

- Hát ha még az volna is az értelme: mi van abban? - mondta Csicsikov.

- Hogyan? Azt akarná ön, hogy én ilyen elbánás után is látogassam őt?

- Micsoda elbánás? Ez bizony nem elbánás! - felelt hidegvérrel Csicsikov.

- Hogyne volna elbánás? kérdezte meglepetten Téntétnikov.

- Az csak a tábornokok szokása, de nem elbánás; a tábornokok mindenkit tegeznek. De miért is ne engednék meg magoknak az ilyesmit olyan érdemes, tiszteletreméltó emberek?

- Az megint más, - mondotta Téntétnikov, - ha ő öreg, szegény ember volna, nem pedig olyan kevély, felfuvalkodott tábornok, akkor nem bánnám, ha tegezne, sőt megtiszteltetésnek is venném.

- Ez futó bolond, - gondolta magában Csicsikov, - valami rongyos vén embertől elfogadná a tegezést, de egy tábornoktól nem fogadja el. - Jól van, - tette hozzá fenhargon, - tegyük föl, hogy ő megsértette önt, de ön sem maradt neki adósa. Hanem czivakodni, nem nézve a saját érdekét sem, ez... megbocsásson... Ha ki van tűzve a cél, akkor haladni kell feléje. Ki nézi azt, hogy miképpen köp valaki? Az ember mindig köp: mert úgy van teremtvé. Az egész világon nem talál ön olyan embert, a ki nem köp.

- Furcsa ember ez a Csicsikov, - gondolta magában meglepetten Téntétnikov, végkép megrökönyödve a hallott szavaktól.

- Jaj beh különös ember ez a Téntétnikov, - gondolta magában Csicsikov. Majd fönhangon folytatta: - Ivánovics András, oly őszintén beszélek önnel, mint testvér a testvérral. Ön tapasztalatlan ember, hát bízza rám, hogy ezt a dolgot elintézzem. Én elmegyek ő kegyelmes-ségéhez s megmagyarázom neki, hogy ön csak félreértésből tette azt, a mit tett; hogy fiatalos hév vitte rá, hogy nem ismeri az embereket, az életet.

- Én bizony nem fogom magamat tettetni előtte, - mondá sértődötten Téntétnikov, - s erre önt nem hatalmazhatom föl.

- Én nem szoktam magamat tettetni, - mondá Csicsikov is sértődötten, - mások hibájáért engedelmet kérni, mint emberhez illik, azt tudom, - de hitványságra nem vagyok kapható. Bocsássa meg nekem, Ivánovics András, hogy a javát akartam önnek; nem vártam volna, hogy szavaimat olyan sérelmes módon magyarázza.

Mindezt igen méltóságos hangon mondta.

- Én vagyok a hibás; bocsásson meg! - sietett a meghatott Téntétnikov megbékíteni Csicsikovot, megragadva annak mind a két kezét; - nem akartam önt megsérteni. Esküszöm, hogy nagyra becsülöm az ön jó szándékát. De hagyjuk ezt! Ne beszéljünk többet erről a dolgról.

- Akkor hát a nélkül megyek el a tábornokhoz.

- Minek? - kérdezte Téntétnikov, meglepetéssel nézve a Csicsikov szemébe.

- Tiszteletemet tenni.

- Különös ember ez a Csicsikov, - gondolta Téntétnikov.

- Furcsa ember ez a Téntétnikov, - gondolta Csicsikov.

- Ivánovics András: én mindjárt holnap reggel tíz órakor áthajtatok hozzá. Én szerintem mentől hamarabb teszi az ember tiszteletét, annál jobb. Minthogy pedig az én bricskám még nincs jó karba helyezve, engedje meg, hogy az ön hintájába fogassak be. Mindjárt holnap, úgy tíz óra tájt, áthajtatnék hozzá.

- Ugyan kérem, mit kéri? Ön itt szabadon rendelkezhetik mindennel: a fogat, meg egyéb is, föltétlen szolgálatára áll.

E beszélgetés után elváltak és lefeküdtek, de még fektökben is folytatták a tünődést az egymás különös és furcsa voltán.

Hát bizony furcsa is volt az eset. Másnap, mikor előállt a Csicsikov fogata s ő új frakkban, fehér nyakravalóval és mellényben fölugrott a hintóba, de oly könnyen, mint valamely katonatiszt s elindult, hogy a tábornoknál tiszteletét tegye, Téntétnikovon olyan izgatottság vett erőt, a minőt már régen nem érzett. Gondolkozásának berozsdált, lassú járata hirtelen tevékenynyé vált. Az eltunyúlt emberen elhatalmasodott lustaságot egyszeribe ideges izgalom váltotta föl, ennek minden érzésével. Hol leült a pamlagra, hol az ablakhoz szaladt, hol könyvet fogott a kezébe, gondolkozni próbált - de ez a próba nem sikerült: egy parányi gondolat sem bírta bejutni a fejébe.

- Különös állapot! - mondotta s az ablakhoz ment, nézte az utat, a mely a tölgyesen áthaladva a végén még most is porzott.

De hagyjuk Téntétnikovot, siessünk Csicsikov után.

MÁSODIK FEJEZET

A jó lovak valamicskével több, mint félóra alatt röpítették el Csicsikovot a tíz versztányi úton; az út eleinte tölgyes erdőn haladt, majd vetések közt, a melyek friss barázdákban már zöldülni kezdtek, majd hegyoldal, a melyről szép kilátás nyílt a messzeségre, végül alig rügyező hársfáktól szegélyezett széles út vitt be egy falu közepére. Itt a hársfa-sor jobbra kanyarodott s a hársakat nyárfák váltották föl, a melyek vessző-fonatokkal voltak alól bekerítve; ez az út áttört vas-kapunál végződött, s a kapun áttetszettek a tábornok nyolcz korintusi oszlopon nyugvó házának faragványai. Mindenfelé olajos festés csillogott, a mitől minden újnak látszott. Az udvar tisztaságával parketthez hasonlított.

Csicsikov tisztelettel pattant le a hintóból, bejelentette magát a tábornoknál, s nyomban be is vezették, egyenesen a tábornok szobájába. A tábornok egészen meglepte hatalmas külsejével. Bíberszínű, hímzett, atlasz-otthonka volt rajta. Nyílt tekintete, férfias arcza, szürkülőni kezdő bajsa és nagy szakállá volt, hátul rövidre nyírt haja, vastag hátulsó nyaka, a melyet három-emeletesnek vagy három türetűnek szoktak mondani: - egyszóval egyike volt ama mutatós tábornokoknak, a kikben oly gazdag vala a nevezetes 1812-ik esztendő.

Bertiscsev tábornoknak, mint nálunk annyi sok embernek, sok jóra valósa és sok hibája volt. Minden, minden, valami festői rendetlenségben volt nála szétdobálva, mint az már szokás az oroszoknál. Döntő pillanatokban - nagylelkűség, vitézség határtalan bőkezűség, mindenben helyt álló okosság, mindez keverve makranczczal, hiúsággal, becsvágygyal, s mindama kicsinyességgel, a mik nélkül nem képzelhető egy orosz ember sem, mihelyt tétlenül vesztegel s nem kívánnak tőle határozott föllépést. Nem szerette azokat, a kik a szolgálatban gyorsabban haladtak fölfelé, mint ő s azokról mindig epésen, sebző epigrammokban nyilatkozott. Legtöbbet kapott tőle egy volt bajtársa, a kit szellemi tekintetben magánál gyöngébbnek tartott, a

ki mégis elhagyta őt s már két kormányzóság főkormányzója volt és hozzá még éppen olyan kormányzóságoké, a melyekben neki birtokai voltak, úgy, hogy ő mintegy alárendeltjévé lett annak. Bosszúból minden alkalommal epéskedett a kormányzóval, ócsárolta minden rendelkezését s minden eljárásában feneketlen ostobaságot látott. Minden valami sajtáságos volt benne, kezdve a felvilágosultságon, a melynek pedig pártfogója és lelkes harczosa akart lenni. Az is sajtásága volt, hogy szeretett olyasmit tudni, a mit mások nem tudtak s ki nem állhatta azon embereket, a kik tudtak olyasmit, a mit ő nem tudott. Egyszóval: szeretett az eszével kérkedni. Félig külföldi nevelésben részesült, mégis orosz urat akart játszani. Nem csoda, ha ilyen darabos jellemmel, ilyen vastag, világos ellentétekkel el nem kerülhette szolgálatában a különféle kellemetlenségeket, a melyek következtében nyugalomba is vonúlt, mindezért valami ellenséges indulatú pártot okolt s nem volt meg a nagylelkűsége arra, hogy magában keresse a hibát. Visszavonultságában is megőrizte festői, méltóságos magatartását. Mindig egy volt, frakkban úgy, mint kabátban vagy otthonkában. Hangjától kezdve legkisebb mozdulatáig hatalmas, parancsoló volt benne minden, s ez alárendeltjeinél, ha nem is tiszteletet, de félelmet gerjesztett.

Csicsikov tiszteletet is, félelmet is érzett iránta. Fejét tisztelettel féloldalra billentve s kezét előre terjesztve, úgy, mintha valami csészékkel megrakott fölszolgálgó tálczát tartana, meglepő ügyességgel meghajtotta egész testét és így szólt:

- Kötelességemnek tartottam, hogy bemutassam magamat exczellenciádnak. Áthatva a bámúlattól azon férfiak fenséges hősiessége iránt, a kik a hazát a csatatereken megmentették, szent kötelességemnek tartottam, hogy exczellenciád előtt személyesen bemutassam hódolatomat.

A tábornoknak szemmel láthatóan megtetszett ez a föllépés. Fejével igen kegyes mozdulatot téve, így felelt:

- Nagyon örülök a szerencsének. Tessék helyet foglalni. Hol szolgált ön?

- Az én szolgálati pályám a pénzügyi igazgatóságnál kezdődött, - felelt Csicsikov, helyet foglalva egy karosszéken, de nem középpütt, hanem féloldalvást és megfogva kezével a szék karját; - pályám további folyása pedig különféle helyeken történt: voltam a biróságnál, építkezési bizottságnál, a vámháznál. Életemet a hullámok közt vergődő csolnakhoz lehetne hasonlítani, kegyelmes uram. Szenvedésben születtem, szenvedésben nevedtem s mondhatnám: megtestesülése voltam a szenvedésnek... A mit pedig az ellenségeimtől kellett túrnöm, a kik még életem ellen is törtek, hát azt nem lehet sem szóval, sem színekkel sem - hogy úgy mondjam - ecsettel lefesteni, annyira, hogy életem alkonyán csak egy zugot keresek, a hol még hátralevő napjaimat leéljem. Egyelőre itt húztam meg magamat az exczellenciád legközelebbi szomszédjánál.

- Kinél?

- Ténténikovnál, kegyelmes uram.

A tábornok összeránczolta a homlokát.

- Ő már nagyon szánja-bánja, kegyelmes uram, hogy nem volt a köteles tisztelettel...

- Micsoda tisztelettel?

- Az exczellenciád kiváló érdemei iránt. Nem is tud rá szót lelteni... Azt mondja: - „Ha csak valamiképpen alkalom adódnék... mert - azt mondja - én is nagyra becsülöm az olyan férfiakat, a kik megmentették a hazát, - azt mondja...”

- De kérem, hát mi lelte azt az embert? hiszen én nem haragszom, - mondta az ellágyult tábornok, - én szívemmel-lelkemmel megszerettem őt s meg vagyok győződve a felől, hogy idővel igen jóra való ember lesz belőle.

- Nagyon helyesen méltóztatik magát kifejezni, kegyelmes uram: ő igazán jóra való ember; bír az ékesszólás adományával is, tudja forgatni a tollat is.

- De azt hiszem, hogy valami hiábavalóságokat firkál, talán verseket?

- Nem, kegyelmes uram, nem hiábavalóságokat. Valami életrevaló dolgot... Történelmet ír, kegyelmes uram.

- Történelmet? micsoda történelmet?

- Hát a... Csicsikov itt megakadt s azért-e, mert a tábornok szemben ült vele, vagy egyszerűen azért, hogy nagyobb fontosságot adjon a tárgynak, így folytatta: - a tábornokok történetét írja meg, kegyelmes uram.

- Micsoda tábornokokét?

- Általában a tábornokokét, kegyelmes uram, általában. Vagyis - helyesebben mondva - a hazai tábornokok történetét.

Csicsikov egészen összegabalyodott, kiesett a sodrából, szerette volna magát leköpni s ezt gondolta magában: - „Úristen! micsoda ostobaságokat fecsegek én!...”

- Bocsássa meg, de nem értem egészen... Mi lesz hát az a mű: valamely kornak a története, vagy egyes életrajzok gyűjteménye? aztán minden tábornok le lesz írva, vagy csak azok, a kik az 1812-iki hadjáratban részt vettek?

- Igenis, kegyelmes uram, azok, a kik az 1812-iki hadjáratban részt vettek.

S ezt mondván, gondolta magában: - „Ha agyonvernek sem tudom, hogy mit beszélek”.

- Hát miért nem jár ő most én hozzám? Én igen érdekes adatokat tudnék neki adni.

- Fél, kegyelmes uram.

- Ostobaság! Az a haszontalan szó-patvar, a mi köztünk esett... Hiszen nem olyan ember vagyok én. Inkább elmegyek hát én hozzá!

- Azt ő meg nem engedi; eljön majd ő ide, - mondta Csicsikov, a ki megint összeszedte magát és fölbátorodott. És gondolta magában: - „Milyen bolond eset! milyen jól jártam a tábornokok ötletével! pedig csak a levegőbe beszéltem”.

A szobában zaj hallatszott. Egy faragványos diófaszekrény ajtaja magától kinyílt s a szekrényből, az ajtó belső réz-kilincset kezében tartva, kilépett egy élő alak. Ha valamely sötét szobában hirtelen megvilágosodnék valamely átlátszó festmény a mögéje helyezett lámpástól, az sem idézne elő olyan meglepetést, mint a minőt előidézett ez az alak. Látni való volt rajta, hogy azért jött be, mert valamit mondani akart, de meglátva az idegent, szótlanul maradt. Megjelenésével együtt mintha napsugarak özönlöttek volna be, mintha elmosolyodott volna a tábornok komoly szobája. Csicsikov eleinte nem tudott számot adni magának arról, hogy mi az, a mi előtte állott. Nehéz lett volna megmondani, hogy mely föld szülötte lehet ez a leányka, oly tiszta, nemes arcvonásokat nem lehet egyebütt látni, mint az antik szobrokon. Egyenes termete, nyílszerű könnyedsége, mintha fölül emelkedett volna mindenben, a mi körülötte volt. Pedig ez tévedés volt. Mert ő egyáltalában nem volt magas termetű. Mindez csak attól volt, mert testének minden tagja és része a lehető legharmónikusabb arányosságban rendezkedett egymás mellé. A ruhája úgy állt rajta, mintha a legtalálékonyabb varrónők tanácskoztak volna annak az összeállításán. Pedig ez is tévedés volt. Úgyszólván magától

ment az öltözködése: két-három helyen tartotta össze egy-egy tú a hevenyében fölve, egyszínű ruhaszövetet s ez mindjárt oly redőkben és ráncokban helyezkedett el rajta, hogyha ezt így fölfestették volna vászonra, a divat szerint öltözködő valamennyi kisasszony tarkabarka bábnak tűnt volna föl mellette. Ha pedig redős ruhájában márványba vésték volna, valami rendkívüli szép másolatnak nézheték vala. Csak egy kifogás lehetett ellene: nagyon is karcsú, vékony teremtés volt.

- Bemutatom önnek az én elkényeztetett kicsinykém, - mondá a tábornok Csicsikovhoz fordulva; - de hát hogy' is hívják önt? még most sem tudom az ön vezeték-, apai- és keresztnévét.

- Hát érdekelhet-e valakit olyan ember apai- és keresztnéve, a ki semmi kiválóbb dolgot nem vitt véghez? - felelt szerényen Csicsikov, félrebillentve a fejét.

- Azért mégis csak tudnom kell...

- Ivánovics Pál, kegyelmes uram, - mondotta Csicsikov ügyesen, csaknem katonásan hajtva meg magát s kissé hátra ugorva, mint a gummilabda.

- Juliska! - szólt a tábornok a leányához fordulva, - Ivánovics Pál igen érdekes újságot mondott. A mi szomszédunk, Téntétnikov éppen nem olyan ostoba ember, a milyenek mi tartottuk. Meglehetősen komoly dologgal foglalkozik: az 1812-iki hadjáratban részt vett tábornokok történetével.

- Hát ki mondta, hogy ostoba? - felelt Juliska szapora beszéddel; - legföljebb Visnepokromov, a kinek te mindig hitelt adsz, a ki pedig üres és aljas ember.

- Miért volna aljas? Hogy kissé üres, az igaz, - válaszolt a tábornok.

- Kissé rossz, kissé kiállhatatlan, nemcsak, hogy kissé üres. A ki úgy meg tudta bántani a testvéreit, házából kikergetni az édes hűgát, az rossz ember.

- Azt csak úgy mondják.

- Ilyesmit nem szokás ok nélkül beszélni. Nem értelek édes apám, hogy a te jóságos lelkeddel, ritka nemes szíveddel hogyan láthatsz magadnál szívesen olyan embert, a ki oly távol áll tőled, mint égtől a föld s a kiről magad is tudod, hogy rossz ember.

- No látja, - mondta mosolyogva Csicsikovnak a tábornok, - mindig így pöröl velem. - Aztán a patvarkodóhoz fordulva, folytatta: - Kedves lelkem, hiszen csak nem kergethetem ki.

- Minek kikergetni? De minek vele szíveskedni? Minek szeretni?

Itt szükségét látta Csicsikov, hogy közbe szóljon:

- Mindenki szeretetet igényel magának, kisasszony, - mondá Csicsikov, - mit tegyen hát az ember? Még a tehén is szereti, ha vakargatják, simogatják; kidugja az orrát az ólból, hogy: nesze, vakargass meg!

A tábornok fölkaczagott.

- Úgy van, kidugja az orrát, hogy megvakarják. Hahaha! Nemcsak hogy az orra, hanem mindene csupa piszok, mégis megköveteli a becézést... hahahaha!

S a tábornok egész teste rengett a kaczagástól. Vállai, a melyek valamikor tömött vállrojtot viseltek, úgy reszkettek, mintha most is tömött vállrojtokat viselnének.

Csicsikov is nevetett, de a tábornok iránti tiszteletből *e* hangra: hehehe! Az ő teste is meg-ingott a nevetéstől, de a vállai nem reszkettek, mert ő sohasem hordott vállrojtokat.

- Meglopja, kifosztja a kincstárt a semmirevaló, s még jutalmat vár! Beczésre tart igényt, mert sokat dolgozott... Hahaha!

- Bocsásson meg exczellenciád, - szólt Csicsikov, ezúttal már sunyi arczzal a tábornokhoz, - méltóztatott-e már valaha azt hallani, hogy mit jelent voltaképpen ez a közmondás: „Szeress bennünket szennyesen; ha kitisztálkodunk, akárki megszeret.”

- Nem hallottam.

- Pedig nagyon jó anekdota, kegyelmes uram, - folytatta Csicsikov ravasz mosolygással; - a Gukzovszkij herceg birtokán, - a kit bizonyára méltóztatik ismerni...

- Nem ismerem.

- ... volt, kegyelmes uram, egy fiatal, német gazdatiszt; katona-állítás és egyéb ügyek miatt be kellett utaznia a városba, s persze főképpen azért, hogy megkenje a bíróságot. Egyébaránt a bírák is szívesen látták, megvendégelték. Egyszer ilyen ebéd közben azt mondja a német: „Uraim, látogassanak meg egyszer engemet a hercegi birtokon”. - Azt mondják: elmegyünk. Nemsokára azután valami vizsgálat végett ment ki a bíróság; történt valami a Trehmetyev gróf birtokán, a kit exczellenciádnak bizonyosan méltóztatik ismerni.

- Nem ismerem.

- A vizsgálat elmaradt, s a bíróság egyenesen a gróf gazdasági udvarába hajtattott, egy öreg gazdatiszthez, aztán három nap és éjjel ott kártyáztak, a szemöket se húnyták be. Persze a számvár és a puncs le nem került az asztról. Az öreg már únta a dolgot. Hogy szabadúljon tőlük, azt mondja: „Ugyan látogassák meg az urak a hercegi ispánt; nem messze lakik.” - „Csakugyan!” felelnek azok s félig ittasan, borotválkozatlanúl, álmosan - föl egy szekérre s egyenesen a némethez! Tudni kell, kegyelmes uram, hogy a német éppen akkor nősült meg; egy fiatal, szubtilis (Csicsikov az arczzjátékával mutatta, milyen szubtilis) intézetbeli kis-asszonyt vett el. A házaspár semmi rosszat nem sejtve ül teánál, a mint egyszerre csak nyílnak az ajtók és betódúl a tekintetes bíróság.

- Képzelem, milyen állapotban lehettek! - nevetett a tábornok.

- Az ispán megrémült és azt mondja: - „Mit akarnak az urak?” - „Ejha! - felelik azok, - hát így fogadsz te minket?” - S e szavaknál egyszeribe megváltozik az arczuk. „Lássuk csak: mennyi szeszt főznek a birtokon? Mutassa a könyveket!” Az hímez-hámoz. „Hej! karhatalmat!” Fogták, kapták, megkötözték, bevitték a városba s másfél esztendeig ült a német.

- Ejha! - mondta a tábornok.

Juliska összecsapta a kezét.

- A felesége persze járt-kelt, - folytatta Csicsikov, - de hát mit tehet egy tapasztalatlan, fiatal asszony? Szerencsére akadtak jó emberek, a kik segítettek a baján. Megszabadult az ispán kétezer rúbel s egy nagy ebéd árán. Az ebédnél, a mint már jó kedvük kerekedett s maga a német is fölvidült, azt mondják neki: - „No lásd, hát nem szégyenled magadat így bánni velünk? Te minket csak szépen felöltözöten, megborotváltan, frakkban akartál látni: ohó! szeress bennünket szennyesen; ha kitisztálkodunk, akárki megszeret bennünket.”

A tábornok kaczajra fakadt, Juliska fájdalmasan nyögött.

- Nem tudom fölfogni, papa: hogy' tudsz ezen nevetni! - mondotta szapora beszéddel s gyönyörű homlokát a harag sötétje borította el; - hiszen ez oly becstelen eljárás, a miért nem is tudom, mit kellene velök csinálni...

- Kedves gyermekem, én távolról sem helyeslem az eljárásukat, - mondta a tábornok, - de mit csináljak, mikor az eset olyan bolond! Hogy' is van csak: „Szeress bennünket, ha kitisztálkodunk...”

- Szennyesen, kegyelmes uram, - javította ki Csicsikov.

- Szeressen bennünket szennyesen; ha kitisztálkodunk, más is megszeret bennünket, hahaha! - S a tábornok megint csak úgy rengett a kaczagástól. - Gondolom, milyen csinos lehetett a borotvátlan bíróság!

- Biz' az furcsa lehetett, kegyelmes uram, de nem is tréfa-dolog három napig a szemöket sem hunyni le, - a maga nemében ez is bőjt! - felelt Csicsikov, szintén nevetve.

Juliska lebecsátkozott egy karosszékre s eltakarta gyönyörű arcát a kezével; s mintha bosszankodott volna azon, hogy nincs, a ki osztoznék vele a fölháborodásban, így szólt:

- Én nem tudom, engem csak a bosszúság gyötör.

Valóban rendkívül különösek voltak azok az ellentétes érzelmek, a melyek a három beszélgető szívében keletkeztek. Az egyik azt ítélte mulatságosnak, hogy a német nem tudta magát föltalálni; a másik azt, hogy a korhely bírák olyan nagy betyárok voltak, a harmadik szomorodott azon, hogy ilyesmi büntetlenül történhetett meg. Csak a negyedik hiányzott, a ki elgondolkozott volna ama szavak fölött, a melyek egyiknél nevetést, másiknál szomorúságot idéztek elő. Mert mit jelent az, hogy még a piszokban fetregő is szeretetet igényel magának? Állati ösztön ez? vagy az aljas szenvedélyektől leigázott lélek segélykiáltása, a mely a hitványságok kérgén is áthatva, azt mondja: „Ments meg, testvér!” Nem volt negyedik, a kinek mindenekfölött az fájt volna, hogy a felebarátja lelke pusztulásáról van szó.

- Nem tudom, - mondá Juliska, levéve arcjáról a kezét, - engem csak a bosszúság gyötör.

- No, csak azért ne haragudjál mireánk, - mondta a tábornok; - mi nem vagyunk oka semminek; csókolj meg és menj a szobádba, mert nekem mindjárt öltözködnöm kell ebédhez. Reménylem, te is itt maradsz ebédre? - kérdezte a tábornok, hirtelen Csicsikovhoz fordulva.

- Ha exczellenciád megengedi...

- Semmi teketória! Van scsí elég.

Csicsikov kellemesen hajtotta meg a fejét, s mire újra fölemelte azt, Juliska már nem volt ott. Helyette egy nagybajuszú és szakállú, óriás termetű inas jelent meg kezében ezüst mosdótállal és törülközővel.

- Megengeded, hogy a jelenlétedben öltözködjem? - szólt a tábornok, levetve otthonkáját s felgyűrve vitézi karjain az ingujjait.

- Óh, kérem! az én jelenlétemben nemcsak öltözködhetsz exczellenciád, de mindent elkövet-het, a mi csak tetszik, - felelt Csicsikov.

A tábornok mosdani kezdett; pocskolt, prüszkölt a vízben, mint a kacska. A szappan-habok csak úgy röpködtek szanaszét.

- Hogy' is van csak? - szólt miközben vastag nyakát törülgette, - „Szeress bennünket, mikor kitisztálkodunk...”

- „Szeress bennünket szennyesen!, kegyelmes uram.”

- „Szeress bennünket szennyesen; ha kitisztálkodunk, más is megszeret bennünket.” Nagyon jó, pompás!

Csicsikov rendkívül elemében volt; valami ihlettség szállta meg.

- Kegyelmes uram! - szólalt meg.

- No? - kérdezte a tábornok.

- Van még egy históriácskám.

- Milyen?

- Szintén mulatságos história, csak éppen nekem nem mulatságos. Annyira nem, hogy ha exczellenciád...

- Mi az?

- Hát az bizony, kegyelmes uram... - Itt Csicsikov körülnézett s látván, hogy az inas a mosdótállal kiment, így folytatta: - Van nekem egy töpörödött, öreg nagybátyám. Van annak háromszáz lelke s rajtam kívül más örököse nincs. Vénsége miatt nem tudja maga folytatni a gazdálkodást, de nem akarja nekem sem átadni. S milyen különös okra támaszkodik: „Én - azt mondja - az öcsémet nem ismerem; meglehet, hogy tékozló. Bizonyítsa be először, hogy jóra való ember, szerezzen magának ő is háromszáz lelket, akkor én is átadom neki az én háromszáz jobbágyomat.”

- Az ostoba!

- Nagyon helyesen méltóztatott megjegyezni, kegyelmes uram. De tessék most elképzelni az én helyzetemet... - Itt Csicsikov halkabban, mintegy titkolódzva folytatta: - Van az öregnek egy kulcsárnéja, a kulcsárnénak meg gyerekei vannak. Egyszer csak arra ébrednek, hogy ezek kezébe kerül a vagyon.

- Megezelősödött az öreg, azzal vége, - szólt a tábornok; - csak azt nem tudom: mit segíthetek én ezen?

- Kigondoltam én valamit. Most, míg a revíziós lajstromok nincsenek beadva, a nagybirtokosoknál az élőkön kívül sok holt lélek is gyűl össze... Hát ha például exczellenciád átadná nekem a holtakat úgy, mintha azok élők volnának, rendes adásvevési szerződéssel, én ezt a szerződést fölmutatnám az öregnek, s ő kénytelen volna szavának állni, a vagyont nekem átadni.

Erre a tábornok olyat kaczagott, a milyen még aligha telt ki embertől: a hogy' volt, ledült egy karosszékre, a fejét hátra vetette s csak úgy kapkodott a levegő után. Az egész ház megmozdult. Beszaladt az inas. Juliska ijedten jelent meg.

- Mi bajod, papa?

- Semmi, gyermekem. Hahaha! Menj vissza, megyünk mink is mindjárt ebédelni. Hahaha!

S miután néhányszor levegőhöz jutott, új erővel tört ki a tábornoki kaczagás, visszhangozva az előszobától kezdve az utolsó szobáig, végig a tábornok magas, hangos házán mindenütt.

Csicsikov nyugtalanul várta a szokatlan kaczagás végét.

- No, barátom, megbocsáss, de csak maga az öreg ördög adhatta neked ezt a tréfás ötletet. Hahaha! Jól tartani az öreget holt lelkekkel. Hahaha! A nagybácsi, hajj, a nagybácsi! Milyen bolonddá teszed a nagybácsit! Hahaha!

Csicsikov kissé konfundálódott is: ott állt az inas, száját eltátva, szemét kimeresztve.

- Óh kegyelmes uram, ezt a tréfát a fájdalom találta ki, - mondotta aztán.

- No barátom, majd megöltél. Hiszen megadnék ötszázezret csak azért, hogy láthassam a nagybátyádat akkor, mikor odaviszed neki a holt lelkek adásvételi szerződését. Nagyon öreg? hány éves?

- Nyolczvan éves, kegyelmes uram. De én... hogy...

Csicsikov jelentősen nézett a tábornokra s egyúttal az inasra sandított.

- Menj ki, fiam. Majd később hivatlak, - mondotta a tábornok az inasnak, mire a nagybajúszos távozott.

- Úgy ám, kegyelmes uram; hanem ezt én titokban szeretném tartani, kegyelmes uram.

- Természetes; nagyon is értem. Jaj beh ostoba vén ember! Nyolczvan éves léteire ilyen ostobaság! De milyen ember lehet az? eleven? bírják még a lábai?

- Bírják, de nehezen.

- Milyen ostoba! Fogai vannak még?

- Mindössze kettő, kegyelmes uram.

- Óh, a számár! Ne haragudj, barátocskám, de úgy-e, hogy számár?

- Valóságos számár, kegyelmes uram. Ámbátor rokonom s nehezemre esik ilyet mondani róla, de valóságos számár.

Egyébiránt, mint az olvasó sejtheti, Csicsikovnak nem eshetett nehezére ez a beismerés, mert hiszen aligha volt neki valaha valami nagybátyja.

- Hát ha olyan kegyes lenne exczellenciád...

- Hogy átadjam neked a holt lelkeket? Hiszen ezért az ötletedért akár földestől, csontostól. Vidd el az egész temetőt. Hahaha! óh, az a vén ember, az a vén ember! Hahaha! Milyen bolonddá tartod! Hahaha!

S a tábornok kaczagása újra végigharsogott az egész házon.

HARMADIK FEJEZET

- Nem; nem úgy lesz az, - mondotta Csicsikov, újra a mezőkön és térségeken találva magát, - nem úgy fogok én rendelkezni. Mihelyt az Isten megsegít, hogy mindent szerencsésen elvégezek, mihelyt csakugyan tehetős emberré leszek, akkor egészen másképpen fogok cselekedni: lesz szakácsom, tele házam, mint a tele pohár, de a gazdaság is jó rendben lesz. Szépen megállapodunk s lassankint minden esztendőben félrerakunk valamit az örökösök számára, ha ugyan az Isten termékenységgel áldja meg a feleségemet... Hej, te vadszámár!

Szelifán és Petruska visszanéztek a bakról.

- Hová hajtasz?

- Hiszen azt tetszett mondani, Ivánovics Pál, hogy Koskárev ezredeshez, - felelt Szelifán.

- Megtudakoltad az útat?

- Kérem, Ivánovics Pál... tetszik tudni... nekem mindig a kocsival volt dolgom... tehátlag... Csak a tábornok úr istállójától láttam... De Petruska megtudakolta a kocsisnál.

- Mondom, hogy számár vagy! Mondtam már, hogy Petruskára nem lehet semmit sem bízni. Petruska tuskó!

- Nem kell ahhoz valami nagy tudomány, - szólalt meg Petruska, félig visszafordulva és kajszán nézve, - csak le kell menni a hegyről, aztán neki a réteknek, aztán megvan.

- Neked meg nem kellett egyéb, mint jól beszédni a bunda-pálinkából. Derék ember vagy, mondhatom. El lehet rólad mondani, hogy nincs párod egész Európában, de tán az egész világon sem. Látom: most is be vagy limonádézva.

Petruska látván, hogy milyen fordulatot vett a beszéd, csak eleresztette az orrát. Akart valamit mondani, hogy még csak a színét se látta, hanem aztán mégis csak restellte a dolgot.

- Hintóban jó ám utazni, - szólta Szelifán visszafordulva.

- Mi?

- Azt mondom, Ivánovics Pál, hogy hintóban jó csak utazni a tekintetes úrnak, sokkal jobb, mint bricskán, - nem ráz.

- Hajts, hajts! Ki kérdezte tőled?

Szelifán rácsapkodott a lovak gömbölyű oldalaira és Petruskához fordult a beszédével:

- Azt mondják, hogy Koskárév úr német ruhába öltöztette a parasztjait; messziről rájok sem lehet ismerni, - gólyamódra járnak, mint a német. Aztán meg az asszonyok sem kötik a fejkeszkenőjüket bodrosra vagy fülesre, hanem olyan csónak-formára, mint a német asszonyok.

- Hát ha tégedet is németnek öltöztetnének föl, csónak-formára! - elmélkedett Petruska nevetve. De milyen pofa kerekedett abból a nevetésből! Nem is hasonlított az nevetéshez, hanem mintha náthája lett volna s prüsszenteni akarván, nem sikerült volna a prüsszentése, hanem csak úgy maradt volna abban az állapotban, a mint prüsszenteni készült.

Csicsikov ránézett erre a pofára s így szólt:

- Jaj beh szép vagy! Aztán még csinos legénynek képzeled magadat!

Megjegyzendő, hogy Ivánovics Pál komolyan azt hitte, hogy Petruska szerelmes a maga szépségébe, pedig Petruska időnkint még azt is elfeledte, hogy van-e neki valamiféle arca.

- Az lett volna jó, Ivánovics Pál, - szólalt meg Szelifán hátrafordulva, - ha más lovat tetszett volna kérni Ivánovics Andrástól, cserébe a vörös-pejért; a milyen szíves barátsággal volt tekintetességed iránt, nem tagadta volna meg a kérést; mert ez a ló haszontalan semmirevaló gazember.

- Hajts és ne fecsegj! - felelt Csicsikov, magában pedig azt gondolta: „Igaza van; kár, hogy ez eszembe nem jutott”.

Ezalatt gyorsan haladt a könnyűjárású kocsi. Könnyen haladt fölfelé is, még ha helylyelközzel hepehupás volt is az út; könnyen haladt lefelé is, habár kanyargósan kellett is lefelé menni. Leértek egy hegyről. Az út réten át vezetett, folyó kanyargásaitól kísérve, malmok mellett. A távolban fövényes talaj mutatkozott, festőiesen tűntek fel egymás után a rakottya-bokrok; a közelben pedig gyorsan röptek visszafelé a cserjék, a vékony égerfák, ezüstlevelű nyárfák, szembe csapkodva a bakon ülő Szelifánt és Petruskát. A gallyak a Petruska sapkáját minden pillanatban lekapták. A komor szolga leugrált a bakról, szidta az ostoba gallyakat, meg a fák gazdáját, a ki azokat ide ültette, de az nem jutott eszébe, hogy a sapkáját lekösse, vagy a kezével tartsa, mert mindig abban reménykedett, hogy talán már nem esik le többet a sapkája. A fák egyre sűrűbben mutatkoztak: a fűzekhez és nyárfákhoz már nyírfa járult s mihamar sűrű erdő lett belőle. A nap fénye eltűnt. Felsötélettek a fenyőfák. A végtelen erdő nesztelen sötétsége egyre sűrűbb lett és úgy látszott: éjjellé készült átváltozni. Egyszerre csak a fák, a gallyak és sudarak közt világosság villant föl, mint valamely élénk ezüst vagy tükörfény. Az erdő megvilágosodott, a fák ritkábban álltak, hangok hallatszottak, s egy tó terült el előttük. Vagy négy versztányi átmérőjű vízfelület, körülötte fák, távolabb parasztházak. Vagy húsz ember, övig, vállig, meg állig a vízben, halászgymot vont a túlsó part felé. Az emberek

egyike, egy széltében-hosszában görögdinnyéhez hasonló ember, gyorsan úszott, kiáltozott és tett-vett valamennyiökért. A kövérsége folytán ez semmiképpen sem merülhetett el, s ha még úgy lebukott volna is, a víz fölvetette volna őt; sőt ha még vagy két ember ült volna a vállára, ő mint valamely hólyag a víz tetején maradt volna velök, legföljebb csak buborékokat szuszogott volna a száján és orrán.

- Azt hiszem, Ivánovics Pál, hogy ez az úr Koskárev ezredes, - mondá Szelifán visszafordulva.

- Miért hiszed?

- Azért, mert a mint látni tetszik: a teste fehérebb, mint a többié és az egész mirevalósága tiszteletreméltó, mint a milyen az uraké szokott lenni.

Ekközben a kiáltozások hangosabbak lettek. A dinnye-úr szaporán és hangosan rendelkezett:

- Add át Dénesnek, Kuzma! Kuzma, vedd át Dénestől a kötél végét! nagy-Tamás, oda vesd magad, a hol a kis-Tamás húzza! Jobbra kerülj, jobbra! Megállj! vigyen el az ördög benneteket! Most már engemet is bezavartatok a gyalomba! Mondom, hogy beakasztottatok engemet is a köldökömnél fogva!

A háló-vonók jobbszárnya megállt, látván, hogy csakugyan véletlen eset történt: belekerült az úr a hálóba.

- Nézd csak, - mondá Szelifán Petruskának, - megfogták az urat, mint a halat.

Az úr ugrált, csapkodott maga körül, hogy kiszabadítsa magát, hanyatt feküdt s még jobban belebonyolódott a hálóba. Félvén, hogy széttépi a gyalmot, együtt úszott a hálóba került halakkal, azt parancsolva az embereknek, hogy vessenek neki oda egy kötelet. A kötéllal végre sikerült őt partra húzni. Vagy húsz halász a parton állva megfogta a kötél végét és óvatosan húzták őt a száraz felé. Sekélyhez érve, az úr lábra állt s a háló szeméitől betakartan - mint nyári időben a dámák keze a horgolt keztyűtől, - föltekintett s meglátta a vendéget, a ki kocsijával a töltésre hajtatott. Meglátván a vendéget, intett a fejével. Csicsikov levette a sapkáját s udvariasan üdvözölte őt a kocsiból.

- Ebédelt már? - kiáltott az úr Csicsikov felé, kimászva a fogott halakkal együtt a partra, miközben egyik kezét a nap ellen a szeme fölé helyezte ernyőül, a másikat pedig odatartotta, a hová a fürdőből kilépő medici Venus.

- Még nem, - felelt Csicsikov.

- No, akkor adjon hálát az Istennek.

- Miért? - kérdezte Csicsikov kíváncsian, sapkáját még mindig emelintésben tartva a feje fölött.

- Hát ezért! - mondá az úr, már a parton állva a potykái és kárászai közt, a melyek lábai mellett ficzánkoltak s egy rőfnyire is fölugráltak. - Ez még semmi, ezt ne is nézze; hanem ez aztán a valami! Mutasd csak, nagy-Tamás, azt a vizát! - Erre két ember kihúzott egy kádból valami szörnyeteget. - Ez már herczegi, mi? Ez a folyóból jött ide.

- Ez már igazán fejedelmi, - mondta Csicsikov.

- Hát azért mondom! Csak hajtasson, kérem, előre, én mindjárt jövök. Kocsis barátom, lefelé hajts, a kerten keresztül. Szaladj csak nagy-Tamás, nyisd ki a kertkaput. Én is mindjárt ott leszek.

- Furcsa ember az ezredes! - gondolta Csicsikov, végighajtatva a végtelen hosszú töltésen s a parasztházakhoz érve, a melyek egyrésze, mint valami kacsacsoport, a hegyoldalon volt

szétszórva, másik része pedig czölöpökre volt építve. Mindenfelé hálók, gyalmok, szákok voltak kifüggesztve. Nagy-Tamás kinyitotta a kertkaput, a hintó áthaladt a kerten s egy régi fatemplom előtt állt meg. Túl a templomon, kissé távolabb, az urasági épületek födelei tűntek föl.

- No, itt vagyok én is! - hallatszott oldalfelől.

Csicsikov odanézett s látta, hogy az úr már mellette hajtattott a kocsiján, felöltözve fű-zöld nankinkabátba, sárga nadrágba, nyakravaló nélkül, mint Cupido. Oldalt ült a kocsijában, elfoglalva az egész ülést. Csicsikov valamit akart neki mondani, de akkorára a gömbölyű úr már eltűnt. A kocsija már a másik oldalon tűnt föl s csak a rendelkezése hallatszott: - Egy csukát meg két kárászt adjatok át annak a fajankónak, a szakácsnak, a vizát meg adjátok ide: magam viszem a kocsiban. - Hej, kis-Tamás! hej, nagy-Tamás! Kuzma! Dénes! - Mikor pedig a házhoz ért Csicsikov, nagy bámulatára a gömbölyű már a tornáczon állt és kitárt karokkal fogadta őt. Hogyan tudott olyan hirtelen hazarepülni: azt nem lehetett megérteni. Össze-csókolódtak háromszorosan, keresztbe.

- Üdvözetet hozok önnek ő exczellenziájától, - mondta Csicsikov.

- Miféle exczellenziától?

- Az ön rokonától, Dmitrijevics Sándor tábornoktól.

- Ki az a Dmitrijevics Sándor?

- Bertiscsev tábornok, - felelt Csicsikov némi zavarral.

- Nem ismerem, nem láttam.

Csicsikov még jobban megzavarodott.

- Hogyan? Reményem: Koskárév ezredessel van szerencsém beszélni?

- Pjetuh Petrovics Péter, Pjetuh Petrovics Péterrel, - mondta a háziúr.

Csicsikov elképedt.

- No tessék! - Hát ti szamarak, - fordult Szelifánhoz és Petruskához, a kik tátott szájjal és kimeresztett szemmel hallgatták ezt, egyik a bakon ülve, másik a hintó ajtajánál állva, - mit csináltak már megint? Hiszen meg volt mondva, hogy Koskárévhez... Ez pedig itt Pjetuh Petrovics Péter.

- A legények nagyon jól tették! - mondta Petrovics Péter, - ezért kaptok fiaim egypár pohár itókát és pogácsát. Fogjatok ki, aztán lódúljatok a cselédházba.

- Megvallom, - hajtotta meg magát Csicsikov, - hogy ilyen váratlan tévedés...

- Dehogy tévedés, - szólt élénken Pjetuh Petrovics Péter, - dehogy tévedés! Előbb kóstolja meg az ebédemet: azután mondja meg majd, hogy tévedés-e? Tessék besétálni, - folytatta, Csicsikovot karon fogva s a belső szobákba vezetve.

Csicsikov udvariaskodni akart s keszeg-oldalt ment az ajtó felé, hogy együtt lépjen be a házigazdával, de az fölösleges volt: a házigazda úgy sem fért volna be vele egyszerre, de már nem is volt ott. Csak az udvarról hallatszott be a rendelkező hangja:

- Hát nagy-Tamás hol van? miért nincs még itt? Szájtató-Jelmelján, szaladj a fajankószakácshoz, hogy vesse ki rögtön a viza belét. A haltejből, ikrából, potrohából és lepényhalból leves lesz, a kárászokat pedig szószszal készítse. Hát a rákok! Szájtató kis-Tamás, hol vannak a rákok? nem érted: a rákok? - És még sokáig lehetett hallani: rákok, rákok, rákok.

- No, a házigazda ugyancsak nekilátott, - mondta Csicsikov, leülve egy karosszékbe és körülnézve a szobában.

- No, itt vagyok én is, - szólt a szobába bejőve a házigazda, két fiút hozva magával. A fiúk nyári ruhában voltak, vékonyak, mint a giliszta s olyan nyurgák, hogy tán egy róffel is magabbak voltak az apjoknál.

- A fiaim, gimnazisták. Ünnepre jöttek haza. Miklós, te itt maradsz a vendéggel, te meg Elek, jér velem.

S Pjétuh? Petrovics Péter megint eltűnt.

Csicsikov beszélgetni kezdett Miklóssal. Miklós beszédes fiú volt. Elmondta, hogy az ő gimnáziumukban nem igen jól tanítanak, hogy leginkább azokat kedvelik, a kiknek a mamái gazdag ajándékokat küldöznek; hogy a városban az ingermanlandi huszárezred állomásoz, hogy Vjetviczkij kapitánynak jobb lova van, mint az ezredesnek, bár Vszjomcsev hadnagy még a kapitánynál is jobban lovagol.

- Hát a papája birtoka milyen állapotban van? - kérdezte Csicsikov.

- El van zálogosítva, - felelt erre maga a papa, a ki megint megjelent a vendéglátóban.

Csicsikov olyan grimaszt szeretett volna csinálni a szájával, mint szokott az olyan ember, a ki valamire céloz s látja, hogy abból semmi sem lesz.

- S miért zálogosította el? - kérdezte.

- Hát csak úgy! Mindenki elzálogosítja a birtokát, mért maradnék el én a többitől? Azt mondják: ez előnyös. Azonkívül meg örökösen itt éltem, hát most megpróbálok egy kicsit Moszkvában.

- Bolond ember! - gondolta Csicsikov, - eltékozol mindent s a gyerekeit is tékozlókká teszi. Jobb volna, ha falun maradna, a gömböczi!

- Tudom én, hogy ön mit gondol, - szólt Pjétuh.

- Mit? - kérdezte Csicsikov zavartan.

- Ön azt gondolja: Bolond ember ez a Pjétuh! meghítt ebédre s az ebéd még mindig nem kész.

- Mindjárt kész lesz, tisztelt uram. Mire egy megnyírt leány befonja a varkocsát, akkorára kész lesz.

- Édes apám, jön Mihajlycs Plátó, - szólalt meg Elek, kinézve az ablakon.

- A szürke lován lovagol, - mondta Miklós, az ablakhoz hajolva, - azt mondod, Elek, hogy a mi vasderesünk nincs ilyen jó?

- Akár jobb, akár rosszabb, de nincs ilyen járása.

S összepöröltek a szürke meg a vasderes fölött. Ezalatt megjelent a szobában egy szép terméltű, világosszöke hajú, sötétszemű gavallér. Bejött vele egy hatalmas szájú, szinte félelmet gerjesztő kutya is, a réznyaklóját csörgetve.

- Ebédelt már? - kérdezte Pjétuh Petrovics Péter.

- Igenis, - felelt a vendég.

- Akkor hát azért jött ide, hogy engemet bosszantson? - kérdezte Pjétuh haraggal. - Mit csináljak én önnel, ha már ebédelt?

- Legyen nyugodt, Petrovics Péter, - mondá a vendég nevetve, - megvigasztalhatom önt azzal, hogy semmit sem ettem az ebédnél, mert egy csöpp étvágyam sincs.

- Pedig milyen jó fogásunk volt, ha látta volna! Milyen viza kegyeskedett hozzánk fáradni! A kárászokat meg se számoltuk.

- Irigylem önt, - mondta a vendég, - ugyan tanítson meg, hogy én is olyan jókedvű legyek, mint ön.

- Ugyan miért unatkozzam? még csak a' kéne.

- Miért unatkozzunk? azért, mert az élet unalmas.

- Ön keveset eszik, ez az egész. Próbáljon csak jól ebédelgetni. Hiszen az unalmat csak az utóbbi időben találták ki. Ezelőtt senki sem unatkozott.

- Ugyan ne tegye magát! Mintha ön sohasem unatkozott volna.

- Soha! Rá sem érek. Reggel, ha fölkel az ember, hát csak meg kell talán téázni; akkor már megjelen az ispán; azután ki kell menni halászni s akkorára megjön az ebéd ideje. Ebéd után alig szundít egyet az ember, már jön a vacsora ideje, azután jön a szakács, meg kell nála rendelni a holnapi ebédet. Hát mikor unatkozzék az ember?

Csicsikov e beszéd alatt a vendéget vizsgálta.

Platonov Mihajlycs Plátó egy személyben Achilles és Páris volt: arányos testalkat, deli termet, friss egészséggel egyesült benne. Könnyed gúnnyal vegyült kellemes mosolygása még növelte a szépségét. De mindezek daczára volt benne valami élettelenység, álmoság. Szűzies, friss arczán nem hagytak nyomot szenvedélyek, fájdalmak és rázkódások, de másfelől nem is adtak neki élénkséget.

- Az igazat megvallva, - szólalt meg Csicsikov, - én sem bírom megérteni, ha szabad magamat így kifejeznem, nem bírom megérteni: hogy' lehet az ön külsejével unatkozni. Persze, lehetnek egyéb okok: pénzhiány, vagy rosszakarató emberek részéről tapasztalt kellemetlenségek; mert olyanok is találkoznak néha, a kik készek másnak még az életére is törni.

- Épp az a különös, hogy ilyesmiről szó sem lehet, - mondta Plátó, - tessék elhinni, néha azt kívánom, hogy bárcsak úgy lenne, hogy valami izgalom bántana, ha csak legalább meg-haragítana valaki. De nem! Unatkozom - s ezzel vége.

- Nem értem. Talán nincs elég jobbágya vagy valamiben másban szenved hiányt?

- Szó sincs róla. A fitestvéremmel együtt tízezer gyeszjatin földünk s ezer léleknyi jobbágy-ságunk van.

- És mégis unatkozik? ez érthetetlen. Talán a birtok nincs kellő rendben? voltak talán rossz aratások? kihaltak a jobbágyok?

- Ellenkezőleg: mindenünk a lehető legjobb rendben s a testvérem kitünő gazda.

- Nem értem, - szólt Csicsikov s vállat vont.

- No, mindjárt elkergetjük az unalmat, - szólt a házigazda, - fuss csak hamar a konyhába, Elek s mondd meg a szakácsnak, hogy küldjön fel mihamarabb halpástétomot. De hol van az a szájatáti Jemelján s a tolvaj Antal? Mért nem adják föl a zákuszkit?

Az ajtó kinyílt. A szájatáti Jemelján és a tolvaj Antal megjelentek aszalterítőkkel, asztal-kendőkkel, megterítették, föltettek egy tálczát hat különféle színű pálinkás-butykossal. A butykosok körül csakhamar megjelentek a tál-ütegek különféle hideg ételekkel, minők: hal-ikra, sajtok, besózott gombák, tojásgombák, két befödött tálban a konyhából hoztak föl valamit, de a fődél alól is hallatszott a zsír sistergése. A szájatáti Jemelján és a tolvaj Antal derék legények voltak. A mellékneveket csak azért adta nekik a gazdájok, mert azok nélkül a

megszólítás édeskésen ütött volna ki, ő pedig semmiféle édességet nem szeretett; igen jólelkű úr volt, de kedvelte mindenben a borsost. Különbösen az emberei sem nehezteltek ezért.

A zákuszkai után következett az ebéd. Ennél már valóságos útonállóvá lett a jólelkű házigazda. Mihelyt észrevette, hogy valakinek a tányérján csak egy darab van az ételből, rögtön odatett neki egy másikat, mondván: - „Pár nélkül se ember, se madár nem élhet a világon.” - Ha két darabbal volt elfoglalva a vendég, hozzá tett neki még egy harmadikat, így szólván: - „A kettős szám nem jó szám; az Isten a háromságot kedveli.” - Ha három darabja volt a vendégnek, azt mondta neki: - „Ki látott már háromkerekű szekeret? ki épít háromszegletű házat?” - De a négyre, ötre is volt ilyenféle mondókája.

Csicsikov megevett így egy-egy fogásból tizenkét darabot s gondolta magában: „No, most már aligha fog tovább is kínálni a házigazda.” De csalódott: a házigazda szó nélkül rakott a tányérjára nyárson sült borjúvesést, de még milyen pompás részt abból is!

- Két esztendeig neveltem tejen, - mondotta, - úgy dédelgettem, mint a gyerekeimet.

- Nem tudok többet enni, - szabadkozott Csicsikov.

- Előbb próbálja meg, csak azután mondja, hogy „nem tudok”.

- Nem fér belém.

- A templomba sem fértek már, mégis mikor a rendőrkapitány be akart menni, szorítottak neki helyet; pedig olyan nagy volt a tolongás, hogy egy almát se lehetett volna közöttük leejteni. Csak próbálja meg: ez a darabka is rendőrkapitány.

Megpróbálta hát Csicsikov - s a darabka csakugyan afféle rendőrkapitány lehetett: szorítottak neki helyet, pedig úgy látszott, hogy már semmi be nem fér.

A borokkal is így ment a dolog. Pénzt kapván a birtoka elzálogosításánál, Petrovics Péter tíz évre ellátta magát mindenféle szükségességekkel. Örökösen töltögetett; a mit a vendégek nem ittak meg, azt megitta Miklóssal és Elekkel, a kik csak úgy nyakalták be egyik poharat a másik után s úgy keltek föl az asztaltól, mintha semmi sem történt volna, mintha csak egy pohár vizet ittak volna. Nem így történt a vendégekkel: ezek alig-alig vonszolták ki magokat az erkélyre s alig bírtak elterülni a karosszékben. A házigazda, a mint leült magas, valami nagyülésszerű székébe, rögtön elszenderült. Köpczös mivolta átváltozott kovács-fúvóvá: nyitott száján és orrlyukain olyan hangokat kezdett kiadni, a minők az újdivatú zenében sincsenek. Volt abban dob, flóta s olyan valami szakadozott hang, mint az ebcsaholás.

- Jól fújja! - mondá Platonov. Csicsikov nevetett.

- Persze, a ki így ebédel, arra nem az unalom jön rá, hanem az álom.

- Úgy van, - mondá Csicsikov. A szemei ekközben rendkívül kicsinyek lettek. - Mindazáltal, megbocsásson, mégsem értem: hogy' lehet unatkozni? Annyi szer van az unalom ellen!

- Milyen szer?

- Akármilyen és akármennyi a fiatal ember számára. Táncz, valami hangszer... vagy a házasság.

- Ugyan kit vennék el?

- Mintha nem volna a vidéken elég csinos és gazdag leány!

- Pedig nincs.

- Akkor lehet más vidéken keresni, utazgatni. - Itt fölillantak Csicsikov szemei. - Ez például pompás szer, - mondotta, a Platonov szeme közé nézve.

- Melyik?

- Az utazás.

- De hová utazzam?

- Hát ha ráér: tartson velem, - mondotta Csicsikov s Platonovra nézve, ezt gondolta magában: „Nem is volna rossz; az útiköltségeket megfeleznők, a hintó reparálásának a költségét meg egészen az ő nyakába lehetne sózni.”

- S hova utazik ön?

- Hogy' is mondjam csak, hogy hova? Útazatok nem annyira a magam, mint mások érdekében. Bertiscsev tábornok, a ki közeli barátom s mondhatni: jóltevőm, megkért, hogy látogassam meg a rokonait... Persze, a rokonok csak rokonok, de részben - hogy úgy mondjam - a magam dolgában is; mert látni az embereket, a világ forgását - már akárki akármit mond: olyan mint valami nyitott könyv, második tudomány.

Platonov eltűnődött.

Csicsikov pedig ezalatt tovább gondolkozott: „Igazán jó volna. Még úgy is lehetne, hogy az összes költségeket ő viselné. Még azt is meg lehetne tenni, hogy az ő lovain mennék el, az enyéim pedig addig az ő falujában abrakolnának; a hintót is az övét vinnők magunkkal.”

- Ugyan mért is ne utaznám egyet? - gondolta ekközben Platonov, - talán fel is vídúlnék! Itthon úgy sincs semmi dolgom, a gazdaságot a testvérem vezeti, semmit sem mulasztanék. Miért ne utaznám el?

- Hát arra nem volna kedve, - tette hozzá fenhangon, - hogy vagy két napot a testvéremnél töltsön? mert e nélkül ő engem el nem bocsát.

- Szívesen, akár hármat is.

- Akkor hát rajta! Utazzunk! - felelt fölélénkülve Platonov.

- Bravó! - mondá Csicsikov, a tenyerébe csapva Platonovnak, - utazunk!

- Hova, hova? - kiáltott föl a házigazda felébredve és kimeresztve rájuk a szemét; - nem, uraim: az ön hintójának a kerekeit leszedtettem, az ön paripája pedig, Mihajlics Plátó, most legalább ötven versztányira van már innen. Ma már csak háljanak meg itt s holnap, egy korai ebéd után, nem bánom: tovább mehetnek.

- No tessék! - gondolta Csicsikov. Plátó nem szólt semmit, mert tudta, hogy Pjétoh ugyan nem tágit attól, a mit egyszer eltökélt. Maradniok kellett.

Hanem kárpoztást nyertek ám a bámulatosan szép tavaszi estében. A házigazda kirándulást rendezett a folyón. Tizenkét evezős, huszonnégy evezővel, dalolva röpítette őket a tó tükörsima felületén. A tóról kisiklottak a végtelen nagy, kétfelől meredek partoktól határolt folyóvízre. A víz mintha nem is mozgott volna. A ladikon teáztak, minduntalan találkoztak a víz szélében lesülyesztett halász-hálókkal. A házigazda még teázás előtt levetkezett és beleugrott a vízbe, a hol vagy egy félóráig csapkodott, lubiczolt, rendelkezett a halászokkal, kiáltozva nagy-Tamásra, Kuzmára, s miután jól kikiabálta magát, kedvére meggémberedett: újra fölmászott a ladikba s olyan étvágygyal kortyolta a teát, hogy öröm volt nézni.

Ezalatt a nap egészen leszállt; csak az ég világított. A kiáltások hangosabban szóltak. A halászok helyett a vízparton mindenfelé fürdő gyerekek tünedeztek föl, hallani lehetett messziről a kacagásukat, lubiczolásukat. Az evezősök egyszerre fölemelték a magasba mind a huszonnégy evezőt s a ladik, mint a madár, repült magától a láthatatlan víztükör fölött. Egy fiatal, friss és egészséges legény, a kormányostól a harmadik, dalolni kezdett szép, csengő hangján; majd belekapott még öt, aztán fölvitte hat - s ömledezett a dal, végtelenül, mint a milyen végtelen Oroszország. Még Csicsikov is meg volt hatva, s gondolta magában: - „Ej,

igazán, én is berendezek magamnak majd egy falut.” - „Ugyan, mi szép van ebben, - gondolta Platonov, - ebben a bánatos énekben? még jobban elszomorítja az embert.”

Már jó sötét volt, mikor visszatértek. Az evezők csattogtak a vizen, a mely már nem tükrözte vissza az eget. Itt-ott a parton tüzek csillogtak. A halászok háromlábú bográcsokban főzték a friss halakból a hallevest. Minden otthon volt már. A libákat, teheneket kecskéket már rég beterelték, s a tőlük fölvert por is rég leszállt már, a pásztorok már a kapukban álltak, várva a fejő sajtárokat, meg azt, hogy őket is meghíják a hallevesre. Itt-ott beszélgetések hallatszottak, meg kutyaugatás úgy az itteni, mint a távolabbi faluból. A hold feljött és a sötéten átvillant a fénye, majd ellepte a tavat is, a házakat is; elhalványultak a tüzek, látni lehetett a kéményekből felszálló füstöt, a melyet a hold megezüstözött. Miklós és Elek két fürge csikón száguldottak elől, egymást megelőzve meg elhagyva; nyomukban szállt a por, mint valami juhnyáj után. „Ej, igazán berendezek majd egy falut magamnak”, gondolta újra Csicsikov. A szépasszony feleség meg az apró Csicsikovok újra megjelentek képzeletében. Kit is ne élénkítene fel ilyen este?

Vacsoránál pedig megint nagy volt az evés. Ivánovics Pál, mikor lement a szobájába, hogy lefeküdjék, lefekvés közben megtapogatta a hasát:

- Olyan, mint a dob; - jegyezte meg, - de ebbe már be nem férne semmiféle rendőrkapitány.

Az ő szobája mellett volt a házigazda szobája, csak egy vékony fallal elválasztva, úgy, hogy mindent át lehetett onnan hallani. A házigazda a holnapi korai reggeli színe alatt határozottan egy nagy ebédet rendelt a szakácsnál, s hogy' folyt az a rendelkezés! A holt ember is étvágyat érzett volna tőle. A nyelvével is csettentgetett, az ajkával is czuppantgatott hozzá. Hallani lehetett pedig a következőket: „Süsd ki jól; hadd jól megpörköljön!” A szakács pedig vékony hangon felelgetett: „Értem. Meglesz. Azt is lehet.”

- A halpástétomot négyszögletűre csináld. Az egyik csücskébe tégy vagdalt vizát, a másikba tatárkakását meg vagdalt gombát, egy kis foghagymával; ki ne feledd a haltejet és halvelőt sem, aztán még a mi kell... hiszen értesz tán...

- Értem! Lehet úgy is.

- Aztán értsd meg jól: az egyik oldala szép piros legyen, a másik kissé halványabb. Alól meg, - érted: alól, - süsd meg úgy, hogy omlós legyen, tudod: úgy, hogy a zsírtól szinte ne érezze az ember, hogy a szájában van, hanem olvadjon el, mint a hó.

- Ördög vigye el! - gondolta Csicsikov az ágyában forogva, - nem hagy aludni.

- Aztán készíts disznó-gömböczöt. Tégy a közepébe egy darabka jeget, hogy szépen megfeszüljön. A vízához pedig készíts szép körzetet, érted: hogy mentől gazdagabb legyen. Keverj belé rákhúst és apró sült halat, meg apró vagdalékot, egy kis tormát, gombát, sárgarépát, zellert, babot; aztán micsoda fűszerszámot lehetne még?

- Lehet még vörös káposztát meg csillagformára metszett czéklát is hozzáadni, - mondta a szakács.

- No hát adj hozzá vörös káposztát is, czéklát is. A pecsenyéhez pedig ilyen körzetet fogsz csinálni:...

„Végképp kiverte a szememből az álmat”, mondta magában Csicsikov, egyik oldaláról a másikra forogva; befúrta a fejét egészen a párnába, a tetejébe húzta még a takarót, hogy semmit ne hallhasson. De mindezen keresztül is egyre hallotta, hogy „Süsd meg; pörköld meg; pirítsd meg szépen!” Csak valamikor a pulyka-pecsenyénél aludt el.

Másnap annyira megtömődtek a vendégek, hogy Platonov nem volt képes lóra ülni; a paripáját úgy kellett elküldeni a Pjétoh kocsisával. Fölült ő is a Csicsikov hintájába. A nagyszájú, félelmetes kutya lustán ballagott a hintó után: az is meg volt tömve.

- Nem, ez már több a soknál, - mondotta Csicsikov, mikor kijutottak a kapun, - ez már szinte disznókodás. - Jól ül ön, Mihajlycs Plátó? Ez a hintó olyan kényelmes volt eddig, s most egyszeribe olyan kényelmetlen. Petruska, a milyen számár vagy, talán felpakoltál holmit? Mindenféle valami kosarak alkalmatlankodnak itt.

Plátónov elnevette magát s így szólt:

- Megmondhatom én, hogy mi ez. Petrovics Péter útravalóval látott el bennünket.

- Igenis, úgy van, - szólt Petruska hátrafordulva, - megparancsolták, hogy rakjak fel a hintóra mindent, pástétomot is, süteményt is.

- Tökéletesen igaz, Ivánovics Pál, - mondta Szelifán is, vígan fordulva meg a bakon, - nagyon derék úr, bőkezű földesúr! Az is igaz, hogy egy-egy pohár sámpányit is küldött ki. S az urak asztaláról lekerült ételeket is kiküldette nekünk, - nagyon jó, elegáns ételek voltak. Ilyen derék urat még nem is találtunk.

- Látja? - szólt Plátónov, - mindenkinek a kedvében jár. De mondja csak őszintén: ráérne ön egy faluba elvinni engem, innen vagy tíz versztára? Szeretnék elbúcsúzni a húgomtól meg a sógoromtól.

- Nagyon szívesen.

- Nem fogja ön megbánni: a sógorom igen figyelemre méltó ember.

- Milyen tekintetben? - kérdezte Csicsikov.

- Olyan gazda, hogy nincs mása egész Oroszországban. Vagy tíz éve annak, hogy megvásárolt egy züllött gazdaságot, a mely alig jövedelmezett húszezer rubelt, s ő azt úgy rendbe hozta, hogy most kétszázezeret jövedelmez.

- Á! az aztán derék ember! Az ilyen emberről példát vehetnének mások. Nagyon-nagyon kellemes lesz rám nézve, ha megismerkedhetem vele. Hogy hívják?

- Kosztanzsoglo.

- Az apai és keresztnéve?

- Fedorovics Konstantin.

- Kosztanzsoglo Fedorovics Konstantin. Nagyon fogok örülni. Érdemes megismerkedni ilyen emberrel. - S Csicsikov kérdezősködni kezdett Kosztanzsoglo felől s mindaz, a mit megtudott róla, valóban bámulatraméltó volt.

- Nézze kérem, itt már az ő földjei kezdődnek, - mutatott Platonov a mezőre, - mindjárt meglátja ön, milyen különbség van ezek s a többi földek közt. Kocsis, térj balra! Látja ön azt a fiatal erdőt? Az magról van keltetve. Másé ötven év alatt sem nő ennyire, pedig ez csak nyolcz éves. Nézze, itt vége az erdőnek, kezdődnek a szántóföldek; ötven gyeszjatin után megint erdő fog következni, az is magról kelt, azután megint nézze a vetést: mennyivel sűrűbb ez, mint a másé.

- Látom. De hogy' csinálja ő ezt?

- Kérdezze meg majd ő tőle. Majd meglátja, hogy semmi ördögösség nincs benne. De ő olyan mindentudó, a milyen nincs több. Nemcsak azt tudja, hogy melyik növénynek milyen talaj kell, de még azt is, hogy melyik milyen szomszédságot nem tűr meg, melyik vetés

milyen erdő közelében tenyészik jól. Nekünk valamennyiünknek porzik a földünk a szárazságtól, neki nem. Kiszámítja, mekkora nedvességre van szüksége s annyi erdőt nevel; nála minden két szerepre van hivatva: az erdő, mint erdő, azután mint a földet levél-trágyájával javító és árnyékával a növényeket ápoló eszköz. S mindenben így cselekszik.

- Csodálatos ember! - mondá Csicsikov s kíváncsian nézgelte a vetéseket. - „Kár, hogy ez a fiatalember felületes és nem tudja jól előadni a dolgot”, - gondolta magában.

Végre feltűnt a falu. Mint valami város, úgy terült el sok házával hármasszal emelkedésben, három templommal, körülvéve óriási élet- és széna-pajtákkal! - „Mindenen meglátszik, hogy itt dolgát értő gazda lakik”, - gondolta Csicsikov. - A parasztházak mind erősek; az utcák egyenesek; ha valahol szekér állott, az erős, új szekér volt; a parasztok, a kikkel találkoztak, okos arczkifejezésűek voltak; a szarvasmarha válogatott fajtájú; még a parasztok diszta is úgy nézett ki, mint valamely nemes ember. Látható volt, hogy itt olyan parasztok laktak, a kik - mint a nóta mondja - lapáttal szedték az ezüstöt. Nem volt itt angol park, nyírott pázsit, nem voltak pavillonok, hidak és egyéb czifraságok, de régi divat szerint egész az urasági házig magtárak és munkásházak utcája oly egyenesen, hogy az úr mindent láthasson, a mi körülötte történik; a ház tetején üvegezett torony emelkedett, nem czifraság vagy kilátás kedvéért, hanem hogy belőle figyelemmel lehessen tartani a távoli mezőkön foglalatostudó munkásokat. A ház-bejáratnál egyes szolgák fogadták őket, egészen másfélék, mint az iszákos Petruska, pedig nem is volt rajtuk frakk, csak házikészítményű kozák-kaftán.

A háziasszony maga szaladt ki a tornácra. Friss volt, mint a tej és vér, szép, mint az Isten napja, s úgy hasonlított Platonovhoz, mint egyik csöpp víz a másikhoz, azzal a különbséggel, hogy nem volt olyan lagymatag, mint a bátyja, hanem beszédes, vidám.

- Isten hozott, testvér! Jaj beh örülök, hogy eljöttél! Konstantin nincs itthon, de nemsokára megjön.

- Hol van?

- A faluban van dolga valami vevőkkel, - felelt a háziasszony, bevezetve őket a szobába.

Csicsikov kíváncsian vizsgálta annak az embernek a lakását, a kinek kétszázévezernyi jövedelme volt; gondolta, hogy olyan jeleket is talál a házon, a melyekből a gazda milyenségére lehet következtetni, mint az üres békateknőből következtetnek az osztrigára vagy csigára, a mely egykor benne lakott s rányomta arra a saját lényé bélyegét. De itt nem lehetett semmiféle következtetésre jutni. A szobák egyszerűek, csaknem üresek voltak: nem voltak benne sem freskók, sem képek, sem bronzneműek, sem virágok, sem porcellán-edényes pohárszékek, még könyvek sem. Egyszóval: látni lehetett, hogy az itt lakó lény élete nem a négy fal közt mozgott, hanem a szabadban, s hogy gondolatai nem szibarita-módra, kényelmes karszékekben, a kandalló mellett szülemlenek, hanem kint, a munka helyszínén, s hogy a gondolatok, a mint ott megszülettek, mindjárt ott foganatosítottak is. A szobákban Csicsikov csak az asszonyi gazdálkodás nyomait láthatta. Az asztalokon és székeken tiszta hársfa-deszkák feküdtek, azokon pedig különféle növények virágai és levelei száradtak...

- Miféle szemét ez, húgom, a mit te itt szárítgatsz? - kérdezte Platonov.

- Szemét! - felelt a háziasszony, - ez a legjobb szer hideglelés ellen. Tavaly az összes muzsikokat ezzel gyógyítottuk ki. Ezek itt felöntésre valók, ezek meg befőzésre. Ti mindig nevetitek a besózott, befőzött dolgokat, de mikor eszitek, magatok is magasztaljátok.

Platonov a zongorához ment s végigfutott kezével a billentyűkön.

- Úristen! - micsoda ócskaság ez! Nem szégyenled, húgom?

- Jaj, testvér, én már régóta nem érek rá, hogy zenével foglalkozzam. Nekem nyolcz éves leánykám van, a kit tanítanom kell. Idegen földről került nevelőnére bízni csak azért, hogy magam ráérjek muzsikálni: - nem, testvér, azt én nem szeretem.

- Jaj, beh unalmas asszony lett belőled, húgom! - szolt a bátya s az ablakhoz ment. - No de itt jön már, - tette hozzá Platonov.

Csicsikov is az ablakhoz sietett. A tornác felé egy körülbelől negyven éves, élénk, fekete-képi férfi közeledett. Gyapjú-bársony sapka és teveször-posztó kabát volt rajta. Öltözékére nem sok ügyet vetett. Mellette kétfelől két alsóbbrendű ember haladt levett sapkával s valamiről beszéltek; az egyik egyszerű muzsik, a másik valami átutazó kereskedő kék kaftánban. Minthogy mindnyájan megálltak a tornác mellett, hát a beszélgetéseket is be lehetett hallani.

- Legjobban teszik kendtek, ha megváltják magukat a földesúrtól, - mondta Kosztanzsoglo; - inkább adok rá kendteknek kölcsönt is, majd később megfizetik.

- Ugyan miért váltanók meg magunkat? Fogadjon el bennünket az úr! Önnél mindenki kitanul. Most az a bajunk, hogy nem tudunk magunkra vigyázni. A kocsmárosok olyan italt találtak most ki, hogy ha egy pohárkával bevesz belőle az ember, szeretne rá mindjárt még egy akót meginni. Alig veszi magát észre az ember, már benne van. Nagy a kísértés. Talán az ördög kormányozza a világot, hogy nem tudunk észszel élni... Most már bejött a dohány is, meg az Isten tudná mi! Mit tegyen az ember, Fedorovics Konstantin? Az ember az Isten előtt is csak ember - nem zabolázza magát.

- De nézd csak, hiszen én nálam sincs szabadság. Igaz, hogy elsőízben mindent kapsz: tehenet is, lovat is, de úgy áll a dolog, hogy én többet követelek a jobbágyomtól, mint más. Nálam első dolog a munka, akár nekem dolgozol, akár magadnak, egynek sem nézem el, hogy henyéljen. Én magam is úgy dolgozom, mint az igavonó barom, de a muzsikjaim is, mert azt tapasztaltam, hogy minden rossz azért vesz erőt az emberen, mert nem dolgozik. Hát mindezt gondoljátok meg otthon közönségesen és határozatok magatok közt.

- Meghánytunk-vetettünk mink már mindent, Fedorovics Konstatin. Azt már az öreg emberek is mondogatják, hogy az ön muzsikjai mind tehetős emberek, s hogy megvan annak az oka. Még a papjaik is szívesek; tőlünk pedig már a papokat is elvették, nincs, a ki eltemesse a halottainkat.

- Mégis csak menj haza és üljetek tanácsot.

- Értem, Fedorovics Konstantin.

- No hát, Fedorovics Konstantin... már csak legyen olyan jó... engedjen valamit, - kezdte rá a másik oldalán haladó kék kaftános.

- Mondtam már, hogy én nem szoktam alkudozni. Én nem vagyok olyan, mint azok a földesurak, a kikhez éppen akkor szoktál menni, mikor azoknak a bank-kölcsönt kell törleszteni. Ismerlek én titeket: nektek jegyzéketek van arról, hogy kinek mikor van fizetnivalója. A dolog aztán nagyon egyszerű: az illetőnek szüksége van a pénzre s féláron adja el a termését. De minek nekem a te pénzéd? Nálam akár három évig is heverhet a termés. Nekem nem kell a banknál törlesztenem.

- Tökéletesen igaz, Fedorovics Konstantin. De én csak azért, hogy a jövődőben is összeköttetésem legyen önnel; nem nyereszkedés visz engemet. Tessék háromezer rúbel foglalócskát elfogadni.

A kereskedő kivett a kebeléből egy halom zsíros bankjegyet. Kosztanzsoglo a legnagyobb hidegvérrel elvette s olvasatlanul tette azt a hátsó zsebébe.

- „Hm! - gondolta Csicsikov, - mintha csak a zsebkendőjét dugná oda!”

Kosztanzsoglo megjelent a vendéglátó-szoba ajtajában. Még jobban meglepte Csicsikovot az arcza barnaságával, sötét haja öcsötösségével, - a melybe már ősz szálak is keveredtek, - szemei élénkségével s a délszaki származás epés jellegével. Ő maga sem tudta különben, hogy elei honnan származtak. Nem foglalkozott a származása táblájával, azt tartván, hogy ez nem szükséges a gazdaságnál. Nem volt tőzsgyökeres orosz, - ezt arczvonásai is elárulták, - de teljesen meg volt győződve a felől, hogy ő orosz s nem is tudott más nyelven, mint oroszul. Platonov bemutatta Csicsikovot s az ismerkedők orosz szokás szerint megcsókolták egymást.

- Hogy a hipokondriámból kigyógyuljak, - mondta Platonov, - azt határoztam, Konstantin, hogy beútaozok néhány kormányzóságot. Ivánovics Pál följajnlotta, hogy útazzam vele.

- Nagyon helyes, - szölt Kosztanzsoglo, - aztán mely helyekre mennének? - folytatta Csicsikovhoz fordulva.

- Az igazat megvallva, - felelt Csicsikov, fejét udvariasan félrebillentve s egyidejűleg a karos-szék karját simogatva, - egyelőre nem annyira a magam, mint más valaki dolgában útazom. Bertiscsev tábornok, közeli barátom és - mondhatni: jóltevőm, megkért, hogy látogassam meg a rokonait. Persze: rokonság mint rokonság, de másfelől, hogy úgy mondjam: magamnak is van dolgom; mert valóban úgy van, hogy - nem is szölvá arról a haszonról, a mely hemorroidális tekintetben érhető el azzal, hogy világot látunk: az emberiség sürgés-forgása úgyszölván nyitott könyv, tudomány.

- Úgy van; nem árt betekinteni egyik-másik zugba.

- Nagyszerűen méltóztatott megjegyezni: igazán, valóban, tényleg nem árt. Lát az ember olyan dolgokat, a milyeneket nem látott volna, találkozik emberekkel, a kikkel nem találkozott volna. A beszélgetés ezek némelyikével aranyat ér. Mint például most is milyen alkalom adódott nekem... Önhöz folyamodom, igen tisztelt Fedorovics Konstantin! tanítson, oktasson, harmatozza meg az én igazságért égő szomjamat. Mint a mannát, úgy várom az ön édes szavait.

- De mire tanítsam én önt? - mondta Kosztanzsoglo, - hiszen én magam is csak szegényes tanításban részesültem.

- Bölcsességre, tisztelt uram, bölcsességre; - annak a bölcsességére, hogy miképpen kelljen a mezei gazdaság kormányát kezelni, annak a bölcsességére: miképpen lehet biztos jövedelmet szerezni, hogyan kell nem-ábrándbeli, hanem reális vagyonna szert tenni, teljesítvén ezzel a polgári kötelességet és kiérdemelvén egyúttal a honfitársak tiszteletét.

- Tudja mit? - mondta Kosztanzsoglo, miközben tünődve nézett rá; - maradjon itt egy napocskát. Megmutatom önnek a kormányzás minden részletét és elmondok mindent. A mint meg fogja látni: nem kell ahhoz valami különös bölcsesség.

- Maradjon, - szölt a háziasszony s a testvéréhez fordulva, hozzátette: - maradj, testvér, minek sietnél?

- Nekem mindegy. De Ivánovics Pál?

- Én a legnagyobb örömmel maradok. Csakhogy meg kell ám látogatnom a Bertiscsev tábornok rokonát, bizonyos Koskárev ezredest...

- Hiszen az örült!

- Mondják, hogy meg van kissé háborodva. Nem is mennék én ő hozzá, de Bertiscsev tábornok, közeli barátom s úgyszölván jóakaróm...

- Akkor hát, tudja mit? - szölt Kosztanzsoglo, - nincs az ide tíz verszta sem. Éppen készen, befogva van a könnyű kocsim. Menjen el hozzá most. Esteli teára vissza is jöhet.

- Nagyszerű gondolat! - kiáltott föl Csicsikov, a kalapja után nyúlva.

A kocsi előállt s Csicsikov egy félóra múltán már az ezredesnél volt. Az ezredes faluja csupa lim-lom volt; itt is építettek, ott is, mindenütt mészgödrök, téglák, gerendák. Némely ház úgy volt építve, mintha valami középület volna. Az egyik ezt a felírást viselte: *Mezőgazdasági szerszámok raktára*; egy másik: *Főszámvevői hivatal*; egy harmadik: *Falusi népiskola*. Egyszóval: az ördög tudná, hogy mi minden felírás.

Az ezredest az irodájában, az íróasztala mellett találta, fogai közt író tollat tartva. Rendkívül szívesen fogadta Csicsikovot. Igen jólelkű, kellemes embernek látszott. Mindjárt elbeszélte, hogy milyen nagy fáradságába került neki birtokát a jelenlegi jó állapotba helyezni; fájdalommal panaszkodott: mily nehéz a paraszttal megértetni, hogy vannak felsőbb élvezetek, a melyeket az embernek a művelt fényűzés, a tudomány és művészetek nyújtanak; hogy a parasztasszonyokra még mai napig sem bírta rádiktálni a korszeteket, míg Németországban, a hol ő 1814-ben az ezredével volt, egy molnár leánya még zongorázni is tudott; hogy azonban a tudatlanság részéről jövő minden makacsság ellenére is el fogja ő azt érni, hogy az ő falujabeli paraszt, azalatt, míg az eke nyomában halad, olvasni fogja a Franklin-féle villámhárítóról írt könyvet, vagy a Virgilius *Georgikon*-ját, a szántóföldek vegytani leírását.

„Lám, lám, - gondolta Csicsikov, - én pedig még a *Lavalliére herczegnő*-t sem olvastam el: sohasem érek rá.”

Sokat beszélt még az ezredes arról: hogyan kell a parasztot boldogítani. Különös jelentőséget tulajdonított az öltözetnek. Fejével állt jót, hogy csak a felét kell az orosz parasztnak német nadrágba bújtatni - s a tudományok mindjárt föllendülnek, a kereskedelem megelégnékül s beköszönt Oroszország aranykora.

Csicsikov csak hallgatott, merőn nézve az ezredesre s végre azt gondolta: - Úgy látom, ezzel nem kell sokat teketóriázni, - s rögtön elmondta, hogy milyen lelkekre volna szüksége, még pedig rendes adás-vevési szerződéssel.

- A mint a szavaiból kiveszem, - mondotta az ezredes a legkisebb zavar nélkül, - ez kérelem, úgy-e bár?

- Igen.

- Akkor tessék hát írásba foglalni, s beadni a jelentkezések és a statisztika osztályánál. Az osztály a maga megjegyzésével átteszi majd hozzám. És tőlem a mezőgazdasági osztályhoz kerül, onnan pedig a szükséges pótlásokkal együtt a tisztartóhoz; a tisztartó érintkezésbe lépve a titkárommal...

- De kérem - kiáltott föl Csicsikov, - hiszen úgy Isten tudja, hogy meddig húzódik el a dolog. Aztán hogy' tárgyaljuk ezt írásban? Hiszen ez nem olyan természetű ügy. Hiszen a kérdéses lelkek... némi tekintetben holtak.

- Nagyon jó! Akkor hát írja, hogy a lelkek némi tekintetben holtak.

- Hogy-hogy holtak? Így nem lehet írásba tenni. Mert ha holtak is, de úgy kell föltüntetni, mintha élők volnának.

- Helyes! Akkor írja így: *de úgy kell föltüntetni; vagy: megkívántatik, kiköttetik, föltételül tűzetik ki, hogy a holtak úgy legyenek föltüntetve, mintha élénének*. Írásbeli eljárás nélkül ezt nem lehet megcsinálni. Példa rá Anglia és Napoleon. Majd adok ön mellé egy embert, a ki önt elvezeti az illető hivatalos helyiségekbe.

Csengetett. Arra megjelent valami ember, a titkár.

- Jöjjön be egy biztos.

Bejött a biztos: félig paraszt, félig hivatalnok-féle.

- Ez el fogja önt kísérni a legszükségesebb helyekre.

Csicsikov már csak kíváncsiságból is ráadta magát, hogy a biztossal megnézi azokat a legszükségesebb helyeket. A statisztikai hivatal csak a fölírásban létezett, ajtói be voltak zárva. Ennek a kezelőjét áthelyezték a gazdasági építkezések vezetésére legújabban szervezett bizottságba, a helyét pedig Berezovszkij, az ezredes inasa foglalta el, de ezt is kiküldte valahová az építőbizottság. Bebotlottak a mezőgazdasági ügyek osztályába - ott átalakítások folytak; fölráztak valami részeg embert, de nem bírtak belőle okos szót kivenni - Nagy itt a fejetlenség - mondotta végre Csicsikovnak a biztos; - az urat orránál fogva vezetik. Mindenben az építő bizottság rendelkezik, az meg mindenkit elfog a munkától, küldözgeti az embereket, a hová neki tetszik. Csak az építő bizottságnál mehet valaki valamire. - Úgy látszott, hogy a biztos nem volt megelégedve az építő bizottsággal. Csicsikov tényleg meggyőződött róla, hogy a hová csak nézett, mindenütt folyt az építkezés. Nem is akart aztán tovább menni. Visszatérve elmondta az ezredesnek, hogy így, meg úgy, hogy itt csupa fejetlenség van, hogy senkivel okosan beszélni nem lehet, hogy bejelentő és statisztikai hivatal egyáltalában nincs is, az építő-bizottság pedig tolvaj-banda.

Az ezredes nemes fölháborodásra gerjedt s hálája jeléül erősen megszorította a Csicsikov kezét. Aztán nyomban papírt, tollat ragadott és nyolcz oldalas szigorú kérdőpontokat fogalmazott: mi jogon rendelkezett az építő-bizottság olyan hivatalnokokkal, a kik nem az ő alárendeltjei? hogy' engedhette meg azt a fő-tisztartó, hogy egy hivatalnok a hivatala átadása nélkül kiküldetésbe ment? hogy' tűrhetette azt a mezőgazdasági osztály, hogy bejelentő és statisztikai hivatal egyáltalában nincs is?

- „No, lesz ebből hadd-el-hadd!” - gondolta Csicsikov és távozni akart.

- Nem, én önt el nem ereszttem. Most már a tekintélyem forog szóban. Majd megmutatom én, hogy mi az organikus, szabályos gazdasági berendezkedés! Majd olyan emberre bízom az ön ügyét, a ki többet ér, mint a többi együtt véve. Egyetemet végzett. Mert ilyenek ám az én jobbágyaim. Hogy a drága időt ne vesztegessük, kérem: foglalkozzék egy kis ideig a könyvtárban - tette hozzá az ezredes, kinyitva egy oldal-ajtót, - vannak itt könyvek, iratok, tollak, czeruzák, minden. Tessék kedve szerint fölhasználni őket: ön itt úr! A fölvilágosultságot mindenkinek hozzáférhetővé kell tenni.

Így beszélt Koskárev, mialatt vendégét a könyvtárba vezette. Nagy terem volt ez, megrakva könyvvel a földtől a padlásig. Voltak ott kitömött állatok is. Aztán minden szakba vágó könyvek: erdészeti, baromtenyésztési, disznótenyésztési, kertészeti könyvek, mindenféle szaklapok, a melyeket csak megrendelni szoktak, de a melyeket soha senki sem olvas. Csicsikov látva, hogy ezek nem szórakoztató könyvek, egy másik szekrényhez ment, - csöbörből vödörbe. Csupa bölceleti munkák! Egy roppant nagy, hat kötetes munkára bukkan, a melynek ez volt a címe: *Előkészítő bevezetés a gondolkozás országába, vagy az egyetemeség, a közösség és a lét, összehasonlítva a társas productivitás két felének organikus őseredetével.* Akárhogy forgatta Csicsikov e drapsákat, minden lapon csupa jelenség, fejlődés, abstract, kögítés, subjectivitás - meg az ördög tudná, hogy mi minden hemzsegett előtte. „Ez nem nekem való”, - gondolta Csicsikov s egy harmadik szekrényhez lépett. Ebben a művészetekre vonatkozó könyvek voltak. Kivont onnan egy nagy könyvet, a mely tele volt illetlen mythologiai képekkel s elkezdte azokat nézegetni. Az ilyen képeket különösen kedvelik a középkorú agglegények, sőt néha olyan öreg uracsák is, a kik ballettel és hasonló pikáns dolgokkal szeretik magukat mulattatni. Csicsikov, végére jutván a könyv vizsgálásának, már egy másik hasonló kötetet akart kihúzni, mikor Koskárev ezredes ragyogó arcczal és egy írással megjelent.

- Minden készen van, még pedig nagyszerűen! Az az ember, a kit már említettem, valóságos lángész. Ezért majd őt fogom valamennyi fölé helyezni s neki magának külön osztályt szervezek. Nézze csak, mily világos fő! és az egészet néhány perc alatt nyélbeütötte.

- „No, hál’Istennek!” - gondolta Csicsikov s készült meghallgatni. Az ezredes elkezdte az olvasást:

Hozzá fogván a nagyságod által rábízott ügy megvizsgálásához, van szerencsém arra nézve a következőket jelenteni:

1. Csicsikov Ivánovics Pál kollégiumi tanácsos úrnak már a kérvényében félreértés mutatkozik, mert a revíziós lajstromba fölvetett lelkek meggondolatlanul holtaknak mondatnak. Ezek alatt bizonyára olyanokat méltóztatott neki érteni, a melyek közel vannak a meghaláshoz, de még meg nem haltak. Különben maga ez a megnevezés csak empirikus tudásra vall, a mely valószínűleg nem jutott túl a falusi iskola határain, mivelhogy a lélek halhatatlan.

- Nagy selma! - jegyezte meg elégedetten Koskarev, megszakítva az olvasást. - Itt egy kicsit megcsipkedte önt. De csak ismerje be ön is, hogy egyes pennája van.

2. A birtokon nincsenek sem halálukhoz közel álló, sem másnemű lelkek, mert nemcsak hogy egyetemesen és kivétel nélkül mind el vannak zálogosítva, hanem még minden lélek fölülzálogosítva is, lelkenként kétszázötven rúbelével, - kivéve a kis Gurmajlovka-falut, a mely a Prediscsev földbirtokossal támadt egyenetlenség miatt per és bírói zár alatt áll, a mint ez a *Moszkovszkija Vjedomoszti* 42-ik számában ki is hirdettetett.

- Hát mért nem tetszett ezt nekem mindjárt mondani? minek töltötte itt velem az időt hiában? - mondotta haragosan Csicsikov.

- Mert mindent forma-szerint, írásosan kell elvégezni. Ez nem tréfa dolog. Öntudat nélkül a bolond is láthat; öntudat kell ahhoz!

Csicsikov mérgében fogta a sapkáját s minden illendőséget félretéve, futva ment ki a házból. A kocsis készen állt a könnyű kocsival, tudván, hogy kár volna a lovait kifogni, mert az abrak iránti írásos kérelmet azzal a határozattal, hogy a lovaknak zabot kell adni, úgyis csak másnap intézték volna el. Hanem az ezredes kiszaladt, hogy kikísérje Csicsikovot; erősen megszorította annak a kezét, magához ölelte őt és köszönetet mondott neki azért, hogy alkalmat adott neki a hivatalnokok viselkedéséről tudomást szerezni. Kijelentette, hogy rögtön nyomozást és vizsgálatot kell indítani, különben minden elaludnék s a kormányzás rúgói megrozsdásodhatnának, elgyengülhetnének; hogy ez eset folytán neki igen jó ötlete támadt: bizottságot szervez, a mely az építő-bizottságra fog felügyelni, így aztán lehetetlenné lesz téve a lopás.

Csicsikov haragosan és elégedetlenül érkezett vissza s oly későn, hogy már akkor régen világot gyújtottak.

- Hol késett olyan sokáig? - kérdezte Kosztanzsoglo.

- Miről beszélt vele olyan sokáig? - kérdezte Platonov.

- Én még olyan bolondot, mióta élek sem láttam, - felelt Csicsikov.

- Az még semmi, - mondotta Kosztanzsoglo, - Koskarev még megjárja. Ő arra való, hogy ő benne jobban látható legyen ama bolondjaink karrikatúrája, a kik az ő eszes voltuk fitogtatása mellett a nélkül, hogy a hazai viszonyokat ismernék, külföldi ostobaságokat hurczolnak be. Irodákat, műhelyeket, iskolákat s az ördög tudná, hogy mi mindent nem állítanak ezek az okoskodók. Összeszedték egy kissé magukat az 1812-iki francia hadjárat után, hát most rajta! megint visszacsínálnak mindent. Hiszen ezek jobban tönkre tesznek mindent, mint a francziák! Annyira, hogy ez idő szerint még Pjétoh Petrovics Pétert is a jobb földesurak közé kell számítani.

- De hiszen az is elzálogosította a banknál a birtokát, - mondotta Csicsikov.

- Hát igaz! A mieink nem ismernek mást, mint a bankot és a bankot! - felelt Kosztanzsoglo, de már kezdett haragudni. - Azután kapkodnak mindenhez. Slyápkín példáulúll gyertyamártó gyárat állított, Londonból hozatott hozzá mesterembereket; gyertyamártó lett belőle! A földesúr - (mily szép állás pedig ez!) - beáll gyárosnak, mesterembernek! Fonó-gyárat állít, csalánszövetű keszkenőket készít a városi csélcsep erkölcsű leányszemélyeknek!

- Hiszen neked is vannak gyáraid, - jegyezte meg Platonov.

- De ki állította föl azokat? Maguktól keletkeztek úgy, hogy fölgyűlt a sok gyapjú, nem tudtunk rajta túladni, hát elkezdtem posztót szövetni, de csak egyszerű, durva posztót, a minőre a parasztnak van szüksége, a magam parasztjának. El is kapkodják mind, olcsó áron, itt helyben. Hat év alatt fölhalmozták a halászok az én vízpartjaimon a hal-pikkelyeket és egyéb hal-hulladékot - no, hová tegyem? elkezdtem belőle enyvet főzni s bevettem belőle negyvenezer rúbelt. Én csak ilyesmibe fogok.

„Az ördögbe is! - gondolta Csicsikov, meredten nézve rá, - ez aztán érti: hogy' kaparjon ki mindent.”

- Aztán meg azért is foglalkoztam ilyesmivel, mert fölszaporodtak a munkásaim, a kik a nélkül éhen halhattak volna. Inséges esztendő jött ránk, de ez is csak azért, mert a gyáros urak abbanhagyták a szántásvetést. Ilyen szükség-gyáram nekem akárhány van, testvér. Minden esztendőben más, a szerint, hogy miféle hulladék és felesleg halmozódik föl. Nézd meg csak jobban a magad gazdaságát: minden szemét jövedelmet hajt; minden, a mit felrúgsz, és a mire azt mondod: ez nem kell. Csakhogy én nem építek az ilyenek számára oszlopos és homlokzatos várakat.

- Bámúlatos! És leginkább az bámúlatos, hogy minden szemét jövedelmet hajt! - mondta Csicsikov.

- Hja, ha mindenki olyan egyszerűen venné a dolgot, a milyen; csakhogy mindenki mindjárt mechanikus, mindenki valami műszerrel akarja a lakatot kinyitni, nem pedig egyszerűen; ezért külön elutazik Angliába: ez a baj! - Ostobaság! - tette hozzá Kosztanzsoglo, egyet köpve, - pedig még százszor nagyobb számár, mikor a külföldről hazatér.

- Jaj, Konstantin, te már megint izgatott vagy, - nyugtalankodott a felesége, - tudod pedig, hogy az neked nagyon árt.

- Hát hogyan haragudnám? Bánnám is én, ha mindez idegenekkel történnék, nem pedig olyanokkal, a kik közel állanak a szívemhez. Bosszantó, hogy az orosz jellem romlásnak indúlt; hiszen most olyan donquijotéria kapott lábra az országban, a minő soha. Ha valakinek a fölvilágosulás, haladás jut eszébe: donquijotéria jön ki belőle; olyan iskolát állít, hogy ember legyen, a ki abban valamit tanul. Az iskolából kikerülő nem használható semmire: sem falun, sem városban; korhely lesz és érzi emberi méltóságát. Ha emberbaráti intézményekről van szó, az emberbaráti érzelmek Don Quijoteja lesz: milliókat érő, de semmire sem használható kórházakat, oszlopokon nyugvó csarnokokat épített, tönkremegy és másokat is koldúsbotra juttat: ez aztán emberbaráti eljárás!

Csicsikov nem igen érdeklődött a fölvilágosultság és humanismus dolgai iránt. Ő különösen azt szerette volna megtudni: hogyan hajt a szemét jövedelmet? De Kosztanzsoglo nem engedte őt szóhoz jutni: az epés beszéd úgy zuhogott már a szájából, hogy nem tudott annak gátat vetni.

- Azon török a fejüket: hogyan műveljék ki a muzsikot. Tedd előbb a parasztot módossá, jó gazdává, akkor majd maga is kimíveli ő magát. Hiszen hihetetlen az, hogy a most folyó

időben az egész világ mennyire megbolondult! Mi mindent írnak most azok a tintanyalók! Kiád valamelyikök valami füzetet: rögtön nekiesik annak mindenki... Ilyenféle csíri-csáréval állnak elő: „A paraszt nagyon is egyszerűen él; meg kell vele ismertetni a fényűzést, olyan igényeket kell támasztani benne, a melyek meghaladják a módját...” Hogy a fényűzés folytán ők maguk is bábokká lettek, nem emberekké, s az ördög tudja, hogy mi mindenféle betegséget szedtek magokba, - mert nincs az a tizennyolcz éves fiatal ember, a ki már mindent ne tudna, ennek következtében nincs már foguk, kopaszok, mint a tök, - hát most a parasztokat is meg akarják mételyezni. Hiszen hálát kellene adni az Istennek, hogy van még nálunk legalább egy egészséges néposztály, a mely még nem ismeri ama bizonyos aljasságokat. A szántóvető mesterség nálunk a legtiszteletreméltóbb, hát minek bántjátok? Bárcsak mind olyanok volnánk, mint a szántóvetők!

- Azt tartja ön, hogy a legjövedelmezőbb foglalkozás a szántásvetés? - kérdezte Csicsikov.

- A legmegfelelőbb nekünk, nem az, hogy a legjövedelmezőbb. „Arczod verejtékével munkáld meg a földet”, mondja az írás. Ez egyszerű és világos. Százados tapasztalatok bizonyítják, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó emberek erkölcsösebbek, tisztábbak, nemesebbek, emelkedettebb lelkűek. Nem mondom, hogy mással ne foglalkozzunk, de igenis, hogy mindennek alapja a földművelés legyen. Gyárak majd keletkeznek maguktól, még pedig szükségét pótló gyárak, olyan dolgok előállítására, a mire az embernek itt, helyben, a keze ügyében van szüksége, de nem hogy olyasmiket gyártsanak, a mik csak elrontják a mai embert. Nem olyan gyárak kellene nekünk, a melyeknek a föntartására, áru eladására a legaljasabb eszközökhöz nyúlnak, elrontják, erkölcstelenné teszik a szerencsétlen népet. Nem is állítok én ilyet, akármit beszélnek is az előnyeiről, nem kellene nekem finomabb igényeket ébresztő készítmények, sem dohány, sem cukor, még ha milliónyit veszítenék is. Már ha erkölcstelenségbe süllyed a világ, hát ne történjék az én segédkezésemmel. Én tisztán akarok állni az Isten előtt... Én már húsz év óta élek a néppel: tudom, hogy az érdekében mi helyes, mi nem.

- Én csak azt csodálom, - mondta Csicsikov, - hogy egyszerű gazdálkodás mellett a hulladékokból is hasznot lehet húzni s minden szemét jövedelmező.

- Hm! a politikai oekonómia? - folytatta Kosztanzsoglo, oda sem hallgatva, arczán epés sarcasmussal. - Derék emberek azok a politikai oekonomisták! Egyik számár ül a másikon s a harmadik hajtja őket. Egyik sem lát túl az orrán, az ostoba s még fölmászik a kathedrára és pápaszemet tesz föl... Ostobaság!

S haragjában megint köpött egyet.

- Mind igaz, csak ne mérgeledjél, - szólt közbe a felesége; - hát nem lehet beszélni a nélkül, hogy kikelj magadból?

- Ha önt hallgatja az ember, igen tisztelt Fedorovics Konstantin, beleéli magát - hogy úgy szóljak - az élet gondolatába, megtapogathatja a dolog magvát. De félretéve az általános emberit, engedje, hogy a különösre fordítsam figyelmét. Ha - teszem azt - földesúrrá lennék, s az volna a törekvésem, hogy rövid idő alatt annyira meggazdagodjam, hogy teljesítsem - úgyszólván - polgári kötelességemet: hát mit kellene cselekednem?

- Mit kellene cselekednie, hogy meggazdagodjék? - ismételte Kosztanzsoglo. - Hát a következőt...

- Jerünk vacsorálni! - szólt a háziasszony, fölkelve a divánról s a szoba közepére menve, miközben fiatal tagjait, a melyeken könnyed hideg futott át, nagykendőbe burkolta.

Csicsikov csaknem katonás ügyességgel ugrott föl a székéről, a finom világi ember lágy arczkifejzésével termett a háziasszony mellett, karját kellemes ívbe hajtva nyújtotta neki s

parádésan vezette be két szobán keresztül az ebédlőbe. Ott már az asztalon állt a levesestál s minthogy nem volt befödve, kellemes illatot terjesztett a friss zöldséggel s a korai tavasz első fűszerszámaival készített leves. Mindnyájan helyet foglaltak az asztalnál. A szolgák gyorsan fölrakták letakart tálakban az összes étékfogásokat az asztalra és távoztak. Kosztanzsoglo nem szerette, hogy a cselédek az urak beszélgetését hallgassák s evésközben a szájukba nézzenek.

Csicsikov, miután bekapta a levest és megivott egy pohárka nagyon jó italt, a mi tokaji lehetett, megint nekiállt a házigazdának:

- Engedje meg, igen tisztelt uram, hogy újra fölvegyük a beszélgetés elejtett fonalát. Azt kérdeztem öntől: mit tegyek, hogy...

Kosztanzsoglo azonban csak a magáét hajtotta, a többi közt azt ajánlva neki, hogy vegye meg a szomszéd Hlobujev birtokát.

- Rögtön megadnék érte negyvenezer rúbelt, - tette hozzá Kosztanzsoglo.

- Hm! - dűnnyögött Csicsikov és elgondolkozott. - Hát akkor mért nem veszi meg ön? - kérdezte aztán némi bátortalansággal.

- Mindennek megvan a maga határa. Nekem a nélkül is elég sok a dolgom a saját birto-kommal. Azonkívül a nemesek már a nélkül is lármáznak, hogy én - fölhasználva az ő szorult helyzetüket, potom áron vásárlom össze a földeket. Ezt már végre is megúntam.

- Milyen könnyen hajlanak az emberek a rágalmazásra! - jegyezte meg Csicsikov.

- Kivált a mi kormányzóságunkban, - azt el sem képzelheti ön. Engemet nem is hínak más-képp, csak fősvénynek és elsőrangú zsugorinak. Önmagukat hibátlanoknak tartják. „Én - azt mondja - igaz, hogy tönkrementem, de csak azért, mert az élet magasabb igényei szerint éltem, pártoltam az ipart (azaz: az iparlovagokat). A Kosztanzsoglo élete pedig disznónak való.”

- Bárcsak én lehetnék olyan disznó! - mondta Csicsikov.

- De ez mind csupa hazugság, ráfogás. Micsoda felsőbb igények? Ugyan kit tesznek ezzel bolonddá? Vesznek ugyan könyveket, de nem olvasnak. A dolog vége mindig kártya és pezsgő... Az egész fenekedés oka az, hogy nem adok ebédeket, nem adok nekik pénzt kölcsön. Ebédeket azért nem adok, mert az nekem terhemre volna, olyasmire én nem szoktam. De ha valaki hozzám jön: tessék, a legnagyobb szívességgel osztom meg vele azt, a mit én szoktam enni. Hogy nem adok pénzt kölcsön, - ez hazugság! Ha valóban megszorult ember jön hozzám s körülményesen elmondja a baját: mindig rendelkezésére áll a pénzem, s ha látom a szavaiból, hogy okosan akarja fölhasználni a pénzt, hogy az bizonyosan hasznot fog hajtani: senkitől meg nem tagadom a pénzbeli segédelmet, még kamatot sem veszek érte.

„Ezt jó lesz megjegyezni”, gondolta magában Csicsikov.

- Soha nem tagadom meg a segítséget, - folytatta Kosztanzsoglo. - De bolondjába nem dobálom ki a pénzemet. Még ha úgy fenekednek is rám. Az ördögbe is! ökeme ebédeket ad a szeretőjének, vagy bolond módra bútorozkodik be, vagy jubileumot ül azért, hogy haszontalanul töltötte el az életét, - és én adjak neki erre pénzt kölcsön!

Kosztanzsoglo megint köpött egyet s csaknem kiszaladt a száján valami illetlen, káromkodó szó. Arczára a sötét hipochondria komor árnyéka szállt. Homlokára keresztül-kasúl ránczok gyűltek, a fölkaivarodott epe haragos vonaglásának jelei.

- Engedje meg, nagyrabecsült uram, hogy még egyszer visszatereljem önt a megszakított beszélgetésre, - mondá Csicsikov, bekapván még egy pohárka igazán pompás málnabort. - Ha, természetesen azt: én megvenném azt a birtokot, a melyről ön szíves volt említést tenni, hát mennyi idő alatt lehetne úgy meggazdagodni...

- Ha ön hamar akar meggazdagodni, - szólt érdesen a még mindig kellemetlen hangulatú Kosztanzsoglo, - akkor sohasem fog meggazdagodni; de ha úgy akar meggazdagodni, hogy nem kérdezősködik az idő mennyisége felől, akkor hamar meg fog gazdagodni.

- Csak nem tán? - kiáltott föl Csicsikov.

- De igen! - mondta Kosztanzsoglo kifakadva, s mintha haragudnék Csicsikovra. - Szeretni kell a munkát: a nélkül semmire sem megyünk. Szeretni kell a gazdaságot. S higgye el: ez nem nehéz. Azt csak kitalálták az emberek, hogy a falusi élet unalmas... hiszen én éppen akkor unnam magamat holtra, ha csak egy napot is kellene a városban úgy eltöltenem, mint a hogy' eltöltik azok az idejüket az ő clubbjaikban, vendéglőkben és színházaikban. Bolondok, szamarak, ostoba nemzedék. A gazda nem ér rá unatkozni. Az ő életében nincs egy hüvelyknyi üresség sem, minden tele van. A foglalkozás változatossága fölemeli a lelket. Bármit beszéljenek is, itt az ember együtt halad a természettel, az év szakáival, részese mindannak, a mi a természetben végbe megy. Figyeljük csak meg egy kerek év dolgát: mielőtt még elérkezne a tavasz, már mindenki készenlétben van és várja annak az eljövételét: előkészítjük a vetőmagvakat, válogatjuk, méregetjük az életet a magtárakban és gabona-szárítókban, össze állítjuk az új munkaerőt. Mindent megvizsgálunk előre, mindent kiszámítunk jóelőre. Aztán a mint megtörik a jég, megindulnak a vizek, majd fölszárad és meghasadozik a föld, a kertekben és ortásokban megkezdődik az ásás, a mezőkön a szántás és boronálás, azután az ültetés, vetés, mindenfelé áldás hull a földre, milliók táplálékát vetjük a földbe. Azután a kaszálás, ah, a kaszálás... Egyszer csak itt a nyár; megkezdődik az aratás; a rozs után a búza, majd az árpa és zab! Ég a munka mindenfelé, egy perczet sem szabad elszalasztani; ha húsz szeme volna az embernek, mindnek hasznát tudná venni. Mikor aztán minden le van takarítva s megkezdődik a behordás a csűrökbe, pajtákba, jön az őszi szántás, a gazdasági épületek rendbehozása, meg az asszonyok munkája, azután mindent összeszámít az ember, - hiszen ez... Hát a tél! Csépelnek az összes szérükön; a kicsévelt magot áthordják a magtárakba; az erdőn vágják, fűrészelik a fát; szállítják a tavaszi építkezésekhez való téglát és fát. Kinéz az ember a malomba, a gyári műhelybe, a faragó-udvarra, megnézi a parasztokat: mit tesznek-vesznek? dolgoznak-e maguknak? Én például, ha látom, hogy az ács ügyesen forgatja a bárdját, két óráig is elnézem, annyira vidít engem a munka. Hát még ha tudja az ember, hogy mindez milyen czéllal történik, hogy köröskörül minden nő és gyarapodik, hasznot, jövedelmet hajt, - hát ki sem tudom mondani, hogy mit érzek olyankor. És nem azért ám, mert több pénzem lesz, - pénz, hát pénz, - de azért, mert mindez az én két kezem munkája, azért, mert látom, hogy mindez én tölem van, én vagyok mindezeknek a teremtője, tölem, mint valami varázslótól, dől az áldás és bőség mindenre. - Hát hol találhat ön ehhez hasonló élvezetet? - mondá Kosztanzsoglo s arcát fölemelte és homlokán már eltűntek a ránczok. Mint valamely király a koronázása ünnepén, úgy ragyogott egész mivoltában s úgy tetszett, mintha fénysugarak lövelltek volna ki arcából. - Az egész világon sehol sincs ennek párja! Itt, éppen csak itt utánozza az ember az Istent. Az Isten magának tartotta föl legfőbb élvezetül a világ teremtését s azt követeli az embertől, hogy ez meg a boldogulás teremtője legyen. És ezt nevezik az emberek foglalkozásnak!

Mint valami paradicsombéli madár énekét, oly élvezettel hallgatta Csicsikov a házigazdája beszédét. Csak úgy nyelte a nyálat. Még a szemei is mintha meghíztak volna. Egészen el-lágyult a hallottaktól.

- Konstantin! - szólalt meg a háziasszony, székéről fölállva, - ideje lesz fölkelni az asztaltól!

Mindnyájan fölkeltek. Csicsikov kellemes ívbe hajtva a karját, visszavezette a háziasszonyt, de mozdulataiban már nem volt annyi fürgeség, mert gondolatai életbe vágó dolgokkal voltak elfoglalva.

- Beszélhetsz nekem, azért mégis csak unalom ez az élet, - szólalt meg mögöttük Platonov.

„Ez az én vendégem nem ostoba ember, - gondolta a házigazda, - figyelmes, beszédében előkelő és nem újtó.” - S ezt gondolva, még vidámabb lett, mintha maga is fölhevült volna a saját beszédétől és mintha örült volna annak, hogy végre talált egy okos embert, a ki meghallgatja az okos szót.

Aztán gyertyavilágnál elhelyezkedtek egy kényelmes szobában, a melyből üveges ajtó nyílt egy erkélyre, a kertbe. A szendergő kert fái felől fényes csillagok nézegettek be rájuk, s Csicsikov oly kellemesen érezte magát, mint már régen nem; mintha hosszas kalandozásai után végre otthonának a födele alá került volna, mintha minden vágyát beteljesülve látná s a csavargó-életet abbahagyva, azt mondotta volna: elég volt! Ily elbájoló hangulatba ejtette őt a házigazdája okos beszéde. Minden emberre nézve vannak olyan szavak, a melyek mintha közelebb esők, rokonságosabbak volnának, mint más szavak; s gyakran megesik, hogy véletlenül, valamely csendes, elfelejtett, emberektől elhagyatott zugban olyan emberre bukkanunk, a kinek fölmelegítő beszéde elfeledteti velünk az úttalan utakat is, a csalódásunkat is, és élénken, örökre bevésődik emlékezetünkbe az itt jól eltöltött este; a hű emlékezet nem felejt el, hogy ki volt jelen, ki hol ült, mi volt a kezében, nem felejt a falakat, szögleteket, sem egyéb apróságokat.

Csicsikov is ilyen feledhetetlenül megjegyzett az' este mindent: a kedves, igénytelen szobabútorzatot, az értelmes háziúr arcán mutatkozó kedélyes kifejezést, a falak és a padlás kárpitjának a cifráit, sőt a Platonovnak odanyújtott borostyán-szopókás pipát is, és a füstöt, a melyet ez kövér kutyájának, Jábrnak orrába fújt, a Jábr prüszögését, meg a kedves háziasszony mosolygó megszólalását: „Ugyan ne bánts már szegényt!”, nem kevésbé a barátságosan világító gyertyákat, a szögletben czirpelő tücsköt, az üveges ajtót, a tavaszi éjszakát, a mely a kert fáira könyökölve hozzájuk bekandikált, a csillagok ragyogását s a zöld csalit mélyében hangos csattogással éneklő fülemiléket.

- Aranyígék azok, a melyeket ön mond, mélyen tisztelt Fedorovics Konstantin! - szólalt meg Csicsikov, - mondhatom, hogy egész Oroszországban nem találkoztam olyan okos emberrel, mint ön.

A házigazda mosolygott. Maga is érezte, hogy van valami igaz a Csicsikov mondásában.

- Nem, Ivánovics Pál, - szóló Kosztanzsoglo, - ha ön okos emberrel akar beszélni, hát itt csakugyan van valaki, a kiről el lehet mondani, hogy okos ember s a kinek én a saru-szíjját sem vagyok méltó megoldani.

- Ki az? - kérdezte meglepetten Csicsikov.

- A mi szesz-mérés-bérlőnk, Muzárow.

- Már másodszor hallom ezt a nevet! - kiáltott föl Csicsikov.

- Az olyan ember, a ki nemcsak egy földesúri birtokot, hanem egész országot is el tud kormányozni. Ha nekem országom volna, rögtön őt tenném meg pénzügyminiszteremnek.

- Az a minden valószínűséget felül múló, hihetetlen híre van, hogy már tíz milliót szerzett.

- Tízet! Negyvennél is többet.

- Lehetetlen! - kiáltott föl Csicsikov, száját eltátva és szemét kimeresztve.

- Pedig úgy van! Egész bizonyos. A kinek csak pár százezere van, az lassan gazdagodik, de a kinek milliói vannak, annak nagy a radiusa: a mit megfog, az megkétszereződik, megháromszorozódik. Rendkívül nagy tér nyílik előtte. Nincsenek versenytársai. Nem mérkőzhetik vele senki. A milyen árt ő megszab, annál kell maradni: nincs a ki őt túllícitálhassa.

- Atya-Úristen! - szólt Csicsikov keresztet vetve magára s Kosztanzsoglónak a szemébe nézve s még a lélegzete is megakadt. - Megfoghatatlan! Az ijedelemtől megkövesül az ember gondolata! Csodálják a Gondviselést valamely bogár megpillantásánál, de én jobban csodálom azt, hogy halandó ember kezén ekkora pénzüsszegek foroghatnak. Szabadjon valamit kérdezni: úgy-e bizony, hogy ennek a roppant tőkének az alapvető kezdete nem történt minden bűn nélkül?

- A kezdet a legkifogástalanabb és a legigazságosabb úton és módon történt.

- Nem hihetem! nem valószínű! Ha csak ezrekről volna szó, - de milliók!

- Ellenkezőleg: ezeket nehéz bűn nélkül szerezni, de milliókat annál könnyebb. A milliomosnak nincs arra szüksége, hogy görbe útra térjen. Megyen egyenes úton, összeszed mindent, a mi keze-ügyébe kerül. Más nem szedi azt föl, nincs arra mindenkinek ereje, nincsenek versenytársak. Mondom, hogy nagy a radius. Minden, a mihez nyúl, megkétszerezi, megháromszorozza a kapitálist. De mit lehet ezekkel tenni? tíz-húsz százalékot ha hoznak.

- A legmegfoghatatlanabb az, hogy kopejkákkal kezdte.

- Az másképp nem is lehet. Ez a dolog törvénye. - mondta Kosztanzsoglo. - A ki ezerekkel született ezerekkel nevelkedett, az már nem szerez, az olyannak már veleszületett vágyai vannak, ezek pedig nagy számúak. Az elején kell a dolgot kezdeni, nem a közepén, kopejkával és nem rúbellel, alúlról és nem fölről: csak így ismerhetni meg jól azon embereket és elemeket, a melyek közt majd forgolódni kell. A mint az ember saját bőrén tapasztal ki egyet és mást, a mint megtudja, hogy minden kopejkát három-kopejkás szög tart, a mint átesik az ember a fősülések sorozatán, akkor lesz csak okos, akkor végezte el csak a szükséges iskolát úgy, hogy nem követ el hibát a vállalataiban. Higye el: így áll a dolog. Elején kell a dolgot kezdeni, nem a közepén. A ki nekem azt mondja: - „Adjon kölcsön százezret - rögtön meg gazdagodom!” annak nem hiszek: az csak a véletlenre számít, nem a bizonyosra. Kopejkán kell kezdeni.

- Akkor hát én meg gazdagodom, - mondta Csicsikov, önkéntelenül is a holt lelkekre gondolva, - mert én csakugyan semmivel kezdtem.

- Konstantin, jó lesz már, ha pihenni engedjük a vendéget s nem diskurálsz tovább, - szólalt meg a háziasszony.

- Okvetetlenül meg is gazdagodik ön, - mondta Kosztanzsoglo, nem hallgatva a feleségére, - patakzani fog önhöz az arany. Azt sem tudja majd: hova tegye a jövedelmét.

Ivánovics Pál szinte elbűvölten ült növekedő ábrándjai arany-birodalmában. Gondolatai csapongtak. A jövő gazdagság arany-szőnyegére arany-virágokat hímezett nekilendült képzelődése s fülében egyre csengtek az imént hallott szavak: patakzani fog az arany, patakzani...

- Igazán, Konstantin: ideje, hogy Ivánovics Pál lepihenjen.

- Ugyan mit akarsz? Eredj, ha neked úgy tetszik, - mondta a házigazda s széjjelnézett, mert a szobában hangosan szólt a Plátonov hortyogása s utána még hangosabban kezdte rá Jábr. Látván ebből, hogy csakugyan ideje lesz már lefeküdni, fölrázta Plátonovot, azt mondta annak: „Ne hortyogj!” és jóéjszakát kívánt Csicsikovnak. Mindnyájan elmentek, lefeküdtek, elaludtak.

Csak Csicsikov nem bírt elaludni. Gondolatai ébren tartották őt. Elgondolta: hogyan lesz igazi és nem képzeletbeli földesúr. A házigazdával folytatott beszélgetése után minden oly világgossá vált előtte, a meggazdagodás oly egyszerűnek látszott, a gazdálkodás nehéz munkája oly könnyűnek és érthetőnek és úgy tetszett neki, hogy ez a lehető legjobban megfelel az ő természetének. Csak sikerüljön a holtjait a banknál elzálogosítani: rögtön vásárol magának nem képzeletbeli, hanem valóságos birtokot. Már látta magát, a mint tesz-vesz és úgy cselekszik, a mint azt Kosztanzsoglótól hallotta: fürgén, óvatosan, nem hozva be semmiféle újításokat, hanem apróra áttanulmányozva a régi rendszert, mindent a saját szemével nézve, az összes muzsikjait személyenként ismerve, minden fölöslegest elhányva, s magát egészen a gazdálkodás dolgának szentelve. Már előre sejdítette azt a meglepetést, a melyet érezni fog, mikor a legszigorúbb rendet megállapítja, mikor a gazdaság gépezetének minden rúgója szabályosan megindul, egyik kerék a másikba kapaszkodva. A munka vígan megindul s valamint a malomban a gabonából gyorsan őrlődik a liszt, úgy kerül ki majd minden rongyból és szemétből - a salak kiválása után - csupa szín-arany. Minden pillanatban előtte állt a mintaszerű gazda. Ez volt ő előtte a legkülönb ember egész Oroszországban, a ki iránt személyes tiszteletet érzett. Eleddig csak a rangjáért, hivatalos állásáért tisztelt valakit. Az eszéért ő még senkit sem tisztelt a mai napig. Kosztanzsoglo az első. Látta, hogy ezzel nem lehet apró fogásokkal kezdeni. Most már azzal a tervvel foglalkozott, hogy megveszi a Hlobujev birtokát. Volt tízezer rúbelje; gondolta, hogy vagy tizenötezeret kölcsön vehet Kosztanzsoglótól, hiszen az kijelentette már, hogy kész mindenkinek segíteni a meggazdagodásban; a többit pedig valamely bankból szerzi meg, vagy egyszerűen majd vár az eladó. Hiszen ez is lehetséges; hadd járjon aztán az a pénze után, pörösködjék, ha kedve tartja! És sokáig gondolkozott ezen. Végre az álom, a mely már négy órahosszat tartotta az egész házat - a mint mondani szokták - a karjaiban, végre Csicsikovot is ölébe vette. Mély álomba merült ő is.

NEGYEDIK FEJEZET

Másnap a lehető legjobban ment minden. Kosztanzsoglo kész örömmel adott tizenötezer rúbelt, még pedig kamat és jótálló nélkül, csak egy kötelező írásra. Ilyen szívesen segített ő mindenkinek, a ki szerezni akart.

Megmutatta Csicsikovnak az egész gazdaságát. Ő egy percet sem engedett hasztalanul elfutni, sehol nem mutatkozott hézag, s a paraszt, ha véletlen szerencsétlenség érte, az ő mindentudó földesuránál mindig hathatós támogatásban részesült. Sehol nem lehetett dologtalan embert látni. A muzsikokon értelem és meglepedettség mutatkozott. Minden oly egyszerűen és okosan volt berendezve, hogy ment magától. Az erdők és szántóföldek váltakozása rendkívül meglepte Csicsikovot. Mily sokat tett ez az ember lárma nélkül, nem írva cikkekét és nem csinálva terveket az összes emberiség boldogítása érdekében! S mily hasztalanul telik el a fővárosi urak élete, a kik csak bókolnak a parketteken és a vendéglátó-szobákban fecsegik el idejüket! Csicsikov még inkább eltökélte magában, hogy földesúrrá lesz.

Kosztanzsoglo maga kísértte el Csicsikovot Hlobujevhez, hogy együtt nézzék meg az eladó birtokot. Csicsikov vidám hangulatban volt. Jó reggeli után felültek mindhárman az Ivánovics Pál hintájába; a házigazda könnyű kocsija üresen ment utánok. Jábr előre szaladt s az útról fölröppentgette a madarakat. Az út mentén kétoldalt, teljes tizenöt versztányira, terjedtek a Kosztanzsoglo erdei és szántóföldjei. Mihelyt ezeket elhagyták, minden megváltozott: a vetés ritka volt, az erdők helyén csak kivágott fák tönkjei. A falucskán, bár festői helyen feküdt, már messziről az elhagyatottság jelei mutatkoztak. Legelőbb is egy új kőház tűnt föl, de az lakatlan volt, kitéve több éven át az idő viszontagságainak, azután egy másik, kisebb, vedlett házikó, a melyben a földesúr lakott. Ezt rendetlen ruhában, álmosan találták, mert csak az

imént kelt föl. Negyven éves ember lehetett; a nyakravalója ferdén volt megkötve; a kabátja foltos volt, a csizmája lyukas. A vendégeknek rendkívül megörült: mintha rég nem látott testvéreit látta volna meg.

- Fedorovics Konstantin! Mihajlovics Plátó! jaj beh szép, hogy eljöttek! Alig hiszek a szemimnek! Biz' én már azt hittem, hogy soha senki engem meg nem látogat. Mindenki kerül, mint a pestist: attól félnek, hogy kölcson kérek. Ah, nehéz az életem, Fedorovics Konstantin, nehéz! Tudom, hogy mindennek magam vagyok az oka. Mit tehetek róla? Disznó disznót szül. Bocsássanak meg, uraim, hogy ilyen öltözetben fogadom önöket: a csizmám, a mint látják, lyukas. Miben lehetek szolgálatjukra?

- Röviden a dologra! Üzleti ügyben jöttünk; vevőt hoztam önnek: Csicsikov Ivánovics Pált, - mondta Kosztanzsoglo.

- Nagyon örülök a szerencsének. Engedje meg, hogy kezét megszoríthassam.

Csicsikov odanyújtotta mind a két kezét.

- Szívesen megmutatnám a birtokot önnek, tisztelt Ivánovics Pál, a mely elég figyelemreméltó... De kérem, uraim, ebédelték már?

- Ebédeltünk, ebédeltünk, - felelt Kosztanzsoglo, hogy meneküljön; - ne töltsük hiába az időt, hanem jerünk azonnal.

- Akkor hát jerünk, - mondá Hlobujev, fogva a sapkáját, - jerünk, nézzük meg az én rendetlenségemet, tehetetlenségemet.

A vendégek föltették sapkáikat s mindnyájan elindultak gyalogosan a falut megtekinteni. Csaknem az egész utcza mentén, mind a két oldal felől, düledező házikók álltak, apró ablakocskákkal, a melyek rongyokkal voltak betömködve.

- Jerünk, tekintsük meg az én rendetlenségemet, tehetetlenségemet, - ismételte Hlobujev. - Azt bizony jól tették az urak, hogy ettek. Higyje el, Fedorovics Konstantin, hogy még csak egy csirke sincs a háznál, annyira jutottam.

Nagyot sóhajtott, de érezve, hogy Fedorovics Konstantin részéről kevés részvétre számíthat, karonfogta Plátonovot s előre ment vele, erősen szorongatva a szívéhez annak a kezét. Kosztanzsoglo és Csicsikov hátramaradtak s egymást karonfogva, kissé távolabbról követték amazokat.

- Nehéz az életem, Mihajlovics Plátó, nehéz! - mondá Hlobujev Plátonovnak. - El sem képzelheti, hogy milyen nehéz. Pénztelenség, kenyértelenség, csizmátlanság! Persze, ez önnek érthetetlen nyelven van. Föl se venném én ezt, ha fiatal és egyedülálló ember volnék, de mikor ezek a bajok mind vénségemre leptek meg, s magamon kívül itt van még a feleségem, öt gyermekem... bizony van okom a búsulásra...

- Hát ha eladja a faluját, segíteni fog az magán? - kérdezte Plátonov.

- Dehogyan segít! - felelt Hlobujev, a kezével egyet legyintve. - Felmegy minden az adósságokra, s nekem alig marad ezer rúbel.

- Mit fog hát csinálni?

- Azt az Isten tudja.

- Mért nem fog valamibe, hogy kikászálódják ebből a bajból?

- Ugyan mibe fogjak?

- Keressen valami foglalkozást.

- Hiszen én csak kormányzósági titkári rangban vagyok, hát ugyan micsoda állást kaphatnék én? Mit érek én ötszáz rúbel fizetéssel? Hiszen feleségem, öt gyermekem van.

- Menjen gazdatisztnek.

- De ki bízza rám a birtokát, mikor a magamét is tönkretettem?

- Már pedig, ha éhenhalás fenyegeti, hát mégis csak kezdeni kell valamit. Majd megkérdezem a bátyámat, hogy nem járhatna-e ki önnek valami helyet a városban.

- Nem, Mihajlovics Plátó! - sóhajtott föl Hlobujev erősen megszorítva a Plátonov kezét, - nem való vagyok én már semmire. Tehetetlenné lettem, mielőtt megvénültem volna, a keresztcsontom is fáj a régi bűnök miatt, a vállam is tele van csúzzal. Minek legyen hasztalanul terhére a kincstárnak? A nélkül is annyi sok a hívatalkereső! Isten őrizzen attól, hogy a nekem járandó fizetés miatt újabb adóval terheljék a szegény embereket.

- Ez a meggondolatlan élet következménye, - gondolta Plátonov, - ez még rosszabb, mint az én álmoságom.

Azalatt pedig, míg ők így beszélgettek, Kosztanzsoglo, a ki Csicsikovval hátul ballagott, egészen kikelt magából.

- No nézze, - mondotta, ujjával mutogatva, - milyen szegénységre vitte a parasztjait. Se lovuk, se szekerek. Ha valami marhadög üt ki, hát törödni kell ám az embernek a saját érdekével, inkább adja el az ember mindenét s lássa el a muzsikjait marhával, hogy legyen mivel dolgozniok! Most már évek kellene, míg ezt a hiányt pótolni lehet. Most már a muzsik ellustult, korhelységre adta magát. Mert ha ezeknek csak egy évi dologtalan életet engedünk, örökre elromlanak, már hozzá szoktak a rongyoskodáshoz, kószáláshoz... Milyen a föld is! nézze csak ezt a földet! - folytatta, a rétekre mutatva, a melyek a házak után mindjárt következtek. - Ezek mind hasznos vízáradásoknak kitett helyek. Hiszen én itt lent természetnek, és csak lenből legalább ötezeret vágnék zsebre; répát ültetnék s bevinnék belőle négyezeret. Nézze, ott a hegyoldalon gabona nőtt, - de csak az elhullott magból. Ő nem vetett semmit, azt én tudom. Amott meg a szakadékok... ott én olyan erdőt tenyésztenék, hogy a varjú sem bírna a tetejéig fölrepülni. S ő bitangra hagy ilyen kincses bányát! No, ha már nem volt mivel szántani, hát ásóval kellett volna kerti vetemény alá dolgozni. Vette volna maga a kezébe az ásót, állította volna munkába a feleségét, gyerekeit, cselédeit! Halj meg semmirevaló, de dolgozzál! Ha meghalsz, legalább kötelességed teljesítése közben halsz meg, nem pedig úgy, hogy disznó-módra megtömőd ebédnél a bendőd.

Ezeket mondva Kosztanzsoglo, egyet köpött s az epés indulat sötét felhővel árnyazta be homlokát. A mint egy meredekhez értek, a melyet gaz és dudva vert fel, a távolban folyóvíz csillant föl s messze, fáktól takartan a Bertiscsev tábornok házának egy része, a mögött erdőkoszorúzta hegyek kélettek, a melyekről Csicsikov mindjárt gondolta, hogy bizonyosan ott van a Téntétnikov faluja, s mindjárt azt gondolta magában: „Ha én itt erdőt növelek, az én falum a legszebb lesz a világon.”

- Úgy látom, ön szereti a szép tájképeket, - szólt Kosztanzsoglo hirtelen és szigorúan rátekintve; - vigyázzon, ha itt szép tájak után akar ön kapkodni, akkor kenyér nélkül marad, egyúttal pedig szép tájak nélkül is. A mezőket nézze, ne pedig a szépségeket. A szépség majd megjön magától. Például szolgálnak erre nézve a városok: most is azok a legcsinosabb városok, a melyek maguktól épültek, a melyekben mindenki a maga ízlése szerint építkezett, ellenben azok, a melyek meghúzott zsinór mellett építettek, csupa kaszánya-halmazok... Félre kell tenni a szépségekre való törekvést! A szükségesre ügyeljen...

- Kár, hogy sokáig kell várni; nagyon szeretnék már mindent azon rendben látni, a melyre vágyakozom...

- Türelem! Dolgozzék szorgalmasan néhány évig; ültessen, vessen, túrja-gyúrja át a földet fáradhatatlanul. A dolog nehéz, hanem aztán ha megeleveníti a földet, az majd maga jön az ön segítségére, mert ez nem olyan ám, mint valami gép; nem, bátyuskám, azon a hatvan-hetven kezen fölül, melyet ön dologba visz, hétszáz láthatatlan kéz fog önnek segíteni. Megtízszereződik minden! Én most már az ujjamat sem mozdítom, meggy minden magától. A természet megkívánja a türelmet, kitartást: ez olyan törvény, melyet maga az Isten adott.

- Ha önt hallgatja az ember, szinte érzi az ereje duzzadását. Fölemelkedik az ember lelke, - szólt Csicsikov.

- Nézze, hogy' van az a föld megszántva! - kiáltott föl Kosztanzsoglo, haraggal mutatva egy domboldalra. - Én nem tudok itt tovább maradni; nekem kész halálom ezt a rendetlenséget, pusztulást nézni. Ön már most én nélkülüm is elvégezheti a dolgát. Vegye el ettől a számtól mentől hamarabb ezt a kincses bányát. Ő csak meggyalázza az Isten áldását. - S ezeket mondva, Kosztanzsoglón epés indulatosság vett erőt, elbúcsúzott Csicsikovtól s a házigazda után sietve, attól is búcsút vett.

- De kérem, Fedorovics Konstantin, - szólt csodálkozva a házigazda, - csak most jött s már is elmegy?

- Nem maradhatok. Sürgős dolgom van otthon, - mondta Kosztanzsoglo, és elbúcsúzáván, felült a maga könnyű kocsjára s elhajtattott.

Úgy látszott, mintha Hlobujev megértette volna: miért ment el Kosztanzsoglo?

- Nem bírta elviselni Fedorovics Konstantin, - mondotta aztán, - hja, olyan gazda, mint ő, nem nézheti ezt a rendetlen gazdálkodást. Higyje el, Ivánovics Pál, hogy az idén még gabonát sem vettem. Megmondom úgy, a hogy' történt: nem volt magom, nem is szólva arról, hogy nincs mivel szántani. Azt mondják, hogy az ön testvére, Mihajlovics Plátó, igen jó gazda, - Fedorovics Konstantinról nem is szólok! ez a maga nemében valóságos Napoleon. Igazán, sokszor gondoltam már, hogy mért adatik egy fejnek annyi ész! hacsak egy cseppnyi is jutott volna nekem belőle. Kérem, uraim, vigyázzunk ezen a hídon, nehogy a mocsárba potyogjunk. Már tavasszal elrendeltem, hogy javítsák ki. - Legjobban sajnálom a szegény parasztcskáimat. Látom, hogy jó példaadás kellene nekik, de micsoda példaadás eredhet én tőlem? Semmit se tehetek! Nem tudok követelő, szigorú lenni. Hogyan is szoktassam én őket rendre, mikor magam is rendetlen vagyok! Vegye át őket, Ivánovics Pál, a maga rendelkezése alá. Már rég szabadon bocsátottam volna őket, de annak semmi célja sem volna. Látom, hogy előbb olyan helyzetbe kell őket hozni, hogy megélhessenek. Szigorú és igazságos emberre van szükség, a ki húzamosabban köztük élne, jó példával, fáradhatatlan tevékenységgel hatna rájuk. Orosz ember - a mint magam tapasztalom, - ösztökélés nélkül nem tud megenni; máskülönben elalszik, megsavanyodik.

- Különös, - mondotta Platonov, - miért van olyan hajlandósága az oroszoknak az alvásra, megsavanyodásra, hogy ha az egyszerű embert örökösen szemmel nem tartják, az mindjárt korhelylyé, naplopóvá lesz?

- Annak a műveltség hiánya az oka, - jegyezte meg Csicsikov.

- Az Isten tudná, hogy mi az oka! - szólt Hlobujev, - hiszen mink már műveltek vagyunk. Én egyetememet végeztem, de mi hasznom van belőle? Miért tanultam? Nemcsak hogy a rendes életet nem tanultam meg, hanem megtanultam inkább annak a művészetét: hogyan költsek mentől többet minden újabb finomságokra, kényelmességekre, jobban megismerkedtem olyan dolgokkal, a melyek mind pénzbe kerülnek. Vagy tán ott rejlik a hiba, hogy rosszul fogtam föl a tanultakat? Nem, mert a többi társaim is csak ilyenek. Két-három embernek sikerült hasznára fordítani a tanulást, de tán azoknak is csak azért, mert különben is eszesek voltak; a többiek

csak olyasmit tanulnak, a mi rontja az egészséget és pusztítja a pénzt. Így hát a tanulásból csak azt szerezzük, a mi káros; a külsőségeit megtartjuk, de a lényegét nem. Nem, Ivánovics Pál, nem tudjuk az életet a kellő oldaláról fölfogni, de hogy miért? ha megölnek sem tudom.

- Kell valami okának lenni, - mondta Csicsikov.

A szegény Hlobujev nagyot sóhajtva folytatta:

- Néha igazán azt gondolom, hogy az orosz ember elveszett ember. Mindent szeretne az ember csinálni és semmit sem csinál. Mindig azt mondja: no, holnaptól fogva új életet kezdek, holnaptól fogva mértékletes leszek. Szó sincs róla! Ugyanaznap este már annyit fal, hogy csak pislog és alig forog a nyelve. Ül, mint a bagoly, köröskörül tekintgetve. Igazán mondom, hogy úgy van.

- Ez bizony gyakori eset, - mosolygott Csicsikov.

- No most forduljunk be ide, nézzük meg a parasztok földjeit is, - mondotta Hlobujev. - Mi nem születünk még csak józan belátásra sem. Nem hiszem, hogy közülünk valaki józan eszű lehetne. Még ha azt látnám is, hogy valaki rendesen él, garast-garashoz rak: annak sem hiszek. Vénségére azt is körmei közé kapja az ördög. Eltékozol egyszerre mindent. És ez mindenkiel így van: tanult emberrel úgy, mint tanulatlannal. Itt valami hibának kell lenni - de hogy minek? azt én magam sem tudom.

Visszatérőben is ugyanazok a látványok. Rendetlenség, züllés mindenfelé. Elhagyatottság, pusztulás mindenben. Egy felbőszült, piszkos ruhájú asszony félholtra vert egy leánykát és szitkozódva hordott össze eget és poklot. Nem messzire két paraszt állott és elpusztíthatatlan közömbösséggel nézte a részeg asszony dühöngését. Az egyik a korczában vakaródzott, a másik ásítózott. Ásítás látszott az épületeken is; még a háztetők is mintha ásítóztak volna, annyira, hogy Platonov, a mint rájuk nézett, szintén elásította magát. „Ezek a parasztok az én jövőendő tulajdonaim”, - gondolta Csicsikov, - „csupa lyukon-lyuk, fölt hátán fölt.” És csakugyan: egy paraszt házra tető hiányában egy kapu volt fölfektetve, a szétment ablakok az urasági pajtából kihúzott lézczel voltak föltámasztva. A gazdaságban, - a mint látszott, - a „Triskin kaftánja”³¹ rendszerét alkalmazták: lemetszették a gallért és a szárnyakat, hogy megfoltozzák velök a könyököket.

- Az ön gazdasága bizony nem irígylésreméltó, - szólt Csicsikov, mikor a szobába értek.

A házban meglepő volt a koldús-szegénység és a legújabb divatú pompás apróságok vegyülete. A tintatartón Shakespeare ült, az asztalon cifra elefántcsont simító feküdt, a mely arra való volt, hogy az ember maga vakarhassa meg vele a maga hátát. A vendégeket a háziasszony fogadta, a ki ízlésesen és divatosan volt öltözve, s a városról és az ott épített színházról beszélt. Négy gyerek szintén igen ízlésesen és kedvesen volt felöltöztetve, még nevelőnőjük is volt. De annál szomorúbb volt rájuk nézni. Öltöztették volna őket inkább tarka szoknyácskákba, vagy egyszerű ingecskékbe, s szaladgáltak volna az udvaron, semmiben sem különbözve a paraszt-gyermekektől! A háziasszonynak nemsokára vendége érkezett, valami öreg, fecsegő nő. A nők bementek a női szobákba. A gyerekek utánok futottak. A férfiak maguk maradtak.

- Mennyit kérne ön a birtokért? - kérdezte Csicsikov. - Őszintén szólva: azért kérdem, hogy megtudjam a legutolsó árát, mert a gazdaság sokkal rosszabb állapotban van, mint reméltem.

- A lehető legrosszabban, Ivánovics Pál, - mondotta Hlobujev; - s ez még nem minden. Nem titkolom el, hogy a száz lélekből, a mennyi a reviziós lajstromba föl van véve, nincs több

³¹ Krylov Andrejevics Iván meseköltőnek egy meséje, mely közmondássá vált: »Olyan, mint a Triskin kaftánja«.

életben, mint ötven, olyan gazdálkodást vitt véghez a kolera; többen meg is szöktek minden útlelél nélkül, úgy, hogy azokat is olybá vehetjük, mintha meghaltak volna. Ha bírósági úton hozatnám vissza őket, hát a bírósági eljárás elvinné még a birtokot is. Éppen ezért én csak harminczezeret kérek öntől.

Csicsikov persze alkudozni kezdett.

- De kérem! Harminczezer! Ilyen birtok és harminczezer! Tudja mit: adok huszonötezret.

Plátonov nem állhatta meg szó nélkül:

- Ivánovics Pál, ne alkudjék; adja meg a kért összeget, mert annyit mindig megér a birtok. Ha ön nem ad érte harminczezeret, mi összeállunk a testvéremmel és megvesszük.

- Jól van, ráállok a vételre, - mondotta Csicsikov megijedve, - jól van, de azzal a kikötéssel, hogy a vételár felét csak egy év múlva fizetem ki.

- Nem, Ivánovics Pál, erre én semmiképp sem állhatok rá. Fizesse ki a vételár felét most, a másik felét pedig tizenöt nap múltán. Hiszen a banktól is megkaphatom ezt a pénzt; én csak azt akarom, hogy az uzorás-pióczáktól megszabaduljak!

- Igazán nem tudom: mit csináljak? - szölt Csicsikov, - csak tízezer rúbel van nálam.

Pedig hazudott: azzal együtt, a mit Kosztanzsoglótól kapott, húszezer volt nála. De valahogy sajnált egyszerre annyi pénzt kiadni.

- De kérem, Ivánovics Pál! Mondom, hogy nekem most okvetetlenül tizenötezerre van szükségem.

- De mikor nincs nálam annyi. Magam sem tudom: hol vegyem.

- Adok én önnek kölcsön ötezeret, - szölt Plátonov.

- Legföljebb úgy! - válaszolt Csicsikov s gondolta magában: „Nagyon jó, hogy ő is kölcsönöz nekem”.

Megegyeztek. A hintóból behozták a ládikát, abból kivett és mindjárt átadott Csicsikov Hlobujevnek tízezeret foglalóképpen s tudtára adta, hogy a még ígért ötezeret másnap fogja megkapni, már tudniillik az ígértet. Valójában pedig arra gondolt Csicsikov, hogy elhoz majd később, két-három nap múlva, sőt ha lehet még később, vagy háromezret. Ivánovics Pál valahogyan nem szeretett a kezéből pénzt kiadni. Ha aztán mégis kénytelen volt vele, akkor is azt gondolta, hogy jobb holnap fizetni, mint ma. Más szóval, úgy cselekedett, mint mi mindnyáján. Hiszen oly jól esik a kérőt várni, járni. Hadd tanulja meg a várakozást az előszobában. Hiszen ráér várni! Mi közünk nekünk ahhoz, hogy annak talán minden percze drága s hogy dolgát mulasztja. Jer holnap, barátocskám, mert ma valahogy nem érek rá.

- Most aztán hol fog ön lakni? - kérdezte Hlobujevtől Plátonov, - van tán más falucskája?

- Falucskám nincs, hanem beköltözöm a városba, ott van egy házikóm. Úgyis be kellett volna költöznünk a gyerekek miatt. Tanulni kell nekik vallástant, zenét, tánczot. Ezt falun mind nem lehet.

„Nincs betevő falatjok s beköltöznek tánczot tanulni!” - gondolta Csicsikov.

„Furcsa!” - gondolta Plátonov.

- No, de a vásárt le kell ám valamivel öblítenünk, - mondta Hlobujev. - Hej, Kirjúsa!³² hozz be, barátom, egy üveg pezsgőt!

³² Kirill diminutivuma.

„Betevő falatja nincs, de pezsgője van” - gondolta Csicsikov.

Platonov már nem is tudott mit gondolni. Hlobujev különben csak kényszerűségből látta el magát pezsgővel. Beküldött a városba, de - hiába! - a boltos nem ad hitelre kvászt,³³ inni pedig csak kell valamit. A francia pedig, a ki csak nem régen érkezett borokkal Pétervárról, mindenkinek adott hitelre. Mit tehetett tehát Hlobujev, ellátta magát pezsgővel.

Behozták hát a pezsgőt. Megittak egyenkint három pohárral és jókedvük kerekedett. Hlobujevnek megoldódott a nyelve, kedves és okos embernek nyilvánult, csak úgy szórta az elmésségeket, anekdotákat. Beszédében oly ember- és világismeret szólalt meg, oly helyesen és igazán ítélte meg sok dolgot, oly találóan és ügyesen írta le néhány szóval birtokos szomszédjait, oly világosan fölismerte mindenki hibáját, fogyatékoságát, oly pontosan sorolta föl az urak tönkrementésének okait, módjait, oly eredetien és tréfásan tudta előadni azok minden szokását, hogy mind a két vendégét elbájolta beszédével s ezek készek voltak őt a legokosabb embernek tartani.

- Csodálom, hogy ilyen észszel nem tudott ön eszközöket találni, a melyekkel bajából kieviczkeljen, - mondotta Csicsikov.

- Hiszen eszközök volnának, - felelt Hlobujev, s egész sereg tervet mondott el. E tervek mind oly képtelenek, furcsák voltak, annyira nem vallottak ember- és világismeretre, hogy a vendégek csak a vállukat vonogatták: „Atyaúristen! milyen különbség: ismerni az embereket - és hasznát venni az emberismeretnek!” Minden csak a körül forgott, hogy valahonnan mentől hamarabb száz-, vagy kétszáz ezer rúbelt kellene előteremteni. Akkor, a mint ő hitte, minden rendbe jönne, a gazdaság is haladna, az adósságokat is ki lehetne fizetni, a bevételeket is meg lehetne négyszerezni, a terheket is meg lehetne szüntetni, s a vers vége mindig az volt: - De hát mit tegyek? Nincs, hát nincs olyan jótevőm, a ki kétszáz-, vagy csak százezer rúbelt adna kölcsön. Úgy látszik: ez az Isten akarata.

„Hogyisne! - gondolta Csicsikov - majd ilyen marhának küld az Isten kétszáz ezeret!”

- Van ugyan egy három millióval rendelkező nagynéném, - folytatta Hlobujev, - egy istenfélő öregasszony; templomokra, kolostorokra ad is ő, de a rokonon segíteni nem akaródzik neki. Régi-módi öregasszony, a kit érdemes néhány szóval jellemezni: van vagy négyszáz kanári madara, aztán egy sereg ölebe és macskája, egy sereg bejáró, élősdű házibarátnéja, meg olyan cselédsége, a minő ma már sehol sincs. A legfiatalabb szolgája is van hatvan éves, de azért most is úgy kiáltja be, hogy „hej! fiú!” Ha valamely vendége nem az ő kedvére való, hát az ebédnél egyszerűen tovább viteti mellette a tálat. És az olyannak föl is kopik az álla. Hát ilyen ő.

Platonov nevetett.

- Hogy hívják és hol lakik? - kérdezte Csicsikov.

- Itt lakik a városban s Hánászárova Ivánovna Alexandrának híjják.

- Mért nem fordul ön hozzá? - kérdezte részvétellel Platonov. - Azt hiszem, hogy ha részletesen megismerné az ön és családja helyzetét, nem tagadná meg a segédelmet.

- Dehogy nem! A néninek meglehetősen kemény természete van. Vas-asszony az, Mihájlovics Plátó. Aztán meg én nélkülem is vannak elegendően, a kik körülről ólálkodnak. Van egy, a ki kormányzásra aspirál. Rákötötte magát, hogy rokona... Hát segítse meg az Isten! talán annak sikerül.

³³ Savanykás, igen kellemes ital. Ebből a magyar kovász.

„Szamár! - gondolta magában Csicsikov, - hiszen én ilyen nagynénit úgy dédelgetnék, mint dajka a gyereket.”

- De mit beszélgetünk mi itt ilyen szárazon! - kiáltott föl Hlobujev,- hej, Kirjusa! hozz még egy üveg pezsgőt.

- Nem, nem! Én már többet nem iszom - szabadkozott Platonov.

- Én sem, - mondta Csicsikov és mindketten határozottan lemondtak a további pezsgőzésről.

- Akkor legalább ígérjék meg, hogy meglátogatnak a városban. Július 8-án meghíttam ebédre a város urait.

- De az Istenért! - kiáltott föl Platonov, - ilyen körülmények közt, teljesen tönkrement - s még ebédeket ad!

- Mit csináljak? másképp nem tehetek. Ez kötelességem, - mondotta Hlobujev, - ők is megvendégelték engemet.

Plátonov kimeresztette a szemét. Ő még nem tudta, hogy Oroszország városaiban és székesvárosaiban olyan okos emberek élnek, a kiknek élete csupa merő talány. Úgy látszik, hogy ezek mindenöket fölélték, fülíg adósok, sehonnan semmi segedelmet nem nyerhetnek, mégis ebédeket adnak; az összegyűlt vendégek mind azt mondják, hogy ez már aztán az utolsó s holnap elcipelik a házigazdát az adósok börtönébe. Elmúlik aztán tíz esztendő s az okos ember még mindig tartja magát, még több ebédet ad és az ebéden jelenlevők megint mind abban a hitben vannak, hogy ez már az utolsó ebéd s újra meg vannak győződve, hogy a házigazdát holnap az adósok börtönébe viszik.

A Hlobujev városi háza nem közönséges jelenetek színhelye: ma szentelte föl azt egy pap teljes ornátusban; holnap francia színészek tartanak benne próbát; néhanapján nem lehetett benne egy falat kenyeret fölhajszolni, másnap pompás vendégség az összes színészek és művészek számára és gazdag ajándék valamennyinek. Időnkint olyan nehéz körülmények adták elő magukat, hogy más már fölakasztotta, vagy föbelőtte volna magát, de Hlobujevet megmentette a vallásos érzület, a mely különös módon fért meg benne az ő kicsapongó életével. Ilyen nehéz, keserves perceiben a vértanúk és aszkéták élettörténetét olvasgatta s ezzel aczélozta lelkét arra, hogy a szerencsétlenségben kétségbe ne essék. Lelke ilyenkor egészen ellágyult, elérzékenyült, és szemei könnyekkel teltek meg. Imádkozott s különös módon csaknem mindig kapott valahonnan valami váratlan segedelmet: vagy valamely régi jóbarátja emlékezett meg róla s küldött neki pénzt, vagy valamely átutazó ismeretlen hölgy, véletlenül meghallván az ő történetét, a női szív hirtelen föllobbanó nagylelkűségével sietett neki gazdag ajándékot küldeni, vagy valahol valamely peres ügye dőlt el a javára, a melyről ő különben soha nem is hallott. Háládatosan ismerte el olyankor a Gondviselés megmérhetetlen kegyességét, hálaadó istentiszteletet rendezett s újra kezdte a dínomdánomot.

- Sajnálom, nagyon sajnálom, - mondotta Csicsikovnak Plátonov, mikor Hlobujevtől búcsút véve, útra keltek.

- A tékozló fiú! - mondotta Csicsikov, - az ilyen embereket nem lehet sajnálni.

Aztán nemsokára nem gondoltak rá többé. Plátonov azért, mert resten és csak félig álmosan gondolt az emberekre úgy, mint az egész világra. Szíve elszorult és szenvedett a mások szenvedései láttára, de a benyomások valahogy' nem hatoltak be mélyebben a lelkébe. Pár perczel később már nem gondolt Hlobujevre, mert nem gondolt magamagára sem. Csicsikov pedig azért nem törődött Hlobujevvel, mert az ő gondolatai voltaképpen igen komolyan a birtokvételeire voltak irányozva. Bármint nézte, forgatta is a dolgot, úgy látta, hogy előnyös vásárt csinált. Azt is meg lehet tenni, hogy a birtokot elzálogosítja a banknál. Azt is, hogy

előbb eladogatja darabonként a jobb földeket s csak azután zálogosítja el a banknál. Azt is, hogy éppen csak a megszökött és holt lelkeket zálogosítja el. De úgy is lehet cselekedni, hogy előbb maga próbálja meg a gazdálkodást s olyan földesúri foglalkozásra adja magát, mint Kosztanzsoglo, élve annak, mint szomszédjának és jóakarójának a tanácsával. De sőt azt is megteheti, hogy eladja egyeseknek a birtokot (t. i., ha nem akaródzik magának gazdálkodni), s csak a megszökött és holt lelkeket tartja meg magának. Majd más előnyös terv is merült föl gondolatában: azt is meg lehet cselekedni, hogy egyszerűen odébb áll innen s nem fizeti vissza Kosztanzsoglonak a kölcsön-pénzt. Különös gondolat! nem mintha Csicsikov jött volna arra, hanem az jött hirtelen, magától, ingerelve, meg-megneveztetve Csicsikovot és kacsintgatva reá. Hivatlan, pajkos gondolat! Ki teremti az ilyen kéretlen-váratlan gondolatokat?... Csicsikov elégedett volt, elégedett attól, hogy most már földesúrrá lett; igazi, nem képzeletbeli földesúrrá, a kinek van már földbirtoka; jobbágyai vannak, igazi, élő jobbágyok, nemcsak olyanok, a kik csak ábrándban, képzeletben vannak meg. És lassankint elkezdett ültében ugrándozni, a kezét dörzsölni s magamagára kacsintgatni, azután a tenyeréből kürtöt formálva, azon valami indulót fújni, sőt még hangosan is valami hízelgő és dicsérő szavakat mondogatni maga-magának, minők: „Kutyácskám, kappankám!” Hanem aztán eszébe jutván, hogy nem egyedül van, hirtelen elhallgatott, igyekezett valahogy’ elsimítani elragadtatásának szokatlan kitörését s mikor Platonov az örvendező fölkiáltásokat ő hozzá intézett szavakúl vette s azt kérdezte Csicsikovtól, hogy - Mi a’?, - az azt felelte: - Semmi!

- Állj meg! - kiáltott Plátonov a kocsisra.

Csicsikov körültekintett s akkor látta, hogy már régóta egy gyönyörű erdőben járnak. Fiala nyír- és nyárfák hófehér sudarai álldogáltak köröskörül s csillogtak ki az alig kifeslett lombok gyöngéd zöldjéből. A sűrűben hangosan énekeltek a fülemilék... A fűben erdei tulipánok sárgálltak. Nem tudta elképzelni: hogyan került ő erre a gyönyörű helyre, mikor még csak nem régen nyílt mezőn haladtak. A fák közt fehér kőtemplom mutatkozott. Az utca végén egy úr tűnt föl, a ki sapkában és görcsös pálczával jött eléjük. Előtte hosszú, vékonylábú angol kutya szaladt.

- Ott jön a testvérem, - szólt Plátonov, - kocsis, állj meg! - tette hozzá s leszállt a kocsiról, Csicsikov utána. A kutyák azalatt már összebarátkoztak, megszaglászták egymást. A vékonylábú Azor gyorsan nyalogatta előbb a Jábr pofáját, azután a Plátonov kezét, aztán fölágaskodott Csicsikovra s megnyalta annak a fülét.

A testvérek megölelték egymást.

- Ugyan kérlek, Plátó, mit teszel te én velem? - szólt, megállva a testvér, a kit Bazilnak híttak.

- Mit tennék? - kérdezte Plátó közömbösen.

- Már megengedj: három napja se híred, se hamvad. A paripáidat is a Pjéruh lovásza hozta haza. „Elútazott - azt mondja - valami úrral.” Legalább annyit üzentél volna meg, hogy hová, minek és mennyi időre! Ugyan, testvér, hogy’ lehet ilyeneket elkövetni! Én már azóta, Isten tudja, hogy mi mindenre nem gondoltam.

- Mit tegyek? ha egyszer elfeledtem üzeni, - felelt Plátó. - Fedorovics Konstantinnál voltunk... tiszteltet... a hűgünk is... Ivánovics Pál, bemutatom a testvéremet: Bazil. - Bazil testvér, ez itt Csicsikov Ivánovics Pál.

A bemutatottak megemeltették a sapkájukat és kezet szorítottak.

- Ki lehet ez a Csicsikov? - gondolta Bazil; - az én Plátó öcsém nem igen válogatós az ismerkedésben. - S megnézvén Csicsikovot annyira, a mennyire azt az illendőség megengedi, úgy ítélte, hogy az idegen - a mint látszik - jóra való ember.

Csicsikov is megnézte Bazilt, a mennyire az illendőség engedi s úgy ítélte, hogy a bátyja alacsonyabb, mint Plátó, a haja sötétebb s arcban távrólól sem oly szép, de arcvonásaiban sokkal több az élet és élénkség, több a szívbeli jószág. Az is meglátszott rajta, hogy nem szundikált olyan sokat. De erre nem sokat ügyelt Ivánovics Pál.

- Elhatároztam, Bazil, hogy Ivánovics Pállal beútam a szent Oroszországot. Ez talán elúzi a hipochondriámat.

- Olyan egyszerre határozta el? - mondta a meglepett testvér, Bazil, s csaknem hozzátette: - Aztán még olyan emberrel akarsz utazni, a kit most látsz először életedben! a ki talán valami hitvány fráter és ördög tudja, hogy kicsoda? - Erős gyanakodással nézett lopva Csicsikovra és meglepetve látta, hogy az a lehető legtisztességesebb ember.

Befordultak jobbra egy kapun. Az udvar különös volt, de különös a ház is; olyan, a minőt most nem építenek: a magas háztető alatt még külön vihar-fedelekkel. Az udvar közepén két roppant hársfa állt, beárnyékozva az udvarnak csaknem a felét. A hársfák alatt temérdek falócza. Az udvart virító orgona- és zelnicze-bokrok vették körül s egészen elfedték azt virágaikkal, lombjaikkal. A házat a lombok csaknem egészen betakarták, csak az ajtók és ablakok kandikáltak ki kellemesen alóluk. A gyertya-egyenességű díszfák közein át konyhák, kamarák és pinczék falai látszottak. Csupa csalitos volt az egész környezet. A fülemilék éneke teleharsogta ezt a ligetet. A lelket önkéntelenül valami szelíd, kellemes érzés fogta el. Minden ama gondtalan időkre emlékeztetett, mikor még mindenki kedélyesen éldegélt, minden olyan egyszerű és természetes volt. Bazil üléssel kínálta meg Csicsikovot. Leültek a hársfa alatt a padokra.

Egy körülbelül tizenhét éves, csinos, rózsaszínű inges legényke különféle színű és fajtájú gyümölcs-borokat rakott eléjük, a melyek némelyike sűrű volt, mint a vaj, némelyike pezsgő, mint a habos limonád. Miután a kancsókat lerakta, fogta az ajtóhoz állított ásóját s elment a kertbe. A Platonov-testvéreknél épp úgy, mint a sógoruknál, Kosztanzoglónál, minden szolga kertész volt, jobban mondva: szolgák nem is voltak, hanem a szolgálai teendőket az udvari cselédség végezte, sorrend szerint, egyik a másik után. Bazil mindig azt erősítette, hogy a szolgák nem külön rend, sőt hogy szolgák nélkül meg is lehet lenni: valamit fölszolgálni akárki tud s emiatt nem szükséges külön embereket tartani; hogy az orosz ember addig jó és szorgalmas, addig nem henye, a míg ujjast és paraszt-inget visel, de mihelyt német szabású kabátot adnak rá, rögtön szögletes, ügyetlen és henye lesz, az ingét nem változtatja, nem jár többé fürödni, aludni is a kabátban alszik s a német kabátja alatt temérdek bolhát és poloskát tenyészt. Meglehet, hogy ebben igaza is volt. Az ő falujokban különösen igen csinosan öltözködött a nép: az asszonyok fejkötője kivétel nélkül mind aranyos volt s az ingválluk ki volt mesterkélve és hímezve, mint valamely török kendő.

- Nem tetszik magát egy kicsit fölfrissíteni? - kérdezte Bazil a kancsókra mutatva, - ez mind olyan kvász, a melyről régidők óta híres a mi házunk.

Csicsikov töltött magának egy pohárral az egyik kancsóból - igazi méhser, a melyet régen Lengyelországban ivott; pezsgett, mint a pezsgő-bor s a szénsav a szájából az orrába ütött. - Nektár - mondotta. Megivott egy pohárral egy másik üvegből - az még jobb volt.

- Milyen ital, de milyen ital! - mondta Csicsikov. - Mondhatom, hogy az ön tisztelt sógoránál, Fedorovics Konstantinnál ittam a legjobb pálinkát s önnél a legjobb kvászt.

- Az a pálinka is mi tőlünk származik: a húgom készítette azt is. Merre felé szándékozik ön utazni? - kérdezte Bazil.

- Én nem annyira a magam, mint inkább másvalaki dolgában utazgatok, - felelt Csicsikov könnyedén himbálva magát a lóczán és a térdét simogatva. - Bertiscev tábornok közeli ba-

rátom s mondhatni, jóakaróm, megkért, hogy látogassam meg a rokonait. Rokon, mint rokon, persze, de részben magamnak is van dolgom, mert nem is tekintve az utazás hasznát hemorrhoidális szempontból, világot és embereket látni már magában véve is - hogy úgy mondjam - nyitott könyv és második tudomány.

Bazil elgondolkozott. - „Ez az ember kissé szónokiasan beszél, de szavaiban azért van valami igaz.” - Kis szünet múltán Plátóhoz fordulva, így szól:

- Kezdem belátni, Plátó, hogy az utazás csakugyan fölélnkíthetne téged. Neked nincs egyéb bajod, mint a szellemi álmoság. Te egyszerűen elaludtál, elaludtál pedig nem a sok evéstől vagy a fáradtságtól, de attól, hogy nincsenek elég élénk benyomásaid és érzelmeid. Az én állapotom éppen az ellenkező. Én nagyon szeretném, hogy ne érezzek oly élénken s ne vegyek mindent oly igen a szívemre.

- Minek veszel mindent a szívedre? - mondá Platonov, - te magad keresed mindenben a nyugtalanságokat, magad szerzed magadnak az indulatosságokat.

- Hogy' szerezném, mikor a nélkül is lépten-nyomon kellemetlenségekkel találkozom. Hallottad, hogy a míg te itthon nem voltál, milyen tréfát csinált velünk Leniczyn? Elfoglalta azt a parlagot, a hol a mi népünk a tavaszi ünnepét szokta tartani. Először is én azt a parlagot semmiféle pénzért oda nem adom. A jobbágyaink ott tartják meg tavaszonkint minden ünnepöket, mulatságukat, azzal a helylyel össze vannak kötve a falu emlékei; nálam pedig a szokások - szentek, és azokért minden áldozatra kész vagyok.

- Mindezt ő nem tudja, hát azért foglalta el, - mondta Plátó; - új ember, nem régen jött ide Pétervárról; föl kell világosítani, meg kell vele értetni a dolgot.

- Tudja, nagyon jól tudja. Már üzentem neki s ő gorombaságokkal válaszolt.

- Magadnak kellett volna hozzá menned, megmagyarázni neki. Beszélj vele magad.

- No, azt már nem teszem. Nagyon nagy-úrnak tartja magát. Én nem megyek hozzá. Menj el te, ha akarod.

- Én elmennék, de én a gazdaságba nem avatkozom. Engemet félrevezethet, megcsalhat.

- Ha tetszik, én elmehetek hozzá, - mondotta Csicsikov.

Bazil ránézett, s azt gondolta: - „Ej, beh szeret ez az ember utazni!”

- Csak tudassák előbb velem, hogy miféle ember az? s miben áll a dolog? - folytatta Csicsikov.

- Restellek ilyen kellemetlenséget önre hárítani. A mi pedig Leniczynyt illeti, hát ő - én szerintem - hitvány ember; a kormányzóságunk kis-nemesei közül való, Pétervárott szolgált, elvette ott valakinek a természetes leányát s most adja a nagy-urat. Ő adja itt a tónust. Csakhogy itt nem olyan ostobák az emberek. A divat nekünk nem törvény, Pétervár nekünk nem templom.

- Természetesen, - mondotta Csicsikov, - nos; és miben áll az önök dolga?

- Tetszik tudni: neki csakugyan szüksége van földre, de ha ő másképpen viselkednék, hát én szívesen átengednék neki egy darabot más helyütt, még pedig ingyen és nem is parlagot. S most azt képzelem ez a kevély ember, hogy én megijedek tőle.

- Én szerintem is legjobb beszélni vele. Azt hiszem: ha rám bízta ön a dolgot, meg nem bánja.

- De restellem, hogy olyan emberrel kell önnek szóba állnia...

ÖTÖDIK FEJEZET

Csicsikov elment Leniczynhez s tárgyalást kezdett vele a kérdéses ügyben. A beszélgetés tenorban folyt.

- Mondanom is fölösleges talán, hogy mindez köztünk marad, mert nem annyira a törvény áthágása káros, mint a nyilvános megbotránkozás.

- Úgy van, úgy van, - mondta Leniczyn, egészen oldalra hajtva a fejét.

- Mily kellemes dolog, ha az ember hasonló gondolkozású emberrel találkozik! - kiáltott föl Csicsikov. - Nekem is van egy ügyem: törvénytelen is, törvényes is - a hogy' vesszük: látszólag törvénytelen, lényegében törvényes. Nekem kölcsönre van szükségem, de senkit sem akarok kitenni annak a kockázatnak, hogy két rúbelt fizessen egy élő lélekért. Mert megeshetik, hogy ily túlságosan megterhelt földesúr, mint én, egyszer csak - a mitől Isten őrizzen - megbukik! Én tehát azon megszököttem és holt lelkeket szándékozom fölhasználni, a melyek még bent szerepelnek a revíziós lajstromokban, hogy egy csapással keresztényies dolgot is műveljek, meg a szegény birtokosokat is megszabadítsam attól, hogy a lelkekért fejadót fizessenek. Egyszerűen formaszerinti adás-vevési szerződést kötünk egymás közt úgy, mintha azok a lelkek élők volnának.

- „Hanem az mégis csak különös!” - gondolta Leniczyn s székével kissé hátrább húzódott.

- Csakhogy ez a dolog olyan... kezdte aztán hangosan, de nem folytatta tovább.

- Nem lesz belőle nyilvános megbotránkozás, mert titokban marad, - szólt Csicsikov, - még pedig jóra való emberek közt.

- Azért mégis... valahogy...

- A dolog tiszta s a botrány kizárt, - erősítette Csicsikov egész bátran. - Olyan a dolog, a mint azt az imént megbeszéltük, mi, jóra való, érett korú, előkelő állású emberek - még pedig titokban. - S ezeket mondva nyíltan és nemesen nézett a Leniczyn szemébe.

Bármily furfangos volt is Leniczyn, bármily járatos az üzletekben, ezúttal zavarba jött, annál is inkább, mert különös módon mintha a saját hálójába gabalyodott volna bele. Ő egyáltalában nem volt képes szabálytalan dolgokra és szabálytalanságokat még titokban sem szeretett volna elkövetni. „Mily csodálatos eset! - gondolta magában, - így kössön az ember szorosabb barátságot még jó emberekkel is! Most az a kérdés, hogy mit csináljak?”

De a sors és bizonyos körülmények a Csicsikov pártjára álltak. Mintha csak segítség érkezett volna a kritikus pillanatban: belépett a szobába a fiatal háziasszony, a Leniczyn felesége, egy halvány, szikár, alacsony termetű, de divatosan öltözött asszonyka, a ki nagyon kedvelte a comme-il-faut embereket. Utána jött a szoptatós dajka a nemrég egybekelt házastársak szerelmének első gyümölcsével, egy kis fiúval. Csicsikov könnyed, ruganyos léptekkel, fejét oldalra billentve ment a pétervári dáma elé, egészen elbájolta előbb azt, azután a gyereket. Ez kezdetben bögésre akarta fogni a dolgot, de Csicsikov dédelgetve szólt hozzá: - No, no, piczinykém, - pattintott az ujjával, megcsörgette előtte az óralánczán függő, fényes kárneolpecsétgyűrűt s ezzel sikerült neki a kicsikét az ölébe csalogatni. Azután elkezdte a gyereket fölemelgetni egész a padlásig, a mivel azt vidám nevetésre fakasztotta, rendkívül nagy öröme a szülőknek. De a kölcsönös örömtől, vagy egyéb ok miatt, a gyerek hirtelen illetlenül viselte magát.

- Jaj Istenem! - kiáltott föl Leniczynné, - bekeverte az egész frakkját.

Csicsikov odanézett: az új frakkja ujjá végig be volt piszkítva. - „Hogy az ördög vitt volna el, te kis béka!” - gondolta magában bosszankodva.

A háziúr, a felesége, a dajka - szaladtak mind kölni vízért s elkezdtek Csicsikovot mindenfelől törölgetni.

- Nem baj, nem baj, nincs semmi baj, - mondogatta Csicsikov, igyekeztén arcának lehetőleg vidám kifejezést adni, - ugyan tehet-e kárt az ilyen gyerek az ő arany-korában? - ismételtette, magában pedig gondolta az alatt: - „Hogy a farkasok ennék meg ezt a kis bestiát! ugyancsak megdolgozott, a pokolra való.”

Ez a látszólag jelentéktelen eset teljesen megnyerte Csicsikovnak a házigazdát. Hogy' is tagadhatna meg valamit olyan vendégnek, a ki oly szívesen dédelgette a kicsikét s ezért oly nagylelkűen fizetett meg a frakkjával! Hogy rossz példát ne adjon, el is határozta, hogy titokban megcsinálják az ügyletet, hiszen nem maga a dolog veszélyes, hanem csak a nyilvános botrány.

- Engedje meg, hogy szívességét én is szívességgel viszonzom, - mondta aztán Csicsikov. - Fogadja el közbenjárásomat a Platonov testvérekkel folyamatban levő ügyesbajos dolgot illetőleg. Önnek föld kellene, úgy-e bár?

S lassankint visszatértek az eleinte csak mellékesen érintett öröklési kérdésre is, a melyben a szegény Hlobujev érdekelve volt. Csicsikov és Leniczyn mint jóbarátok váltak el, természetesen úgy, hogy mindkettő kielégítve látta a saját érdekét. Csicsikov elküldte a Platonov testvéreknek a szerinte igen előnyös egyezséget s levélben tudatta velök, hogy váratlanul olyan sürgős ügye kerekedett, a mely miatt a tervezett utazásról le kell mondani. Hősünk egy közeli kormányzósági városba költözött s ott berendezkedvén, tovább folytatta ügyleteit. Már nem csak holt lelkekkel üzérkedett, hanem mindennel, a mi a keze ügyébe esett s mindig cseppent valami a mások üzleteiből is az ő ládikájába. Csicsikov nem hogy lopott volna, csak élt az alkalommal. Hiszen mindnyájan fölhasználjuk a kínálkozó alkalmat: ez a kincstári erdőknél, az az állami jövedelmek elszámolásánál, ez a saját gyerekeit lopja meg valamely átutazó színésznő kedvéért, amaz a parasztokat Gambs-féle bútorok vagy valami czifra kocsi kedvéért. Mit tehetünk róla, ha annyi a világon a csalogató! A vendéglők pedig örületesen drágák, nem különben a multságok, álarczos bálók, a cigányok éneke és táncza.³⁴ Aztán nem tarthatjuk vissza magunkat mindentől, mert az ember nem Isten. Ezenképpen Csicsikov is, mint a kényelmet szerető s ebben a tekintetben egyre szaporodó emberek, minden alkalmat fölhasznált, hogy a hol csak lehet, hasznot húzzon.

Miután a kormányzósági városban már jól kihasználta a helyzetet, arra gondolt, hogy újra máshová teszi át működési színhelyét, de a tél közeledvén, az utak járhatatlanokká lettek. A városban ezalatt megkezdődött az úgynevezett nemesi vásár. Előbb ló-, barom- és nyers-termék-vásár volt, paraszt-árúkkal, halpiaczczal, kupeczekkel. Most pedig mindazt az uraknak való árukat rakták ki, a melyeket a nizensi-novgorodi vásárról hoztak. Megérkeztek az orosz zsebek kiforgatói: a francziák az ő pomádéikkal, és kalapos francia-kisasszonyaikkal, hogy elvigyék a verejtéssel szerzett pénzeket, megérkeztek azok az egyiptomi sáskák, - a hogy' őket Kosztanzsoglo nevezte, - a melyek nemcsak hogy mindent fölfalnak, de még petéiket is itt hagyják a földbe ásva.

Némely urakat csak a rossz aratás tartott vissza a falvaikban. Hanem aztán a hivatalnokok, a kiknek nincs rossz aratásuk, annál többen jelentek meg, sőt - nagy bajukra - még a feleségeik is. Ezek összeolvastak mindent azokból a könyvekből, a melyekkel mostanában elárasztottak bennünket, hogy ránk kössenek mindenféle újmódi szükségleteket s rendkívüli vágy támadt bennök, hogy megkóstolják ez új élvezeteket. Egy francia valami új helyiséget rendezett be, a kormányzóságban még eddig soha nem látott valami csarnokot, a melyben állítólag olcsón

³⁴ Oroszországban ép oly kedveltek a cigány ének-karok, mint nálunk a cigány zene-karok.

lehet vacsorálni, sőt felében hitelre is. Ez elég volt arra, hogy nemcsak a hivatal-főnökök, hanem az összes kancellisták is odatóduljanak abban a reményben, hogy majd annak idején jól megkenetik magokat az ügyes-bajos emberektől. Ezenkívül vágya támadt némelyiknek, hogy lóval, kocsival költsék föl egymás irigységét. Mert ebben találják az urak az élvezetek netovábbját... Daczára a rút időnek és a nagy sárnak, elegáns fogatok robogtak az utczákon föl s alá. Pétervárott sem vallottak volna szégyent velök. A kupeczek, szatócsok, segédek ugye- sen emelgették sapkáikat az urak előtt s hívogatták azokat a boltjaikba, sátraikba. Csak nagyritkán lehetett látni nagyszakállú ó-oroszokat hosszú kaftánokban, széles karimájú kalapokban. Mindennek európai színezete volt...

Csicsikov arannyal hímezett, új perzsa otthonkában a divánon heverve alkudozott egy átutazó, zsidó eredetű és németül beszélő csempáros kupeczczel s előtte már halomban hevert a megvásárolt finom minőségű, ingnek való hollandi vászon és két papir-iskátulya a leg- finomabb szappannal. Ugyanolyan szappan volt ez, a minőt ő egyszer a radzivilli vámhivatal- ban szerzett. A szappannak valóban megvolt az a csodálatos sajátsága, hogy bámulatraméltó fehérré és finommá tette az arcbőrt. Mikor éppen műértően alkudozott a művelt emberre nézve nélkülözhetetlen árúkra, kocsirobogás hallatszott, a mitől a falak és ablakok kissé megrezegték, s belépett ő méltósága, Leniczyn Ivánovics Elek.

- A méltóságod ítéletére bízom: micsoda vászon és micsoda szappan ez! meg ez a tegnap vásárolt sapka! - Ekközben föltett fejére egy arannyal és gyönggyel hímezett sapkát, s egy igazi perzsa sah méltóságával és büszkeségével állt meg Leniczyn előtt.

De ő méltósága, a nélkül, hogy véleményt mondott volna, szorongva szólt hozzá:

- Beszélnem kell önnel valamiről.

Arcán gond és szórakozottság mutatkozott. A németül beszélő tisztelt csempárost azonnal kiküldték s ők ketten maradtak.

- Tudja-e: micsoda kellemetlen dolog történt? Megtalálták az öreg asszonynak egy másik végrendeletét, a melyet ezelőtt vagy öt évvel csinált. A vagyona felét a kolostorra hagyja, a másik felét pedig a két fogadott leányára, senki másra semmit.

Csicsikov elképedt...

- Az a végrendelet ostobaság; nem jelent semmit, - hiszen azt érvénytelenné teszi a másik, - mondotta aztán.

- Csakhogy nincs ám kimondva a későbbi végrendeletben, hogy az előbbeni érvényen kívül helyeztetik.

- Az magától értetődik. A régebbit megsemmisíti az újabb. Ostobaság! A korábbi végrendelet nem ér semmit. Én jól ismerem a megboldogult vénasszony utolsó akaratát: ott voltam mellette. Ki írta alá azt a végrendeletet? kik voltak a tanúk?

- A végrendelet annak rendje és módja szerint a bíróságnál van hitelesítve. Tanúk voltak pedig a volt gyámhatósági bíró: Burmilov meg Hávánov.

„Ez baj! - gondolta Csicsikov, - Hávánov, a mint mondják, becsületes ember; Burmilov vén számár, ünnepnapokon a templomokban az apostolok cselekedeteit olvassa.”

- Ostobaság, ha mondom, - szólt főnhangon és rögtön érezte, hogy el van határozva mindenre. - Én ezt jobban tudom: jelen voltam a megboldogult utolsó perczeinél. Ezt én jobban tudhatom, mint akárki. Kész vagyok esküt is tenni.

E határozottság egy pillanatra megnyugtatta Leniczynt. Nagyon izgatott volt s már gyanakodni kezdett: nem követett-é el Csicsikov valami fábricálást a végrendelettel? De most

szemrehányást tett magának a gyanakodásért. Az a körülmény, hogy Csicsikov készek nyilatkozott esküt tenni, minden gyanút megsemmisített. Nem tudjuk bizony mi, hogy lett volna-e bátorsága Ivánovics Pálnak letenni az esküt a szent evangéliumra, de megígérni volt bátorsága.

- Tessék nyugodtnak lenni, majd beszélek valamely jogász-emberrel. Az ön részéről nincs is mitől tartani, ön egészen kívül marad a histórián. S én még ráérek addig maradni a városban, a meddig tetszik.

Csicsikov rögtön fogatott s egy ügyvédhez hajtattott. Ez az ügyvéd nem közönséges tapasztalatokkal rendelkező ember volt. Már tizenöt év óta folyt ellene büntető per, s ő úgy tudta a dolgot csürni-csavarni, hogy semmiképpen sem lehetett őt a működésétől eltiltani. Mindenki tudta, hogy viselt dolgaiért hatszorosan megérdemelné a deportálást. Mindenki gyanús szemmel nézte őt, de soha sem sikerült ellene világos és tiszta bizonyítékokat állítani. Volt ebben valami titokzatosság s egész bátran varázslónak lehetett volna őt tartani, ha az itt elmondottak valamely sötét, babonás korból valók volnának.

Az ügyvéd meglepte őt jéghidegségével, zsíros-piszkos kabátjával, a mely éles ellentétben volt a vörös fából készült szép bútorokkal, az üveg-bura alatt álló arany-órával, az átlátszó szövetbe takart csillárral s általában mindennel, a mi őt környékezte és a mi mind európai műveltség nyomát viselte magán.

Csicsikov azonban, nem akadva föl az ügyvéd szkeptikus külsején, előadta az ügy nehézségeit és csábító színekkel festette a jótanácsért és szolgálatért okvetetlenül kijáró meghálálást.

Az ügyvéd erre előadta, hogy a világon semmi sem bizonyos és szintén igen szellemesen jegyezte meg, hogy jobb a marokban egy csíz, mint fönt a levegőben egy daru.

Nem volt mit tenni: oda kellett adni a markába a csízt. A philosophus ügyvéd skeptikus hidegsége erre hirtelen eloszlott. Kisült, hogy ez a lehető legjobb lelkű, lehető legkellemesebb és a lehető legbeszédesebb ember, a kinél az ügyes fordulatokban még Csicsikov sem volt különb.

- Minden szószaporítás helyett azt mondom én önnek, hogy ön bizonyosan nem nézte meg jól a végrendeletet; bizonyosan lesz azon egy kis codicillus. Legjobb lesz, ha egy időre magához veszi azt a végrendeletet. Igaz, hogy az ilyen iratok hazavitele tiltva van, de ha szépen megkéri az ember az illető hivatalnokot... Én a magam részéről megígérem a közbenjárásomat.

- Értem, - gondolta Csicsikov, aztán főnhangon hozzátette: - Valóban! én magam sem emlékszem bizonyosan: van-e rajta codicillus vagy nincs, mintha nem is magam írtam volna a végrendeletet.

- Legjobb, ha meggyőződik ön e felől. Egyébként pedig, - folytatta igen jólelkűen, - legyen ön mindenesetre teljesen nyugodt s ne zavartassa meg magát még akkor sem, ha valami rosszabb történnék. Kétségbeesni soha, semmi körülmények közt nem szabad. Mert nincs olyan baj, a mit jóvá ne lehetne tenni. Nézzen meg engem: én mindig nyugodt vagyok. Bármily kázusok érnek is, az én nyugodtságom meg nem ing. - Az ügyvéd arcán csakugyan olyan rendkívüli nyugodtság mutatkozott, hogy attól Csicsikov is megnyugodott.

- Természetesen! ez az első! - mondotta; - de ön is belátja, hogy lehetnek olyan esetek és dolgok, olyan törvények az ellenségek részéről, oly nehéz helyzetek, hogy végre is elhagyja az embert a nyugodtsága.

- Higyje el nekem, hogy ez csak kislelkűség, - felelt rendíthetetlen nyugalommal a philosophus-ügyvéd. - Csak azon legyen ön, hogy minden ügylet csak papíroson, írásbelileg tárgyalassék és ne szóbelileg, ne sommásan. Ha aztán látja, hogy a pör a vége felé közeledik,

hogy a döntő pillanat következik, akkor igyekezzék - nem ám védeni vagy igazolni magát, hanem egyszerűen újabb, ha a dologra nem is tartozó tény-körülményekkel összezavarni az ügy menetét.

- Más szóval...

- Összezavarni, meg összezavarni - egyebet semmit; behozni a folyó ügybe idegen dolgokat, hozzá nem tartozó körülményeket, a melyek ismét másokat vonnak maguk után; egy szóval kötekedni s vége. Hadd csináljon aztán benne rendet a Pétervárról küldött hivatalnok, legyen belőle okos, ha tud! - mondotta rendkívüli meglepedettséggel nézve a Csicsikov szemébe, mint néz a tanító a tanítványéba, mikor valami fogas kérdést magyaráz meg neki az orosz nyelvtanból.

- Igen ám, ha talál az ember olyan dolgokat, a melyekkel port lehet a bírák szemébe hinteni, - mondá Csicsikov, szintén meglepedettséggel nézve a philosophus szemébe, mint a tanuló, mikor megérti a tanítótól megmagyarázott fogas kérdést.

- Olyanok mindig akadnak. Higgye el: gyakorlat teszi a mestert. Mindenekelőtt ne feledje, hogy segítsége is van önnek. Mentől kúszáltabb valamely ügy, annál jobb: mindjárt több hivatalnok kell hozzá, a honoráriumuk is nagyobb. Egyszóval: mentől több embert kell az ügygyel foglalkoztatni. Ne törődjék azzal, hogy a legnagyobb részöknek semmi közük hozzá: az ő dolguk, hogy igazolják magukat; elég az, hogy szaporodnak az ügyiratok... Így lehet mindent összezavarni annyira, hogy senki sem igazodik el rajta. Miért vagyok én ilyen nyugodt? mert tudom, hogy ha rosszul áll a dolgom, hát belekeverek mindenkit: a kormányzót, a vicze-kormányzót, a rendőrkapitányt, a pénztárost - mindenkit. Én jól ismerem valamennyiök körülményeit, tudom: kicsoda kire haragszik, kicsoda kire neheztel, kicsoda kit szeretne bajba keverni. Ott aztán hadd tisztázzák őket, majd kerülnek helyettök mások. Zavarosban jó halászni. - Itt a jogász-philosophus megint Csicsikovra nézett, megint olyan meglepedetten, mint a tanító, a ki még fogasabb kérdést magyaráz meg a tanítványának az orosz nyelvtanból. „Ez az ember igazán valódi bölcsl!” gondolta magában Csicsikov s az ügyvédtől a legkellemebb kedélyhangulatban vált el. Teljesen megnyugodva, ügyes hanyagsággal vetette el magát a kocsija ruganyos párnáin s Szelifánnal hátravonatta a kocsiernyőt, (az ügyvédhez felvont, sőt becsatolt ernyő alatt hajtattott) s úgy ült a kocsijában, mint valamely nyugalmazott huszár-ezredes, vagy maga Visnepokromov, egyik lábát keresztbe tette a másikon s szívesen üdvözölgette a vele találkozó ismerősöket, ragyogó mosolygással nézve ki kissé a fülére billentett új selyemkalapja alól. Szelifánnak megparancsolta, hogy a nagy vásárcsarnok felé hajtson. A kupeczek, - úgy az idegenek, mint a helybeliek, - a boltjaik ajtajában állodogálva tisztelettel vették le a kalapjukat s Csicsikov méltóságosan emelintette meg szintén a kalapját. Sokat ismert már közülök; némelyek, ha idegenek voltak is, de kedvteléssel látván, mily pompásan tudja ő az urat adni, mint jó-ismerőst köszöntötték őt. Tyfúszláv³⁵ város vásárja javában állt; véget érven a ló- és mezőgazdasági vásár, megkezdődött a kirakó, a magasabb műveltségű urak számára való. A kupeczek, a kik szekereken érkeztek, úgy rendezkedtek be, hogy majd csak szánkákon térnek haza.³⁶

- Méltóztassék besétálni, méltóztassék! - szólott egy posztókereskedő, udvariasan hajlongva, hajadon fővel, moszkvai készítményű, de német szabású kabátban, egyik kezében a kalapját lengetve, másik kezének két ujjával gömbölyű, borotvált állát tartva, arczán finom műveltségre valló mosolylyal.

Csicsikov bement a boltba.

³⁵ Fordításban körülbelől = Pihaváros.

³⁶ Vannak orosz vásárok, a melyek hetekig, sőt hónapokig tartanak.

- Mutasson nekem posztót, kedves barátom.

Az udvarias kereskedő fölemelte az asztala csapóajtáját, bement az így támadt nyíláson, s megállt háttal az árúk, arczczal a vevő felé fordúlva s hajadon fővel, kalapja lengetésével még egyszer üdvözölte Csicsikovot. Aztán föltette a kalapját s udvariasan meghajolva, letámaszkodott a két keze bütykével az asztalra és így szólt:

- Milyen posztóval szolgálhatok? Angol vagy hazai gyártmányút tetszik parancsolni?

- Hazait, de abból a jobb fajtából, a melyet angolnak neveznek, - válaszolt Csicsikov.

- Milyen színűt parancsol? - kérdezte a kereskedő, még mindig az asztalra támasztott keze-bütykein himbálódzva.

- Olaj- vagy üveg-zöld-színűt, áfonya-színbe játszva, - mondta Csicsikov.

- Bátorkodom megjegyezni, hogy oly kitűnő minőségűvel szolgálhatok, a minőt csak a művelt székvárosokban lehet kapni. Hej, fiú! add le a 34-ik számú posztó-türetet. Nem azt, fiam! Hol jár mindig az eszed, mint valami proletáriusnak. Dobd ide! Ez aztán a posztócska! - S legöngyölve azt, egyik végét a Csicsikov orra alá tartotta annyira, hogy az nemcsak megtapogathatta, hanem meg is szagolhatta a selymes fényű posztót.

- Szép, de nem az, a melyet én keresek, - szólt Csicsikov. - Hiszen én a vámhivatalnál szolgáltam, ismerem tehát a legfínomabb minőségeket is; kérek áfonya-színbe játszó üveg-zöldet.

- Értem, a legújabb divatú színt tetszik parancsolni. Van a lehető legfínomabb. Bátorkodom megjegyezni, hogy drága, de megéri!

Az európai műveltségű kupecz maga mászott föl s ledobott egy türetet, fölbontotta azt a régi időkből való ügyességgel, el is feledkezve egy pillanatra arról, hogy ő már egy későbbi generációhoz tartozik. Aztán a világossághoz vitte a posztót, sőt kiment vele a boltból, úgy mutatta meg a szabadban, hunyorgott és így szólt:

- Pompás árú! A színe „navaríni füst és láng”.

A posztó megnyerte Csicsikov tetszését; megalkudtak rá, ámbár a kereskedő azt állította, hogy nála szabott árak vannak. A posztót két kézre fogva, ügyesen göngyölte össze, papirba takarta - mindezt hihetetlen, oroszos gyorsasággal. A csomagot vékony zsineggel, három csimbókra összekötötte s a kocsiba tette.

- Mutasson csak fekete posztót! - hallatszott egy jövevény hangja.

„Ejha! Hlobujevet hozta ide az ördög!”, gondolta Csicsikov s hátat fordított neki, hogy az rá ne ismerjen, esztelenségnek tartva, hogy ő kezdjen vele szót az örökséget illetőleg. De Hlobujev már fölismerte.

- Mi az, Ivánovics Pál? Úgy veszem észre, mintha ön engemet készakarva kerülne. Soha, sehol sem tudom önt megtalálni, pedig nekünk olyan dolgunk van egymással, a melyet komolyan kell megbeszelnünk.

- Igen tisztelt, nagyrabecsült barátom! - szólt Csicsikov, a Hlobujev kezét szorongatva, - higgye el: mindig rajta vagyok, hogy önnel beszéljek, de soha nem érek rá. - Magában pedig azt gondolta: „Hogy az ördög vinne el!” s akkor éppen megjelent a boltban Murázov. - Ah, Istenem! ön az, Vaszilyevics Athanáz! - kiáltott föl Csicsikov, - mily kellemes találkozás!

Azután meg Visnepokromov jött be s az kiáltotta, hogy „Vaszilyevics Athanáz!” A művelt kereskedő pedig oly magasra emelve kalapját a feje fölé, a mennyire csak bírta, úgy riadozott: „A legalázatosabban üdvözlöm, Vaszilyevics Athanáz!” Valamennyiök arczán az a

kutyaszerű szolgáltság mutatkozott, a melyet csak szegény embereknél látni a milliomosokkal szemben.

Az öreg viszonzva az üdvözléseket, egyenesen Hlobujevhez fordult:

- Bocsásson meg: látva messziről, hogy ön ide bejött, föltettem magamban, hogy utána jövök. Ha ráér egyszer a házam felé fordítani, legyen olyan jó: jöjjön be hozzám egy órácskára. Beszélni valóm van önnel.

- Nagyon jó, Vaszilyevics Athanáz, - felelt Hlobujev.

- Milyen szép idő jár, Vaszilyevics Athanáz! - szólt Csicsikov.

- Úgy-e bár, Vaszilyevics Athanáz, hogy ez rendkívüli? - szólt közbe Visnepokromov.

- Igen, hál' Istennek, jó idő. Csak egy kis eső kellene a vetés alá.

- Nagyon, nagyon kellene, - felelt Visnepokromov, - még a vadászatra is jó volna.

- Bizony, egy kis eső nagyon elkelne, - mondta Csicsikov, a kinek pedig semmi szüksége sem volt esőre, de hát kellemes dolog igazat adni olyannak, a ki milliomos.

- Nekem szinte a fejem szédül, - szólt Csicsikov a Murázov távozása után, - ha föl gondolom, hogy ennek az embernek tíz milliója van. Szinte hihetetlen.

- Rendellenes dolog, - jegyezte meg Visnepokromov, - nem volna szabad a tőkepénzeknek egy kézben fölhalmozódni. Ez most Európaszerte beszéd tárgya. A kinek sok a pénze - ossza meg azt másokkal: adjon lakomákat, bálokat, fejtsen ki jótékony fényűzést, a mely kenyeret ad a mesterembereknek, iparosoknak.

- Ezt én nem tudom megérteni, - szólt Csicsikov. - Tíz milliója van s úgy él, mint egy közönséges muzsik. Hiszen tíz millióval az ördög tudja, hogy mit lehetne csinálni. Hiszen ezzel még azt is el lehet érni, hogy csupa tábornokok és hercegek járjanak az emberhez társaságba.

- Úgy van, - tette hozzá a kereskedő, - Vaszilyevics Athanáznál - dacára minden tiszteletreméltó tulajdonságainak - hiányzik a kellő műveltség. Ha ő tiszteletbeli kereskedő, akkor már nem kereskedő, hanem bizonyos tekintetben bankár. Ha én neki vagyok, hát én páholyt is tartok a színházban s a leányomat sem adom feleségül valami egyszerű ezredeshez. Mit nekem egy ezredes! Az ebédemet cukrászszal főzetném, nem szakácsnéval...

- Természetes! - mondta Visnepokromov, - tíz millióval mit nem lehet megcsinálni? Adjanak csak nekem tíz milliót, majd meglátjuk, hogy mit teszek én azzal!

„No, - gondolta Csicsikov, - te ugyan nem cselekednél valami nagy dolgot tíz millióval sem. Hanem ha nekem adnának tíz milliót, én már aztán tudnék vele mit csinálni!”

„Hej, ha én most, annyi kegyetlen tapasztalat után tíz milliót kapnék! - gondolta Hlobujev. - Tapasztalat után tudja az ember a kopejkákat is megbecsülni. Eh, most már nem úgy tennék...” - Aztán egy pillanatnyi gondolkodás után azt kérdezte magától: csakugyan okosabban viselné-e magát most már? s kezével egyet legyintve, tette hozzá: „Az ördögbe is! Azt hiszem: épp úgy eltékozolnám, mint a többit” - és kiment a boltból, azon törve a fejét, hogy mit akar neki Murázov mondani?

- Éppen önt várom, Szemjonovics Simon, - mondotta Murázov, meglátva a hozzá belépő Hlobujevet. - Tessék besétálni a szobámba.

S bevezette a szobájába, a mely oly egyszerűen volt berendezve, akár valamely hétszáz rúbel évi fizetést húzó kishivatalnoké.

- Mondja, kérem: én azt hiszem, hogy az ön helyzete most megjavult. Hiszen a nagynénje után végre is csak kapott valamit.

- Hogy' is mondjam, Vaszilyevics Athanáz? Nem tudom: jobb helyzetben vagyok-e hát. Én mindössze ötven lelket és harmincezer rúbelt kaptam, ezzel pedig adósságaim egyrészét kellett kifizetnem, úgy, hogy most megint semmim sincs. A legfőbb pedig az, hogy ez a végrendelet nem egészen tiszta. Olyan gazságok merültek föl, Vaszilyevics Athanáz... Mindjárt elmondom, s bámúlni fog ön azok fölött, a mik történtek. Ez a Csicsikov...

- Megálljon csak, Szemjonovics Simon, mielőtt arról a Csicsikovról beszélne, beszéljünk önről magáról. Mondja csak: mennyire volna szüksége önnek a - a saját számítása szerint - arra, hogy teljesen kiszabadúljon jelenlegi helyzetéből?

- Az én helyzetem nagyon nehéz, - felelt Hlobujev. - S hogy kiszabaduljak belőle, hogy minden adósságomat kifizessem és azután a legszerényebben megélhessek, arra nekem legalább százezer rúbel kellene, ha nem több.

- Nos, hát ha megvolna ez az összege: mit csinálna?

- Akkor szállást fogadnék s a gyermekeim nevelésére adnám magamat. Magamra már nem is gondolok; az én pályám be van fejezve; én már nem való vagyok semmire.

- De akkor dologtalan, henye életet folytatna, a henyeség pedig olyan megkísértések melegágya, a melyekre a dolgozó ember nem is gondol.

- Pedig én nem vagyok alkalmas semmire sem, végképp összetörtem; a keresztcsontom is fáj.

- De hogy' lehet a világon munka nélkül, kötelességek nélkül, állás nélkül megélni? Gondolja meg csak! Nézze csak az Istennek bármely teremtményét: mindegyiknek van valami haszna, rendeltetése. Még a kő is arra való, hogy fölhasználják; hát az ember, a legeszesebb lény, hasztalanul töltse el idejét? Becsületes dolog volna ez?

- Hiszen én sem volnék minden foglalkozás nélkül: nevelném a gyermekeimet.

- Nem, Szemjonovics Simon, az a legnehezebb! Hogy' neveljen gyermekeket az olyan, a ki maga-magára sem tudott vigyázni? Hiszen gyerekeket csak a saját élete példájával nevelhet az ember. Hát vajon szolgálhat-e nekik például az ön élete? Talán annak a megtanulására: hogyan lehet az időt semmittevással tölteni, meg kártyázni? Nem, Szemjonovics Simon: a gyerekeket adja át nekem, ön csak elrontaná őket. Gondolja meg komolyan, hogy önt a semmittevés juttatta tönkre, tehát azt kerülnie kell. Hogy' lehet a világon úgy élni, hogy ne kösse az embert semmi sem? Valami kötelességet csak teljesíteni kell. Még a napszámos is szolgál. Garasos kenyéret eszik, de azt ő szerzi magának, és érdeklődik a foglalatossága iránt.

- Istenemre mondom, Vaszilyevics Athanáz, megpróbáltam, hogy erőt vegyek magamon. Mit tegyek! megvénültem, nem vagyok alkalmas semmire. Ugyan mivel kezdeném? Talán hivatalt vállaljak? De hogy' üljek le én az én negyvenöt évemmel egy asztalhoz a kezdő kanczellistákkal? Aztán én nem vagyok képes megvesztegetéseket elfogadni: magamon nem segítenék s másoknak kárt tennék. Hiszen azok már külön kasztokat is formálnak. Nem, Vaszilyevics Athanáz, gondolkoztam, próbálkoztam, végig gondoltam az összes állásokat, sehol sem válnám be. Legfőlebb a szegények házába...

- A szegények háza azoknak való, a kik dolgoztak, fáradoztak; azoknak azonban, a kik egész életükben csak vígadoztak, azt mondják, a mit a hangya a tücsöknek: „Most már csak táncolj tovább is!” Meg aztán a szegények házában is dolgoznak, nem játszanak whistet. Szemjonovics Simon: ön megcsalja magát is, a családját is.

E szavaknál Murázov erősen a szemébe nézett. De a szegény Hlobujev nem tudott mit felelni. Murázovnak megesett rajta a szíve.

- Nézze csak, Szemjonovics Simon... Hiszen ön szokott imádkozni, jár a templomba, tudom, hogy nem mulaszt el sem reggeli, sem esteli misét. Ha oly nehezeére esik is a korai fölkelés, mégis fölkel s megy' reggeli négy órákor, a mikor még mindenki alszik.

- Az megint más, Vaszilyevics Athanáz. Azt én tudom, hogy' ezt nem az emberekért teszem, hanem Azért, a ki bennünket erre a világra küldött. Mit tegyek! Hiszem, hogy Ő kegyes én hozzám, hogy bármily haszontalan vagyok is én, Ő nekem megbocsát és pártomat fogja akkor, mikor az emberek elrúgnak maguktól, mikor a legjobb barátom elárul, s még azt állítja, hogy jó szándékkal árult el.

Elkeseredés mutatkozott a Hlobujev arcán. Murázov egy percnyi szünetet tartott, mintha időt akart volna volna neki engedni, hogy összeszedje magát, azután folytatta:

- Mért nem vállalkozik tehát olyan foglalkozásra, a melyben nem az embereknek, a társadalomnak szolgálna? Szolgálja hát Azt, a ki ön iránt kegyelmes. Annak is kedvére van a munkálkodás csak úgy, mint az imádság. Fogjon akármit, s cselekedjék úgy, mintha Neki dolgoznék és nem az embereknek. Ha mást nem, hát törjön vizet kölyűben s gondolja, hogy ezt Ő neki cselekszi. Ebben is lesz annyi haszon, hogy nem marad ideje hitvány cselekedetekre, kártyázásra, tobzódó evés-ivásra, henyélésre. Eh, Szemjonovics Simon, ismeri-e ön Potapycs Ivánt?

- Ismerem és nagyon tisztetem.

- Derék kereskedő volt. Volt már egy fél milliója. Hanem aztán látva, hogy mindenfelől csak úgy zúdúl rá az áldás - elragadtatta magát. Kezdte a fiát francziául taníttatni, a lányát tábornokhoz adta feleségül. Aztán nem ült már a boltjában, nem lehetett többé a börze tájékán látni, hanem csak azon járt az esze, hogy hol találkozhatnak a barátaival s vitte azokat mindjárt a vendéglőbe; napok hosszat dőzsölt - és csődbe jutott. Erre még az a szerencsétlensége is történt, hogy az Isten elvette a fiát. A mint láthatja ön: most nálam segédeskedik. Újra kezdte. És újra összeszedte magát. Most már megint önálló üzletet kezdetne és szerezhetne vagy ötszáz ezret. - „Kereskedőseged voltam, úgy is akarok meghalni - azt mondja; - most egészséges és friss vagyok, akkor pedig megnőtt a hasam, közel álltam a vízi betegséghez. Nem! - azt mondja - nem kezdem azt újra.” Most még csak téát sem iszik. Nem kell neki semmi egyéb, csak csészi meg kása. Úgy ám! Imádkozni pedig úgy imádkozik, mint közülünk senki és úgy segíti a szegényeket, mint közülünk senki. Más is szívesen segítene a szegényeken, de ha eltékozolta a pénzét!

A szegény Hlobujev elgondolkozott. Az öreg Murázov megfogta a kezét.

- Szemjonovics Simon! Ha tudná, mennyire sajnálom önt! Nagyon sokat gondolok önre. Hallgasson rám. Ön tudja, hogy a kolostorban van egy remete, a ki soha senkit nem akar látni. Nagy eszű ember, olyan nagy eszű, hogy hozzá foghatót nem is tudok. Ha az valakinek tanácsot ad!... Beszéltem vele, hogy van nekem egy ilyen jó barátom, de a nevét nem említettem; elmondtam, hogy mi a baja. Hallgatni kezdett, aztán hirtelen közbevágott: - „Első az Isten dolga, csak azután az embereké. Templomot kell építeni s nincs rá pénz: gyűjteni kell rá!” - Ezzel becsapta előttem az ajtót. Gondolom magamban: mit jelentsen ez? Úgy látszik, nem akar tanácsot adni. Bementem hát az archimandritánkhoz. Alig hogy megjelenek az ajtóban, az első szava hozzám: nem tudnék-e én valakit, a kit meg lehetne bízni a templom-építésre való kéregetéssel, de a ki vagy nemes ember, vagy kereskedő volna, vagyis tanultabb ember, a ki a munkálkodást a lelke üdvösségére valónak tekintené. Akkor mindjárt eszembe jutott, hogy Uramistenem! hiszen a remete bizonyosan ezt a dolgot akarta Szemjonovics Simonra bízni! Ez igazán jó orvosság volna az ő bajára. Járván gyűjtő-könyvvel nemesembertől paraszthoz, paraszttól polgárhoz, megtudja azt is, ki hogyan él, ki miben érez hiányt, úgy, hogy bejárván néhány kormányzóságot, jobban megismeri a helyeket és vidékeket, mint

mindazok, a kik a városokban laknak... s ilyen emberekre most szükség van. Nem régen mondta nekem a herczeg, hogy sokat adna, ha egy olyan hivatalnokot kaphatna, a ki nem csak írásból ismeri az ügyek menetét, hanem úgy, a hogy' valóságban van, mert az írásokból már - azt mondja - sehogy sem lehet eligazodni, minden úgy össze van zavarva.

- Ön engem egészen zavarba ejtett, Vaszilyevics Athanáz, - mondotta Hlobujev, meglepetve nézvéen rá. - Alig tudom elhinni, hogy ön ezt nekem mondja. Hiszen erre fáradhatatlan, tevékeny ember kellene, aztán meg hogy' hagyjam el feleségemet, gyermekeimet?

- Felesége és gyermekei miatt ne aggódjék! Én azokról majd gondoskodom; a gyerekek tanítókat is kapnak. A helyett, hogy koldús-tarisznyával járva alamizsnát kéregessen ön-magának, jobb, ha ezt az Isten szolgálatában cselekszi. Adok önnek egy egyszerű taligát; ne féljen a rázástól, az csak egészségére fog válni. Adok önnek az útra pénzt is, hogy útközben az igazán megszorult embereket segíyezhesse. Sok jó dolgot tehet ön. Nem fog ön már tévedni s a kit megsegít, az valóban meg fogja érdemelni. Ilyen módon útagatva, tényleg kítapasztalja ön, hogy ki mint él. Nem úgy, mint némely kiküldött hivatalnok, a kitől mindenki fél; önnel, a kiről látják, hogy templomra kéreget, mindenki szívesen szóba fog állni.

- Látom, hogy ez igen jó gondolat s én nagyon szeretném, ha csak részben is, megvalósítani: de azt hiszem, hogy túlhaladja az erőmet.

- De mi felel meg hát az ön erejének? - kérdezte Murázov. - Hiszen semmi sincs az erőnkhez mérve, minden túlhaladja az erőnket. Felülről jövő segedelem nélkül semmit sem tehetünk. Az imádkozás erőt ad. Az ember keresztet vetve magára, így szól: „Uram! segíts meg!” aztán megfogja az evezőt és sikerül neki partra jutni. Erről még csak gondolkozni sem kell sokáig, ezt egyszerűen az Isten ujjmutatásául kell venni. A kibitkája mindjárt készen lesz, addig fusson át az archimandrita-atyához a könyvért és az ő áldásáért, aztán induljon.

- Engedelmeskedem önnek s az Isten ujjmutatásának veszem a dolgot. - „Istenem, segíts meg!” - mondotta magában s érezte, hogy erőt, bátorságot szívott a lelkébe. Az esze is mintha fölébredt volna a reménységtől arra nézve, hogy szomorú, vígasztalan helyzetéből kijuthat, s mintha fényugarat látott volna a messzeségben...

- Most pedig engedjen meg egy kérdést, - szólott Murázov, - miféle ember az a Csicsikov?

- Csicsikovról én hallatlan dolgokat tudok önnek mondani. Olyan dolgokat követ el... Tudja-e azt, Vaszilyevics Athanáz, hogy a végrendelet hamis? Megtalálták az igazit, a mely szerint az egész vagyon a fogadott leányoké.

- Mit mond ön? Aztán ki a hamis végrendelet mestere?

- Az a leggazabb história! Azt mondják, hogy Csicsikov s hogy a végrendeletet csak a nagy-néném halála után írták alá. Felöltöztettek valami vénasszonyt, azt állították oda a megboldogult helyett: az aztán aláírta. Egyszóval botrányos dolog. Ezerszámra jönnek mindenfelől a fölszólalások. Jeremjevna Máriának, a gazdag örökösnek temérdek a kérője, két hivatalnok már párbajt is vívott miatta. Így áll a dolog, Vaszilyevics Athanáz.

- Én erről semmit sem hallottam, pedig a dolog csakugyan gyanús. Ivánovics Pált én a leg-rejtélyesebb embernek tartom, - mondta Murázov.

- Én is beadtam egy kérvényt, tudtúl adva, hogy van ám közelebbi rokonság is, - mondotta Hlobujev búcsút véve. - „Hadd dulakodjanak, - gondolta magában, - Vaszilyevics Athanáz okos ember. Bizonyosan jól meggondolta, mikor ezt a megbízást adta nekem. Most csak arra gondolok, hogy ennek jól megfeleljek.” - Már az útról kezdett gondolkozni, mikor Vaszilyevics Athanáz még mindig azon tűnődött, hogy milyen titokzatos ember az a Csicsikov Ivánovics Pál! Hiszen ha azzal az erős akarattal, kitartással jóra való dologra adná magát...

Ezalatt pedig a bírósághoz egyik kérvény a másik után özönlött. Olyan rokonok is jelentkeztek, a kikről soha semmit sem tudtak. Mint ellepik a hullát a madarak, úgy ellepték az öreg asszony után hátra maradt vagyont; jöttek a följelentések Csicsikov ellen, megtámadták az utolsó végrendelet valóságát, de megtámadták az első végrendeletet is, bizonyítékokat állítottak az iránt, hogy bizonyos összegeket elloptak, eldugtak. Ekközben bizonyítékok kerültek felszínre aziránt is, hogy Csicsikov holt lelkeket vásárolt, hogy vámhivatalnoksága idejében csempárosokkal üzérkedett. Kikapartak mindent, megtudták előbbeni életének adatait, Isten tudja: hogy tudták mindezt kiszimatolni? Elég az hozzá, hogy még olyan dolgok is kiszültek, a melyekről azt hitte Csicsikov, hogy azokról rajta és a négy falon kívül senki semmit sem tudhat. Egyelőre mindez még a bíróság titka volt, s ő még nem értesült róla, ámbár az ügyvédnek egy bizalmas leveléből sejtette a pecsenye-illatot. A levél röviden így szólt: „Sietek önt értesíteni, hogy baj kerekedik; de ne feledje, hogy sohasem szabad kétségbe esni. Fődolog a nyugalom. Mindent rendbe hozunk.” Ez a levél teljesen megnyugtatta őt. - „Geniális ember”, - mondotta magában Csicsikov.

Hogy a megelégedés teljes legyen, a szabó is haza hozta a ruháját; arra nagy kedve támadt, hogy a „navarini füst és láng” színű új frakkjában megnézze magát; föl húzta a nadrágját, a mely oly remekül állt, hogy akár mindjárt lefesthették volna. Czombját és lábikráját pompásul domborította ki a posztó, még ruganyosabbá téve az egész testét. A mint hátul összehúzta a kapcsos pántot, a hasa olyan lett, mint a dob, meg is kopogtatta a kefével s így szólt: „Bolondos jószág; de egészben véve festeni való.” A frakk talán még jobban volt megvarrva, mint a nadrág: sehol egy ráncz, minden oldala megfeszül, testhez simúl, előnyösen tüntetve ki egész testalkatát. Csicsikov azon megjegyzésére, hogy a jobb hóna alatt egy kicsit vágja, a szabó csak mosolygott, hogy annál jobban testhez áll.

- Tessék nyugodtnak lenni a munka felől, - mondogatta a szabó nem titkolt diadallal; - Péterváron kívül sehol nem varrnak így.

A szabó maga is Pétervárról való volt s a czégérére ezt íratta: *külföldi szabó Londonból és Párisból*. Nem szeretett sokat teketóriázni s a két város kiírásával egyszerre igyekezett lefőzni a többi összes szabókat, hogy ezután senki se jelenhessék meg e külföldi városokból, hanem keressen magának valami Karlsrohut, vagy Kopenhárát.

Csicsikov nagylelkűen kifizette a szabót, s egyedül maradván, elkezdte magát a tükörben aethetikai gyönyörködéssel, *con amore*, kedvére nézegetni, mint valamely művész. Úgy tetszett neki, mintha minden még szebb volna, mint a minőnek először látszott: mintha az arcza érdekesebb, az álla bájosabb volna; a fehér gallér kellemes tónust adott az arczának, a kék atlasz nyakravaló a gallérnak, az újmódi, redőzött ingelő a nyakravalónak, a pompás bársonymellény az ingelőnek s a selyem-csillogású „navarini füst és láng” színű frakk összevéve mindennek. Jobbra fordult - nagyon szép; balra fordult - még szebb. A testtartása akár csak valamely kamarásé, vagy olyan előkelő úré, a ki csak úgy hadar francziául s a ki még haragjában sem kompromittálja magát egyetlen orosz szavak kiejtésével, hanem francziául dühöngi ki magát. Milyen finomság! Megpróbálta - fejét kissé oldalra billentve - olyan állásba helyezkedni, mintha valamely középkorú, legújabb műveltségű dámát szólítana meg. Valóságos mesterművű festmény jött ki belőle. Művész, ragadd föl ecsetedet és fess! Örömeiben ficsúros, *entrechat*-szerű ugrást tett. Ettől megmozdult a komót-szekrény s leesett a földre a kölnivizes üveg. De ez nem zavarta meg őt. A kölni vizes üveget, nagyon helyesen, ostoba üvegnek mondta s gondolta magában: „Ugyan hol is jelenjek meg legelőször? Legjobb lesz...” De ekkor az előszobában váratlanul valami sarkantyús csizmák csörgése hallatszott s egy teljesen fölfegyverzett zsandár jött be olyan tekintettel, mintha arczán egész hadsereg táborozott volna.

- Az a parancs, hogy rögtön jelenjen meg a fő kormányzó előtt.

Csicsikov elképedt. Előtte meredezett egy bajúszos rém-alak, fején lószórforgóval, egyik vállán is fegyverszíjjal, a másik vállán is fegyverszíjjal, az oldalán roppant nagy pallossal. Csicsikovnak úgy rémlett, mintha a másik oldalán is fegyver és Isten tudja mi minden fityeggett volna. Egész hadsereg egy személyben - s azzal vége. Szólni akart valamit a zsandárnak, de a szörnyeteg durván felelt: - „Az a parancs, hogy rögtön!” - Kitekintvén az ajtón át az előszobába, észrevette, hogy ott is áll egy szörnyeteg; kinézett az ablakon - az udvaron egy kocsi áll. Mit tegyen? Kénytelen volt úgy, a mint volt, a navarini füst és láng színű frakkban fölülni s reszketve egész testében, a zsandár kíséretében elindulni a főkormányzóhoz. Ott még csak lélegzethez sem juthatott az előszobában: - Menjen be! Várja a herczeg! - mondotta a napos hivatalnok. Mintegy ködben tűnt föl előtte az előszoba a különféle csomagokkal szaladgáló hivataloszókkal, azután egy terem, melyen áthaladva ezt gondolta magában: - „Hátha most megfog s minden bírói eljárás és ítélet nélkül egyenesen Szibériába küld!” - Szíve oly erősen dobogott, mint a legkétségbeesettebb szerelmesé. Végre kinyílt előtte egy ajtó s belépett egy szobába, a mely tele volt írat-tárczákkal, szekrényekkel, könyvekkel s ott állt a herczeg is, haragosan, mint a milyen maga a harag.

- Tönkre tesz! agyonver! - gondolta Csicsikov - szétmarczangol, mint a farkas a bárányt.

- Kímélettel voltam ön iránt, megengedtem, hogy a városban maradjon, pedig fegyházban lett volna a helye - s ön megint oly alávaló gasszággal piszkolta be magát, a minőt ember csak elkövethet.

A herczeg ajkai remegtek a haragtól.

- Milyen alávaló gasszággal, kegyelmes uram? - kérdezte Csicsikov, egész testében reszketve.

- Az az asszony, - szólt a herczeg közelebb lépve és élesen a Csicsikov szemébe nézve, - az az asszony, a ki az ön diktálására a végrendeletet aláírta, kézre került s szembesíteni fogjuk őt önnel.

Csicsikov fehér lett, mint a fal s forogni kezdett vele a világ.

- Kegyelmes uram, bevallok mindent. Hibás vagyok, valóban hibás vagyok, de nem annyira hibás... Az ellenségeim rágalma...

- Önt senki sem rágalmazhatja, mert önben sokkal több a gasszá, mint a mennyit a legnagyobb hazug is ki bírna találni. Azt hiszem, hogy ön egész életében nem cselekedett gasszá nélkül való dolgot. Minden kopejkáját oly becstelen úton, oly tolvajlással szerezte, a miért korbácsot és Szibériát érdemel. Most már elég! Ebben a pillanatban még a börtönbe s ott a legutolsó gazemberekkel és zsványokkal együtt fogod ügyed elintézését várni. S ez még nem minden, mert te százszor rosszabb vagy, mint azok a ködmönös, bocskoros gonosztevők, hiszen te...

Itt ránézett a navarini füst és láng színű frakkra és csengetett.

- Kegyelmes uram! - kiáltott föl Csicsikov, - legyen irgalommal, hiszen ön is családapa. Ne engem nézzen, hanem anyámat, az öreg asszonyt.

- Hazudsz! - kiáltott a herczeg dühösen. - Épen így rimánkodtál régebben a gyerekeid, családod nevében, pedig nincsenek, nem is voltak, mint rimánkodol most az anyád nevében.

- Kegyelmes uram! én alávaló gazember vagyok, - mondta Csicsikov, - csakugyan hazudtam, nem volt sem család, sem gyermekem; de Isten a tanúm, hogy mindig szerettem volna megházasodni, emberi és polgári kötelességemet teljesíteni, hogy tényleg megérdemeljem polgártársaim és a felsőbbség becsülését. De milyen kedvezőtlen körülmények közé jutottam. Kegyelmes uram! véres verítékkal kellett a mindennapit megszereznem, lépten-nyomon kísértéseknek voltam kitéve... Aztán az ellenségeim, a kik vesztetremre törtek, kiraboltak! Egész

életem olyan volt, mint a tomboló vihar vagy a szelek és hullámok kényére bocsátott csolnak. Én is ember vagyok, kegyelmes uram!

A könnyű pataként tört elő szeméből. Oda vetette magát a herceg lábaihoz, úgy a mint volt, a navarini füst és láng színű frakkjában, bársonymellényében, atlasz nyakravalójában s a földhöz érintette homlokát gondosan megfésült és kölni víztől illatozó hajával.

- Távozz tőlem! Híjják be a katonákat, hadd vigyék! - mondotta a herceg a bejött szolgálattevőnek.

- Kegyelmes uram! - nyögte Csicsikov mindkét kezével átölelve a herceg csizma-szárát.

A herceg minden ízén remegés futott végig.

- Távozzék, ha mondom, - szólt aztán, igyekezve a lábait kiszabadítani.

- Kegyelmes uram, nem mozdúlok addig innen, míg kegyelmet nem kapok, - mondta Csicsikov, nem eresztve el, hanem még jobban a melléhez ölelve a herceg csizmaszárát s végig vonszolódva a csizmákkal együtt a földön, az ő navarini füst és láng színű frakkjában.

- Távozzék, ha mondom! - ismételte a herceg oly utálattal, a minőt érez az ember valamely undok bogár láttára, a melyet nem bír eltaposni; egyúttal akkorát rántott magán, hogy Csicsikovot orron, szájon és állon ütötte a csizmájával, hanem az mégsem eresztette el a csizmákat, sőt még erősebben tartotta a karjai közt. Két vaskos zsandár erővel emelte föl s karon fogva vitte ki a szobákon keresztül. Csicsikov sápadt, kétségbeesett volt, oly érzéketlen, rémült helyzetben, a minőben érzi magát az ember a természetünkkel annyira ellentétes szörnyeteggel, a sötét, kikerülhetetlen halállal szemben.

Az ajtóban találkozott a lépcsőn feljövő Murázovval. Egy reménysugár villant föl előtte. Egy pillanat alatt természetfölötti erővel szakította ki magát a két zsandár kezéből s a meglepett öreg ember lábaihoz vetette magát.

- Bátyuskám, Ivánovics Pál, mi lelte önt? - kérdezte Murázov.

- Mentsen meg! a fegyházba visznek... halálra...

De a zsandárok megragadták s elvitték, annyi időt sem engedve neki, hogy elmondja, a mit akart.

Rideg, nedves odú, telve a helyőrségi katonák csizma- és kapcza-bűzével, két rozszant szék, festetlen asztal, vasrácsos ablak, düledező, füstölő, de meleget nem adó kályha - íme: ebből állt a helyiség, a melyben elhelyezték azt a Csicsikovot, a ki már élvezni kezdte az élet édességét, magára vonni polgártársai figyelmét; ide került az ő navarini füst- és láng színű új frakkjában. Még annyi időt sem engedtek neki, hogy rendelkezessék, hogy magához vegye a legszükségesebbeket s a pénzes ládikáját... Iratai, a holt lelkekre vonatkozó szerződésai - mind a hivatalnokok kezei közt voltak már. Ledobta magát a földre s a reménytelen bűbánat testet maró féregként kígyózta körül a szívét, s növekedő sietéssel kezdett ez a féreg a szívébe fúródni. Csak egy nap még, csak egy ilyen kétségbeejtő nap - s nem lett volna Csicsikov az élők sorában. De még Csicsikov felett is örködött valakinek a szabadító keze. Egy óra múltán nyílt az ajtó s belépett azon az öreg Murázov.

Ha az égető szomjúságtól gyötört, portól lepett, végkép kimerült utasnak valaki tiszta forrásvizet csepegtet kiszáradt szájába - az sem lehet oly fölfrissítő és életadó, mint a milyen volt szegény Csicsikovnak a Murázov megpillantása.

- Megváltóm! - kiáltott, hirtelen fölugorva a földről, a hová kínos fájdalmában levetette volt magát, s megfogván a Murázov kezét, gyorsan megcsókolta s a szívéhez szorította azt. - Áldja meg az Isten azért, hogy a szerencsétlent fölkereste.

Záporként eredtek meg a könnyei.

Az öreg szomorúan, fájdalmasan nézett rá s csak annyit mondott:

- Ah, Ivánovics Pál, Ivánovics Pál: mit cselekedett!

- Mit cselekedtem! Vesztemet okozta az, hogy nem tudtam mértéket tartani, nem tudtam a kellő időben abban hagyni! Elcsábított az átkozott sátán, elvette a józan eszemet, az embernek való belátásomat. Vétkeztem, vétkeztem! De hogy' lehet ezért így bánni velem? Bírói eljárás, vizsgálat nélkül börtönbe dobnak egy nemes embert... nemes embert, Vaszilyevics Athanáz! Mért nem engednek legalább annyi időt, hogy hazamenve, rendelkezem a dolgaimmal? Hiszen most felügyelet nélkül maradt mindenem. A ládikám, Vaszilyevics Athanáz, a ládikám! Abban van az egész vagyonom. Vérrel, verítékkal, esztendőig tartó küzködéssel, nélkülözésekkel szereztem én azt... A ládikám, Vaszilyevics Athanáz! Hiszen mindent ellopnak, széthordanak! Istenem-uram!

S nem bírva a szívét újra megrohanó fájdalommal, hangos sírásra fakadt, a mely áthatott a börtön vastag falán s tompán visszhangzott a távolban; letépte atlasz nyakravalóját, s megkapva a gallérját, összeszaggatta magán a navarini füst- és láng színű frakkot.

- Ah, Ivánovics Pál! mennyire elvakította önt a vagyon után való vágy! A miatt nem látta ön szörnyű helyzetét.

- Jóltevőm, megváltóm, - mentsen meg! - kiáltott föl kétségbeesetten a szegény Csicsikov, levetve magát a Murázov lábaihoz; - a herczeg szereti önt s mindent megtesz a kedvéért.

- Nem, Ivánovics Pál, azt én - bármint szeretném is, - nem tehetem. Ön a kérlelhetetlen törvénnyel jött összeütközésbe, nem pedig valamely embernek jutott a hatalmába.

- A gaz sátán, az emberi nem megrontója kerített a hatalmába; - mondotta Csicsikov, fejét a falhoz ütve, kezével pedig az asztalra olyat csapva, hogy véresre törte az öklét, de sem a fején nem érezte a fájdalmat, sem a kezén.

- Csillapodjék, Ivánovics Pál, gondoljon arra, hogy az Istennel béküljön ki, nem az emberekkel: gondoljon a szegény lelkére!

- De ilyen sorsra jutni, Vaszilyevics Athanáz! Jutott-e valaha ember ilyen sorsra? Hiszen én tőrészel, mondhatni vérző tőrészel, munkával, fáradsággal szereztem az én kopejkáimat, nem raboltam, nem loptam meg a kincstárt, mint mások. Hogy minek szereztem egypár kopejkát? Azért, hogy nyugodtan éljem le hátralévő napjaimat, hogy hagyhassak valamit feleségemre, gyermekeimre, a kiket szándékom volt nevelni a haza javára és szolgálatára. Hát ezért akartam szerezni. Ravaszkodtam is, nem tagadom, ravaszkodtam... de mit tehettem? hiszen csak olyankor ravaszkodtam, mikor láttam, hogy egyenes úton nem boldogúlok, s hogy a görbe út egyenesebben vezet célhoz. Hanem dolgoztam, fáradoztam. Ha megfizettettem magamat, hát csak a gazdagoktól. Azok a gazemberek pedig, a kik a bíróságoknál ezereket lopnak a kincstártól, a szegény embereket nyúzzák s a legutolsó fillérét is elszedik annak, a kinek semmije sincs. Milyen szerencsétlenség! Mindannyiszor, valahányszor az ember már a gyümölcsöt szedné s úgyszólván a kezében tartaná, hirtelen vihar támad, zátonyra jutunk s a hajó eresztékei megtöredeznek. Volt már harminczezernyi tőkém, volt háromemeletes házam, kétszer vásároltam falusi birtokot... Ah! Vaszilyevics Athanáz, hát miért érnek engem mindig ilyen csapások? Hát nem volt az én életem a nélkül is hullámoktól hanyatott hajó? Hol van az Egek igazsága? hol a türelem s a példátlan kitartás jutalma? Hiszen én háromszor kezdtem mindent újra; mikor mindent elvesztettem, megint csak kopejkákon kezdtem; mások pedig kétségbeesetőkben régen ivásnak adták volna magukat s a kocsmákban pusztúltak volna el. Mennyit kellett küzdeni, elviselni! hiszen minden kopejkát, hogy úgy mondjam, a lelkem összes erejével kellett megszereznem. Mások talán könnyen jutottak hozzá, de én nálam, mint a

közmondás tartja: minden kopejkát garasos szög tartott, s ezt a garasos szöggel odaerősített kopejkát én - Isten rá a tanúm! - olyan vasakarattal és kitartással szakítottam le magamnak...

Nagy szívefájdalmában hangosan sírt és leesett a székére, aztán egészen letépvé a már úgylis megszaggatott frakkja-szárnyát, eldobta azt magától és mindkét kezével a hajának esve, - a melyet ezelőtt annyira igyekezett megerősíteni, - tépte azt kíméletlenül, szinte élvezve a fájdalmat, a melylyel a szíve sajgását akarta elnyomni.

Murázov sokáig ült előtte szótlanul, nézve a kétségbeesett ember rendkívüli dühöngését. A ki még csak nemrég a gavalléros, szinte katonás ember ügyességével járt-kelt, most kúszált hajjal, tépett frakkban, kigombolt nadrágban, megvérzett kézzel hánykolódott, a gonosz szellemeket okozva mindenért, a melyek megrontják az embereket.

- Ah, Ivánovics Pál, Ivánovics Pál! milyen ember lehetett volna önből, ha ilyen erővel és kitartással egyenes úton, becsületes célra törekedve, járt volna! Istenem, mennyi jót cselekedhetett volna ön! Ha a jóra való emberek közül csak egy is annyit fáradt volna a jó szolgáltatásban, mint ön a maga kopejkáinak a megszerzésében, ha tudott volna annyit áldozni a jóra a hiúságából, becsvágyából, nem kímélve magát, mint nem kímélte a kopejkái megszerzésében, - Istenem! milyen nagy dolgokat vihetett volna véghez! Ivánovics Pál, Ivánovics Pál! nem az a baj, hogy mások ellen vétkezett, hanem az, hogy vétkezett önmaga ellen, azon gazdag erő és tehetség ellen, a melyet a sors önnek juttatott. Az ön rendeltetése az lett volna, hogy nagy emberré legyen s ön tönkretette, elvesztette magát.

Vannak a léleknek bizonyos titkai: bármennyire eltért is a tévelygő az igaz útról, bármennyire elvadult is a megtéríthetetlen bűnös érzése, bármennyire megcsökönyszerűsödött is aljas életmódjában: mihelyt az ő saját kiválóságaira mutatva tesznek neki szemrehányásokat, fölbred a lelke s ő megrendül.

- Vaszilyevics Athanáz, - mondotta a szegény Csicsikov, megragadva annak a kezét, - óh, ha sikerülne kiszabadúlnom, a vagyonomat visszakapnom, esküszöm önnek, hogy mátról kezdve egészen más életet kezdenék. Mentsen meg, jótevőm, mentsen meg!

- Mit tehetek én? A törvény ellen kellene harczba állnom. Tegyük föl, hogy erre én ráadnám magamat, de a herczeg olyan igazságszerető ember, hogy semmi szín alatt sem lesz elnéző.

- Jótevőm! ön mindent megtehet. Nem a törvénytől rettegek én, - a törvény előtt megállom én a helyemet, - hanem az ejt kétségbe, hogy tömlöczbe vettetnek, hogy elpusztúlok itt, mint a kutya, s hogy a vagyonom, az irataim, a ládikám... szabadítson meg!

Átölelte és könnyeivel öntözte az öreg lábait.

- Ah, Ivánovics Pál, Ivánovics Pál! - szólt az öreg Murázov, a fejét ingatva. - Mennyire elvakította önt a pénz! A miatt nem hallja ön a szegény lelke szavát.

- Gondolok én a lelkemre is, csak szabadítson meg.

- Ivánovics Pál, - mondá az öreg Murázov, és újra megállt. - Azt ön maga is jól tudja, hogy nincs módomban önt kiszabadítani. De a mennyire lehet, rajta leszek, hogy könnyítsek a helyzetén, és ha csak lehetséges, kiszabadítsam. Nem tudom: sikerül-e, de megpróbálom. De ha várakozásom ellenére sikerülne, akkor a fáradozásomért az ön részéről elismerést várok. Becsületesemre mondhatom önnek, hogy ha én az én vagyonomat - a mely pedig sokkal nagyobb, mint az öné - elveszteném, én egy könnyet sem ejtenék utána. Bizony, mondom önnek, hogy nem az az igazi vagyon, a melyet elvehetnek tőlem, de az, a mit soha, senki el nem vehet. Ön már jó sokat élt a világon. Ön maga is hullámoktól hányatott hajónak nevezi az életét. Most már van annyija, a miből holtáig megélhet. Telepedjék meg valamely csöndes zugban, mentől közelebb valamely templomhoz és az egyszerű emberekhez; vagy ha erősen

égeti a vágy, hogy maradékot hagyjon maga után, vegyen feleségül valamely szegény, jó s az egyszerű és józan élethez szokott leánykát, feledje el ezt a zajos világot az ő hívságos élvezeteivel együtt. Hadd feledje el az is önt. Ebben a zajos világban nincs magábaszállás. Láthatja ön, hogy ebben mindenütt csak ellenség, kísértő és áruló van.

- Úgy van, úgy! Azt fogom cselekedni. Már akartam is, már szándékom is volt életemet a lelkiek szerint berendezni, gazdálkodással foglalkozni, józan életre adni magamat. Kísértő démon állta utamat, letérített a jó útról a sátán, az ördög.

Valami, eddig nem ismert, meg nem értett érzések ébredtek benne, mintha valami távollevő mozdult volna meg a bensejében, valami rég elveszített, valami a gyermekkorából, a mit elfojtott volt a küzdelmes élet, a szülei ház pusztasága, a változatlan egyedül-lét, az első benyomások szegényessége, a sors kérlelhetetlensége, a mely ő vele mindig mostohán bánt, mindig mintha valamely téli vihartól behordott, homályos ablakon keresztül nézett volna reá.

Mély sóhaj szakadt föl a kebeléből, eltakarta mind a két kezével arcját s fájdalmas hangon szólt:

- Igaza van, igaza!

- Sem az emberismeret, sem a tapasztalatok nem segíthették önt a törvénytelen úton... Ejh, Ivánovics Pál, minek dobta magát a veszedelembe! Térjen magához, míg nem késő. Még van rá idő...

- Nem, már késő, késő! - nyögött Csicsikov olyan hangon, hogy attól megfájult a Murázov szíve. - Kezdem érezni, hogy nem jó úton járok, hogy messzire eltértem az egyenes útról, de most már késő! Nem úgy nőttem föl! Az apám erkölcsös leckéket tartott nekem, vert, istenes szentenciákat irkáltatott le velem, ő maga pedig a szemem láttára lopta a szomszéd erdejét, sőt engem is kényszerített, hogy segítek neki. Elöttem kezdett igazságtalan pörököt, megcsalta az árva leánykát, a kinek gyámja volt. A példa pedig erősebb, mint a fölállított elméleti szabály. Látom, érzem, Vaszilyevics Athanáz, hogy nem helyesen élek, de nincs meg bennem a büntől való irtózás; eldurvult a természetem; nincs bennem szeretet a jó iránt, nincs bennem szokássá váló hajlam az Istennek tetsző cselekedetekre; nincs olyan vágyam meghódolni a jónak, mint a minő vágyam van vagyont szerezni. Igazat beszélek... minek hazudnám!

Az öreg felsóhajtott.

- Ivánovics Pál, önben oly erős az akarat, oly sok a türelem. Az orvosság keserű, de beveszi a beteg, mert tudja, hogy különben meg nem gyógyul. Önben nincs hajlandóság a jó iránt - tegyen jót erőszakkal, a nélkül, hogy hajlandósága volna rá. Még nagyobb érdemül tudják be, mint annak, a ki arra való hajlandóságából cselekszik jót. Csak néhányszor vegyen erőt magán, aztán megjön majd a hajlandósága is. Higyje el, mindent így csinálnak. Ejh, Ivánovics Pál, hiszen önben olyan erő van, a minő másban nincs: ez a törhetetlen kitartás, - hát ön ne bírna magán erőt venni? Én azt hiszem, hogy ön valóságos hőstetteket követhetne el. Hiszen most az emberek mind akarat nélkül valók, gyengék.

Látni lehetett, hogy ezek a szavak mind a lelke mélyére hatottak Csicsikovnak s annak a fenekén valami hiúságot ébresztettek. Ha nem is határozottság, hát legalább valami ahhoz hasonló elszántság villant meg a szemében.

- Vaszilyevics Athanáz, - szólt szilárd hangon, - ha sikerül önnek engemet innen megszabadítani s módot nyújtani arra, hogy innen valami vagyonkával elmehessek, szavamat adom, hogy új életet kezdek; vásárllok egy kis falucskát, gazdálkodni fogok, nem magamnak fogok pénzt gyűjteni, hanem azért, hogy másokon segítek, annyi jót fogok cselekedni, a mennyit csak bírok; elfelejtem magamat, a városi eszem-iszomot és dőzsölést, józan, egyszerű életet fogok folytatni.

- Adjon Isten önnek erőt ez elhatározásához! - felelt az öreg megörülve. - Minden erőmmel azon leszek, hogy kikönyörögjem a hercegtől az ön szabadságát. Sikerül-e, nem-e: azt az Isten tudja. Egy azonban bizonyos, hogy a helyzetén könnyíteni fognak. Óh, Istenem! öleljen meg s engedje, hogy én is megölelhessem önt. Milyen örömet szerzett ön nekem! No, most pedig Isten nevében: megyek rögtön a herceghez.

Csicsikov magában maradt.

Egész valója megrendült, ellágyult. Az érczek legkeményebbike, a tüzet legjobban kiálló platina is megolvad; ha az olvasztó-kemencze tüzét erősebbre élesztik, ha a fujtatóval élénkítik s a tűz elviselhetetlen hőséget fejleszt, akkor megfehéredik a legmakacsabb ércz és elolvad. Megadja magát a legkérgebb lélek is a szerencsétlenség kínjában, ha ez ellenállhatatlan hevével perzseli a megkeményedett természetet.

- Magam ugyan érzéketlen vagyok, de minden erőmmel azon leszek, hogy másokban érzést keltsek, magam rossz és haszontalan vagyok, de mindent el fogok követni, hogy másokat meg ne botránkoztassak. Fáradni fogok, arcom veritékével dogozni. A faluban becsületesen fogok viselkedni, hogy jó példát adjak másoknak. Uram Istenem, hiszen nem vagyok én talán végképp semmirevaló. Érték a gazdasághoz, tudok takarékoskodni, józanul élni, sőt kitartásom is van. Csak el kell magamat határozni.

Így gondolkozott Csicsikov lelki erejének ébredése közben, mintegy tapogatódzva. Úgy látszott, mintha a természete homályosan megértette volna, hogy van bizonyos kötelesség, a melyet teljesíteni kell mindenütt, minden zugban, nem tekintve semmiféle körülményeket, akadályokat, a melyekkel mindenütt találkozik az ember, bárhová álljon is. Elképzelte a szorgalmas élet képét, távol a városok zajától és kísértéseitől, a melyeket a munkát nem kedvelő ember talált ki tétlenségében. Már csaknem elfelejtette kellemetlen helyzetét, sőt talán már kész lett volna hálát is adni a gondviselésnek e súlyos csapásért, csak visszanyerje szabadságát és vagyonának valamely részét...

E közben kinyílt rideg börtönének az ajtaja és bejött azon Számoszvisztov, egy epikureista, víg életű, tagbaszakadt természetű, roppant nagy lábú hivatalnok, pompás czimbora, dőzsölésre mindig kész, mindenre kapható ficzkó. Háborús időkben az ilyen ember csodákat művelhetne. Ha kiküldenék az ilyet, hogy menjen át valami járatlan, veszedelmes helyen, lopja el az ellenség orra előtt annak az ágyúit - az ilyen megtenné. De nem haladván katonai pályán, a melyen talán becsületes emberré lehetett volna, haszontalankodott minden módon s a mi szinte megfoghatatlan: olyan elvei és meggyőződései voltak, hogy a pályatársaihoz igen jó volt, soha senkit el nem árult, adott szavát megtartotta, hanem a felsőbb hatalmat valami ellenséges ütegek tekintette, a melyen neki át kell magát törni, fölhasználva minden gyengeséget, rést, mulasztást.

- Mindent tudunk az ön helyzetéről, mindent hallottunk, - szólt Számoszvisztov, mikor meggyőződött a felől, hogy az ajtó jól bezárult mögötte. - Nem baj, ne essék kétségbe, minden jóra fordul. Mindnyájan dolgozunk az ön érdekében, mindnyájan szolgálatára állunk. Mindössze harmincezer rubel, - és minden rendben lesz.

- Igazán? - kiáltott föl Csicsikov s végkép fölmentenek?

- Tökéletesen! Még kárpótlást is kap.

- S mennyibe kerülne?

- Harmincezerbe. Ebben már minden benne foglaltatik: a nekünk járó is, a főkormányzó hivatalnokainak és a titkárjának való rész is.

- De kérem, hogyan... hiszen mindenem, még a pénzes ládikám is zár és vizsgálat alatt van...

- Egy óra múlva mindent megkaphat. Nos: megegyeztünk?

Csicsikov kezét adta. A szíve dobogott s nem hitte, hogy ez lehetséges legyen.

- Addig Isten önnel! Azt üzenteti önnek a mi közös barátunk, hogy földolog a nyugalom és hidegvér.

- „Hm! - gondolta Csicsikov, - értem: az ügyvéd!”

Számoszvisztov eltűnt. Csicsikov nem akart hinni a hallottaknak, mígnem egy óra múltán csakugyan behozták neki a ládikáját is, az íratait is, még pedig mindent a legnagyobb rendben. Számoszvisztov egyre-másra rendelkezett: leszidta a börtönőröket, hogy nem elég éberek, megvizsgált mindent, rendeletet adott, hogy még több fegyverest állítsanak őrrül, magához vette nemcsak a ládikát, hanem azon iratokat is, a melyek egyben vagy másban kompromittálhatták volna Csicsikovot. Mindezt összerakta, lepecsételte s magával az őrtálló katonával vitette Csicsikovhoz, mint nélkülözhetetlen ágyneműeket, úgy, hogy Csicsikov az iratokkal együtt meleg ruhát és takarót is kapott az ő halandó testére. Ez a hirtelen fordulat kimondhatatlanul megörvendeztette Csicsikovot. Erősen reményleni kezdett s már megint néminemű kísértések jelentkeztek nála: este színház, ballet, s a tánczosnő, a kinek udvarolgatott. A falu és az elvonultság eszméje halványulni kezdett, a város és a városi élvezetek egyre jobban előtérbe jutottak. Óh, élet!

Ez alatt az eset rendkívül széles hullámokat vert az alsóbb és felsőbb bíróságok körében. Az irnokok pennái perczegtek s tobákos orrú kazuisták tettek-vettek, élvezve, mint műértők, a dolog menetét. Az ügyvéd, mint valamely elrejtett varázsló, látatlanul forgatta, igazgatta a gépezetét, mindent hamarabb összekuszálva, mintsem azt valaki észre vehette volna. A zavar és kuszaság egyre nőtt. Számoszvisztov magamagát fölülmulta hallatlan bátorságával és vakmerőségével. Megtudván, hogy hol őrzik a kézrekerített asszonyt, egyenesen odament s oly tekintélyesen, oly följebbvalói méltósággal ment be oda, hogy az őrt tisztelgett neki s úgy kihúzta magát előtte, mintha nyársat nyelt volna. - „Mióta állsz itt?” - „Reggel óta, nagyságos uram; még csak három óra múlva váltanak föl, nagyságos uram!” - „Szükségem lesz rád. Majd megmondom az őrparancsnok úrnak, hogy mást állítson helyetted.” - „Értem, nagyságos uram!” - S egy pár perczre haza szaladva, hogy ne kellessen senkit sem a dolgába beavatni, maga öltözött föl zsandárnak, olyan bajúsztt és szakállt ragasztván, hogy az ördög sem ismert volna rá. Megjelent a házban, a melyben Csicsikov lakott, elfogta ott a kezeügyébe eső legelső asszonyt, átadta azt két kipróbált s előre odakészített hivatalnok-társának, maga pedig fegyverrel és bajúszosan, a mint dukál, visszament az őrhöz: - „Mehetsz! az őrparancsnok úr küldött, hogy váltsalak föl.” - Fölváltotta az őrt és maga állt oda a fegyverével. Épen csak ez kellett. Ez idő alatt az előbbi asszony helyére egy másik került, a ki semmit nem tudott, semmit nem értett. Az első asszonyt eldugták úgy, hogy később sem tudták: hova lett.

Míg Számoszvisztov mint börtönőr teljesítette kötelességét, addig az ügyvéd polgári téren vitt véghez csodákat: a kormányzónak besúgatta, hogy az állami ügyész följelentést ír ellene; a titkos rendőrség főnökével elhitette, hogy van nálánál egy még titkosabb megbízatású főnök is, a ki ő ellene följelentést tesz, s valamennyit olyan helyzetbe hozta, hogy azok kénytelenek voltak jogi tanácsért hozzá fordulni. Kerekedett pedig ebből olyan kavarodás, hogy egyik följelentés a másikon nyargalt s fölszínre kerültek olyan dolgok, a melyeneket ember sohasem hallott, de olyanok is, melyek meg sem történtek. Közbeszéd tárgya volt, ki milyen törvénytelen fiú, kinek ki a szeretője, s kinek a felesége kivel tart „viszonyt”. S a botrányok annyira összekeveredtek a Csicsikov ügyével, a holt lelkek dolgával, hogy semmikép sem lehetett megérteni, melyik hát a két utóbbi közül a nagyobb képtelenség? Mind a kettőt egyforma fontosságúnak ítélték. Mikor aztán az iratok kezdtek a főkormányzóhoz beérkezni, a szegény herczeg sehogy sem bírt azokon eligazodni. Egy igen eszes és tapasztalt hivatalnok, a kit azzal bíztak meg, hogy az ügyíratokból kivonatot csináljon, csepp híjja, hogy meg nem örült. Sehogy sem lehetett a pör vezető fonalát megtalálni. A herczeg abban az időben sok más,

kellemtelennél-kellemtlenebb ügygyel volt elfoglalva. A kormányzóság egy részében éhinség volt. Az élelmiszerek kiosztása végett kiküldött hivatalnokok valahogy nem úgy jártak el, a hogy kellett volna. A kormányzóság másik részében raszkolnyikok³⁷ mutatkoztak. Valaki ezeket azzal hitegette, hogy megszületett az Antikrisztus, a ki még a halottakat sem hagyja békén, összevásárolja a holt lelkeket is. Az emberek vezeklettek, hogy újra vétkezhesenek s annak ürügye alatt, hogy az Antikrisztust akarják kézrekeríteni, olyan embereket raktak meg, a kik nem voltak Antikrisztusok. Más helyen a muzsikok föllázadtak a földbirtokosok és az iszpravnyikok ellen. Valami csavargók elhitették velük, hogy most olyan idők következnek, mikor a muzsikok földesurakká lesznek s kötelesek lesznek frakkba öltözni, viszont a földbirtokosok kénytelenek lesznek ködmönt ölteni és parasztokká lenni; ennek következtében egy egész járás, nem gondolva meg, hogy így nagyon sok lesz a földesúr, megtagadta az iszpravnyiknak az adófizetést. Erőszakot kellett ellenük alkalmazni. A szegény herczeg a legkellemtlenebb hangulatban volt. Ekkor jelentették be neki, hogy Murázov akar vele beszélni. - „Hadd jöjjön be!” - mondta a herczeg. Az öreg bement.

- No, itt van a maga Csicsikovja! - kiáltott eléje a herczeg. - Ön mindig a pártját fogta. Most aztán olyan dologba keveredett, a minőre a legelvetemültebb zsvány sem szánná rá magát.

- Engedje exczellenciád megjegyezni, hogy én még idáig nem látom tisztán ezt a dolgot.

- Végrendelet-hamisítás, - még pedig milyen! Nyilvánosan kéne érte megkorbácsolni.

- Kegyelmes uram, nem akarom Csicsikovot védelmezni, de a dolog még nincs bebizonyítva. A vizsgálat még folyik.

- Van bizonyíték. Az az asszony, a kivel a megboldogult helyett a végrendeletet aláírták, kézre került. Alávaló dolog, s a legnagyobb szégyen, hogy a város legelső hivatalnokai vannak belékeverve... még a kormányzó is; neki nem ott a helye, a hol a tolvajoknak és dologkerülőknek, - szólt hévvel a főkormányzó.

- Hiszen a kormányzó is az örökösök egyike, neki joga volt igényt tartani; hogy pedig a többiek is belékeveredtek, hát ez, kegyelmes uram, emberi dolog. Meghalt az illető asszony-gazdagon és nem rendelkezett okosan, igazságosan. Az csak emberi dolog, hogy mindenfelől tódultak, a kik részt akartak az örökségből.

- De minek ezért gazságokat csinálni? A gazemberek! - mondta a herczeg haragosan. - Egyetlenegy jóra való hivatalnokom sincs... mind gazember.

- Kegyelmes uram! hát ugyan van-e közöttünk kifogástalan ember? A mi városunk hivatalnokai is - emberek; vannak érdemeik, némelyik nagyon is jól érti a dolgát, de a bűn olyan csábító!

- Nézze csak, Vaszilyevics Athanáz; egyedül önt ismerem becsületes embernek, hát mondja meg, micsoda szenvedelme az önnek, hogy minden gazembernek a pártját fogja?

- Kegyelmes uram! - felelt Murázov, - bárki legyen az, a kit ön gazembernek nevez, az is csak ember. Hogyne védelmezném pedig az embert, mikor tudom, hogy a hibáinak a felét tudatlanságból, nyerseségből követi el! Hiszen mink is lépten-nyomon igazságtalanságokat cselekszünk s minden perczen okai vagyunk a mások szerencsétlenségének, ha nem rossz szándékkal is. Hiszen ön is nagy igazságtalanságot követett el, kegyelmes uram.

- Hogyan? - kiáltott föl a herczeg a beszéd ilyen nem várt fordulatától rendkívül meglepetten.

Murázov szünetet tartott, mintha valamin gondolkoznék s végül így szólt:

- Hát például a Derpennikov dolgában.

³⁷ Raszkolnyik = az orthodox vallástól elszakadó eretnek; Oroszországban temérdek a vallásos szekták száma.

- Vaszilyevics Athanáz! az ősi, országos törvények megsértése egyenlő a hazaárulással.
- Én nem akarom őt menteni. De igazság-e az, ha egy fiatal embert, a kit tapasztalatlanságánál fogva mások elcsábítottak, épp oly szigorúan ítélnék el, mint azt, a ki az egésznek a kezdeményezője volt? Hiszen éppen az a sors érte Derpennikovot is, mint azt a Voronyj-Drjannyjt; pedig a vétkük nem egyforma.
- Az istenért, - kiáltott föl a herceg izgatottan, - talán tud ön valamit a dologról? Szóljon. Éppen nem régen írtam Pétervárra az iránt, hogy enyhítsék a büntetését.
- Nem, kegyelmes uram, nem azért beszélek, mintha én valamit tudnék, a mit ön nem tud. Igaz, hogy van egy olyan körülmény, a mely neki hasznára szolgálna, de ezt ő maga nem engedi elárulni, mert a miatt más valakit érne baj. Csak arra akartam exczellenciádat figyelmeztetni, hogy nem méltóztatott-e akkor a dolgot elsietni? Bocsásson meg exczellenciád, én a magam gyenge elméje szerint ítélek. Exczellenciád többször felhítt engem arra, hogy nyíltan beszéljek. Mikor még én is hivatalfőnök voltam, nekem is sok alárendeltem volt, rossz is, jó is. Ha nem vesszük figyelembe az emberek előéletét, ha nem kérdezzük ki mindent hidegvérrel, hanem az első pillanattól kezdve haragosan kiabálunk, akkor csak megijesztjük az illetőt s igazi beismerést nem nyerünk tőle; de ha részvéttel, testvériesen faggatjuk, - maga mond el mindent, még enyhítést sem kér, aztán nem dühöng senki ellen, mert világosan látja, hogy nem én ítélem őt el, hanem a törvény. Még csak azt akartam mondani exczellenciádnak, hogy én készséggel megyek el az éhinség színhelyére az élelmiszerek kiosztása végett; én jobban is értek az ilyesmihez, mint a hivatalnokok; személyesen győződöm meg, hogy kinek mire van szüksége. S ha megengedi exczellenciád, beszélek majd a raszkolnyikokkal is. Azok a magamféle, egyszerű emberrel szívesebben állnak szóba. Isten segítségével sikerül talán békésen elintézni velük a dolgot. A hivatalnokoknak ez nem sikerül. Mihelyt megkezdődnek a jegyzőkönyvek, annyira belegabalyodnak az íratokba, hogy végre nem hoznak ki belőle semmit. Pénzt pedig nem fogadok el, mert szégyen volna haszonért szolgálni olyankor, mikor az emberek éhen halnak. Van nekem tartalékban elég életneműm.
- Csak az Isten fizetheti meg önnek ezt a jóságát, Vaszilyevics Athanáz. Nem mondok önnek egy szót sem, mert itt, - a mint ön azt bizonyára érzi is, - minden szó kevés. De van egy kérdésem; mondja meg igaz lelkére: van-e nekem arra való jogom, hogy ezt az ügyet figyelmen kívül hagyjam, igazságos és tisztességes dolog volna-e az én részemről, ha megbocsátanék e gazembereknek?
- Kegyelmes uram! így nem lehet őket nevezni, annál kevésbbé, mert vannak köztük valóban érdemes emberek is. Nehéz az emberek helyzete, kegyelmes uram, nagyon nehéz. Megesik, hogy némely ember menthetetlenül bűnösnek látszik, s ha jól megvizsgáljuk, hát nem az.
- De mit mondanak ők maguk, ha bántatlanul hagyom őket? Hiszen még olyanok is akadhatnak, a kik még feljebb fogják az orrukat tartani s azt mondják majd, hogy rám ijesztettek. Ők lesznek az elsők, a kik ezt nekem meg nem köszönik...
- Kegyelmes uram, megmondom én, hogy mit tegyen: hívja össze őket mind, mondja el nekik, hogy mindent tud, mondja el nekik a helyzetet úgy, mint azt nekem az imént elmondani méltóztatott s kérjen tőlük tanácsot, hogy mit tennének ők az exczellenciád helyén?
- Ön azt hiszi, hogy nemesebb indulatok ébrednek bennük, mint az önzés és pénzszerzés? Hígyje el, hogy kinevetnek.
- Nem hiszem, kegyelmes uram. Az emberben, még a legrosszabban is, van igazságérzet. Legfeljebb talán valamely zsidóban... de az orosz emberben... Nem, kegyelmes uram, önnek nincs mitől félnie. Hiszen ők úgy beszélnek önről, mint hiú, kevély emberről, a ki senkit ki nem akar hallgatni, - hát hadd lássák, hogy nincs igazuk. Mitől tarthat ön? Hiszen ön helyesen cselekszik. Szóljon velük úgy, mintha nem nekik beszélne, hanem az Isten előtt vallaná be a dolgát.

- Vaszilyevics Athanáz, - mondta a herczeg eltűnődve, - majd meggondolom a dolgot; addig is köszönöm a jó tanácsot.

- Hát Csicsikovit szabadlára helyezi exczellenciád?

- Mondja meg annak a Csicsikovnak, hogy hordja el innen magát mentül előbb s mentül messzebb! Itt én már neki többé meg nem bocsátanék.

Murázov meghajtotta magát s a herczegtől egyenesen Csicsikovhoz ment. Ez már egészen jókedvű volt, nyugodtan költötte el egész rendes ebédjét, a melyet valamely egész rendes konyhából finom porcellán-edényben hoztak neki. Az öreg a beszélgetés első mondataiból észrevette, hogy Csicsikovnak már sikerült az intrikus hivatalnokok valamelyikével szót váltani. Sőt azt is rögtön látta, hogy az ügyvéd láthatatlan keze is belejárt a dologba.

- Ivánovics Pál, - szólt aztán, - ön szabad, azon föltétel alatt, hogy rögtön hagyja el a várost. Szedje össze összes holmiját, aztán induljon Isten nevében, ne késsék egy perczig sem, mert különben még rosszabbul jár. Komolyan mondom önnek, hogy az életben nemcsak azon anyagi dolgokkal kell törődni, a melyek miatt az emberek egymással czivakodnak, készek egymást megölni, mintha ezen a földön alapíthatná meg valaki a boldogságát, nem is gondolva a másik életre. Az egyesek életében is, mint a népekében, bekövetkezik a szükség és nyomorúság időszaka... Ez világos. Bármint vegyük is, a halhatatlan lélektől függ a mulékony test. Ha azt akarja ön, hogy mindene rendben menjen, ne gondoljon többé a holt lelkekre, hanem a saját élő lelkére s térjen Isten nevében más útra. Holnap én is elutazom. Siessen, mert ha én nem vagyok itt, akkor önnek vége.

Ezek után az öreg otthagya Csicsikovit. Ez elgondolkozott. Az élet jelentőségét tisztán látta. „Murázovnak igaza van, - mondotta magában, - ideje más útra térni.” Ezek után kiment a börtönből. Az ör vitte utána a ládikáját.

Szelifán és Petruska rendkívül megörültek kiszabadult uruk láttára.

- No, barátaim, - szólt hozzájuk Csicsikov, szíves hangon, - málházzunk! Elutazunk.

- Csak mentül hamarabb, Ivánovics Pál, - felelt Szelifán. - Azt hiszem: az út megjavult, sok hó esett. Igazán: ideje is már ebből a városból kikászalódnunk. Annyira meguntam már, hogy rá se tudok nézni.

- Szaladj a kocsigyártóhoz, hogy tegye át a kocsit szán-talpakra, - mondta Csicsikov, maga pedig bement a városba, de sehová sem tért be búcsúlátogatást tenni. Az eset után ez annál helytelenebb is lett volna, mert a városban igen sok dehonesztáló históriát beszéltek már róla. Kikerült minden szembejövőt, csak ahhoz a kereskedőhöz lopakodott be, a kinél a navarini füst- és lángszínű posztót vásárolta, vett ott megint négy orosz rőfnyit frakkra és nadrágra s elment vele ama bizonyos, ügyes szabóhoz. Kettős árért vállalkozott a mester az öltözéket gyorsan elkészíteni, az egész szabó-telep egész éjjel dolgozott tüvel, foggal és vasalóval, s a frakk másnap készen volt, ha kissé későn is. A lovak be voltak fogva. Hanem azért Csicsikov fölpróbálta a frakkot. Jól állt, szakasztott úgy, mint az első. De óh, jaj! a mint a tükörbe nézett, észrevette, hogy a hajában szürkeség mutatkozott és szomorúan tünődött: „Miért is estem oly nagyon kétségbe? De még akkor sem kellett volna a hajamat kitépniem!” Kifizette a szabót, kihajtatott a városból, de valami különös hangulatban. Nem volt ez már a régi Csicsikov, csak valami romja a régi Csicsikovnak. Belső, lelki állapotát valamely lebontott épülethez lehetett volna hasonlítani, a melyet azért vertek szét, hogy újat építsenek a helyébe. De az új épületet még nem kezdték meg, mert még nem jött meg az építőmestertől a tervzet s a munkások tétováztak, megakadtak...

Vége